

1. Samarbetssamtalens utveckling

Bakgrund

Många barn mår dåligt av att växa upp i familjer där föräldrarna efter separationen har en pågående vårdnadskonflikt. Barnets mående är relaterat till barnets ålder, konfliktens längd och intensitet samt föräldrarnas mående. Det finns forskning som pekar mot att 70 procent av alla barn i separationsfasen oroar sig för föräldrarnas och sin egen situation. Hälften av alla barn tar ansvar för föräldrarnas relation och 26 procent lider av ångest.¹

Kunskapsdokumentets innehåll

Syftet med avsnittet är främst att ge en sammanfattande kunskap om samarbetssamtalens utveckling från 1970-talet till nutid.

Hur många barn berörs av separationer?

I Sverige finns ungefär 2,2 miljoner barn i åldern 0-17 år. Ungefär 25 procent av dessa bor inte tillsammans med båda sina föräldrar och cirka 5 procent av barnen har aldrig någonsin gjort det. Att bo tillsammans med båda föräldrarna är vanligast bland de yngsta barnen, när det gäller barn under två år bor nära nio av tio med båda sina föräldrar jämfört med sex av tio bland 17-åringarna. Andelen barn som bor med båda föräldrarna är något lägre bland barn med utländsk bakgrund än barn med svensk bakgrund, 73 respektive 75 procent. Det finns också skillnader beroende på föräldrarnas utbildningsnivå. Bland barn där föräldrarna har högst gymnasial utbildning bor 66 procent med båda sina föräldrar jämfört med 81 procent bland barn där minst en av föräldrarna har en eftergymnasial utbildning.²

Varje år berörs nästan 65 700 barn av föräldrars separation.³ Vanligast är att föräldrarna även efter en separation har fortsatt gemensam vårdnad om barnen. Bland de barn som inte bor tillsammans med båda sina föräldrar i samma hushåll, är det vanligast att bo hos sin mamma hela tiden. Detta gör nära hälften, 47 procent, av barnen. Det finns även barn som istället bor växelvist, alltså lika mycket hos sina båda föräldrar. Detta gör 28 procent av alla barn. Övriga barn bor mest hos sin mamma, mest hos sin pappa eller hela tiden hos sin pappa. En jämförelse av barn i olika åldrar visar att växelvist boende är vanligast i åldern 6-12 år. I den gruppen bor 34 procent av barnen växelvist det vill säga ungefär lika mycket hos båda sina föräldrar.⁴

¹ Se barnet (SOU 2017:6) s 119

² SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF/SILC) 2018

³ Barn och familjestatistik 2019, SCB 2020

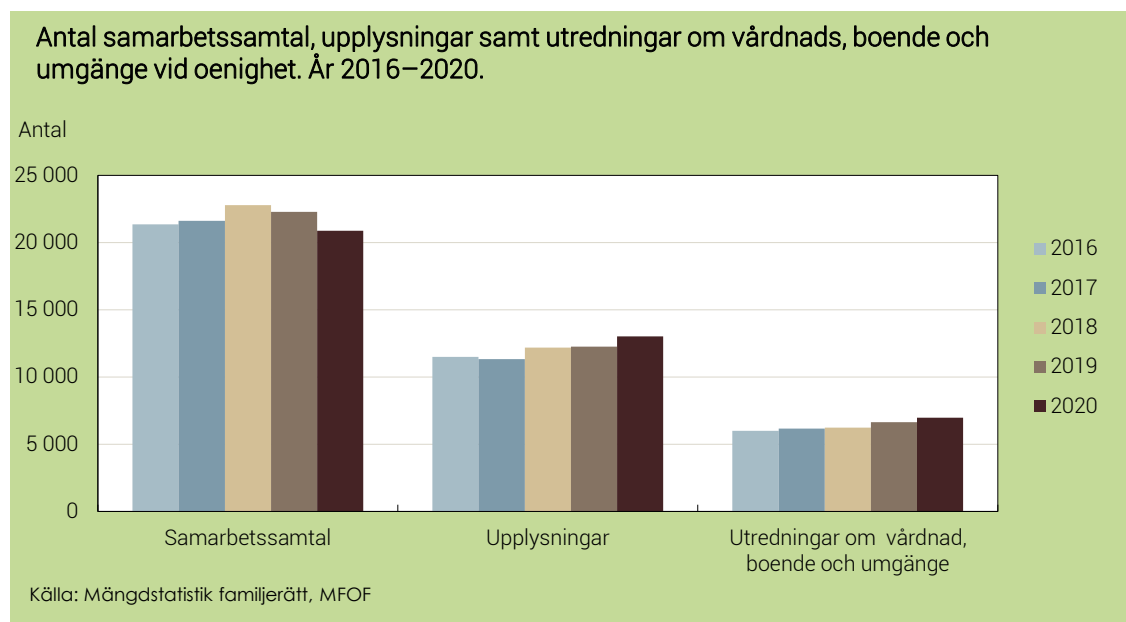
⁴ SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF/SILC) 2018

Hur många barn berörs av samarbetsamtal?

De flesta föräldrar kan samarbeta efter en separation och hittar tillsammans lösningar som rör barnets vårdnad, boende, umgänge och försörjning. Ibland kan föräldrar och barn behöva familjerättens stöd och hjälp för att komma fram till vad som är barnets behov och vilken lösning som är bäst för barnet. Samarbetsamtal kan då vara en hjälp. Samarbetsamtal kan initieras av en eller båda föräldrarna eller beslutas av domstol. Under år 2020 hade 20 886 barn, föräldrar som deltagit i kommunernas samarbetsamtal.⁵ Nedan framgår hur antalet barn som berörs av föräldrars samarbetsamtal, vårdnads/boende/umgängesutredningar och upplysningar har ökat under den senaste femårsperioden.

Hur många barn berörs av utredningar och upplysningar till domstol?

Under 2020 var drygt 6 969 barn och ungdomar aktuella för utredning om vårdnad, boende och umgänge enligt 6 kap. 19 § FB. Samma år inhämtade domstolen upplysningar från socialnämnden för cirka 13 014 barn enligt 6 kap. 20 § FB.⁶

Konfliktbearbetning i stället för utredning

Under 1970-talet kom forskning som uppmärksammade vilka risker barn utsattes för vid skilsmässa och separation mellan föräldrar. Forskarna såg att många barn kände skuld till föräldrarnas separation och att barn kunde behöva hjälp att bearbeta sina känslor. Föräldrarna behövde också hjälp och stöd för att bearbeta den kris de hamnat i vid separationen. Dåligt bearbetade kriser i samband med skilsmässor och separationer kunde få svåra följder både för barn och föräldrar. En process i domstolen med en vårdnadsutredning som följd hjälpte många gånger inte föräldrarna i deras fortsatta föräldraskap utan kunde tvärtom förstärka deras konflikt och försvåra sorgearbetet vilket påverkade

⁵ Sveriges officiella statistik. Familjerätt år 2020: Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd, Skellefteå; 2021

⁶ Ibid.

barnet negativt. Även andra skäl för att undvika vårdnadsutredningar lyftes fram. Olika metoder prövades i kommunerna för att genom samtal antingen innan eller i samband med en domstolsprocess hjälpa föräldrar att nå samförståndslösningar. De samtal som då ägde rum kallades samarbetssamtal.⁷

1970-talet

Tillkomst och utveckling

Under 1970-talet gjorde flera kommuner olika försök att genom samarbetssamtal hjälpa föräldrar som separerat att komma överens i frågor om det fortsatta föräldraansvaret. Dessa försök hade i många fall inspirerats av det forskningsarbete⁸ som bedrevs vid Stockholms Universitet och där resultatet visade att cirka två tredjedelar av de föräldrar som från början tvistat om barnen genom denna konfliktbearbetning kunde komma fram till en samförståndslösning.

1980-talet

Obligatoriska samarbetssamtal?

I delbetänkandet om barnets rätt, Barnets rätt 2 - Om föräldraansvar m.m. (SOU 1979:63), diskuterades om det skulle bli obligatoriskt för kommunerna att tillhandahålla samarbetssamtal. Utredningen föreslog att det skulle bli obligatoriskt med samarbetssamtal när ett ärende aktualiserats i domstol men att kommunerna i andra fall endast skulle rekommenderas att erbjuda samarbetssamtal till föräldrarna.⁹

Målinriktade och planerade samtal

Utredningen ansåg att det var viktigt att samarbetssamtalen var planerade och målinriktade. En modell för samtalen som innebar bearbetning av själva separationen, strukturering av gemensamma framtida handlingsplaner och belysning av parternas samarbetssvårigheter lyftes fram.¹⁰

Samtalsledarnas kompetens

Utredningen ansåg också att det måste ställas stora krav på kompetensen hos den personal som skulle arbeta med samarbetssamtal. Vidare ansåg man att det behövdes tillgång till samtalsledare med stor kunnskap om barn och vuxna såväl i fråga om deras individuella utveckling som i fråga om relationer mellan människor. Samtalsledarna bedömdes behöva såväl utbildning som handledning i dessa frågor. Ett minimikrav utöver socionom- eller psykologutbildning ansågs vara att åtminstone en av

⁷ Skilsmässa, sorg och förlustelser – kristerapi som alternativ till vårdnadsutredningar. BIG-rapport nr 31. Doktorsavhandling. Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet; 1977. Att skiljas och tvista om barnen. En intervju och litteraturstudie om vårdnadsmål. Stockholm: Pedagogiska institutionen. Stockholms universitet; 1976., Barnets rätt. Om barn i vårdnadstvister – talerätt för barn. Delbetänkande av utredningen om barnets rätt (SOU 1987:7). Samarbetssamtal vid vårdnads- och umgängeskonflikter. Ett projekt för metodutveckling. Forsknings och utvecklingsbyrån. Rapport Nr 53. Stockholm; 1986. Samarbetssamtal – socialt arbete med föräldrar. Socialstyrelsen Stockholm; 2000.

⁸ Ibid.

⁹ Barnets rätt 2. Om föräldraansvar m.m. (SOU 1979:63) s. 95-96

¹⁰ SOU 1979:63 s. 98

samtalsledarna hade genomgått fortbildning i socialt behandlingsarbete eller annan jämförbar utbildning. Utbildning i kriteori och krisbearbetning samt barns behov ansågs också viktigt.¹¹

Samarbetssamtal i tidigt skede

Även regeringen menade att det var bäst för barnen om föräldrar i samförstånd löste de motsättningar som fanns när det gällde vårdnad och umgänge, så att inte dessa frågor blev föremål för en utdragen process. Samarbetssamtal bedömdes vara ett viktigt medel för att så tidigt som möjligt lösa de konflikter som kunde finnas mellan föräldrar vid en separation. Regeringen ville dock inte ålägga kommunerna en skyldighet att erbjuda samarbetssamtal men såg det som en fördel att denna stöd- och hjälpverksamhet fortlöpande kunde vidgas allteftersom tillgången på utbildad personal och handledare ökade.¹²

Barnets delaktighet

När det gäller barnens roll i samarbetssamtalen såg regeringen i första hand samarbetssamtalen som ett instrument för föräldrarna att gemensamt och i samråd själva besluta om vårdnad och umgänge med barnet. Barnets behov av att tala med någon utomstående bedömdes i första hand bäst tillgodoses på annat sätt, exempelvis genom anlitan av barnpsykologisk expertis. Samtalsledarens uppgift ansågs vara att bevaka att barnet fick vara med och påverka sin situation, i den mån barnet uppnått tillräcklig ålder och mognad. Samtalsledaren bedömdes då behöva träffa barnet både enskilt och tillsammans med föräldrarna för att diskutera den rådande situationen.¹³

Socialstyrelsens kartläggning - Flertalet kommuner erbjöd redan samarbetssamtal

I en enkät som Socialstyrelsen genomförde 1987 svarade 217 av landets 284 kommuner att samarbetssamtal förekom i kommunen. I de fall då samtalen påbörjades innan ett domstolsförfarande kunde 80 procent av föräldrarna enas och en rättslig tvist undvikas. När samarbetssamtalen genomfördes efter att en domstolsprocess inletts kunde 56 procent av föräldrarna enas.¹⁴

1990-talet

En nära och god relation till föräldrarna

I början på 1990-talet konstaterade regeringen att det råder en stor enighet inom beteendevetenskapen om att det för ett barns utveckling är viktigt att barnet har en nära och god relation till båda föräldrarna även om dessa är i konflikt med varandra.¹⁵

Regeringen ansåg att ett gemensamt föräldraansvar borde främjas och att utgångspunkten bör vara att regelsystemet får ett sådant innehåll att det så långt som möjligt främjar ett gemensamt föräldraansvar. Det bör därför utformas så att det i så stor utsträckning som möjligt banar väg för samförståndslösningar.¹⁶ Regeringen beslutade att alla kommuner skulle tillhandahålla samarbetssamtal.

Obligatoriskt erbjuda samarbetssamtal

Syftet med samarbetssamtalen var och är att föräldrarna ska få hjälp att bearbeta sina konflikter och i samförstånd söka lösningar för framtiden. Målet är att föräldrarna ska enas. Även om detta syfte inte kan uppnås bedömdes föräldrarna kunna få större förståelse för varandras synpunkter och lära sig

¹¹ SOU 1979:63 s. 96-97

¹² Regeringens proposition 1981/82:168 Vårdnad och umgänge m.m. s. 47-48

¹³ Prop. 1981/81:168 s. 49

¹⁴ Samarbetssamtal vid vårdnads- och umgängestvister, Socialstyrelsen redovisar 1988:7.

¹⁵ Jfr Regeringens proposition Vårdnad och umgänge 1990/91:8 s. 25.

¹⁶ Prop. 1990/91:8 s. 26.

hantera sina konflikter på ett sätt som så lite som möjligt går ut över barnen.¹⁷ Föräldrarnas behov av bearbetning av själva separationen lyftes inte längre fram som en del av samarbetssamtalen.

I socialtjänstlagen (2001:453), SoL infördes den 1 mars 1991 en bestämmelse som innebar att kommunerna skulle sörja för att föräldrar kunde erbjudas samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor om vårdnad och umgänge. I föräldrabalken, FB infördes samtidigt en möjlighet för rätten att besluta om samarbetssamtal när en process om vårdnad och umgänge inletts.¹⁸

Socialstyrelsens utvärderingar

Socialstyrelsen gjorde på uppdrag av och i samråd med Vårdnadstvistutredningen¹⁹ två utvärderingar av kommunernas arbete med samarbetssamtal.

En bra insats men ökad tillgänglighet och kvalitet behövs

Utvärderingen visade bl.a. att samarbetssamtal var en bra insats i det korta perspektivet. Däremot gick det inte att dra några säkra slutsatser om det var en bra metod för att förhindra vårdnadskonflikter på lång sikt.²⁰ Vårdnadstvistutredningen gjorde också intervjuer med domare, advokater och handläggare av samarbetssamtal vid socialförvaltningar.²¹ Undersökningarna visade att samarbetssamtal var ett bra instrument för att lösa vårdnadskonflikter. Utvärderingen visade också att åtgärden var förebyggande och nyttjades av många föräldrar i samband med en tvist om vårdnad och umgänge. Samtalen hade lett till att föräldrar i allt större utsträckning kom överens. Ju tidigare samtalen kom tillstånd desto större var föräldrarnas möjligheter att nå en överenskommelse. Samarbetssamtalen var samhällsekonomiskt lönsamma. För att tillgängligheten och samarbetssamtalens kvalitet skulle öka behövde vissa åtgärder vidtas, bl.a. informationsåtgärder och metodutveckling.²²

Tvång att delta i samarbetssamtal övervägs

Frågan om att, liksom i Norge, göra samarbetssamtalen obligatoriska övervägdes också. Eftersom det inte alltid kan anses lämpligt med samarbetssamtal bedömde utredaren att det i så fall skulle krävas en rad undantagsbestämmelser. Ett annat skäl för att inte införa ett obligatorium var att kommunernas resurser skulle behöva ökas i en omfattning som var svår att överblicka.²³ Utredningen föreslog att en erinran om samarbetssamtal skulle göras i föräldrabalken. Syftet var främst en uppmaning till advokater och övriga juridiska biträden att inte väcka talan i dessa frågor innan föräldrarna gjort försök att nå samförståndslösningar.²⁴

Kompetens, metodutveckling och barns delaktighet lyfts fram – inga lagändringar

I regeringens proposition 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge, lyftes vikten av att utveckla metoder för samarbetssamtal återigen fram men också hur barnen skulle informeras och få möjlighet att komma till tals inom ramen för samarbetssamtalen. Några lagändringar ansågs inte nödvändiga när det gällde tillgänglighet, kompetens och kvalitet. Regeringen ansåg det viktigt att väntetiderna var korta, att samtalsledarna hade den särskilda kompetens som krävs i dessa ärenden samt att samtalsledarna

¹⁷ Prop. 1990/91:8 s. 27.

¹⁸ 12 a § SoL (numer 5 kap. 3 § SoL) och 6 kap. 18 § FB.

¹⁹ Vårdnad, boende umgänge. Vårdnadstvistutredningen (SOU 1995:79)

²⁰ En utvärdering av samarbetssamtal, Socialstyrelsen; 1993

²¹ SOU 1995:79 s. 247-252

²² En utvärdering av samarbetssamtal, Socialstyrelsen; 1993 och Samarbetssamtal ur ett samhällsekonomiskt perspektiv, Socialstyrelsen; 1995

²³ SOU 1995:79 s. 56

²⁴ SOU 1995:79 s. 66-68

fick möjlighet att praktisera samarbetsamtal med en viss regelbundenhet. Om underlaget i kommunen inte var tillräckligt för detta föreslogs flera kommuner samarbeta i frågan.²⁵

2000-talet

Barnets delaktighet lyfts fram – inga lagändringar föreslås

Barns rätt att komma till tals diskuterades alltmer.²⁶ En särskild fråga som 2002 års vårdnadskommitté resonerade om, var barnets delaktighet i samarbetsamtal. Kommittén föreslog att huvudregeln skulle vara att samtal med barnet äger rum någon eller några gånger i samband med att föräldrarna genomgår samarbetsamtal. Endast om det bedömdes olämpligt att samtal med barn ägde rum skulle det komma i fråga att inte hålla sådana. Någon ändring i lagstiftningen föreslogs inte utan ansvaret för att bedöma om samtal med barnet skulle ske lades på samtalsledaren. Det förändrade förhållningssättet bedömdes Socialstyrelsen kunna reglera genom allmänna råd.²⁷ Samtalen ansågs ge barnet en möjlighet att berätta hur det känner sig när föräldrarna är i konflikt. Samtalet med barnet gav också socialtjänsten möjlighet att fånga upp ett barn som mår dåligt. Barnet skulle inte behöva känna sig pressat och ansvaret för föräldrarnas överenskommelse skulle inte läggas på barnet. Barnet ansågs dock behöva få en möjlighet att komma till tals och få information om vad olika alternativ kan innebära.²⁸

Samarbetsamtal i tidigt skede och uppföljning av resultatet

Samarbetsamtal i tidigt skede ansågs viktigt och för att underlätta för föräldrarna ansågs det nödvändigt att socialtjänsten var aktiv och att föräldrarna så snart som möjligt erbjöds samarbetsamtal. Uppföljningssamtal skulle alltid erbjudas om det inte bedömdes olämpligt eller obehövligt. Det bedömdes också angeläget att föräldrarna uppmärksammades på möjligheten att sluta tidsbegränsade avtal.²⁹

Ytterligare lagreglering om barns delaktighet ansågs inte nödvändig

Regeringens utgångspunkt var att hänsyn ska tas till barnets vilja inte enbart vid domstolars bedömning utan även generellt vid nämndens hantering av frågor om vårdnad, boende och umgänge även om någon uttrycklig reglering inte finns. Någon ytterligare lagreglering bedömdes inte behövas. Däremot ansågs behovet av utbildning och annat stöd till dem som handlägger dessa frågor viktigt.³⁰

Skyldighet för domstolen att verka för samförståndslösningar

Regeringen föreslog att en generell skyldighet skulle införas i domstolen att, om det är lämpligt, verka för samförståndslösningar. Domstolen föreslogs också kunna uppdra åt en medlare att försöka få föräldrarna att nå en samförståndslösning. Av propositionen framgår att medlare bör utses framför allt i situationer där samarbetsamtal har förekommit – antingen före rättegången eller efter beslut av domstolen – men föräldrarna trots detta inte lyckats nå en överenskommelse.³¹

2006 års vårdnadsreform

Kommittén konstaterade att även om någon uttrycklig reglering inte fanns i frågan om barnets vilja vid socialnämnders samarbetsamtal mellan föräldrarna är utgångspunkten att hänsyn ska tas till barnets vilja även vid samarbetsamtal. Vidare ansågs att samarbetsamtalen visserligen i första hand är ett sätt för föräldrarna att gemensamt och i samråd enas om vårdnadsfrågorna. Men kommittén framhöll

²⁵ Regeringens proposition 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge s.39-45

²⁶ Se Barns rätt att komma till tals (Prop. 1994/95:224), Nya vårdnadsregler (Prop. 2005/06:99)

²⁷ Vårdnad – Boende – Umgänge. Barnets bästa, föräldrars ansvar. Del A och B. Betänkande av 2002 års vårdnadskommitté (SOU 2005:43) s. 215-217, 225-235 och 555-577

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

³⁰ Regeringens proposition 2005/06:99 Nya vårdnadsregler s. 47-48

³¹ Prop. 2005/06:99 s. 62-64

också att barnet, om det inte är olämpligt, på något stadium bör komma med i samtalen. Som regel bör detta ske när föräldrarna har börjat samarbeta och kan föra konkreta diskussioner i tvistefrågorna.³²

2010-talet

Kartläggning av föräldrars och samtalsledares erfarenheter

Den kartläggning som Socialstyrelsen och Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (MFoF) genomförde på uppdrag av regeringen visade bland annat att samarbetsamtal hjälper en stor grupp föräldrar att nå samförståndslösningar och att domstolsprocesser undviks. Den visar också att många föräldrar ser ett behov av ytterligare stöd både för sig och barnet och att många föräldrar var oroliga och i psykisk obalans före samarbetsamtalen och att även en del barn var det. Kartläggningen visar också att samarbetsförmågan ökar och konfliktnivån oftast sjunker efter samarbetsamtalen. Men den visar också att barn sällan kommer till tals i samband med samarbetsamtal.³³

Enligt undersökningen har flertalet samtalsledare socionom- eller annan högskoleutbildning men mindre än hälften har en längre vidareutbildning och nästan hälften saknar utbildning för att arbeta med samarbetsamtal. Ett stort antal samarbetsamtalsledare saknar utbildning i kris- och konflikthantering, barns behov och metoder för att samtala med barn.³⁴

En fjärdedel av kommunerna gör sällan någon inventering för att ta reda på om det är lämpligt med samarbetsamtal och samtalsledarna i flertalet kommuner använder inte specifika modeller, metoder, verktyg eller bedömningsinstrument under samtalen. Undersökningen visar också att effekten av samtalen sällan följs upp av kommunen.³⁵

Skyldigheten för domstol att verka för samförståndslösningar

Skyldigheten att verka för samförståndslösningar i vårdnads mål skärptes år 2011. Numera gäller att tingsrätten bör kunna låta bli att väcka frågan om samförståndslösning bara om det finns konkreta skäl som talar mot att detta är lämpligt.³⁶ År 2011 lagreglerades även hovrättens möjlighet att verka för en samförståndslösning. Hovrätten bör verka för att föräldrar når en samförståndslösning, om det är lämpligt med hänsyn till målets beskaffenhet och övriga omständigheter (50 kap. 11 § RB). Domstolen kan arbeta på olika sätt för att få parter att komma överens. Utöver att domare på egen hand försöker få parter att komma överens kan rätten besluta om samarbetsamtal eller utse medlare.

En särskild utredare utvärderade 2006 års vårdnadsreform

Resultatet presenterades i *Se barnet*, SOU 2017:6. En av utredningens huvuduppgifter var att utvärdera 2006 års vårdnadsreform och undersöka hur reglerna i praktiken hade fungerat och om syftet med reformen – att stärka barnrättsperspektivet – hade uppnåtts. En annan huvuduppgift var att kartlägga och analysera orsakerna till ökningen av antalet vårdnads mål. I uppdraget ingick också att ta ställning till bland annat, hur föräldrars möjligheter att nå en samförståndslösning i mål om vårdnad, boende och umgänge kan utvecklas och förbättras och hur barnets rätt att komma till tals kan stärkas.³⁷

Samförståndslösningar

Utredningen föreslår att det införs ett krav på att föräldrar som huvudregel ska ha deltagit i informationssamtal innan de i domstol framställer ett tvistigt yrkande om vårdnad, boende eller umgänge och att kommunerna, inom ramen för socialtjänstens verksamhet, ska ansvara för dessa

³² Prop. 2005/06:99 s. 47 och 48

³³ Samarbetsamtal. Kartläggning av föräldrars och samtalsledares erfarenheter, Socialstyrelsen; 2016

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

³⁶ Regeringens proposition 2010/11:128 Medling och förlikning - ökade möjligheter att komma överens s. 26

³⁷ *Se barnet* (SOU 2017:6) s. 25

samtal.³⁸ Samtalen föreslås vara kostnadsfria bland annat innehålla information om domstolsprocessen och hur barn påverkas av den, möjlighet till samarbetsamtal och avtalskrivning samt vilka möjligheter som finns till annan hjälp.³⁹

Barns rätt att komma till tals

Utredningen föreslår att en ny bestämmelse om barnets rätt att komma till tals och få information i frågor om vårdnad, boende och umgänge införs i föräldrabalken samt att barn ska ha rätt att uttrycka sina åsikter och sin inställning i frågor om vårdnad, boende och umgänge vid samtal med företrädare för socialnämnden även om vårdnadshavarna motsätter sig detta.⁴⁰

Ett stärkt barnrättsperspektiv

Regeringen lämnade bland annat förslag på ändringar som syftar till att stärka barnrättsperspektivet i vårdnadsprocessen. Föräldrar som överväger att inleda en tvist om vårdnad, boende och umgänge behöver få tidig information om den hjälp och det stöd som finns för att nå samförståndslösningar.⁴¹ En ny lag om informationssamtal träder i kraft den 1 januari 2022.

Regeringen föreslog också att barnets bästa skulle vara avgörande för alla *frågor* om vårdnad, boende och umgänge. Alltså inte som idag att barnets bästa ska vara avgörande för alla *beslut*. Vidare föreslogs att barnets rätt till information och att komma till tals i förfarandet ska lyftas fram och tydliggöras och att fler och yngre barn ska ges möjlighet att få information och komma till tals.⁴² Lagändringarna trädde i kraft den 1 juli 2021.

Sammanfattning

Under 1970-talet startade flera kommuner olika försök att genom samtal hjälpa föräldrar som separerat att komma överens i frågor om det fortsatta föräldransvaret. Det var ett försök att undvika långa domstolsprocesser som inte sällan ledde till konflikter och svårigheter för föräldrarna att samarbeta om barnen. Forskare hade sett att föräldrar behövde hjälp att bearbeta den kris de hamnade i vid separationen och att barnen kunde påverkas negativt om föräldrarna var i fortsatt konflikt. I slutet på 1970-talet fick föräldrar som inte bodde tillsammans möjlighet att ha gemensam vårdnad om barnen vilket innebar att de behövde samarbeta för att hitta bästa möjliga lösningar för barnen. För att undvika domstolstvister började allt fler kommuner i landet arbeta med samförståndslösningar. 1991 blev det obligatoriskt för samtliga kommuner att kunna erbjuda föräldrar samarbetsamtal i syfte att under sakkunnig ledning nå enighet i frågor om vårdnad, boende och umgänge. Under 2000-talet har barnens delaktighet i samarbetsamtal alltmer diskuterats. Även om det inte har lett till lagstiftning slog 2006 års vårdnadskommitté fast att barnet, om det inte är olämpligt, på något stadium bör komma med i samtalen. 1 juli 2021 stärktes barnrättsperspektivet ytterligare på så sätt att barnets bästa ska vara avgörande i alla frågor som rör vårdnad, boende och umgänge och barnets rätt till information och rätt att komma till tals förstärks i föräldrabalken.

³⁸ SOU 2017:6 s. 234

³⁹ SOU 2017:6 s. 235-236 och 239

⁴⁰ SOU 2017:6 s.314 och 318

⁴¹ Regeringens proposition 2020/21:150 Ett stärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister s. 53-69

⁴² Prop. 2020/21:150 s. 39-52

Förslag på diskussionsfrågor?

Hur arbetar ni i er kommun med barnets medverkan i samarbetsamtalen?

Utifrån den kunskap som finns om att tidig hjälp ger bättre förutsättningar.

Hur säkerställer ni i er kommun att samtal kan erbjudas inom rimlig tid?

Vilka utvecklingsområden ser du i kommunen kopplat till samarbetsamtal?

Hur och när genomförs uppföljningar av samarbetsamtal med föräldrar och med barn?

Lästips

Domstolsverket. <https://www.domstol.se/amnen/familj/foraldrar-och-barn/vardnad-boende-och-umgange/>

Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten. Socialstyrelsen; 2015.

Hydén M, Hydén L-C. *Samtal med den nya familjen och det eviga föräldraskapet.* Natur och kultur. Stockholm; 2002.

Interventioner för att förebygga och hantera föräldrars konflikter och tvister kring vårdnad, boende och umgänge. En systematisk översikt om effekter. Socialstyrelsen; 2011.

Samarbetsamtal – socialt arbete med föräldrar. Socialstyrelsen; 2000.

Sjösten M. *Vårdnad, boende och umgänge: samt verkställigheten av sådana avgörande och överenskommelser.* Norstedts juridik, Stockholm; 2020.

Törnqvist T. *Familjerättsliga frågor inom socialtjänsten: en översikt över bestämmelser, ärenden och handläggning.* Norstedts juridik, Stockholm. 2014

Wickström A. *1998 års vårdnadsreform och socialtjänsten.* Norstedts juridik, Stockholm; 1998.

Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpningen och handläggning inom socialtjänstens familjerätt. Socialstyrelsen; 2012.

Öberg, G, Öberg B. *Samarbetsamtal – en väg till fortsatt föräldraskap.* Mareld. Stockholm; 2006.

Referenser

Statens offentliga utredningar och propositioner

Barnets rätt 2. Om föräldraansvar m.m. (SOU 1979:63)

Vårdnad, boende, umgänge (SOU 1995:79)

Vårdnad-boende-umgänge. Barnets bästa, föräldrars ansvar. Del A och B (SOU 2005:43)

Fortsatt föräldrar - om ansvar, ekonomi och samarbete för barnets skull (SOU 2011:51)

Se barnet (SOU 2017:6)

Vårdnad och umgänge (Prop. 1990/91:8)

Ändring i socialtjänstlagen (Prop. 1996/97:124)

Vårdnad, boende och umgänge (Prop. 1997/98:7)

Nya vårdnadsregler (Prop. 2005/06:99)

Medling och förlikning – ökade möjligheter att komma överens (Prop. 2010/11:128)

Förstärkta samarbetsamtal (Prop. 2012/13:189)

Ett stärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister (Prop. 2020/21:150).

Lagstiftning m.m.

Förvaltningslagen, FL (2017:900)

Föräldrabalken, FB

Offentlighets och sekretesslagen, OSL (2009:400)

Socialtjänstlagen, SoL (2001:453)

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (HSLF-FS 2017:51)

Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om dokumentation i verksamhet som bedrivs med stöd av SoL, LVU, LVM och LSS (SOSFS 2014:5 **ändrad** HSLF-FS 2018:24)

2. Samförståndslösningar

Vad är samarbetssamtal

Samarbetssamtal är strukturerade samtal under sakkunnig ledning med föräldrar som är oeniga om hur de ska lösa frågor kring vårdnad, boende eller umgänge och frågor som rör barnets försörjning.¹ Samtalen kan ske i samband med eller efter en separation men också med föräldrar som inte alls levt tillsammans.

Kunskapsdokumentets innehåll

Kunskapsdokumentet innehåller information om regelverket kring samarbetssamtal, vilken instans som tillhandahåller samtalen, vem som kan begära eller besluta om samarbetssamtal samt strukturen för ett samtal.

Syfte

Syftet med samarbetssamtal är att hjälpa föräldrar att göra överenskommelser kring barnet, utifrån barnets behov och eventuella önskemål. När separerade föräldrar behöver hjälp att hantera svårigheter, problem och konflikter i sitt föräldraskap är samarbetssamtal en väg att gemensamt komma fram till vad som är till barnets bästa. Samtalen ska underlätta samförståndslösningar så att föräldrarna kan lösa sina tvister utanför domstol.²

Mål

Målet är att föräldrarna dels ska kunna enas i frågor kring barnen, dels förbättra sin förmåga att samarbeta som föräldrar.³

Regelverk

Föräldrabalken och socialtjänstlagen

Samarbetssamtal

Frågan om föräldrars möjlighet att genom kommunens samarbetssamtal få hjälp att nå enighet i frågor om vårdnad, boende och umgänge regleras i 5 kap. 3 § första stycket 1 punkten socialtjänstlagen (2001:453), SoL. Bestämmelsen gäller sedan 1 mars 1991. Samarbetssamtalen har sedan den 1 juli 2014 även till syfte att föräldrarna ska nå enighet i frågor som gäller barnets försörjning.

¹ Jfr 5 kap. 3 § första stycket 1. FB

² Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt. Socialstyrelsen; 2012.

³ Ibid.

Samarbetssamtal kan begäras av föräldrar själva men domstolen kan också uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna samarbetssamtal (6 kap. 18 § FB).

Familjerådgivning

Kommunen ska också erbjuda familjerådgivning åt dem som begär det (5 kap. 3 § tredje stycket SoL). Med familjerådgivning avses en verksamhet som består av samtal med syfte att bearbeta samlevnadskonflikter i parförhållanden och familjer. För familjerådgivning får kommunen ta skäliga avgifter (8 kap. 2 § första stycket SoL).

Skillnad mellan samarbetssamtal och familjerådgivning

Samarbetssamtal och familjerådgivningssamtal har delvis olika fokus. I båda samtalsformerna tas i regel frågor upp som har med föräldrars relation att göra. I familjerådgivningssamtal fokuserar man på relationen mellan parterna och problem och konflikter inom relationen. I samarbetssamtal diskuteras positiva och negativa aspekter av föräldrarnas relation, men inte för att bearbeta relationen i sig, utan för att undersöka och förbättra förutsättningarna för ett fungerande samarbete och kommunikation kring barnen efter en separation.

Kostnadsfria samtal

Samarbetssamtalen är kostnadsfria. Det gäller även samarbetssamtal som bedrivs inom ramen för familjerådgivningen.⁴ Kommunen får ta ut avgift för tjänster eller nyttigheter som den är skyldig att tillhandahålla bara om det är särskilt föreskrivet (2 kap. 5 § kommunallagen (2017:725), KL). Samarbetssamtal nämns inte särskilt i socialtjänstlagen som en tjänst där kommunen får ta ut avgift (8 kap. 1 – 2 §§ SoL).

Allmänna råd om samarbetssamtal

I Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad boende och umgänge (HSLF-FS 2017:51) klargörs hur regelverket bör tillämpas. Det handlar om hur nämnden bör agera om endast en av föräldrarna vänder sig till socialnämnden, om väntetider, när det finns allvarlig problematik i familjen, ramen för samtalen, samtal med barnet, när samtalen bör avbrytas och uppföljning av de överenskommelser som gjorts. Där finns också allmänna råd som rör kompetensen hos en samarbetssamtalsledare. De allmänna råden kompletteras med en handbok.⁵

Vilken instans tillhandahåller samtalen?

Som tidigare nämnts är det kommunens ansvar att tillhandahålla samtalen men det finns inget krav på att kommunen ska erbjuda samtalen inom sin egen organisation även om de flesta kommuner idag gör det. Varje kommun avgör således själv hur skyldigheten att erbjuda samtal ska fullgöras. Det kan ske inom kommunens verksamhet, genom samarbete mellan kommuner eller genom att kommunen på annat sätt sörjer för att föräldrar kan erbjudas samtal.⁶

Vilken kommun ansvarar?

Varje kommun svarar för socialtjänsten inom sitt område, och har det yttersta ansvaret för att enskilda får det stöd och den hjälp som de behöver (2 kap. 1 § SoL). Det finns ingen bestämmelse som särskilt reglerar vilken kommun som ska åta sig ett samarbetssamtal när föräldrarna bor i olika kommuner.

Bosättningskommunen ansvarar för de stöd och hjälpinsatser som den enskilda behöver oavsett om han eller hon vistas i bosättningskommunen eller tillfälligt i en annan kommun (2 a kap. 3 § SoL). Med

⁴ Jfr 8 kap. 2 § första stycket SoL.

⁵ Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt. Socialstyrelsen; 2012.

⁶ Regeringens proposition Vårdnad och umgänge 1990/91:8 s. 28

bosättningskommun avses normalt sett den kommun där den enskilda är stadigvarande bosatt. Om den enskilda är stadigvarande bosatt i en kommun men har sin starkaste anknytning till en annan kommun, kan bosättningskommunen också vara den sistnämnda kommunen, eller om den enskilda saknar stadigvarande bostad, den kommun till vilken han eller hon har sin starkaste anknytning.

Det innebär enligt MFoFs bedömning att den kommun som mottar en begäran om frivilliga samarbetsamtal ansvarar för ärendet under förutsättning att det är den initiativtagande förälderns bosättningskommun. I annat fall är det viktigt att socialnämnden hjälper den enskilda föräldern till rätt kommun.

När domstolen uppdrar åt socialnämnden att anordna samarbetsamtal i syfte att nå enighet mellan föräldrarna framgår det av beslutet vilken kommun som är ansvarig. Det är därmed den kommunen som har ansvar för att föräldrarna erbjuds samarbetsamtal. Domstolens möjlighet att få till stånd samarbetsamtal förutsätter inte samtycke från föräldrarnas sida. Det finns dock ingen skyldighet för en förälder att delta i samarbetsamtal och det finns inte heller någon sanktionsmöjlighet för att förmå en förälder att delta i samtal.

Kommunen är även skyldig att erbjuda föräldrar hjälp med att träffa avtal om vårdnad, boende och umgänge (5 kap. 3 § första stycket 2 punkt SoL). Det är viktigt att komma ihåg att om samarbetsamtalet utmynnar i ett avtal så ska den kommun där barnet är folkbokfört pröva om avtalet kan godkännas. Vissa undantag finns. (Se Kunskapsdokument om Avtal om vårdnad, boende och umgänge).

Vem kan begära samarbetsamtal?

Båda föräldrarna

Om föräldrarna själva begär att samarbetsamtal ska äga rum är kommunen skyldig att se till att sådana samtal kommer till stånd. Samarbetsamtal är således inte en insats som föräldrarna behöver ansöka om och som socialnämnden ska utreda och besluta huruvida den ska beviljas eller avslås.

En förälder

Om endast en av föräldrarna till ett barn vänder sig till socialnämnden med begäran om samarbetsamtal, bör nämnden verka för att den andra föräldern samtycker till att samtal kan komma till stånd, om sådana samtal bedöms vara till barnets bästa.⁷

Om föräldern inte själv kan kontakta den andre föräldern kan socialnämnden ta kontakt med honom eller henne och informera om samarbetsamtal och syftet med dem. Många gånger kan en förälder vara hjälpt av att få information direkt från en samarbetsamtalsledare. Föräldern får möjlighet att ställa konkreta frågor som kan underlätta bedömningen av om samarbetsamtal skulle kunna bidra till en lösning för barnet.

Domstolens beslut

Kommunen är även skyldig att se till att samtal kommer till stånd när domstolen beslutat om dem. Men föräldrarna är inte skyldiga att delta. En negativ inställning till samarbetsamtal kan vara en faktor som, tillsammans med andra, kan tala emot en förälders lämplighet i rättsprocessen. Det kan dock finnas godtagbara skäl till att en förälder inte vill delta i samarbetsamtal. Föräldern kan till exempel ha tidigare negativa erfarenheter från familjerådgivning eller familjerätt, eller att det förekommit våld, hot eller annat oacceptabelt beteende från den tidigare partners sida.⁸

⁷ Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds (MFoF) allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge. (HSLF-FS 2017:51)

⁸ Regeringens proposition Vårdnad och umgänge 1990/91:8 s. 30

Ett beslut om samarbetsamtal kan enbart innehålla ett förordnande om samarbetsamtal. Det kan inte innehålla något direktiv om inriktningen av samtalet. Det saknas en uttrycklig regel som ger domstolen möjlighet att ge riktlinjer för samtalen.⁹ JO har mot bakgrund av det uttalat att det ligger närmast till hands att dra den slutsatsen att lagstiftaren inte avsett att domstolen ska kunna styra inriktningen på samtalen.¹⁰ Det finns även goda sakskalet mot att domstolen lämnar sådana direktiv. Sannolikheten för att samtalen leder till det önskade resultatet är större om samtalen är förutsättningslösa.

När domstolen förordnar om samarbetsamtal, eller när samtal redan inletts mellan parterna, kan beslutet förenas med att målet ska vila under viss tid (6 kap. 18 § tredje stycket FB). För att samtalen inte ska bli för utdragna i tiden, och därmed fördröja målets fortsatta handläggning, ska domstolen vid vilandeförklaringen bestämma en tid när målet ska tas upp på nytt. I regel bör inte ett mål förklaras vilande längre än tre till fyra månader. Om samtalen inte är slutförda när tiden gått ut, och fortsatta samtal kan antas vara till nytta, kan domstolen dock förlänga tidsfristen.¹¹

Väntetid

Det är viktigt att samarbetsamtalen inleds så snart det är möjligt efter det att de har aktualiserats.¹² Det har visat sig att ju tidigare samarbetsamtalen kommer till stånd desto större är i regel möjligheterna att föräldrarna når fram till en överenskommelse.¹³ Den person som ska vara samtalsledare bör erbjuda barnets föräldrar ett första samtal så snart det är möjligt och alltid inom två veckor från det att föräldrarna har kontaktat socialnämnden eller nämnden har fått ett uppdrag från domstolen att anordna samarbetsamtal.¹⁴ Genom att snabbt kunna erbjuda föräldrar i kris och oenighet en tid för reflektion och diskussion om vad som kan vara bäst för barnet kan en låst position och en domstolsprocess i vissa fall undvikas. En domstolsprocess begränsar många gånger konflikten till vad som är juridiskt relevant och parterna förlorar i viss mån möjligheten att påverka lösningen till vad de själva tycker är väsentligt.¹⁵ JO har uttalat att värdet av att föräldrarna når en samförståndslösning är så stort att man får godta att vårdnadsfrågan därmed kan ta längre tid att lösa.¹⁶ Samtidigt betonar JO vikten av att samarbetsamtalen är planerade, målinriktade och koncentrerade.

Om samtalen inte leder framåt

Samarbetsamtal som sträcker sig över flera månader utan påtagliga framsteg kan i allmänhet inte sägas uppfylla dessa krav. Vårdnadstvistutredningen framhöll att det är viktigt att samarbetsamtal inte fortsätter om hoppet att föräldrarna ska nå fram till en överenskommelse är litet.¹⁷ Om samtalsledaren bedömer att fortsatta samtal inte kan hjälpa föräldrarna att lösa frågorna om vårdnad, boende eller umgänge, bör de informeras om detta och samtalen avslutas.¹⁸ Om samtal har inletts efter en remiss från domstolen, ska socialnämnden underrätta domstolen om att samtalen har avslutats. Om samtalen avslutas, bör föräldrarna informeras om möjligheten till stöd och hjälp i annan form, både för sig själva och för barnet. Ett sådant stöd kan vara familjerådgivning, föräldragrupper, familjestödsverksamheter eller barngrupper m.m.¹⁹

⁹ Sjösten M. (2020)

¹⁰ JO 1995/96 s. 74

¹¹ Prop. 1990/91:8 s 29 f. och 64 f.

¹² Regeringens proposition Vårdnad, boende och umgänge 1997/98:7 s. 42

¹³ Prop. 1997/98:7 s. 44

¹⁴ HSLF-FS 2017:51

¹⁵ Nordhelle G. (2006), Norman J. (1999) och Öberg & Öberg (2006).

¹⁶ JO 1982/83 s. 189

¹⁷ Vårdnad, boende och umgänge (SOU 1995:79) s.63

¹⁸ HSLF-FS 2017:51

¹⁹ HSLF-FS 2017:51

Anmälningsskyldighet

Om föräldrar eller barn under samarbetsamtalen lämnar sådan information som talar för att barnet kan behöva stöd, skydd eller annan insats har samtalsledaren ett ansvar för att informationen lämnas vidare till rätt enhet inom socialtjänsten.

Anmälningsskyldigheten i 14 kap. 1 § andra stycket SoL riktar sig inte formellt till anställda inom den egna nämnden. Personalen vid den egna myndigheten har likväl skyldighet att informera den enhet eller handläggare som handlägger barnavårdsärenden när de fått information om att ett barn kan behöva nämndens insatser.²⁰ Ett sådant exempel är när socialtjänstens familjerätt i samband med samarbetsamtal eller utredningsarbete kommer i kontakt med familjer där barnet har, eller misstänks ha, bevittnat våld. Dessa uppgifter ska lämnas vidare till den enhet som handlägger barnavårdsutredningar som genast ska göra en bedömning av om barnet eller den unge är i behov av omedelbart skydd. Beslut om att inleda eller inte inleda utredning ska i de flesta fall fattas inom fjorton dagar, 11 kap. 1 a § SoL. Att samarbetsamtal äger rum eller att en vårdnadstvist pågår vid domstol och att en vårdnads-, boende- eller umgängesutredning aktualiserats vid socialtjänstens familjerätt frångår således inte socialnämnden ansvaret att göra en barnavårdsutredning för samma barn,²¹ eftersom utredningarna har olika syften. Det är viktigt att det sker ett samarbete mellan familjerätten och den enhet som utreder barnet. Det är av grundläggande betydelse att det finns en fungerande intern samverkan och organisation så att vidarebefordran av information om barn som far illa eller riskerar att fara illa hanteras korrekt.²²

Samarbetsamtalsledarens kompetens

Att insatser inom socialtjänsten ska vara av god kvalitet följer av 3 kap. 3 § SoL där framgår också att det ska finnas personal med lämplig utbildning och erfarenhet för utförandet av socialnämndens uppgifter. Kravet på god kvalitet gäller både privat och offentlig verksamhet inom socialtjänsten samt såväl myndighetsutövning som övriga insatser.²³ Samarbetsamtal ska erbjudas under sakkunnig ledning (5 kap. 3 § SoL).

Frågan om kompetens och kunskapsutveckling är av central betydelse för socialtjänstens möjligheter att erbjuda insatser av god kvalitet och det ligger i sakens natur att socialtjänsten med sina vitt skilda uppgifter behöver personal med skiftande utbildning och erfarenhet. Det är också en tillgång om det finns personal inom socialtjänsten som speglar befolkningens språkliga, kulturella och etniska mångfald.²⁴

Begreppet kompetens är mångtydigt och kan ha olika betydelse i olika sammanhang. I allmän mening handlar det om förmåga att klara de olika krav som ställs i en viss organisation och i en viss verksamhet. Begreppet syftar inte bara på formell behörighet utan hänvisar också till ord som kvalifikation, kunskap, erfarenhet, förmåga, lärande och färdighet. Beroende på omständigheterna kan någon aspekt på kompetens överväga.²⁵

JO har kritiserat en handläggare av en vårdnadsutredning för att inte ha uppfyllt kraven i 1 kap. 9 § RF på saklighet och opartiskhet. Den som företräder det allmänna ska enligt regeringsformen iakttä saklighet och opartiskhet i sin verksamhet.²⁶ Det gäller även en samarbetsamtalsledare. Det innebär bl.a. att han eller hon ska förhålla sig så att hans eller hennes opartiskhet inte med fog kan

²⁰ JO 1993/94 s. 264

²¹ JO 2004/05 s. 205

²² Se även Anmäla oro för barn Stöd för anmälningsskyldiga och andra anmälare. Socialstyrelsen; 2014.

²³ Regeringens proposition Ändring i socialtjänstlagen 1996/97:124 s. 51 f.

²⁴ Prop. 1996/97:124 s. 47 f.

²⁵ Prop. 1996/97:124 s. 47 f.

²⁶ JO 2015/16 s. 456

ifrågasätts. Detta gäller inte bara hur en sak rent faktiskt har handlagts. Det har också betydelse hur agerandet har uppfattats.²⁷

Av Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds (MFoF) allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (HSLF-FS 2017-51) framgår vidare att personalen bör ha minst ett års yrkeserfarenhet inom områdena vårdnad, boende och umgänge för att självständigt arbeta med att,

- leda samarbetsamtal,
- enligt 6 kap. 19 och 20 §§ föräldrabalken i mål och ärenden om vårdnad, boende och umgänge till rätten lämna upplysningar eller utreda och lämna förslag till beslut, och
- pröva om avtal om vårdnad, boende och umgänge kan godkännas.

Personalen bör också ha kunskaper om

- lagstiftning och praxis inom det familjerättsliga området,
- kriser och konflikter som kan förekomma i samband med separationer, och
- problemen med våld, hot och missbruk samt psykisk ohälsa i familjen.

Personal som leder samarbetsamtal bör dessutom ha kunskaper om olika modeller för konfliktlösning.

Det är av stor vikt att samarbetsamtalen bedrivs av kompetent personal med adekvat utbildning.²⁸ Samarbetsamtalen kräver en särskild kompetens hos socialtjänstens personal. Kommunerna ansvarar för att all personal har adekvat kompetens och lämplighet för arbetsuppgifterna samt att personalen får fortlöpande kompetensutveckling vilket framgår av 3 kap. 3 § SoL. För att upprätthålla och utveckla kompetensen behövs utbildning och möjlighet att praktisera samarbetsamtal med en viss regelbundenhet. Det kan vara svårt för små kommuner som enbart har några få samarbetsamtal under ett år att hålla tillräcklig kompetens. Ett sätt att se till att kompetensen upprätthålls är att mindre kommuner med få ärenden samarbetar.²⁹ För att kunna leda samarbetsamtal behöver samtalsledarna ha goda kunskaper om barn och barns behov och utveckling, samtal med barn, relationer människor emellan samt konflikthantering. Viktigt är också att ha kunskaper om konflikt-, kommunikations- och medlingsteori för att kunna bedriva samarbetsamtal på ett konstruktivt sätt. Utredningen om barnens rätt rekommenderade att samtalsledarna skulle ha socionom- eller psykologutbildning, erfarenhet av relationsbehandling av vuxna i konfliktsituation, eller annan jämförbar utbildning.³⁰ Ett minimikrav ansågs vara att åtminstone en av samtalsledarna har genomgått vidareutbildning i socialt behandlingsarbete, eller har annan jämförbar utbildning. Vidare menade utredningen att samtliga samtalsledare dessutom bör ha genomgått någon kurs om barn och barns behov.

Vidareutbildning

Samhället förändras i allt snabbare takt vilket påverkar inriktningen av socialtjänstens uppgifter och ansvarsområde. Enligt regeringens mening måste kompetensutveckling ske ute i verksamheten och vara en integrerad del i en ständigt pågående underhålls- och förnyelseprocess. Samhällets utbildningssystem lägger dock grunden för den långsiktiga kompetens- och kunskapsutvecklingen. Inriktning och kvalitet på grund- och vidareutbildningarna spelar därmed en betydande roll även för senare satsningar på intern kompetensutveckling. Det är därför av stor vikt att samhällets utbildningssatsningar följer de nya krav som verksamheter i ständig förändring ställer.³¹

För att behålla och utveckla kompetensen hos samtalsledarna är handledning, reflekterande samtal med kolleger och fortbildning viktiga förutsättningar. Den personal som arbetar med handläggning och

²⁷ JO 2015/16 s. 456

²⁸ Barnets rätt 2. Om föräldraansvar m.m. Delbetänkande av utredningen om barnens rätt (SOU 1979:63) s. 96 f.

²⁹ Prop. 1997/98:7 s. 42

³⁰ SOU 1979:63 s. 97

³¹ Prop. 1996/97:124 s. 47 f.

uppföljning av ärenden som avser barn och unga bör få kontinuerligt stöd och kontinuerlig handledning och utbildning i syfte att upprätthålla och utveckla den kompetensnivå som krävs för att kunna utföra arbetsuppgifterna. Personalen bör också ges möjlighet att följa kunskapsutvecklingen inom området. Personalen bör genom vidareutbildning på magisternivå på ett successivt och planerat sätt fördjupa sina kunskaper inom området, till exempel samtal med barn, barns och ungas utveckling och systematiska analys och bedömningsinstrument.³²

En eller två samtalsledare

I flera sammanhang har man diskuterat om samtalen ska bedrivas med en eller två samtalsledare – och i det senare fallet med personer av olika kön.³³ I regeringens proposition Vårdnad, boende och umgänge uttalades att det kan finnas anledning att undersöka om det i större utsträckning går att arbeta med en samtalsledare, till exempel när föräldrarna själva är motiverade och tar kontakt med kommunen.³⁴ I komplicerade ärenden kan det många gånger kännas som en trygghet att vara två samtalsledare. Frågan om antalet samtalsledare måste emellertid avvägas i varje enskilt fall. Det finns fördelar med att vara två personer som kan se, agera och diskutera sinsemellan. Det ger till exempel mer perspektiv på samtalen och föräldrarna, och det minskar samtidigt risken för att samtalsledarna dras in i dynamiken mellan föräldrarna.

Är samarbetssamtal alltid lämpligt?

Innan samarbetssamtal inleds bör samtalsledaren genom föräldrarna, i regel genom enskilda samtal, ta reda på om det har förekommit våld eller andra övergrepp, hot, missbruk, psykisk ohälsa eller andra problem i familjen. Om så är fallet, bör samtalsledaren noga överväga om det är lämpligt att påbörja samtal.³⁵

Handläggaren kan till exempel redan i det första telefonsamtalet fråga om det är något som kvinnan eller mannen inte vill eller vågar prata om vid gemensamma samtal med den andra föräldern. Det är också möjligt att fråga hur parterna brukar hantera konflikter, för att sedan gå in på frågan om det har förekommit våld eller andra problem i familjen som kan påverka förutsättningarna för samarbetssamtal. Många gånger kan det vara nödvändigt att ha enskilda samtal med föräldrarna för att kunna bedöma om, och i så fall hur, samtalen ska planeras för att söka nå en överenskommelse om barnet. Det enskilda samtalet kan bl.a. ägnas åt att kartlägga våld, andra problem som finns i relationen samt hur det påverkar barnens situation.³⁶

Om samarbetssamtal påbörjas, bör föräldrarna underrättas om under vilka former dessa samtal kommer att genomföras och om särskilda åtgärder behöver vidtas i anslutning till samtalen.³⁷ Samtalsledaren bör ta reda på i vilken utsträckning barnet har bevittnat våld, andra övergrepp eller kränkande behandling och hur barnet har reagerat. Vidare bör samtalsledaren ta reda på om barnet själv har blivit utsatt och om barnet kan behöva stöd.³⁸

Om en förälder uppger att det förekommit våld eller andra problem behöver samtalsledaren bedöma vilka säkerhetsåtgärder som kan behöva vidtas, om samtal ska hållas. Bedömningen görs dels utifrån den våldsutsattas upplevelser och beskrivning - det vill säga hur hon eller han bedömer risker och

³² Jfr SOSFS 2006:14

³³ Se bl.a. SOU 1995:79 s. 64

³⁴ Prop. 1997/98:7 s. 42

³⁵ HSLF-FS 2017:51

³⁶ Våld - Handbok om socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens arbete med våld i nära relationer, Socialstyrelsen 2016. Se även kunskapsdokument 22. Bedömning av samarbetssamtalens lämplighet.

³⁷ HSLF-FS 2017:51

³⁸ HSLF-FS 2017:51

skyddar sig – dels en riskbedömning av den våldsbenägne, utifrån kända riskfaktorer. En säkerhetsplan görs upp i samråd med den utsatta föräldern. I en sådan kan t.ex. ingå att föräldrarna inte ska komma och gå samtidigt eller att tider för enskilda samtal inte bokas i anslutning till varandra. Det måste också finnas möjlighet att vänta i olika rum. Den utsatta föräldern kan också ha någon som följer med eller möter eller ha möjlighet att gå ut en annan väg.³⁹

Samtalsstrukturen

Samtalsledaren bör klargöra syftet med samarbetsamtalen och informera om samtalsinriktning och karaktär. Vidare bör samtalsledaren informera om vilken sekretess som kommer att gälla för uppgifterna från samtalen. (Se avsnittet om sekretess nedan)

Samarbetsamtalen bör ha en tydlig struktur och inriktas på

- hur barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna bäst tillgodoses,
- barnets behov i övrigt,
- framtiden,
- föräldrarnas samarbetsförmåga och
- att en lösning nås.

Samtalsledaren bör vara särskilt uppmärksam på om destruktiva anklagelser förekommer mellan föräldrarna och i så fall sätta stopp för dem.⁴⁰

Samtalsledaren bör också ta reda på i vilken utsträckning barnet har bevittnat våld, andra övergrepp eller kränkande behandling och hur barnet har reagerat. Vidare bör samtalsledaren ta reda på om barnet självt har blivit utsatt och om barnet kan behöva stöd.⁴¹

Om föräldrarna närmar sig en samförståndslösning som inte är förenlig med barnets bästa, bör samtalsledaren redovisa följderna och verka för en lösning som bättre tillgodoser barnets behov.⁴²

Samtal med barnet⁴³

I förarbetena till lagstiftningen om samarbetsamtal har regeringens uppfattning om barnets roll i samarbetsamtal förändrats under åren. Av förarbetena till 1991 års lagändringar framgår att samarbetsamtalen i huvudsak är till för föräldrarna, och att barnets behov av att tala med någon utomstående om sin situation i första hand får tillgodoses på annat sätt.⁴⁴

I förarbetena till 1998 års lagändringar ansåg man däremot att barnet, om det inte är olämpligt, på något stadium måste komma med i samtalen.⁴⁵ Bedömningen av om det är lämpligt att tala med barnet i samband med föräldrarnas samarbetsamtal bör göras utifrån, förutom barnets ålder och mognad, barnets eget behov av att få information och att få berätta om sin situation. Samtalsledaren bör, om det inte är olämpligt, ta med barnet i något skede av samtalen dels för att med utgångspunkt i barnets egna behov och rättigheter ge information och låta barnet berätta om sin situation, dels för att ge barnet möjlighet att förmedla sin inställning.⁴⁶

Samma hållning intar regeringen år 2006. När det gäller barns rätt att komma till tals är utgångspunkten att hänsyn ska tas till barnets vilja inte enbart vid domstolars bedömning utan även

³⁹ Våld - Handbok om socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens arbete med våld i nära relationer, Socialstyrelsen, 2016.

⁴⁰ HSLF-FS 2017:51

⁴¹ HSLF-FS 2017:51

⁴² HSLF-FS 2017:51

⁴³ Se även Kunskapsdokumentet Barnets bästa och barnets rätt att komma till tals.

⁴⁴ Prop. 1990/91:8 s. 27 f.

⁴⁵ Prop. 1997/98:7 s. 43

⁴⁶ HSLF-FS 2017:51

generellt vid socialnämndens hantering av frågor om vårdnad, boende och umgänge. Även om någon uttrycklig reglering inte finns i fråga om samarbetsamtal mellan föräldrarna, gäller samma princip där. Visserligen är samarbetsamtalen i första hand ett sätt för föräldrarna att gemensamt och i samråd enas om vårdnadsfrågor. Men samtalen handlar naturligtvis ändå till stor del om hur frågorna skall ordnas i framtiden. Om det inte är olämplig bör barnet därför på något stadium komma med i samtalen. Som regel bör detta ske när föräldrarna har börjat samarbeta och kan föra konkreta diskussioner i tvistefrågora.⁴⁷

Av 11 kap 10 § SoL framgår att när en åtgärd rör ett barn ska barnet få relevant information. Ett barn ska ges möjlighet att framföra sina åsikter i frågor som rör barnet. Om barnet inte framför sina åsikter, ska hans eller hennes inställning så långt det är möjligt klargöras på annat sätt. Barnets åsikter och inställning ska tillmätas betydelse i förhållande till hans eller hennes ålder och mognad.⁴⁸

En ny bestämmelse införs i 6 kap 2 b § FB som tydliggör barnets rätt att komma till tals och även få information i frågor om vårdnad, boende och umgänge. Barnets rätt att komma till tals förutsätter att barnet får relevant information. Informationen ska inte enbart omfatta faktauppgifter som varför samtalet ska hållas och hur samtalet kommer att gå till, utan även information om vilken betydelse åsikten kan få för t.ex. en utredares förslag till beslut och utgången i målet. Det är också viktigt att det finns en uppföljning av utgången i målet. Bestämmelsen gäller både socialtjänstens hantering av frågorna och domstolens handläggning av mål och ärenden samt medlingsförfaranden.⁴⁹

Lagstiftningen trädde i kraft den 1 juli 2021. (Se även Kunskapsdokumenten Barnets bästa och barnets rätt att komma till tals och Avtal om vårdnad, boende och umgänge.)

Enligt 6 kap 20 a § FB får socialnämnden i ett förfarande om vårdnad, boende eller umgänge enligt 6 kapitlet, höra ett barn utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande.

Sekretessbestämmelser

Sekretessen inom socialtjänstens område finns reglerad i 26 kap. OSL. Sekretess inom socialtjänsten gäller för uppgifter om enskildas personliga förhållanden, om det inte står klart att uppgifterna kan röjas utan att den enskilda eller någon närstående lider men (socialtjänstsekretess 26 kap. 1 § OSL). Med socialtjänst avses bland annat verksamhet som enligt lag handhas av socialnämnden.

Socialtjänstsekretess gäller vid exempelvis vårdnads-, boende- och umgängesutredningar. Inom den kommunala familjerådgivningen gäller sekretess för uppgifter som en enskild har lämnat i förtroende eller som har inhämtats i samband med rådgivningen (familjerådgivningssekretess 26 kap. 3 § OSL). Sekretessen är i dessa fall absolut, vilket innebär att uppgifterna är hemliga, oavsett om det skulle vara till men eller inte för den enskilda att de kom ut.⁵⁰ Det innebär alltså att sekretesskyddet inom familjerådgivningen är starkare än inom socialtjänsten. Ett undantag från familjerådgivningssekretessen är emellertid anmälningsskyldigheten i 14 kap. 1 § tredje stycket SoL, som innebär att den som är verksam inom familjerådgivningen är skyldig att genast anmäla till socialnämnden om den får kännedom om att ett barn utnyttjas sexuellt eller utsätts för fysisk eller psykisk misshandel i hemmet. Vilken sekretess som gäller vid ett samarbetsamtal beror på samtalets karaktär. Om samtalet har karaktär av familjerådgivning bör den strängare familjerådgivningssekretessen gälla, medan det i andra fall är tillräckligt med s.k. socialtjänstsekretess.⁵¹ Samtalsledaren bör klargöra syftet med samarbetsamtalen och informera om samtalens inriktning och karaktär. Vidare bör samtalsledaren informera om vilken sekretess som kommer att gälla för uppgifterna från samtalen.⁵² Det ska göras

⁴⁷ Regeringens proposition Nya vårdnadsregler 2005/06:99 s. 47 f.

⁴⁸ Frågan om barns rätt till information har tidigare även behandlats i promemorian Utövandet av barns rättigheter i familjerättsprocesser (Ds 2002:13). I promemorian föreslogs flera lagändringar i 6 kap. FB som syftade till att ge barnet information. Förslagen ledde inte till lagstiftning.

⁴⁹ Se barnet (SOU 2017:6) s. 310 och 314, Prop. 2020/21:150 s. 39-52

⁵⁰ Prop. 1997/98:7 s. 93 f.

⁵¹ Prop. 1997/98:7 s. 97

⁵² HSLF-FS 2017:51

tydligt för föräldrarna om samtalsledaren i ett senare skede kan komma att göra en utredning om vårdnad, boende eller umgänge.⁵³ Många kommuner lämnar skriftlig information om vilken sekretess som gäller i samarbetssamtalen. Ibland får föräldrarna skriva under att de tagit del av informationen. Om samtalen sker under familjerådgivningssekretess innebär det i praktiken att samtalsledaren inte kan delta i vårdnads- eller umgängesutredning i samma ärende, såvida inte den enskilda efterger sekretessen (12 kap. 2 § OSL). Motsvarande hinder finns inte för en samtalsledare som fört samarbetssamtal under socialtjänstsekretess.

Muntliga överenskommelser och skriftliga avtal

Samarbetssamtal kan, men behöver inte, leda till ett avtal mellan föräldrarna enligt 6 kap. 6 §, 14 a § och 15 a § tredje stycket FB. (Se Kunskapsdokumentet Avtal om vårdnad, boende och umgänge.) Samtalen kan i stället resultera i en muntlig överenskommelse. En sådan ska inte godkännas av socialnämnden och kan inte heller verkställas av domstol.

Dokumentation

Frivilliga samtal

Handläggning av ärenden som rör enskilda ska dokumenteras (11 kap. 5 § SoL). Med handläggning av ett ärende menas alla åtgärder från det att ett ärende anhängiggörs tills det avslutas med beslut. Av detta följer att det inte finns någon skyldighet att dokumentera rådgivning. Även samarbetssamtal hör därmed till de verksamheter som socialnämnden inte har någon skyldighet att dokumentera. Det finns dock ingen bestämmelse som hindrar socialtjänsten från att dokumentera ett ärende om samarbetssamtal. Många gånger skulle det antagligen underlätta uppföljning och utvärdering av samtalen. De samarbetssamtal som föräldrar själva begär registreras i allmänhet inte. Vissa arbetsanteckningar kan dock vara nödvändiga, till exempel när samtalen påbörjades och avslutades, hur många samtal man haft, vilka som deltagit och om samtalen lett fram till det som avsågs. Dessa anteckningar, som inte förs in i något register kan underlätta utvärdering av samtalen.

Samtal som remitterats av domstol

De samtal som remitterats av domstol registreras, precis som andra ärenden som kommer in till socialtjänsten. I dessa ärenden förs journalanteckningar i form av datum för möten, vilka som deltagit samt resultatet av – men inte innehållet i – samtalen. En redovisning skickas till rätten om resultatet, oavsett om det är positivt och föräldrarna gjort överenskommelser eller om föräldrarnas samtal inte nått sitt syfte. Någon redogörelse av samtalens innehåll görs däremot inte till rätten. Handlingarna i ärendet arkiveras på sedvanligt sätt. JO har uttalat att information om parternas ståndpunkter under samtalen inte bör lämnas till domstolen.⁵⁴

Uppföljningssamtal

Socialnämnden har skyldighet att erbjuda uppföljande samtal. Av 5 kap. 1 § 9 punkten SoL framgår att socialnämnden i sin omsorg om barn och ungdom ska tillgodose det särskilda behov av stöd och hjälp som kan finnas sedan ett mål eller ärende om vårdnad, boende eller umgänge avgjorts. Det innebär att socialnämnden har ett särskilt ansvar att vid behov erbjuda råd, stöd och annat bistånd till familjer som behöver det. Det gäller även i de ärenden föräldrar kommit överens och det gäller såväl föräldrar som barn. Om föräldrarna når enighet, bör de erbjudas ytterligare ett samtalstillfälle för uppföljning av att överenskommelsen om vårdnad, boende och umgänge fungerar och är till barnets bästa eller om

⁵³ Vårdnad, boende och umgänge (1997/98:LU 12) s. 23

⁵⁴ JO 1994/95 s. 506

någon förändring behövs.⁵⁵ Om det inte är olämpligt kan även barnet behöva en tid för att berätta hur överenskommelsen fungerat. En tid för uppföljningssamtal kan också fungera som ett stöd för att hålla överenskommelsen. Dessutom är det ett sätt för socialtjänsten att följa upp resultaten av samarbetssamtalen. Om föräldrarna, när tiden närmar sig, tycker att samtalet är onödigt kan de alltid avboka tiden.

Samförståndslösningar vid domstol

Av 42 kap. 17 § första stycket RB framgår att rätten ska, om det inte är olämpligt med hänsyn till målets beskaffenhet och övriga omständigheter, verka för att parterna förlikas eller på annat sätt uppnår en samförståndslösning. Det innebär att om föräldrarna inte lyckats komma överens inom ramen för samarbetssamtalen har domstolen ett ansvar för att klarlägga om det finns förutsättningar för förlikning eller annan form av samförståndslösning. Nästan alltid är det bäst om föräldrarna kan nå en samförståndslösning eftersom det normalt inte främjar barnet att det finns en konflikt mellan föräldrarna. Om en samförståndslösning nås är förutsättningarna för att den ska hålla på sikt betydligt större än om föräldrarna överlåter beslutsfrågan till någon annan. Domstolen har därför fått ett ansvar för att verka för att parterna når en samförståndslösning när det kan antas vara bäst för barnet.⁵⁶

Medling

Rätten kan besluta om medling om parterna samtycker till det (42 kap. 17 § andra stycket RB). I sådana fall ska rätten förelägga parterna att inställa sig till ett sammanträde inför de medlare som förordnats. Rätten ska också ange när medlingen senast ska vara slutförd. Rätten kan förlänga tidsfristen om det finns särskilda skäl för det. Om det inte är olämpligt att verka för förlikning så får rätten således besluta att det ska ske genom medling. Beträffande medling i indispositiva mål som rör vårdnad, boende och umgänge med barn gäller 6 kap. 18 a § FB.⁵⁷

Domstolen kan även besluta om medling i ärenden där en part begärt verkställighet av beslut om vårdnad, boende eller umgänge. Innan rätten beslutar om verkställighet, får den uppdra åt en ledamot eller suppleant i socialnämnden eller en tjänsteman inom socialtjänsten att verka för att den som har hand om barnet frivilligt skall fullgöra vad som åligger honom eller henne (21 kap. 2 § FB). Ett sådant uppdrag får även lämnas åt någon annan lämplig person.

⁵⁵ HSLF-FS 2017:51

⁵⁶ Prop. 2005/06:99 s. 62-63

⁵⁷ Regeringens proposition Medling och förlikning – ökade möjligheter att komma överens 2010/11:128 s. 89 f.

Förslag på diskussionsfrågor?

Hur görs, i er kommun, bedömningen av om det är lämpligt att ha samarbetsamtal?
Diskutera för- och nackdelar med en eller två samtalsledare?
Hur kan ni motivera den förälder som inte har initierat samtalet att ändå delta i samtalet?
Hur screenar ni förekomst av våld och hur kan en metod för fortsatt handläggning av samarbetsamtal se ut?
När är det lämpligt respektive olämpligt att ha samtal? Vilka risker finns?
Hur gör ni bedömningen av om och när det är lämpligt för barnen att delta i samtal?
Hur genomförs uppföljning av samarbetsamtalen?
Hur kan maktobalans hanteras?
Diskutera hur användning av tolk kan genomföras på bästa sätt?

Lästips

Domstolsverket. <https://www.domstol.se/amnen/familj/foraldrar-och-barn/vardnad-boende-och-umgange/>

Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten. Socialstyrelsen; 2015.

Hydén M, Hydén L-C. *Samtal med den nya familjen och det eviga föräldraskapet.* Natur och kultur. Stockholm; 2002.

Interventioner för att förebygga och hantera föräldrars konflikter och tvister kring vårdnad, boende och umgänge. En systematisk översikt om effekter. Socialstyrelsen; 2011.

Medlingsmodeller, Kunskapsdokument. MFoF, Skellefteå, 2021.

Nordhelle G, *Mekling – Konfliktförståelse och konflikthandtering.* Gyldendal, Norge; 2007.

Nordhelle G, *Mekling II - Sentrale temaer i konflikthåndtering.* Gyldendal, Norge; 2007.

Norman J., Öhman L. *Medling och andra former av konflikthantering.* Lustus förlag. Stockholm; 2011.

Samarbetsamtal – socialt arbete med föräldrar. Socialstyrelsen; 2000.

Samarbetsamtal. Kartläggning av föräldrars och samtalsledares erfarenheter. MFoF, 2016.

Sjösten M. *Vårdnad, boende och umgänge: samt verkställigheten av sådana avgörande och överenskommelser.* Femte upplagan. Norstedts juridik, Stockholm; 2020.

Törnqvist T. *Familjerättsliga frågor inom socialtjänsten: en översikt över bestämmelser, ärenden och handläggning.* Norstedts juridik, Stockholm. 2014

Wickström A. *1998 års vårdnadsreform och socialtjänsten.* Norstedts juridik, Stockholm; 1998.

Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpningen och handläggning inom socialtjänstens familjerätt. Socialstyrelsen; 2012.

Öberg, G, Öberg B. *Samarbetsamtal – en väg till fortsatt föräldraskap.* Mareld. Stockholm; 2006.

Referenser

Statens offentliga utredningar och propositioner

Barnets rätt 2. Om föräldraansvar m.m. (SOU 1979:63)

Vårdnad, boende, umgänge (SOU 1995:79)

Vårdnad-boende-umgänge. Barnets bästa, föräldrars ansvar. Del A och B (SOU 2005:43)

Vårdnad och umgänge (Prop. 1990/91:8)

Ändring i socialtjänstlagen (Prop. 1996/97:124)

Vårdnad, boende och umgänge (Prop. 1997/98:7)

Nya vårdnadsregler (Prop. 2005/06:99)

Medling och förlikning – ökade möjligheter att komma överens (Prop. 2010/11:128)

Förstärkta samarbetssamtal (Prop. 2012/13:189)

Ett stärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister (Prop. 2020/21:150).

Lagstiftning m.m.

Förvaltningslagen, FL (2017:900)

Föräldrabalken, FB

Offentlighets och sekretesslagen, OSL (2009:400)

Socialtjänstlagen, SoL (2001:453)

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (HSLF-FS 2017:51)

Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om dokumentation i verksamhet som bedrivs med stöd av SoL, LVU, LVM och LSS (SOSFS 2014:5 **ändrad** HSLF-FS 2018:24)

JO utlåtanden

Domstol hade uppdragit åt en socialförvaltning att anordna s.k. samarbetssamtal med anledning av en tvist rörande vårdnad om barn. Fråga om i vilken utsträckning socialförvaltningen, på grund av bestämmelsen i 7 kap. 4 § andra stycket sekretesslagen, ägde att till domstolen lämna en redogörelse för vad som förekommit vid samtalen (1994/95 s 506)

Allmänt om familjerättens möjlighet att lämna information till domstol med anledning av förda samarbetssamtal (JO 1994/95 s 510)

Rätten bör inte vid förordnande om samarbetssamtal i vårdnadsmål ge direktiv om inriktningen av samtalen (JO 1995/96 s 74)

En tingsrätt handlade ett mål angående umgänge med barn. Fråga om lämpligheten av att två tjänstemän vid en socialförvaltning, som svarat för s.k. samarbetssamtal mellan föräldrarna, i en skrivelse till den ena förälderns ombud i målet uttalade sin uppfattning i umgängesfrågan (JO 2000/01 s 329)

I samband med en tvist angående vårdnad om barn anordnade socialförvaltningen s.k. samarbetssamtal. Fråga om den som hade lett samtalen kunde lämna synpunkter på vårdnadsfrågan i en skrivelse till domstolen efter en begäran av den ena parten (JO 2001/02 s 282)

Kritik mot en socialförvaltning för hur genomförda samarbetssamtal har redovisats till tingsrätten (JO 2015/16 s 469)

3. Avtal om vårdnad, boende och umgänge

Upprätta och godkänna avtal

Genom samarbetssamtal och samförståndslösningar kan föräldrar få hjälp att upprätta avtal om vårdnad, boende och umgänge. Skyldigheten att hjälpa föräldrar att träffa avtal om umgänge omfattar även fördelningen av resekostnader som kan uppkomma i samband med umgänget.¹

Möjligheten att få hjälp att upprätta avtal om vårdnad, boende och umgänge gäller alla föräldrar som är överens oavsett om de varit gifta med varandra eller inte. För att avtalet ska gälla krävs att det godkänns av socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört (6 kap. 17a § andra stycket FB). Nämnden kan godkänna avtalet om det är skriftligt, undertecknat av båda föräldrarna och förenligt med barnets bästa. Ett godkänt avtal kan verkställas på samma sätt som ett domstolsavgörande som har vunnit laga kraft.

Kunskapsdokumentets innehåll

Kunskapsdokumentet innehåller information om gällande regelverk för att utreda, upprätta och godkänna avtal om vårdnad, boende och umgänge inom socialnämnden.

Syfte

Syftet med bestämmelserna om avtal är att i största möjliga utsträckning handlägga frågor om vårdnad, boende och umgänge i mindre konfliktskapande former utanför domstolarna. Ett skäl till det är att utvärdering av samarbetssamtalen har visat att föräldrarna har störst utsikter att nå enighet om samtalen och samförståndslösningar kommer till stånd innan ett domstolsförfarande har inletts.²

Regelverk

Föräldrabalken och socialtjänstlagen

Frågor om avtal regleras i 6 kap. 6 §, 14 a § andra stycket, 15 a § tredje stycket, 17 a och 17 b §§ föräldrabalken, FB samt 5 kap. 3 § första stycket 2 punkten socialtjänstlagen (2001:453), SoL.

¹ Regeringens proposition 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge s. 71 och 119 f. (Se Kunskapsdokument om Resekostnader.)

² Prop. 1997/98:7 s. 80

Allmänna råd om avtal

I Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad boende och umgänge (HSLF-FS 2017:51) klargörs hur regelverket bör tillämpas. Det handlar om att nämnden bör ha ett personligt sammanträffande med parterna, vad utredaren behöver vara uppmärksam på och ta reda på, föräldrar som har anknytning till ett annat land, kontakten med barnet, avtalets utformning, innehållet i den utredning som ligger till grund för bedömningen av om avtalet ska godkännas samt uppföljningen av om avtalet har fungerat. Där finns också allmänna råd som rör kompetensen hos en samarbetssamtalsledare och utredare. De allmänna råden kompletteras med en handbok.³

Avgift

Kommunen får bara ta betalt för tjänster eller nyttigheter som kommunen är skyldig att tillhandahålla om det är särskilt föreskrivet (2 kap. 5 § kommunallagen (2017:51), KL). Skyldigheten att hjälpa till med avtal nämns inte särskilt i socialtjänstlagen som en tjänst där kommunen får ta ut avgift (8 kap. 1–2 §§ SoL). Det innebär att ingen avgift får tas ut.

Utredarens kompetens

Enligt 3 kap. 3 § SoL ska det för utförande av socialnämndens uppgifter finnas personal med lämplig utbildning och erfarenhet. För att självständigt pröva om ett avtal avseende vårdnad, boende och umgänge kan godkännas bör personalen ha minst ett års yrkeserfarenhet inom områdena vårdnad, boende och umgänge.⁴ Personalen bör också ha kunskaper om, lagstiftning och praxis inom det familjerättsliga området, kriser och konflikter som kan förekomma i samband med separationer och problemen med våld, hot och missbruk samt psykiska ohälsa i familjen.⁵

Att vända sig till domstol

Avtalsmöjligheten innebär dock inte att möjligheten att få ett domstolsutslag beträffande vårdnad, boende och umgänge har inskränkts. Föräldrar som är överens men föredrar att väcka talan i domstol har således möjlighet att göra det. Det kan till exempel inte uteslutas att en domstols dom i vissa internationella sammanhang kan väga tyngre än ett av socialnämnden godkänt avtal.⁶ Talan kan väckas genom att föräldrarna skickar en gemensam ansökan till tingsrätten och betalar ansökningsavgift.

Vilken instans tillhandahåller tjänsten?

Socialnämnden

Det är enligt 5 kap. 3 § SoL kommunen, i praktiken socialnämnden, som har skyldighet både att erbjuda samarbetssamtal och att hjälpa föräldrar att upprätta skriftliga avtal. I likhet med vad som gäller för samarbetssamtal får varje kommun själv avgöra hur skyldigheten att hjälpa till med avtal ska fullgöras. Det kan ske inom den egna verksamheten, genom att flera kommuner samarbetar i frågan eller på annat sätt.⁷

Socialnämnden tar ställning till om avtalet ska godkännas men uppgiften kan delegeras till ett utskott, en ledamot eller till en tjänsteman hos kommunen 10 kap. 5 § SoL.

³ Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt, Socialstyrelsen 2012.

⁴ HSLF-FS 2017:51

⁵ HSLF-FS 2017:51

⁶ Prop. 1997/98:7 s. 88

⁷ Prop. 1997/98:7 s. 81

Familjerådgivning m.m.

Många familjerådgivningar erbjuder samarbetsamtal. Vikten av att hålla isär familjerådgivarens roller så att uppgifterna inte blandas samman har betonats i flera sammanhang.⁸ Beslut att godkänna eller vägra godkänna avtal kan inte fattas inom familjerådgivningen. Det gäller även ett avtal som har upprättats vid samtal inom ramen för den kommunala familjerådgivningsverksamheten. Skälet är att familjerådgivningen inte bedriver någon myndighetsutövning. Andra verksamheter som inte bedriver myndighetsutövning kan inte heller pröva om ett avtal ska godkännas.

Ansvarig kommun

Det är socialnämnden i den kommun där barnet är folkbokfört som prövar om ett avtal mellan föräldrarna ska godkännas (6 kap. 17 a § andra stycket FB). Det är alltså nödvändigt att barnet är folkbokfört i en svensk kommun för att nämnden ska ha behörighet att godkänna avtalet. För att nämnden på ett tillfredställande sätt ska kunna pröva om avtalet kan godkännas krävs att en utredning om barnets förhållanden och om föräldrarnas lämplighet kan inhämtas.⁹

Om barnet flyttar och folkbokförs i en annan kommun är det den kommunen som ska godkänna avtalet. Socialnämnden i den nya kommunen kan inhämta upplysningar från den gamla hemkommunen, vilket framgår av 6 kap. 17 a § tredje stycket FB.

Skyddade personuppgifter

Om det kan antas att sekretess gäller för de uppgifter som behövs för att avgöra var barnet är folkbokfört får även socialnämnden i en kommun där någon av föräldrarna är folkbokförd pröva om ett avtal som avses i andra stycket ska godkännas. Om det kan antas att sekretess gäller också för de uppgifter som behövs för att avgöra var föräldrarna är folkbokförda, får ett sådant avtal godkännas av socialnämnden i den kommun som föräldrarna väljer. Detsamma gäller om det kan antas att sekretess gäller för de uppgifter som behövs för att avgöra var barnet och en förälder är folkbokförda och den andra föräldern inte är folkbokförd i landet (6 kap. 17 a § andra stycket FB).

Bestämmelsen kompletterar vilken kommun som är behörig att godkänna ett avtal när barnet eller föräldrarna har skyddade personuppgifter. I första hand är det således barnets folkbokföring som avgör vilken kommun som är behörig att godkänna avtalet. Går det inte att avgöra var barnet är folkbokfört kan även socialnämnden i någon av kommunerna där föräldrarna är folkbokförda godkänna avtalet. Omfattas även föräldrarnas uppgifter av sekretess får den kommun som föräldrarna väljer godkänna avtalet. Det gäller även när en förälder inte är folkbokförd i landet och den andre föräldern har sekretessskyddade uppgifter. Föräldrarna kan i dessa fall välja en kommun där någon av dem är bosatt eller en helt annan kommun.¹⁰

Skälet till den sekretessbelagda uppgiften har ingen betydelse för bedömningen. Kraven för att visa att det kan antas att sekretess gäller för en uppgift bör inte ställas alltför högt. Föräldrarna kan t.ex. ge in handlingar som visar att barnet eller de själva beviljats någon form av skyddade personuppgifter.

Anknytning till annat land

Ibland är frågor om vårdnad, boende och umgänge av internationell karaktär. Det kan exempelvis vara så att en förälder eller barnet är utländsk medborgare eller att någon av föräldrarna eller barnet har hemvist utomlands. Om föräldrarna eller barnet har anknytning till ett annat land är det inte tillräckligt att barnet är folkbokfört i Sverige för att barnets folkbokföringskommun ska kunna godkänna avtalet. Socialnämnden måste också pröva vilken anknytning, utöver folkbokföringen, som krävs för att nämnden ska vara behörig att pröva ett avtal. Frågan om sådan behörighet bedöms enligt allmänna

⁸ Regeringens proposition 1993/94:4 Om familjerådgivningen s. 7, se även JO 1999/2000 s. 272

⁹ Prop. 1997/98:7 s. 82

¹⁰ Regeringens proposition 2020/21:150 Ett stärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister s. 143-144

internationella processrättsliga principer på familjerättens område. Om barnet är folkbokfört och har sitt hemvist¹¹ i Sverige är emellertid socialnämnden alltid behörig att pröva avtalet.¹²

Socialnämndens prövning

Föräldrar kan genom samarbetssamtal, familjerådgivning, advokat eller på egen hand ha enats om hur de vill ordna frågor som rör vårdnad, boende eller umgänge. Om överenskommelse mynnar ut i ett avtal kan avtalet överlämnas till socialnämnden för godkännande. Det krävs alltså inte att avtalet upprättats med hjälp av nämnden. Vid denna prövning ska nämnden se till att frågorna om vårdnad, boende och umgänge blir tillbörligt utredda (6 kap. 17 a § andra och tredje stycket FB).

När kan ett avtal godkännas?

Ett avtal om gemensam vårdnad ska godkännas om det inte är uppenbart oförenligt med barnets bästa (6 kap. 6 § andra stycket FB). Avtal om ensam vårdnad, boende och umgänge ska godkännas om det är till barnets bästa (6 kap. 14 a och 15 a §§ FB och 6 kap. 2 a § FB).

Socialnämnden kan antingen godkänna avtalet eller vägra godkänna det. Nämnden kan inte ändra på innehållet i avtalet. Om avtalet är oklart formulerat kan föräldrarna få hjälp att utforma det på ett sådant sätt att det kan godkännas.

När avtalet inte kan godkännas?

Om nämnden inte kan godkänna föräldrarnas avtal, ska nämnden innan den fattar ett beslut i ett ärende, om det inte är uppenbart obehövt, underrätta den som är förälder om allt material av betydelse för beslutet och ge parten tillfälle att inom en bestämd tid yttra sig över materialet (25 § FL och 11 kap. 8 § SoL).

Kan nämndens beslut överklagas?

Nämndens beslut att godkänna eller inte godkänna ett avtal kan inte överklagas (6 kap. 17 a § femte stycket FB).

Vilket underlag behöver socialnämnden för sin bedömning?

Av Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (HSLF-FS 2017:51) framgår att innan socialnämnden godkänner ett avtal bör den som utreder ärendet träffa föräldrarna. Föräldrarna behöver styrka sin identitet och visa att de är barnets föräldrar t.ex. med ett personbevis.¹³

I samtalet med föräldrarna bör utredaren ta reda på om barnet eller någon annan i familjen har utsatts för våld eller andra övergrepp eller om barnet olovligen har förts bort, hållits kvar eller på något annat sätt varit illa. Utredaren bör också ta reda på om det förekommit hot, missbruk, psykisk ohälsa eller andra problem i familjen och hur barnet i så fall har upplevt detta. I samtalet bör utredaren låta föräldrarna redovisa hur barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna bäst tillgodoses.¹⁴

Sekretess

Vid sin prövning av föräldrarnas avtal ska socialnämnden se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillbörligt utredda. Utan hinder av sekretess enligt 26 kap. 1 § första stycket offentlighets- och sekretesslagen, OSL (2009:400) är en annan socialnämnd som har tillgång till upplysningar som kan vara av betydelse för frågans bedömning skyldig att lämna sådana upplysningar på begäran av den socialnämnd som ska pröva avtalet (6 kap. 17 a § tredje stycket FB).

¹¹ Om hemvistbegreppet, se information i handboken Att fastställa faderskap och föräldraskap.

¹² Prop. 1997/98:7 s.121

¹³ Numer är det möjligt att inhämta uppgifterna exempelvis genom kommuninvånarregistret.

¹⁴ HSLF-FS 2017:51

Socialtjänstsekreteress hindrar alltså inte att uppgifter lämnas till den socialnämnd som har att pröva avtalet (10 kap. 28 § OSL). Däremot bryts inte familjerådgivningssekreteressen av upplysningsskyldigheten (26 kap. 3 § OSL).

Utredningens innehåll

Utredaren bör informera föräldrarna om avtalets rättsliga verkan samt om de ekonomiska konsekvenser som avtalet kan få.¹⁵

Av en utredning för bedömningen av om ett avtal kan godkännas eller ej bör det framgå

- vilken uppfattning föräldrarna har,
- hur barnets vilja ser ut,
- om barnet inte har kommit till tals och skälen till det,
- om föräldrarna har vilja och förmåga att samarbeta i frågor som rör barnet,
- vilka uppgifter från socialtjänstens register som har betydelse,
- vilka andra uppgifter som kan vara relevanta i ärendet och
- hur bedömningen av vad som är barnets bästa har gjorts.¹⁶

Kontakten med barnet

Barnets bästa ska vara avgörande för alla frågor som rör vårdnad, boende och umgänge. Vid nämndens bedömning av vad som är bäst för barnet gäller bestämmelserna i 6 kap. 2 a § första och andra stycket FB. Det innebär bland annat att nämnden vid sin prövning ska fästa avseende särskilt vid risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa och barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Barnet ska också få information och ges möjlighet att framföra sina åsikter i frågor om vårdnad, boende och umgänge. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad (6 kap. 2 b § första och andra stycket FB).

Samtal med barnet¹⁷

Av 6 kap. 2 b § första och andra stycket FB framgår att barnet ska få information och ges möjlighet att framföra sina åsikter i frågor om vårdnad, boende och umgänge. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. En liknande bestämmelse finns i socialtjänstlagen.¹⁸ När en åtgärd rör ett barn ska barnet få relevant information. Ett barn ska ges möjlighet att framföra sina åsikter i frågor som rör barnet. Om barnet inte framför sina åsikter, ska hans eller hennes inställning så långt det är möjligt klargöras på annat sätt. Barnets åsikter och inställning ska tillmätas betydelse i förhållande till hans eller hennes ålder och mognad (11 kap. 10 § första stycket SoL).

Barnets rätt att få information och komma till tals gäller samtliga frågor som är föremål för prövning. Barnet kan ge uttryck för sina åsikter direkt eller genom en företrädare. Barnets rätt till delaktighet är viktig för att kunna säkerställa barnets bästa. Att barnet får information är en förutsättning för att barnet ska kunna ta tillvara sin rätt att komma till tals. Den information som lämnas ska vara relevant för barnet. Informationen ska inte enbart omfatta faktauppgifter utan även till exempel information om hur uppgifterna som barnet lämnar kommer att användas. Barnet ska få sådan information att han eller hon förstår vad prövningen av frågorna tar sikte på och vilken utgången kan bli. Informationen som lämnas ska vara tydlig. Den ska vara anpassad efter barnets ålder och mognad och lämnas i en sådan miljö att barnet kan ta till sig den. Barnets förmåga att förstå det som han eller hon ska uttrycka sin åsikt om måste bedömas i varje enskilt ärende och informationen ska anpassas utifrån det. Barnet bör även få

¹⁵ HSLF-FS 2017:51

¹⁶ HSLF-FS 2017:51

¹⁷ Se även Kunskapsdokument om Barnets bästa och barnets rätt att komma till tals.

¹⁸ Prop. 1997/98:7 s. 86

information om socialnämndens roll och varför samtalet med barnet hålls. Barnet bör också informeras om resultatet av samtalet.¹⁹

Någon bestämd ålder för när barnet bör ges information och möjlighet att framföra sina åsikter anges inte. Detta får bedömas från fall till fall. Utgångspunkten måste vara att barn kan bilda åsikter även om de kanske inte kan uttrycka dessa åsikter verbalt. Den som hämtar in barnets åsikter måste uppträda varsamt och inte försöka pressa barnet på synpunkter. När det gäller barn som är i stånd att bilda egna åsikter men som inte har förmåga att ge uttryck för dessa får barnets åsikter inhämtas på annat sätt. Det kan exempelvis innebära att uppgifterna hämtas från närstående eller från dokumentation av vad barnet tidigare framfört.²⁰

Barnet behöver inte ge uttryck för en konkret vilja. Att hänsyn ska tas till barnets ålder och mognad innebär generellt sätt att hänsyn ska tas i högre grad till de äldre barnens åsikter än till de yngre barnens. Hur mycket barnet förstår är dock inte på ett entydigt sätt knutet till barnets ålder. Mognad avser förmågan att förstå och bedöma konsekvenser. Enbart ålder kan alltså inte avgöra vikten av barnets åsikter.²¹

Av 6 kap. 20 a § FB framgår att socialnämnden får, i ett förfarande om vårdnad, boende och umgänge enligt 6 kapitlet i föräldrabalken, höra ett barn utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande. Av förarbetena framgår att det förutsätts att samtal mot föräldrarnas vilja mycket sällan anses bli aktuell i ärenden som rör godkännande av avtal om vårdnad, boende och umgänge. Skälet är att det ofta handlar om föräldrar som i samförstånd och ibland med socialnämndens hjälp frivilligt har träffat en överenskommelse och behovet av att i dessa fall tvinga fram ett hörande av barnet bedöms vara begränsat.²² Även om barnet får höras utan vårdnadshavarens samtycke och närvaro ska nämnden i första hand söka samförstånd kring hur barnets rätt till delaktighet ska tillgodoses och att det sker på ett för barnet bra sätt. Ett samtal med ett barn mot vårdnadshavarens vilja ska därför föregås av noggranna överväganden både i fråga om huruvida barnets ska höras och hur det praktiskt ska gå till. Att barnet får höras utan vårdnadshavarens närvaro innebär inte att samtalet måste genomföras på det sättet. Utredaren behöver vara lyhörd för båda vårdnadshavarens och barnets synpunkter.²³

Av Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds (MFoF) allmänna råd HSLF-FS 2017:51 framgår att utredaren bör, om det inte är olämpligt, samtala med barnet dels för att med utgångspunkt i barnets egna behov och rättigheter ge information och låta barnet berätta om sin situation, dels för att ge barnet möjlighet att förmedla sin inställning.²⁴ Ett barn som har kontakt med socialtjänsten har alltså rätt att utifrån sin ålder och mognad få relevant information, bli delaktig i det som planeras och har med hans eller hennes situation att göra.²⁵ Det innebär att ett barn som vill, ska få information och möjlighet att uttrycka sin åsikt. Barnet får för den skull inte pressas på åsikter eller sättas i svåra valsituationer.

Om det inte är möjligt att tala direkt med barnet bör utredaren bilda sig en uppfattning om barnets inställning genom samtalet med föräldrarna.²⁶ Skulle det komma fram att barnet motsätter sig den lösning som föräldrarna kommit överens om, är det ett skäl att närmare undersöka om överenskommelsen verkligen är till barnets bästa.²⁷

¹⁹ Prop. 2020/21:150 s. 130-131

²⁰ Prop. 202/21:150 s. 131-132

²¹ Prop. 2020/21:150 s.132

²² Prop. 2020/21:150 s. 151

²³ Prop. 2020/21:150 s. 151

²⁴ HSLF-FS 2017:51

²⁵ Prop. 2006/07:129 s. 38-40

²⁶ HSLF-FS 2017:51

²⁷ HSLF-FS 2017:51

Avtalet

Det finns inga formella krav på hur ett avtal om vårdnad, boende och umgänge ska utformas för att det ska kunna godkännas. Men det är viktigt att avtalet utformas på ett sätt som gör att det är verkställbart. På avtalet anges barnets och föräldrarnas personnummer och adress, vilken nämnd som godkänt avtalet samt beslutsdatum. Separata avtal bör upprättas för de olika områdena vårdnad, boende och umgänge och för varje barn i en syskonskara bör separata avtal upprättas.²⁸ När avtalet godkänts får föräldrarna var sin bestyrkt kopia av avtalet. Originalen sparas i personakten.

Giltighet

Avtalet gäller från den dag det godkänns av nämnden eller den som delegerats uppgiften. Det innebär att fram till dess att avtalet godkänts kan föräldrarna ändra sig och nämnden har inget avtal att godkänna.²⁹

Nytt avtal ersätter ett tidigare

Ett godkänt avtal kan ändras genom ett nytt avtal som godkänns av nämnden eller genom ett domstolsavgörande.³⁰ Genom ett godkänt avtal upphör en tidigare dom eller ett tidigare avtal om samma fråga att gälla, såvida inte det nya avtalet endast delvis ska ersätta eller komplettera det tidigare avtalet.

Avtal under pågående domstolsprocess

Lagen besvarar inte uttryckligen frågan huruvida ett avtal om vårdnad som ingås under rättegången hindrar att vårdnadsfrågan prövas av domstolen i det pågående målet. Frågan har varit föremål för prövning i Högsta domstolen.³¹ Vårdnads mål är indispositiva. Det innebär att domstolen har ett ansvar för utgången av ett sådant mål. För det fall en av parterna förklarar sig ovillig att stå fast vid ett träffat avtal måste det därför ankomma på domstolen att ta ställning till vårdnadsfrågan. Avtalet kan därför inte vara bindande i målet på samma sätt som en deldom. Inget hindrar en part som har ingått ett avtal om vårdnad från att väcka talan om ändring i vårdnaden. Om frågan uppkommer i ett pågående mål medför det normalt såväl fördröjning som fördyring om frågan inte skulle kunna prövas förrän efter att talan har väckts i ett nytt mål. Slutsatsen är att ett godkänt avtal om vårdnad som har ingåtts under ett pågående mål inte hindrar ett domstolsavgörande om samma sak i målet. Det kan tilläggas att detta gäller även beträffande avtal om boende och umgänge och utan hinder av att målet i den del som avtalet avser har skrivits av.

Tidsbegränsade avtal

Det finns inget hinder mot att avtalet begränsas i tiden (interimistiska avtal). Avtalet kan vara tidsbegränsat i avvaktan på ett slutligt avtal eller till dess frågan avgjorts i domstol. Ett tidsbegränsat avtal kan också ges utrymme för att pröva hur en överenskommelse fungerar. Om ett tidsbegränsat avtal inte ersätts av ett nytt avtal eller en dom så följer av allmänna rättsprinciper att förhållandena återgår till det som gällde före avtalets tillkomst. För att inga tveksamheter ska uppstå bör det framgå vad som gäller när avtalet upphör att gälla. När det gäller vårdnaden om barnet torde – av hänsyn till barnet – tidsbegränsade avtal i regel inte godkännas.³²

Avtal om växelvist boende

I ett avtal om växelvist boende bör det klart framgå hur barnets boende ska fördelas mellan föräldrarna samt vid vilken tidpunkt, på vilken plats och av vem barnet ska hämtas och lämnas.³³ Det innebär att

²⁸ HSLF-FS 2017:51

²⁹ JO beslut 17 april 2009, dnr 926-2008

³⁰ Prop. 1997/98:7 s. 87

³¹ NJA 2012 s. 933, JO 2001/02 s. 275

³² Prop. 1997/98:7 s. 109, HSLF-FS 2017:51

³³ HSLF-FS 2017:51

barnets växelvisa boende hos föräldrarna under lov och semestrar också tydligt behöver framgå av avtalet. Riktpunkten ska vara att avtalet ska vara så noggrant utformat att avtalet kan verkställas.³⁴ Vid utredarens bedömning av om ett avtal om växelvist boende är till barnets bästa bör hänsyn särskilt tas till barnets behov av kontinuitet i förskola eller skola, kamratkontakter och fritidsaktiviteter m.m.³⁵ Växelvist boende ställer krav på att föräldrarnas samarbetsförmåga är särskilt god. Barnets egen inställning har givetvis också stor betydelse vid bedömningen av om ett avtal ska kunna godkännas. Om en överenskommelse framstår som tvivelaktig kan det finnas anledning att kräva in ytterligare underlag för att kunna bedöma vad som är bäst för barnet.³⁶

Avtal om umgänge

För att nämnden ska godkänna ett avtal om umgänge krävs att avtalet är klart och tydligt utformat. Risken är annars att avtalet inte kan verkställas.³⁷ I ett avtal om umgänge bör det klart framgå när umgänget ska äga rum. Det bör även framgå vid vilken tidpunkt, på vilken plats och av vem barnet ska hämtas och lämnas.³⁸

Av 6 kap. 15 § första stycket FB framgår att barnet och föräldern kan ha annan kontakt med varandra än att träffas. I ett avtal om umgänge kan också regleras att barnet och föräldern ska ha kontakt på annat sätt än genom att träffa varandra, till exempel genom brev eller telefon.³⁹ Det kan bli aktuellt i situationer där något vanligt umgänge inte i någon egentlig utsträckning kan bli aktuellt. Sådana situationer kan vara när föräldern bor långt ifrån barnet eller när en förälders rörelsefrihet är begränsad.⁴⁰ Andra exempel är när en förälder till följd av sjukdom eller funktionsnedsättning inte kan träffa barnet. Det kan också vara ett sätt att återuppta en personlig kontakt som under en längre tid varit bruten eller bristfällig. Avtalet kan således reglera hur barnet och föräldern genom brev, telefon, e-post, sms och andra digitala former ska ha kontakt med varandra. Ett sådant avtal ska godkännas av nämnden om det bedöms vara till barnets bästa (6 kap. 15 a § tredje stycket FB). Ett umgängesavtal kan innehålla villkor av olika slag, till exempel att umgänget bara får ske i närvaro av en kontaktperson.⁴¹ Även sådana villkor kräver socialnämndens godkännande.⁴² Det är dock inte möjligt att skriva avtal om umgängesstöd. Det är endast domstolen som kan besluta om umgängesstöd (6 kap. 15 c § FB).

Föräldrar kan inte avtala om umgänget om vårdnaden är anförtrodd åt en eller två särskilt förordnade vårdnadshavare. Föräldrarna kan inte heller träffa avtal med bindande verkan om barnets umgänge med andra närstående.

Resekostnad

Krav på nämndens godkännande gäller inte för eventuella ekonomiska uppgörelser, till exempel fördelning av resekostnaderna i samband med umgänge. Detta är en fråga som föräldrarna själva får besluta om. Nämnden kan dock bistå föräldrarna vid beräkningen av resekostnader men föräldrarnas överenskommelse ska inte godkännas av nämnden. (Se kunskapsdokument 6. Resekostnader vid umgänge.)

³⁴ Jfr Prop. 1997/98:7 s. 112 f.

³⁵ HSLF-FS 2017:51

³⁶ Prop. 2005/06:99 s. 53

³⁷ Prop. 1997/98:7 s. 86

³⁸ HSLF-FS 2017:51, jfr 6 kap. 15 § FB

³⁹ HSLF-FS 2017:51, prop. 2005/06:99 s. 55

⁴⁰ Prop. 2005/06:99 s. 55

⁴¹ En förutsättning för att umgänge ska kunna ske med kontaktperson är att socialnämnden beviljar insatsen.

⁴² Prop. 1997/98:7 s. 117

Socialnämndens uppgiftsskyldighet

När socialnämnden har godkänt ett avtal om vårdnad ska enligt 6 kap. 17 b § FB ett meddelande om avtalets innehåll sändas samma dag till Skatteverket, Centrala studiestödsnämnden (om avtalet gäller ett barn som har fyllt 15 år) och Försäkringskassan. Uppgiftsskyldigheten omfattar endast godkända avtal om vårdnad, inte avtal om boende och umgänge. Skyldigheten omfattar även interimistiska (tidsbegränsade) avtal om vårdnad.

Dokumentation och förvaring

De utredningar som ligger till grund för beslut om att godkänna eller inte godkänna ett avtal om vårdnad, boende och umgänge görs med stöd av 11 kap. 1 § SoL. Allmänt gäller att en utredning ska inledas utan dröjsmål. Ett ärende ska handläggas så enkelt, snabbt och kostnadseffektivt som möjligt utan att rättssäkerheten eftersätts. (9 § förvaltningslagen, FL 2017:900). Utredningsmaterialet ska tas om hand på ett betryggande sätt så att inte obehöriga får tillgång till det, vilket följer av 11 kap. 5 § andra stycket SoL. Dokumentationen ska innehålla beslut och åtgärder som vidtas i ärendet samt faktiska omständigheter och händelser av betydelse (11 kap. 5 § SoL). Ärenden som rör godkännande eller inte godkännande av avtal om vårdnad, boende och umgänge förvaras i en personakt som läggs upp för varje barn som berörs. Avtal som godkänts av nämnden får inte gallras förrän barnet fyller 18 år (12 kap. 2 § andra stycket SoL).

Uppföljning

Socialnämnden har ett uppföljningsansvar. Av 5 kap. 1 § sjätte strecksatsen SoL framgår att socialnämnden ska tillgodose det särskilda behov av stöd och hjälp som kan finnas sedan ett mål eller ärende om vårdnad, boende eller umgänge avgjorts. Det innebär att socialnämnden har ett särskilt ansvar att vid behov erbjuda råd, stöd och annat bistånd till familjer som behöver det. Det gäller även i de ärenden föräldrar kommit överens. Och det gäller såväl vuxna som barn. Socialnämnden bör föreslå att en tid för samtal skrivs in i avtalet för uppföljning av att föräldrarnas avtal om vårdnad, boende och umgänge fungerar och är till barnets bästa eller om någon förändring behövs.⁴³ Utredaren bör även erbjuda barnet ett uppföljningssamtal, om det inte är olämpligt.⁴⁴

⁴³ HSLF-FS 2017:51

⁴⁴ HSLF-FS 2017:51

Förslag på diskussionsfrågor?

Hur vanligt är det i din kommun att ni efter ett samarbetsamtal upprättar ett avtal om vårdnad boende eller umgänge?

För och nackdelar med att upprätta ett avtal?

Hur omfattande behöver en utredning vara för att du ska kunna bedöma om avtalet ska kunna godkännas eller ej?

På vilket sätt kan du göra barnet delaktig i utredningen?

Hur hanterar ni, i er kommun, uppföljningar av avtalen?

Lästips

Domstolsverket. <https://www.domstol.se/amnen/familj/foraldrar-och-barn/vardnad-boende-och-umgange/>

Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten. Socialstyrelsen; 2015.

Singer A. *Barnets bästa. Om barns rättsliga ställning i familj och samhälle*. Norstedts juridik, Stockholm; 2019.

Sjösten M. *Vårdnad, boende och umgänge: samt verkställigheten av sådana avgörande och överenskommelser*. Femte upplagan. Norstedts juridik, Stockholm; 2020.

Törnqvist T. *Familjerättsliga frågor inom socialtjänsten: en översikt över bestämmelser, ärenden och handläggning*. Norstedts juridik, Stockholm; 2014.

Wickström A. *1998 års vårdnadsreform och socialtjänsten*. Norstedts juridik, Stockholm; 1998.

Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpningen och handläggning inom socialtjänstens familjerätt. Socialstyrelsen; 2012.

Referenser

Statens offentliga utredningar och propositioner

Vårdnad, boende, umgänge (SOU 1995:79).

Vårdnad-boende-umgänge. Barnets bästa, föräldrars ansvar. Del A och B (SOU 2005:43).

Vårdnad, boende och umgänge (Prop. 1997/98:7).

Nya vårdnadsregler (Prop. 2005/06:99).

Ett stärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister (Prop. 2020/21:150).

Lagstiftning

Förvaltningslagen, FL (2017:900).

Föräldrabalken, FB.

Offentlighets och sekretesslagen, OSL (2009:400).

Socialtjänstlagen, SoL (2001:453).

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (HSLF-FS 2017:51).

Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om dokumentation i verksamhet som bedrivs med stöd av SoL, LVU, LVM och LSS (SOSFS 2014:5 ändrad HSLF-FS 2018:24).

Rättsfall och Justitieombudsmannens yttranden

Ett godkänt avtal hindrar inte att frågan prövas i ett pågående mål, se NJA 2008 s. 304.

Frågan i Högsta domstolen är om ett av socialnämnden godkänt avtal om vårdnad, som har träffats sedan talan väckts i domstol, hindrar att vårdnadsfrågan prövas genom ett avgörande i målet. Mål nr Ö 4613-11.

Ett av socialnämnden godkänt avtal om vårdnad, hindrar inte att ett yrkande om vårdnaden prövas i ett mål som pågår när avtalet ingås, NJA 2012 s. 933.

Fråga om vilken utredning som en socialnämnd bör företa innan nämnden godkänner ett avtal angående vårdnad, boende eller umgänge, JO 2001/2002 s 278.

Fråga om socialnämnds möjlighet att godkänna ett avtal angående vårdnad, boende eller umgänge när saken är föremål för prövning av domstol, JO 2001/2002 s 275.

Ett vårdnadsavtal som en socialnämnd har hjälpt till med att upprätta mellan två föräldrar kan inte makuleras, även om det visar sig att en av föräldrarna ångrat sig och vill träffa ett nytt avtal. Det beror på att reglerna om hantering av allmänna handlingar gäller för sådana avtal. Ärendet skulle på grund av barnets folkbokföring godkännas av en annan kommun än den kommun som föräldrarna vänt sig till. Men då pappan efter det att avtalet tecknades hade ändrat åsikt i vårdnadsfrågan, var det riktigt av socialnämnden att låta bli att skicka avtalet vidare till den kommun som ansvarade för att godkänna avtalet. JO 2009-04-17, dnr 926-2008.

4. Vårdnad, boende och umgänge

Kunskapsdokumentets innehåll

Kunskapsdokumentet innehåller information om vårdnad, boende, umgänge samt om upplysningar och utredningar. Avsikten är att samtalsledaren i samband med samarbetsamtal ska kunna ge föräldrarna tillräckligt med information om vad en vårdnadstvist innebär och hur utredningar och upplysningar går till hos socialnämnden.

Vårdnad

Ett barn står under vårdnad av båda sina föräldrar (gemensam vårdnad) eller en av föräldrarna (ensam vårdnad), alternativt en eller två andra personer som utsetts av domstol till särskilt förordnade vårdnadshavare eller tillfällig vårdnadshavare (6 kap. 2 § första stycket FB, se även 6 kap. 7–9 §§ FB). Föräldrar som är vårdnadshavare är också barnets förmyndare (10 kap. 2 § FB). Dock kan en omyndig vårdnadshavare inte vara förmyndare för sitt barn (10 kap. 1 § FB)

Om föräldrarna är gifta

Om föräldrarna är gifta med varandra vid barnets födelse har föräldrarna gemensam vårdnad. I annat fall är modern ensam vårdnadshavare. Om föräldrarna senare gifter sig får de gemensam vårdnad om barnet. Om föräldrarna skiljer sig har de fortsatt gemensam vårdnad såvida inte den gemensamma vårdnaden upplöses (6 kap 3 § FB).

Om föräldrarna inte är gifta

Föräldrar som inte är gifta med varandra kan de erhålla gemensam vårdnad efter anmälan från dem båda till socialnämnden i samband med att nämnden ska godkänna en faderskaps- eller föräldraskapsbekräftelse (6 kap. 4 § andra stycket 1. FB). Detta gäller alla föräldrar under förutsättning att barnet är folkbokfört i Sverige. Anmälan skickas till Skatteverket som prövar om anmälan ska godkännas (6 kap. 4 och 16 §§ FB). I ett senare skede kan föräldrarna som är överens erhålla gemensam vårdnad genom en ansökan till Skatteverket eller domstolen (6 kap. 4 § första stycket och 6 kap. 4 § andra stycket 2. FB). En ansökan om gemensam vårdnad till Skatteverket förutsätter dock att beslut om vårdnaden inte tidigare meddelats. Föräldrarna kan också skriva ett avtal om gemensam vårdnad (6 kap. 6 § FB). Föräldrar som inte är gifta med varandra men har gemensam vårdnad om barnet fortsätter att ha gemensam vårdnad om barnet även efter separationen.

Domstolens beslut om vårdnad

Om föräldrarna inte är eller kan komma överens i vårdnadsfrågan får den förälder som vill ha en ändring i vårdnaden väcka talan vid domstolen (6 kap. 5 § FB). Om barnets föräldrar har gemensam vårdnad eller en av föräldrarna är ensam vårdnadshavare och någon av dem vill få en ändring i vårdnaden, ska

domstolen på talan av en av föräldrarna eller båda, efter vad som är bäst för barnet besluta om gemensam vårdnad eller anförtro vårdnaden åt en av föräldrarna (6 kap. 5 § första och tredje styckena FB). Om båda föräldrarna motsätter sig fortsatt gemensam vårdnad har lagstiftaren ansett att det saknas förutsättningar för denna vårdnadsform. Domstolen är i en sådan situation skyldig att upplösa den gemensamma vårdnaden och anförtro vårdnaden åt en av föräldrarna (6 kap. 5 § andra stycket FB). Från den 1 juli 2021 kan domstolen döma till gemensam vårdnad även om båda föräldrarna motsätter sig det om det bedöms vara till barnets bästa (6 kap. 5 § FB).¹

Domstolens beslut

När domstolen ska ta ställning till om vårdnaden ska vara gemensam eller anförtros åt en av föräldrarna ska rätten fästa avseende särskilt vid föräldrarnas förmåga att sätta barnets behov främst och ta ett gemensamt ansvar i frågor som rör barnet (6 kap. 5 § andra stycket FB). Barnets bästa ska vara avgörande för alla frågor om vårdnad, boende och umgänge (6 kap. 2 a § FB).

Barnets bästa²

Att barnets bästa ska vara avgörande för alla frågor om vårdnad, boende innebär att det inte finns några andra intressen som kan gå före barnets bästa, till exempel rättvisa mellan föräldrarna eller en förälders behov av kontakt med barnet. Även om andra hänsyn naturligtvis kan finnas med i övervägandena, är det barnets bästa som till slut ska vara bestämmande för frågan.³ Det gäller såväl för domstolens avgörande som för socialnämndens beslut att godkänna eller inte godkänna ett avtal som föräldrarna träffar om vårdnad, boende eller umgänge.⁴

Vad som är barnets bästa måste avgöras i varje enskilt fall utifrån en bedömning av de individuella förhållandena. Bedömningen ska bygga på kunskap och beprövad erfarenhet i kombination med att barnet självt får komma till tals. Hänsyn ska tas till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling. Så långt det är möjligt bör såväl långsiktiga som kortsiktiga effekter för barnet beaktas. Den uppräknade av barnets grundläggande rättigheter som görs i 6 kap. 1 § FB kan vara till hjälp vid bedömningen. Ett barn har rätt till omvårdnad, trygghet och god fostran och ska behandlas med aktning för sin person och egenart. Kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling får inte förekomma. Hänsyn ska vid bedömningen av barnets bästa även tas till barnets åsikter. Domstolen bör, för att kunna beakta barnets bästa, i alla frågor som har betydelse för barnet vara lyhörd för vad parterna anför och vad som kan framgå av den utredning som finns tillgänglig i målet eller ärendet.⁵

I 6 kap. 2 a § andra stycket FB anges några särskilda omständigheter som domstolen ska beakta vid bedömningen av vad som är barnets bästa, även om det inte är en uttömmande uppräknings⁶. Där står angivet att det ska fästas avseende särskilt vid risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa, och barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Risken för att barnet far illa har lyfts fram som särskilt viktigt. Vid alla beslut om vårdnad boende och umgänge ska barnet få information och de åsikter barnet framför ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad (6 kap. 2 b § FB).

Förmågan att sätta barnets behov främst

Vid domstolens bedömning av om vårdnaden ska vara gemensam eller anförtros åt en av föräldrarna ska avseende fästas särskilt vid föräldrarnas förmåga att sätta barnets behov främst och ta ett

¹ Se barnet (SOU 2017:6) s.202-203, Prop. 2020/21:150

² I Kunskapsdokumentet om Barnets bästa och barnets rätt att komma till tals kan du läsa om FNs konvention om barns rättigheter.

³ Prop. 2005/05:99 s. 85

⁴ Prop. 1997/98:7 s. 104

⁵ Prop. 2020/21:150 s. 129-130

⁶ Prop. 1997/98:7 s. 104 f

gemensamt ansvar i frågor som rör barnet (6 kap. 5 § andra stycket FB). Gemensam vårdnad kräver fortfarande i viss utsträckning ett fungerande samarbete mellan föräldrarna eftersom det är nödvändigt för att de ska kunna ta ett gemensamt ansvar i frågor om barnet. Formerna för samarbetet kan emellertid se olika ut, och omfattningen av kontakterna mellan föräldrarna variera. Det viktiga är att föräldrarna kan hantera frågor som uppkommer och att ett bristande samarbete eller bristande gemensamt ansvarstagande inte går ut över barnet på ett sådant sätt att det är bättre att en förälder ensam har ensam vårdnad. Fokus ska vara på barnet och konsekvenserna för barnet av föräldrarnas agerande. Avgörande ska alltså inte vara hur föräldrarnas kontakter ser ut, utan i vilken mån de kan lösa frågor på ett för barnet bra sätt utan att deras agerande påverkar barnet på ett negativt sätt.⁷

Att föräldrarna tar ett gemensamt ansvar innebär att de tillsammans kan lösa frågor som rör barnet och som omfattas av vårdnadsansvaret. Det kan till exempel handla om att fatta beslut om skolval eller omsorg för barnet. Det kan också handla om att säkerställa att barnet får tillgång till olika stöd- och hjälpinsatser som barnet kan behöva och som kräver båda vårdnadshavarnas samtycke. Det kan göras genom omfattande eller få kontakter och kontakterna kan vara muntliga eller skriftliga. Det är alltså möjligt att ha gemensam vårdnad trots ett i praktiken mycket begränsat samarbete. Det handlar om att bedöma föräldrarnas förmåga att sätta barnets behov främst och – när det krävs – tillsammans fatta beslut som är till barnets bästa.⁸

Vårdnadshavarens ansvar

Den som har vårdnaden om ett barn är vårdnadshavare och har rätt och skyldighet att bestämma om barnets personliga förhållanden och ska se till att barnets behov av omvårdnad, trygghet och en god fostran blir tillgodosedda (6 kap. 2 § andra stycket FB). Det innebär att vårdnadshavaren har det rättsliga ansvaret för barnets person samt för att barnet får sina grundläggande behov tillgodosedda.⁹

Ansvaret för barnets grundläggande behov innebär inte att vårdnadshavaren behöver tillgodose dem personligen, utan den faktiska vården kan utövas av någon annan, till exempel en umgängesförälder som inte är vårdnadshavare eller en familjehemsförälder.¹⁰ Vanligast är dock att vårdnadshavaren också har ansvaret för själva vården av barnet.

Barnets personliga förhållanden

Vårdnadshavaren innebär således ett ansvar för barnets personliga förhållanden och ska se till att barnets behov av omvårdnad, trygghet och en god fostran enligt 6 kap. 1 § FB blir tillgodosedda (6 kap. 2 § andra stycket FB). I rätten till omvårdnad ingår inte endast rätten för barnet att få sina materiella behov tillfredsställda. Minst lika viktig är den del som kan hänföras till barnets psykiska behov. I barnets rätt till trygghet ligger bland annat att få leva i ett stabilt förhållande och att ha någon att lita på. Till en god vård och fostran hör att barnet får känna att det behövs och att barnet får pröva sin förmåga och utveckla sina inneboende resurser för att efter hand frigöra sig från sitt beroende av vårdnadshavarna. I en god fostran ligger också att barnet får lära sig att sätta gränser för sitt handlande och ta ansvar.¹¹

Hänsyn till barnets behov och barnets egna synpunkter

Enligt den inledande bestämmelsen i kapitlet om vårdnad ska barn behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling (6 kap. 1 § FB). Vårdnadshavarna ska alltså ta hänsyn till och visa respekt för de individuella egenskaper och de särdrag som ett barn har. Barn har med stigande ålder rätt till ett allt starkare integritetsskydd.

⁷ Prop. 2020/21:150 s. 133

⁸ Prop. 2020/21:150 s. 133

⁹ Prop. 1981/82:168 s. 60 f

¹⁰ Prop. 1981/82:168 s. 61

¹¹ Prop. 1981/82:168 s. 59

Barnets rätt till ett privatliv och skydd mot insyn kan dock av naturliga skäl inte vara absolut¹². Vårdnadshavare har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Barnets vårdnadshavare svarar för att barnet får den tillsyn som behövs med hänsyn till dess ålder och utveckling och övriga omständigheter samt bevakar att barnet får tillfredsställande försörjning och utbildning. Vårdnadshavaren ska vidare bland annat svara för att barnet står under uppsikt eller att andra lämpliga åtgärder vidtas, i syfte att hindra att barnet orsakar skada för någon annan (6 kap. 2 § andra stycket FB).

Äldre barn bestämmer mer

Vårdnadshavaren ska i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål (6 kap. 11 § FB). Det innebär att vårdnadshavarens beslutanderätt inte är oinskränkt, utan barnet har rätt att självt bestämma i flera personliga frågor. I vissa fall finns uttryckliga bestämmelser som reglerar detta. Det gäller till exempel arbetsavtal (6 kap. 12 § FB). I andra fall anses barnet kunna bestämma i personliga angelägenheter om det har tillräckligt omdöme. I princip gäller emellertid att barnet ska följa vad vårdnadshavaren beslutar, men denna ska, i takt med barnets stigande ålder och utveckling, ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål (6 kap. 11 § FB). Bestämmanderätten flyttas således successivt över på den unga, men detta får inte leda till att vårdnadshavaren lägger sitt ansvar som beslutsfattare på barnet genom att låta det självt bestämma i en omfattning som barnet inte är moget för. En vårdnadshavares ansvar och bestämmanderätt kvarstår tills barnet fyller 18 år.

Underhållsbidrag

En förälder med vårdnadsansvar har liksom en förälder som inte har del i vårdnaden ett ansvar för underhåll åt barnet efter vad som är skäligt med hänsyn till barnets behov och föräldrarnas samlade ekonomiska förmåga. Föräldrarna ska sinsemellan ta del i kostnaderna för barnets underhåll, var och en efter sin förmåga. Underhållsskyldigheten upphör när barnet fyller 18 år eller barnets gymnasieutbildning är avslutad, dock längst tills barnet fyller 21 år, se 7 kap. 1 § FB. (Se även Kunskapsdokumentet 5. Barnets försörjning.)

Bestämmanderätten när föräldrarna har gemensam vårdnad

Om föräldrarna har gemensam vårdnad om barnet gäller bestämmanderätten dem båda tillsammans. Om en av vårdnadshavarna på grund av frånvaro, sjukdom eller någon annan orsak är förhindrad att ta del i sådana beslut rörande vårdnaden som inte utan olägenhet kan uppskjutas, bestämmer den andra ensam. Denna får dock inte ensam fatta beslut av ingripande betydelse för barnets framtid, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver det (6 kap. 13 § FB). När situationen är brådskande kan, om en eller båda vårdnadshavarna motsätter sig en åtgärd inom främst hälso- och sjukvården, allmänna principer om nöd inskränka vårdnadshavarnas rätt att bestämma över barnet.¹³

Om en vårdnadshavare i strid mot gällande bestämmelser trots allt fattar beslut ensam, kan vårdnadshavaren i vissa fall hävda att beslutet inte ska gälla medan det i andra fall inte går att rubba de förhållanden som har ändrats genom beslutet.¹⁴

Det finns i lagstiftningen några ytterligare möjligheter för en vårdnadshavare att ensam få till stånd ett beslut utan att upplösa den gemensamma vårdnaden. Det gäller exempelvis ansökan om skyddad folkbokföring och ansökan om pass.

¹² Prop. 1981/82:168 s. 60

¹³ Prop. 2009/10:192 Umgångesstöd och socialtjänstens förutsättningar att tal med barn s 21

¹⁴ Prop. 2009/10:192 s. 22

En utomstående person måste i allmänhet kunna utgå ifrån att den förälder som hon eller han har att göra med handlar i samförstånd med den andra föräldern, om det inte finns någon särskild anledning att anta att det finns meningsskiljaktigheter mellan föräldrarna.¹⁵ Myndigheter, förskolor och skolor har dock skyldighet att kontrollera om en eller båda föräldrarna är vårdnadshavare.

Folkbokföring

Av 30 § första stycket folkbokföringslagen (1991:481), FOL framgår att en anmälan om flyttning för ett barn som inte har fyllt 16 år ska göras av barnets vårdnadshavare. Om barnet har två vårdnadshavare ska de göra flyttningsanmälan gemensamt, utom i vissa undantagsfall (30 § andra stycket FOL). Det gäller exempelvis om syftet med ansökningsen är att skydda barnets folkbokföring mot den andre vårdnadshavaren (30 § andra stycket FOL).¹⁶ Som framgår av paragrafen kan även socialnämnden i vissa fall ansöka om en ändring av ett barns folkbokföring (30 § tredje stycket FOL). Om ett barn står under vårdnad av två vårdnadshavare, får ett beslut om barnets folkbokföring även överklagas av en av dem ensam. Om en socialnämnd har ansökt om skyddad folkbokföring enligt 30 § tredje stycket, får beslutet även överklagas av nämnden (40 § första stycket FOL).

Passansökan m.m.

Utgångspunkten är att en ansökan om pass kräver medgivande från båda vårdnadshavarna. Finns inte medgivande från båda vårdnadshavarna ska ansökan avslås. Undantag gäller om det finns synnerliga skäl för att ändå utfärda pass (7 § andra punkten passlagen (1978:302). Av förarbetena till lagstiftningen framgår att synnerliga skäl för att göra undantag från huvudregeln kan föreligga t.ex. om en av föräldrarna vistas i annat land och det är uppenbart att dennes medgivande annars skulle ha lämnats. För att kunna bedöma om synnerliga skäl föreligger ska passmyndigheten inhämta ett yttrande från den nämnd som fullgör uppgifter inom socialtjänsten (jfr 3 § passförordningen (1979:664).

Står det klart för passmyndigheten att vårdnadshavaren direkt motsätter sig att pass utfärdas för barnet bör det givetvis endast under helt speciella omständigheter komma i fråga att pass ändå utfärdas.¹⁷

JO har i ett yttrande angivit att man måste förstå lagstiftningen som att synnerliga skäl innebär att pass bara får utfärdas i yttersta undantagsfall, och att just barnets ålder, vilja, och behov har betydelse vid bedömningen.¹⁸

Vardagliga beslut tas av den förälder barnet vistas hos

Normalt krävs alltså gemensamma beslut när det finns två vårdnadshavare. Bestämmelsen i 6 kap. 13 § första stycket FB ska dock inte tolkas så att båda vårdnadshavarna ska delta i alla beslut som måste fattas när det gäller vårdnaden om barnen. Båda vårdnadshavarna kan inte förutsättas delta i alla vardagliga avgöranden som måste fattas när det gäller barnet. Det ligger därför i sakens natur att bestämmanderätten utövas än av den ena och än av den andra föräldern, beroende på vilken av dem som för tillfället är till hands eller på hur föräldrarna har organiserat vården. Om föräldrarna inte sammanbor måste det med nödvändighet bli så att den som har barnet hos sig till stor del kommer att fatta de vardagliga besluten i fråga om vårdnaden.¹⁹

¹⁵ Prop. 1975/76:170 s.178, Walin G. (2011)

¹⁶ Information om skyddad folkbokföring finns här <https://www4.skatteverket.se/rattsligvagledning/edition/2020.9/330545.html>, och här <https://mfof.se/faderskap-och-foraldraskap/mfof-informerar/mfof-informerar-20196---skyddade-personuppgifter---okat-skydd-for-hotade-och-forfoljda-personer.html>

¹⁷ Prop. 1977/78:156 Med förslag till passlag s. 43-44, RÅ 1987 ref 127

¹⁸ JO 2008/09 s 107 jfr Kammarrätten i Stockholm, mål nr 3606-07

¹⁹ Prop. 1975/76:170 Faderskap och vårdnad s. 178

Okklarheter kring daglig omsorg

Om föräldrarna är överens står det dem dessutom fritt att själva besluta hur de ska fördela ansvaret och i vilka frågor de ska samverka, utom när lagstiftningen ställer krav på ett gemensamt handlande (till exempel ansökan om pass, ändring av folkbokföring). Det kan många gånger vara svårt för föräldrar att veta vad som ska ingå i den dagliga omsorgen och hur ansvaret ska fördelas dem emellan. Dessa frågor kan ofta ge upphov till oenighet och konflikter. I förarbetena till 6 kap. 13 § FB uttalas dock att frågor om bland annat barnets mat och kläder, sovtider och hur barnet ska tillbringa sin fritid hör till den dagliga omsorgen. Däremot undantas beslut av mer ingripande betydelse för barnets framtid, till exempel frågor som rör barnets skolgång och var barnet ska bo.²⁰

För den förälder som barnet bor hos är frågan om hur barnomsorgen ska ordnas och var barnet ska gå i förskola viktig för att vardagen ska fungera. Huruvida detta är en fråga som ingår i den dagliga omsorgen är emellertid inte helt klart. Det finns stöd för att val av barnomsorg som regel är att hänföra till den dagliga omsorgen, liksom för den motsatta uppfattningen. JO har i några beslut utvecklat sin syn på frågan om valet av barnomsorg ingår i den dagliga omsorgen eller inte. I ett beslut har JO bland annat uttalat att det är mycket som talar för att frågan om vilken förskola som ska väljas för ett barn i normalfallet bör kunna hänföras till den dagliga omsorgen.²¹ Den vårdnadshavare som barnet bor hos skulle därmed ha beslutanderätten i den frågan. Samtidigt uttalar JO att rättsläget i frågan verkar vara något oklart och att det finns ett behov av ett klargörande av vad som ska anses höra till den dagliga omsorgen. I ett annat beslut har JO tagit ställning till ytterligare ett fall som gäller barnomsorg.²² Även här anser JO att det är mycket som talar för att frågan om vilken förskola som ska väljas för ett barn i normalfallet bör kunna hänföras till den dagliga omsorgen, men menar att avståndet mellan förskolan och bosättningskommunen kan vara en sådan omständighet som gör att det inte längre är fråga om ett sådant normalfall som får anses innefattas i begreppet daglig omsorg. Det skulle därmed enligt huvudregeln i 6 kap. 13 § FB krävas att beslutet fattas av vårdnadshavarna gemensamt. I departementspromemorian Gemensam vårdnad för ogifta föräldrar uttalas att barnomsorgen normalt sett är en sådan fråga som bör anses ingå i den dagliga omsorgen. När det gäller val av barnomsorg med någon särskild inriktning, till exempel religiös eller pedagogisk, är det mer tveksamt.²³

2002 års vårdnadskommitté har argumenterat för att beslut om var barnet ska gå i förskola måste fattas av föräldrarna gemensamt, om de har gemensam vårdnad. Skälet till att frågan om val av förskola inte ska anses ingå i den dagliga omsorgen är enligt kommittén att det pedagogiska perspektivet förtydligats och att valet av inriktning kan få betydelse för barnets fortsatta skolgång. Kommittén betonade också att förskolan hade blivit en egen skolform.²⁴

Skolinspektionen har ansett att en kommun haft rätt att placera barn vid en förskola utan att söka samtycke från båda vårdnadshavarna. Ärendet rörde en förälder som hade fått umgänge med barnen 10 dagar per månad och som hade begärt att barnen skulle få förskoleplats även i umgängesföräldrarnas kommun. Den andre vårdnadshavaren som var boendeförälder motsatte sig detta²⁵ (se även JO:s beslut med dnr 3923-2010 som bekräftar boendeföräldrarnas beslutanderätt).

När det gäller beslut av mer genomgripande betydelse för barnets framtid, till exempel frågor som rör barnets skolgång och bosättning, måste båda föräldrarna delta, om inte barnets bästa uppenbarligen kräver att ett beslut fattas trots att den ena av föräldrarna är förhindrad att medverka.²⁶ Ju mer

²⁰ Prop. 1975/76:170 s 178

²¹ JO 1999/2000 s 283

²² JOs beslut 2002-01-24, dnr 3285-2000

²³ Ds 1999-57 s. 79

²⁴ Vårdnad- boende-umgänge. Barnets bästa, förälders ansvar. Betänkandet av 2002 års vårdnadskommitté (SOU 2005:43) Del A s. 129

²⁵ Skolinspektionens beslut den 9 mars 2010 (dnr 41-2009-3395) och JO (dnr 3923-2010)

²⁶ Prop. 1975/76:170 s 178

genomgripande ett beslut är för barnet, desto viktigare är det att båda vårdnadshavarna medverkar i det. Som ovan har redovisats ansåg 2002 års vårdnadskommitté att beslut om var barnet ska gå i förskola måste fattas av föräldrarna gemensamt om de har gemensam vårdnad.²⁷

Också val av skola vid placering i förskoleklass liksom beslut om huruvida barnet ska gå i förskoleklass eller ej har av Skolverket ansetts vara av så ingripande betydelse för barnet att ett gemensamt beslut av vårdnadshavarna krävs.²⁸ JO har instämt i denna bedömning.²⁹ Att beslut om bostadsort för barnet kräver båda föräldrarnas medverkan har givetvis sin grund i att en flyttning kan påverka barnets umgänge med den förälder som det inte bor hos. Mot detta kan dock invändas att det inte finns något som hindrar att umgängesföräldern flyttar och på så sätt försvårar umgänget.³⁰

Vårdnadstvistutredningen övervägde att införa en bestämmelse som begränsade en ensam vårdnadshavares möjligheter att flytta inom Sverige.³¹ Tanken avvisades emellertid av det skälet att det skulle kunna ses som en form av "kommunarrest". Samma invändning skulle kunna anföras vid gemensam vårdnad, särskilt om den gemensamma vårdnaden meddelats mot boendeföräldrarnas vilja.³²

Socialnämndens beslutanderätt om barns möjligheter att få vård och sociala insatser

Av 6 kap. 13 a § FB framgår att om föräldrar har gemensam vårdnad och den ena vårdnadshavaren inte samtycker till en åtgärd till stöd för barnet, får socialnämnden besluta att åtgärden ändå får vidtas om det krävs med hänsyn till barnets bästa. Möjligheten gäller för psykiatrisk och psykologisk utredning och behandling enligt hälso- och sjukvårdslagen (2017:30), HSL, liksom för behandling i öppna former efter biståndsbeslut enligt 4 kap. 1 § socialtjänstlagen (2001:453) SoL samt utseende av kontaktperson eller familj som avses i 3 kap. 6 b § första stycket SoL. Vidare omfattas insatser enligt 9 § 4, 5 eller 6 lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS, det vill säga biträde av kontaktperson, avlösarservice i hemmet och korttidsvistelse utanför det egna hemmet.

Socialnämndens beslut gäller omedelbart. Beslutet kan överklagas till allmän förvaltningsdomstol (6 kap. 13 a § FB). Om ingen av vårdnadshavarna samtycker, kan bestämmelsen inte tillämpas.³³ Paragrafen tillämpas inte heller när vårdnadshavarnas samtycke inte behövs för att barnet är tillräckligt gammalt att självt bestämma.³⁴

Vårdnadshavares rätt att ta del av uppgifter om barnet

I OSL stadgas att sekretess till skydd för en enskild gäller, om den enskilda är underårig, även i förhållande till dennas vårdnadshavare. För att vårdnadshavarna ska kunna fullgöra sitt vårdnadsansvar måste de emellertid kunna få del av viss information om barnet. Det gäller exempelvis information från skola, hälsovård och socialtjänst. Sekretessen gäller därför inte i den utsträckning vårdnadshavaren enligt 6 kap. 11 § FB har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör den underårigas personliga angelägenheter (12 kap. 3 § första stycket OSL).

²⁷ SOU 2005:43 s. 129

²⁸ Skolverkets beslut 2003-12-14 (dnr 51-2002:3774)

²⁹ JO 2004/05 s. 342, JO 2005/06 s. 371

³⁰ Ds 1999:57 s. 80

³¹ SOU 1995:79 s. 102

³² SOU 1995:79 s. 80

³³ Prop. 2011/12:53 s. 26

³⁴ Prop. 2011/12:53 s. 9

När sekretessen gäller mot en vårdnadshavare

Till den sistnämnda bestämmelsen finns emellertid två undantag. Sekretess gäller mot en vårdnadshavare även om det gäller vårdnadsansvaret om det kan antas att den underåriga lider betydande men om uppgiften röjs för vårdnadshavaren (första stycket 1). Sekretess gäller också om det annars anges i OSL (första stycket 2). Det är alltså vårdnadshavaren som, i sin egenskap av den ungas ställföreträdare i personliga angelägenheter, normalt utövar den ungas befogenheter när det gäller rätten att ta del av och föfoga över uppgifter som omfattas av sekretess till skydd för barnet.

Vårdnadshavarens rätt ta del av uppgifter minskar när barnet blir äldre

Denna rätt tunnas emellertid ut i takt med att barnet blir äldre och bestämmanderätten flyttas över på den unga själv. När barnet har nått en viss mognad och utveckling i övrigt anses vårdnadshavaren inte längre kunna ta del av personliga förhållanden rörande barnet, till exempel vad det har berättat för en kurator, läkare eller socialsekreterare.³⁵ Någon åldersgräns finns inte angiven, eftersom hänsyn måste tas till barnets mognad och utveckling. Även om en vårdnadshavare har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör den underårigas personliga angelägenheter har som ovan nämnts en undantagsregel tagits in i 12 kap. 3 § första stycket första punkten OSL. Enligt den bestämmelsen gäller sekretess mot en vårdnadshavare, om det kan antas att den underåriga lider betydande men om uppgiften röjs för vårdnadshavaren. Bestämmelser avser således situationer där vårdnadshavaren i princip har dispositionsrätt över den ungas sekretess (JO 1998/99 s. 464). Den avser alltså inte situationer där den unga självständigt föfogar över sekretessen. Det krävs att det men som kan befaras vid utlämnande ska vara betydande, till exempel genom att den unga kan skadas allvarligt psykiskt, fysiskt eller på annat sätt om uppgiften lämnas. Det torde i praktiken betyda att det i det enskilda fallet ska finnas speciella skäl som tyder på att en uppgift om den underåriga kan komma att missbrukas av vårdnadshavaren i något avsevärt avseende.³⁶

Om en förälder upphör att vara vårdnadshavare för sitt barn upphör också dennas möjlighet att ta del av och föfoga över uppgifter som omfattas av sekretess till skydd för barnet.

Boende

Med begreppet boende avses, i detta sammanhang, barnets faktiska bosättning, det vill säga där barnet normalt bor. Att barnet är tillfälligt borta med anledning av till exempel ferier saknar betydelse.³⁷

Om föräldrarna har gemensam vårdnad kan de själva besluta vem av föräldrarna barnet ska bo tillsammans med, utan inblandning av vare sig domstol eller socialnämnd. Om föräldrarna inte kan enas, eller när de vill få sin överenskommelse om barnets boende fastställd av domstolen, kan domstolen besluta i frågan på talan av en av föräldrarna eller båda under förutsättning att föräldrarna har gemensam vårdnad om barnet (6 kap. 14 a § första stycket FB). Föräldrar som har gemensam vårdnad och är överens kan träffa avtal om barnets boende (6 kap. 14 a § andra stycket FB). Avtalet ska vara skriftligt och godkänt av socialnämnden för att vara giltigt och möjligt att verkställa. (Se avsnittet om avtal).

Växelvist boende

Såväl föräldrar som domstol kan besluta att barnet ska bo växelvist hos föräldrarna. Med växelvist boende menas vanligen att barnet bor ungefär lika mycket hos båda föräldrarna. Barnet kan bara vara folkbokfört hos en av föräldrarna. Om de har gemensam vårdnad kan de dock själva komma överens om hos vem av dem det ska vara folkbokfört (7 a § FOL). Vid växelvist boende kan inte umgänget

³⁵ Prop. 2008/09:150 s. 370

³⁶ Prop. 2008/09:150 s. 370 f

³⁷ Prop. 1997/98:7 s 57

regleras genom ett domstolsavgörande eller i ett avtal om umgänge som godkänts av socialnämnden eftersom en reglering av umgänget förutsätter att barnet inte bor tillsammans med den föräldern (6 kap. 15 § första stycket FB). Däremot kan boendet regleras på det sätt föräldrarna bedömer vara bäst för barnet.

Umgänge

Av 6 kap. 15 § första stycket FB framgår att barn har rätt till umgänge med den förälder som det inte bor tillsammans med. Umgänget är i första hand till för barnet och det är barnets intressen och behov som ska vara avgörande. Barnets rätt till umgänge innebär dock inte att föräldern kan tvingas att umgås med sitt barn. Det finns inte heller någon absolut rätt för en förälder att få umgås med barnet. Det finns i princip ingen plikt för ett barn att umgås med föräldern men i praktiken kan ett barn inte motsätta sig umgänge om sådant bedöms vara till barnets bästa. En dom om umgänge kan verkställas mot ett yngre barns vilja och, med vissa inskränkningar, även mot äldre barns vilja om det bedöms vara till barnets bästa att träffa den andra föräldern.

Umgänge på annat sätt än genom ett möte

Som framgår av 6 kap. 15 § första stycket FB kan ett umgänge mellan barnet och förälder inte bara ske genom att de träffar varandra utan också genom exempelvis telefon, sms, videosamtal m.m. Det kan bli aktuellt när den ena föräldern bor långt ifrån barnet, när föräldrarnas rörelsefrihet är begränsad till följd av långvarig sjukhusvistelse eller när barn och förälder ska återuppta en kontakt som varit bristfällig eller bruten.³⁸

Även ett sådant umgänge kan beslutas av domstol eller fastställas i ett avtal mellan föräldrarna.

Umgänge genom kontaktperson eller umgängesstöd

En kontaktperson är en frivillig insats som nämnden kan bevilja föräldrar eller barn som har behov av det. Insatsen kan ges antingen om barnet har behov av det eller om en förälder behöver stöd och hjälp, se 3 kap. 6 b § första stycket SoL.

Ett umgängesstöd är en person som medverkar vid umgänget när barnet har behov av det, se 6 kap. 15 c § FB. Det är endast rätten som kan besluta om umgängesstöd.

Föräldrarna har ett gemensamt ansvar för barnets umgänge

En vårdnadshavare har enligt 6 kap. 1–2 §§ FB ett ansvar för barnets personliga förhållanden och för att barnet får sina grundläggande behov tillfredsställda. Reglerna om umgänge utgår från samma synsätt, det vill säga att vårdnadshavaren ska se till att barnet får sitt behov av umgänge med olika personer tillgodosett. Av 6 kap. 15 § andra stycket FB följer att det är föräldrarnas gemensamma ansvar att barnets behov av umgänge med den förälder som det inte bor tillsammans med tillgodoses, oberoende av om föräldrarna har gemensam vårdnad eller inte. Den förälder som barnet bor tillsammans med har ett ansvar för att underlätta för barnet och uppmuntra barnet att besöka den andra föräldern.³⁹ Föräldern får inte motverka att umgänge kommer till stånd genom att underblåsa en mer eller mindre tillfällig viljeyttring från barnets sida att inte träffa den andra föräldern. Även den

³⁸ Prop. 2005/06:99 s. 55

³⁹ Prop. 1981/82:168 s. 75 och prop. 1990/91:8 s.61

förälder som barnet inte bor tillsammans med har ett ansvar för att barnets behov av umgänge med henne eller honom blir tillgodosett.⁴⁰

Skyldighet att lämna upplysningar som kan främja barnets umgänge

Oavsett om föräldrarna har gemensam vårdnad eller inte ska den förälder som barnet bor tillsammans med lämna upplysningar som kan främja umgänget till den andra föräldern, om inte särskilda skäl talar mot det, vilket framgår av 6 kap. 15 § fjärde stycket FB. Skäl för att inte lämna upplysningar kan vara att ett äldre barn i förtroende lämnat uppgifter som det inte vill ska komma fram, eller att vårdnadshavaren har flyttat med barnet för att komma undan den andra förälderns trakasserier och därför inte vill uppge barnets, och därmed sin egen, adress.⁴¹ Skälet till att ett barns bostadsadress inte kan lämnas ut kan också vara att föräldern har skyddad adress i form av sekretessmarkering eller skyddad folkbokföring.

Även om barnet ska umgås med någon annan person som står barnet nära, ska vårdnadshavaren lämna upplysningar om barnet som kan främja detta umgänge (6 kap. 15 § fjärde stycket FB). Det gäller också att upplysa till exempel socialtjänsten, om den biträder med praktiska arrangemang för umgänget med förälder eller annan.⁴² Skyldigheten gäller frågor av mera ingripande eller betydelsefull karaktär och inte varje händelse som inträffar i barnets liv. I förarbetena uttrycks att bestämmelsen om att lämna upplysningar syftar till att ge ett pedagogiskt stöd för att främja ett fungerande umgänge; den är inte en reglering av en exakt informationsskyldighet.⁴³ En umgängesförälder kan alltså inte med stöd av bestämmelsen kräva information om alla händelser som inträffar i barnets liv.

Upplysningsskyldigheten gäller frågor med påtaglig effekt för umgänget, till exempel längre tids vistelse utomlands eller flyttning till annan ort. Om information lämnas på ett tidigt stadium till den förälder som inte är vårdnadshavare kan det underlätta när det gäller att utforma och praktiskt genomföra umgänge mellan barnet och föräldern. Likaså är det viktigt att lämna information om barnets hälso- och sjukdomstillstånd för att undvika svårigheter och obehag under umgängesperioderna, vilka i sin tur kan leda till att umgänget försvåras.⁴⁴ För att umgängesföräldern på ett naturligt sätt ska bli delaktig i barnets vardag och ta en mer aktiv del kan det även vara viktigt att upplysa om frågor av mer vardaglig karaktär. Det kan gälla sådant som till exempel barnets aktiviteter, skolgång, kamratrelationer, mobbningsproblem eller fritidsintressen.⁴⁵ Den förälder som ska lämna upplysningarna får ytterst bestämma vilken information den andra föräldern ska få. Ovilja att lämna upplysningar som kan främja umgänget kan i vissa fall likställas med ovilja att främja kontakten mellan barnet och den andra föräldern, vilket i sin tur kan vara ett tecken på att vårdnadssituationen bör omprövas.⁴⁶

Inte alltid lämpligt med umgänge

Även om utgångspunkten för umgänge är att det är viktigt för ett barn att ha nära och goda relationer till båda föräldrarna är det inte alltid bäst för barnet att umgås med den förälder som det inte bor tillsammans med. Det är barnets bästa och inte förälderns behov som ska vara avgörande, och det måste göras en individuell prövning med utgångspunkt från vad som är bäst för barnet.⁴⁷ Ibland är det bäst att det inte sker något umgänge alls eller att det får vänta tills barnet blir äldre.⁴⁸

Socialnämnden kan väcka talan om umgänge

På talan av en förälder som vill umgås med sitt barn får rätten besluta om umgänge mellan barnet och förälder. En sådan talan får också föras av nämnden (6 kap. 15 a § FB). Socialnämnden får väcka talan

⁴⁰ Prop. 1997/98:7 s. 61

⁴¹ Prop. 1990/91:8 s. 42

⁴² Prop. 1990/91:8 s. 63

⁴³ Prop. 1990/91:8 s. 41

⁴⁴ Prop. 1990/91:8 s. 63

⁴⁵ Prop. 1990/91:8 s. 63

⁴⁶ Prop. 1990/91:8 s. 64

⁴⁷ Prop. 1990/91:8 s 38 prop. 1997/98:7 s. 48 och 114 f

⁴⁸ NJA 1981 s. 1225

om umgänget och har därigenom nu ytterligare ett verktyg för att på bästa sätt kunna ta hand om barnets behov och intressen. Även om talerätten i huvudsak är motiverad av fall där det kan finnas anledning att få till stånd ett mindre omfattande umgänge, är den inte begränsad till detta utan gäller generellt.⁴⁹ Det innebär att nämnden även får väcka talan i ärenden där ett barn bedöms ha behov av ett mer omfattande umgänge än barnet har med en förälder. I detta avseende skiljer sig socialnämndens rätt att väcka talan om umgänge alltså från vad som gäller nämndens talerätt om vårdnad (jfr 6 kap. 7 § FB). Om socialnämnden i en utredning enligt 11 kap. 1 § SoL kommer fram till att barnet mår dåligt eller riskerar att fara illa om umgänget fortsätter i den ordning och omfattning som gäller kan det finnas anledning att väcka talan. Det gäller således både om barnet behöver mer umgänge med den andre föräldern eller ett mindre omfattande umgänge.

Domstolens uppdrag

Om föräldrarna inte kan enas om barnets vårdnad, boende eller umgänge kan de vända sig till domstolen för ett avgörande. Dessa frågor tas upp av domstolen i den ort där barnet har sitt hemvist. Om det inte finns någon behörig domstol tas målet upp av Stockholms tingsrätt (6 kap. 17 § FB).

Socialnämnden bereds tillfälle att lämna upplysningar

Innan domstolen avgör ett mål eller ärende om vårdnad, boende eller umgänge, ska den ge socialnämnden tillfälle att lämna upplysningar. Bestämmelserna gäller både när föräldrarna är oeniga och när de är överens. Möjligheten att lämna upplysningar enligt 6 kap. 19 § andra stycket FB är avsedd som ett skydd för barnet, och avsikten är att socialnämnden ska reagera om föräldrarnas överenskommelse inte framstår som förenlig med barnets bästa. Nämnden ansvarar för att uppgiften tilldelas en handläggare och för att upplysningarna lämnas till rätten när dessa kan påverka rättens bedömning.

När socialnämnden ges tillfälle att lämna upplysningar, bör uppgifter om barnet och föräldrarna alltid hämtas in från socialtjänstens register.⁵⁰ Om socialnämnden har upplysningar som kan vara av betydelse för frågans bedömning är nämnden skyldig att lämna dessa till domstolen (6 kap. 19 § andra stycket FB).

Domstolen avgör om det är tillräckligt att socialnämnden fått tillfälle att lämna upplysningar eller om ytterligare utredning är nödvändig.

Upplysningar inför ett interimistiskt beslut

Innan rätten beslutar om vårdnad, boende eller umgänge för tiden intill dess att frågan slutligen har avgjorts genom dom eller beslut som vunnit laga kraft eller genom att föräldrarna har träffat ett avtal om frågan och avtalet har godkänts av nämnden, kan rätten inhämta upplysningar (så kallade snabbupplysningar) från nämnden (6 kap. 20 § första och andra styckena FB).

Domstolen kan inhämta upplysningar från socialnämnden innan ett interimistiskt förordnande meddelas men är inte skyldig att göra det. En begäran om sådana upplysningar sker vanligen när frågorna om vårdnad m.m. är tvistiga, för att säkerställa att domstolen får tillgång till den information som kan vara av betydelse för beslutet. Något ytterligare beslutsunderlag har domstolen oftast inte tillgång till.⁵¹ Innan domstolen meddelar ett interimistiskt beslut ska dock motparten få tillfälle att yttra sig (6 kap. 20 § andra stycket FB).

Domstolen får således fatta interimistiska beslut i mål om vårdnad, boende eller umgänge om det behövs. Eftersom det interimistiska beslutet gäller en relativt begränsad tidsperiod, och när som helst kan ändras, torde det många gånger vara motiverat att inte lösa upp den gemensamma vårdnaden

⁴⁹ Prop.2005/06:99 s. 56

⁵⁰ HSLF-FS 2017:51

⁵¹ Prop. 2005/06:99 s. 65

interimistiskt, utan att i stället begränsa det interimistiska beslutet till vem av föräldrarna barnet ska bo tillsammans med.⁵²

Ett interimistiskt yrkande ska handläggas skyndsamt av domstolen. I vissa situationer kan det dock vara nödvändigt att domstolen beslutar interimistiskt i ett ärende för att barnet inte ska fara illa. Det kan exempelvis vara aktuellt om det framkommit uppgifter om våld, andra övergrepp eller, att det finns risk för att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar. Det kan också vara aktuellt när föräldrarna bor långt ifrån varandra och frågor om exempelvis barnets skolgång behöver lösas.⁵³ Det är domstolen som avgör (efter vad som är bäst för barnet) om det interimistiska beslutet ska gälla vårdnaden eller endast vem barnet ska bo tillsammans med.⁵⁴ Det interimistiska beslutet kan även gälla barnets umgänge med en förälder. Interimistiska beslut ska, liksom övriga beslut, fattas utifrån vad som är bäst för barnet och domstolen ska ta hänsyn till barnets åsikter med beaktande av barnets ålder och mognad (6 kap. 2 b § FB).

Ett interimistiskt beslut får när som helst ändras av rätten eller genom ett avtal mellan föräldrarna som godkänts av socialnämnden. Även avtal kan göras interimistiska, och utformas så att de gäller till dess att frågan avgörs slutligt. Detta anges inte uttryckligen i lagen, men det framgår av att avtalsmöjligheten inte är begränsad till avtal som ska gälla slutligt, se 6 kap. 6 § 14 a § andra stycket och 15 a § tredje stycket FB.⁵⁵

För att det ska vara möjligt för domstolen att meddela ett interimistiskt beslut krävs att det finns ett huvudyrkande i målet. Målet måste alltså innehålla ett yrkande om vårdnad för att domstolen ska kunna förordna interimistiskt om vårdnaden.⁵⁶ Tingsrättens interimistiska beslut får överklagas till hovrätten vars beslut i frågan inte får överklagas (20 kap. 11 § FB). För att målet ska tas upp till prövning krävs att hovrätten meddelar prövningstillstånd.

Utredning

Domstolen avgör om det är tillräckligt att socialnämnden får tillfälle att lämna upplysningar eller om ytterligare utredning är nödvändig. Om så är fallet får domstolen uppdra åt socialnämnden eller åt något annat organ att utse någon att verkställa en utredning (6 kap. 19 § tredje stycket FB). Vårdnadsboende- och umgängesutredningar ska inte inhämtas slentrianmässigt. Sådana utredningar bör göras endast när det fordras ytterligare uppgifter och endast när det är nödvändigt för att tvisten ska kunna avgöras.

När domstolen beslutar om en utredning får den även fastställa riktlinjer för hur denna ska bedrivas (6 kap. 19 § tredje stycket FB). Huruvida det finns anledning att från domstolens sida lägga fast vissa ramar för utredningen får bedömas från fall till fall. Det kan till exempel redan från början stå klart att utredningen kan göras mer begränsad än vanligt och inriktas på vissa förhållanden eller, omvänt, att det är nödvändigt att utvidga utredningen genom att hämta in upplysningar från viss expertis.⁵⁷ Domstolen avgör självständigt vilket värde utredningen ska tillmätas vid bedömningen och domstolen kan också vid behov begära att den ska kompletteras.⁵⁸ Om någon av parterna anser att det finns fel eller brister i utredningen har de möjlighet att påpeka detta för domstolen.

För ytterligare information om regelverket och socialnämndens handläggning av upplysningar och utredningar hänvisas till handboken *Vårdnad, boende och umgänge*.

⁵² Prop. 1997/98:7 s. 124 f

⁵³ Prop. 2005/06:99 s. 65-66, se även JO 1986/87 s. 65

⁵⁴ Prop. 1990/91:8 s. 46 f och 67 f och prop. 1997/98:7 s. 124

⁵⁵ Prop. 1997/98:7 s. 125

⁵⁶ RH 1991:71

⁵⁷ Prop. 1990/91:8 s. 66

⁵⁸ JO 2000/01 s. 285

Förslag på diskussionsfrågor?

På vilket sätt använder du kunskaper om lagstiftning om vårdnad, boende och umgänge samt domstolsprocessen i samarbetsamtal?

I vilka situationer kan det vara lämpligt att avsluta samarbetsamtalen och hänvisa föräldrarna till domstol?

Av 6 kap. 1 och 2 §§ FB framgår vad barnet har rätt till och vad som är vårdnadshavarens ansvar.

Vad innebär det? Är det något grundläggande du tycker saknas i lagstiftningen?

Föräldrar har ett gemensamt ansvar för att barnets behov av umgänge med den andre föräldern tillgodoses. Vad får det för konsekvenser för barnet om det är långa geografiska avstånd mellan föräldrarna?

Vad bör ingå i en förälders upplysningskyldighet till den andre föräldern i samband med umgänge?

Lästips

Barns röster i vårdnadsutredningar Barn som talar eller omtalade barn? Stockholms Universitet, 2010. Domstolsverket. <https://www.domstol.se/amnen/familj/foraldrar-och-barn/vardnad-boende-och-umgange/>

Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten. Socialstyrelsen; 2015.

Singer A. *Barnets bästa.* Norstedts juridik, Stockholm; 2019.

Sjösten M. *Vårdnad, boende och umgänge: samt verkställigheten av sådana avgörande och överenskommelser.* Femte upplagan. Norstedts juridik, Stockholm; 2020.

Törnqvist T. *Familjerättsliga frågor inom socialtjänsten: en översikt över bestämmelser, ärenden och handläggning.* Norstedts juridik, Stockholm. 2014

Wickström A. *1998 års vårdnadsreform och socialtjänsten.* Norstedts juridik, Stockholm; 1998.

Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpningen och handläggning inom socialtjänstens familjerätt. Socialstyrelsen; 2012

Öberg, G, Öberg B. *Samarbetsamtal – en väg till fortsatt föräldraskap.* Mareld. Stockholm; 2006.

Referenser

Statens offentliga utredningar och propositioner

Barnets rätt 2. Om föräldraansvar m.m. (SOU 1979:63)

Vårdnad, boende, umgänge (SOU 1995:79)

Vårdnad-boende-umgänge. Barnets bästa, föräldrars ansvar. Del A och B (SOU 2005:43)

Se barnet (SOU 2017:6)

Vårdnad och umgänge (Prop. 1990/91:8)

Om familjerådgivningen (Prop.1993/94:4)

Om vårdnadshavarens skadeståndsansvar (Prop. 1993/94:57)

Barns rätt att komma till tals (Prop. 1994/94:224)

Ändring i socialtjänstlagen (Prop. 1996/97:124)

Vårdnad, boende och umgänge (Prop. 1997/98:7)

Ny socialtjänstlag m.m. (Prop. 2000/01:80)

Nya vårdnadsregler (Prop. 2005/06:99)

Offentlighets- och sekretesslag (Prop. 2008/09:150)

Ett skärpt skadeståndsansvar för vårdnadshavare (Prop. 2009/10:142)

Umgängesstöd och socialtjänstens förutsättningar att tala med barn (Prop. 2009/10:192)

Medling och förlikning – ökade möjligheter att komma överens (Prop. 2010/11:128)

Barns möjlighet att få vård (Prop. 2011/12:53)

Förstärkta samarbetssamtal (Prop. 2012/13:189)

Ett stärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister (Prop. 2020/21:150).

Lagstiftning m.m.

Förvaltningslagen, FL (2017:900)

Föräldrabalken, FB

Offentlighets och sekretesslagen, OSL (2009:400)

Socialtjänstlagen, SoL (2001:453)

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (HSLF-FS 2017:51)

Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om dokumentation i verksamhet som bedrivs med stöd av SoL, LVU, LVM och LSS (SOSFS 2014:5 **ändrad** HSLF-FS 2018:24)

JO utlåtanden

Två socialsekreterare hjälpte en mamma att svara på en stämningsansökan från pappan i ett familjemål. JO konstaterar att socialsekreterarna, som närmast tagit rollen som ombud för mamman, inte borde ha hjälpt henne att svara på stämningsansökan eftersom agerandet gav pappan skäl att ifrågasätta nämndens objektivitet. Socialnämnden får allvarlig kritik för handläggningen som inte skett enligt grundlagens krav på saklighet och opartiskhet. JO 2020-04-28, dnr 4302-2019.

Under handläggningen av ett ärende om verkställighet av umgänge hade en socialnämnd lämnat in ett yttrande till tingsrätten där man påpekade att det inte vore lämpligt att lämna över barnen för umgänge hos deras pappa. JO konstaterar att varken en nämnd eller enskild tjänsteman bör yttra sig i sådana ärenden eftersom det finns en stor risk för att nämnden kan uppfattas som partisk. Yttrandet innehöll dessutom åsikter och liknade i vissa delar en partsinlaga. Nämnden får kritik eftersom man inte uppfyllt kravet på opartiskhet och saklighet enligt regeringsformen. JO 2019-10-21, dnr 7105-2018.

Under en tvist om vårdnad och umgänge närvarade en familjehemsbehandlare som umgängesstöd vid ett umgängestillfälle mellan barnen och mamman. Familjehemsbehandlaren skickade också ett e-postmeddelande till pappans ombud och beskrev sin tolkning av mammans agerande vid umgängestillfället. JO ger familjehemsbehandlaren kritik eftersom hon agerade umgängesstöd utan att det fanns förutsättningar för det. Dessutom tog hon inte hänsyn till kravet på saklighet och opartiskhet när hon skickade e-postmeddelandet med sina egna värderingar av mamman till pappans ombud. JO 2018-12-03, Dnr 1963-2017.

En handläggare i ett barnärende får kritik av JO för att hon som svar på en fråga från mammans advokat i en vårdnadstvist uttalat sin inställning beträffande barnets umgänge med pappan. Socialnämnden har en lagreglerad skyldighet att lämna uppgifter i vårdnadsmål och därför är det viktigt att socialtjänsten är försiktig med uppgiftslämnande som sker vid sidan av det. Den viktiga roll som socialtjänsten har i den här typen av ärenden gör det enligt JO särskilt beklagligt att handläggaren gett pappan skäl att ifrågasätta socialförvaltningens objektivitet. JO, 2013-06-27, dnr 6120-2011.

En mamma hade hållit kvar en av sönerna hos sig och pappan hade ansökt om verkställighet av en dom rörande barnets boende. På eget initiativ skickade nämnden en skrivelse till tingsrätten där de starkt avrådde från att sonen skulle föras till pappan. JO fann att nämnden inte hade någon laglig grund för att på eget initiativ avge ett yttrande eller lämna synpunkter till rätten i ett verkställighetsmål. JO, 2013-01-30 dnr 5612-2011.

Kritik mot att en omsorgsförvaltning följde med en mamma när hon skulle hämta sin son hos pappan, som hade vägrat lämna honom till henne. Tjänstemännen hade följt med som stöd för mamman, eftersom man känt till att det fanns risk för bråk. JO påtalar att socialtjänsten måste undvika att agera så att det kan uppfattas som om man är partisk. Om en förälder vägrar lämna ett barn till den andra

föräldern och det finns en dom i frågan, ska verkställigheten ordnas enligt reglerna i 21 kap föräldrabalken. JO 2008/09 s. 283.

JO utesluter inte helt möjligheten att ge in en barnavårdsutredning i sin helhet, som del av ett yttrande enligt FB 6:19. Nämnden måste i sådana fall noga kontrollera att uppgifterna är relevanta för vårdnadsålet, inte minst om de är känsliga för någon utomstående person. JO ifrågasatte om vissa uppgifter som rörde närstående till parterna, i det aktuella fallet, varit relevanta för vårdnadsfrågan. JO:s beslut 2006-09-22, dnr 5006-05.

Socialtjänstemän får inte på eget initiativ lämna yttrande till domstol. JO:s beslut 2004-04-28, dnr 3101-2003.

Beslutande myndighet och beslutsfattare skall anges vid beslut att utse en vårdnadsutredare. JO:s ämbetsberättelse 2000/01 s. 332.

Efter separationen bodde pappan kvar i den gemensamma bostaden och mamman flyttade två mil därifrån. Hovrätten finner att avståndet till mammans bostad inte var sådant att det omöjliggjorde för barnen att ta med sig kamrater hem efter skolan. Två mil är inte så långt att ett växelvis boende av den anledningen inte anses vara bäst för barnen. Svea hovrätt 2013-09-12, mål nr T 10403-12..

De separerade föräldrarna hade svåra samarbetsproblem. Barnen, 6 och 4 år gamla, hade haft växelvis boende varannan vecka under ett och ett halvt års tid. Det växelvisa boendet upphörde efter misstankar om att mamman slog det ena barnet. Hovrätten fann att samarbetsproblemen inte var av sådan art att det var aktuellt med ensam vårdnad. Däremot var ett växelvist boende inte förenligt med barnens bästa. Pappan var den förälder som barnen hade vistats mest hos utan att några egentliga invändningar riktats mot uppväxtförhållandena hos honom och därför skulle barnen bo hos honom. Hovrätten för övre Norrland 2012-12-17, mål nr T 596-12.

Efter föräldrarnas separation flyttade mamman till en annan stad, drygt 10 mil från staden där den 4-åriga dottern vuxit upp och gick i förskola. Tingsrätten beslutade att dottern skulle ha sitt stadigvarande boende hos pappan och träffa mamman enligt upprättad umgängesplan. Efter domen flyttade mamman tillbaka och kom att bo på gångavstånd till pappan. Hovrätten fann att det fanns en misstro mellan föräldrarna som försvårade samarbetet och därför skulle dottern fortsätta ha sitt stadigvarande boende hos pappan. Svea Hovrätt 2012-12-19, T 4139-12.

5. Barnets försörjning

Bakgrund

Särlevandeutredningen hade i uppdrag att redovisa hur samarbetet i frågor som rör ekonomi och omsorg om barnet fungerade mellan föräldrarna och i vilken utsträckning barnet drabbades av konflikter i dessa frågor.

När kommunikationen och förtroendet mellan föräldrarna inte fungerar, kan ekonomiska frågor om barnet vara en konflikt drivande faktor som hämmar eller försvårar samarbetet. Barnet kan uppfattas som bärare av olika ekonomiska förmåner och användas som ett slagträ i föräldrarnas konflikt om ekonomi och andra frågor som rör barnet. Eftersom de ekonomiska frågorna inte hade haft något stort utrymme i kommunernas stöd till särlevande föräldrar beslutades att de kommunala samarbetssamtalen skulle utökas till att gälla även ekonomiska frågor.¹

Avsikten med denna förändring är att samarbetssamtalsledarna ska bidra till att föräldrar får större möjligheter att nå samförstånd genom att de får övergripande information om ekonomiska frågor som innefattar frågor om barns kostnader, föräldrars gemensamma försörjningsansvar samt olika familjeekonomiska stödsystem.²

Kunskapsdokumentets innehåll

Kunskapsdokumentet innehåller information som bidrar till att socialnämnden i samband med vårdnads-, boende och umgängesfrågor ska kunna bistå föräldrar med att beräkna och resonera i frågor som rör barnets försörjning. I dokumentet finns också information om hur socialnämnden kan hjälpa föräldrarna att själva hitta vägledning för att kunna beräkna det gemensamma försörjningsansvaret för barnet.

Kommunens skyldighet

Kommunerna ska erbjuda samarbetssamtal för att ge föräldrar stöd i att komma överens i frågor avseende vårdnad, boende och umgänge samt i frågor som gäller barns försörjning (5 kap. 3 § första stycket 1 punkten SoL). Samtalen ska utgå ifrån barnets behov.

Vad avses med barns försörjning

Med frågor om barns försörjning avses både föräldrars försörjningsansvar för barnet och frågor förknippade med detta, som barnets behov och relevanta ekonomiska stödformer. Bestämmelsen innebär ingen skyldighet för kommunerna att vid samarbetssamtal bistå föräldrarna med att upprätta avtal om underhållsbidrag eller att kommunerna ska godkänna innehållet i ett avtal om underhållsbidrag.

¹ Fortsatt föräldrar - om ansvar, ekonomi och samarbete för barnets skull, SOU 2011:51 s. 211

² Prop. 2012/13:189 s. 7

I de situationer som är mer komplicerade än vad som rimligen kan hanteras inom ramen för samarbetssamtalet, bör samtalsledaren kunna hänvisa föräldrarna vidare till specialister, t.ex. familjerättsjurister, privatekonomer, budget- och skuldrådgivare eller till Försäkringskassan.³

Underhållsbidrag

Av 7 kap. 1 § första stycket FB framgår att föräldrarna ska svara för underhåll åt barnet efter vad som är skäligt med hänsyn till barnets behov och föräldrarnas samlade ekonomiska förmåga. Det innebär att alla föräldrar som har förmåga, ska bidra till sitt barns försörjning. Det gäller oavsett om föräldrarna bor tillsammans med barnet eller ej. Vidare framgår att när föräldrarnas underhållsskyldighet bestäms ska hänsyn tas till barnets egna inkomster och tillgångar samt till barnets sociala förmåner under beaktande av vad som följer av föreskrifterna om dessa.

Av tredje stycket i paragrafen följer att föräldrarna sinsemellan ska ta del i barnets kostnader var och en efter sin förmåga. Det är barnets vårdnadshavare som ska bevaka att barnet får tillfredställande försörjning, vilket framgår av 6 kap. 2 § andra stycket FB.

Båda föräldrarna är underhållsskyldiga

Föräldrar är underhållsskyldiga för sina barn oavsett om de bor med sina barn och oavsett vem som har vårdnaden om dem. Men den förälder som inte har vårdnaden om barnet och inte heller bor tillsammans med barnet ska betala underhållsbidrag till den andre föräldern. Om föräldrarna har gemensam vårdnad men barnet varaktigt bor tillsammans med endast den ena föräldern ska den andre föräldern betala underhållsbidrag (7 kap. 2 § FB). Om barnet bor växelvist hos föräldrarna betalar ingen av föräldrarna underhållsbidrag till den andre. (Se nedan avsnitt om växelvist boende).

Av 7 kap. 7 § FB framgår att underhållsbidrag ska betalas i förskott för kalendermånad samt att underhållsbidrag i form av engångsbelopp ska betalas till socialnämnden om barnet är under 18 år.

När upphör försörjningsansvaret?

Underhållsskyldigheten upphör när barnet fyller 18 år. Går barnet i skolan efter denna tidpunkt, är föräldrarna underhållsskyldiga under den tid som skolgången pågår, dock längst till dess barnet fyller 21 år. Till skolgång räknas studier i grundskolan eller gymnasieskolan och annan jämförlig grundutbildning (7 kap. 1 § andra stycket FB). Det gäller därför inte studier på universitet och högskolor eller annan eftergymnasial utbildning.

Avtal om underhållsbidrag till ungdomar som fyllt 18 år träffas mellan den unge och den bidragsskyldige föräldern. Om den unge flyttat hemifrån träffar den unge avtal med var och en av föräldrarna.

Hur beräknas ett underhållsbidrag⁴

Utgångspunkten för beräkningen av underhållsbidraget är som ovan nämnts barnets behov och föräldrarnas ekonomiska förmåga.

³ Prop. 2012/13:189 s. 15

⁴ Se även

https://www.forsakringskassan.se/privatpers/foralder/for_foraldrar_som_inte_lever_ihop/berakna-underhallsbidrag#!/

Barnets behov

Barnets behov kan beräknas på olika sätt. Ett sätt att beräkna är att med hjälp av Konsumentverkets⁵ beräkningar av referensvärden komma fram till vilka behov och vilka kostnader föräldrarna anser att barnet har. Ett annat mått kan vara de schablonbelopp domstolarna ofta använder, dvs. en viss procent av aktuellt prisbasbelopp beroende på barnets ålder.

Följande poster är exempel på sådant som kan ingå vid beräkningen av barnets behov, barnets levnadskostnader, barnets barnomsorgsavgifter, andra särskilda kostnader för barnet, minskat med barnbidrag eller studiebidrag.

När barnets behov bedöms ska hänsyn tas till barnets egna inkomster och tillgångar samt till barnets sociala förmåner under beaktande av vad som följer av föreskrifterna om dessa. Ett barn i högre ålder som har börjat förvärvsarbete får i allmänhet räkna med att använda inkomsterna av arbetet till sitt eget uppehälle. Detta utesluter dock inte att föräldrarna ändå kan ha underhållsskyldighet för att barnet skall komma upp i den standard som det är berättigat till. Mindre inkomster som barnet får genom feriearbete eller liknande bör normalt inte påverka föräldrarnas underhållsskyldighet. Vad gäller barnets tillgångar bör man i allmänhet ta hänsyn endast till avkastningen. Det kan dock någon gång finnas skäl att också beakta värdet av en mer betydande tillgång.⁶

Föräldrarnas samlade ekonomiska förmåga

Med en förälders ekonomiska förmåga avses förälderns förvärvsförmåga. Vanligast är att förälderns inkomst är ett mått på hans eller hennes förvärvsförmåga och underhållsskyldigheten bestäms då med utgångspunkt från förälderns inkomst. Men om föräldern utan godtagbar anledning struntar i att utnyttja sin förvärvsförmåga beräknas underhållsbidraget med utgångspunkt från den inkomst som föräldern skulle ha haft om han eller hon hade utnyttjat sin förvärvsförmåga.

Förbehållsbelopp normalbelopp

Av 7 kap 3 § FB framgår att när underhållsbidrag bestäms enligt 2 § får den bidragsskyldige förbehålla sig ett belopp för eget eller annans underhåll. Förbehållsbelopp för den bidragsskyldiges eget underhåll innefattar alla vanliga levnadskostnader. Bostadskostnaden beräknas för sig efter vad som är skäligt. De andra levnadskostnaderna beräknas med ledning av ett normalbelopp. För år räknat utgör normalbeloppet 120 procent av gällande prisbasbelopp (2 kap. 6 och 7 §§ socialförsäkringsbalken, SFB). Om det finns särskilda skäl får ett belopp förbehållas för underhåll åt make som den bidragsskyldige varaktigt bor tillsammans med. Med make jämställs annan som den bidragsskyldige varaktigt bor tillsammans med, om de har barn gemensamt. Normalbeloppet utgör 60 procent av prisbasbeloppet.

Oberoende av vad som annars gäller om en förälders underhållsskyldighet mot två eller flera barn får den bidragsskyldige för underhåll åt varje hemmavarande barn förbehålla sig ett belopp som, tillsammans med vad som utges till barnet av den andra föräldern eller för dennas räkning, för år utgör 40 procent av gällande prisbasbelopp. Rätten kan dock bestämma ett annat förbehållsbelopp om det föranleds av omständigheter i det särskilda fallet (7 kap. 3 § FB).

Förbehållsbelopp vid nödvändig extra utgifter

Föräldern kan också förbehållas mer än normalbeloppet om utgifterna för förälderns vanliga levnadskostnader på grund av särskilda omständigheter är onormalt stora eller extra utgifter annars

⁵ www.konsumentverket.se/om-konsumentverket/vart-arbete/privatekonomi/kostnadsberakningar/ ⁶ Prop. 1978/79:12 s. 154

framstår som nödvändiga, s.k. särskilda förbehåll. I NJA 1993 s 549 togs hänsyn till en skuld som den underhållsskyldige ådragit sig då familjens gemensamma villafastighet såldes.

Föräldrarnas bostadskostnad

Det är den faktiska bostadskostnaden, dvs. bruttokostnaden för bostaden minskad med eventuellt bostadsbidrag eller bostadstillägg, som dras av. Om föräldern bor med en annan vuxen får hälften av den gemensamma bostadskostnaden dras av. Ett lägre belopp än det verkliga bör, enligt förarbetena, förbehållas om bostadskostnaden är oskäligt hög med hänsyn till kostnadsläget på orten, eller om bostaden får anses vara alltför stor i förhållande till familjens storlek (NJA 1990 s. 201). Å andra sidan bör ett visst minsta belopp alltid tillgodoräknas om bostadskostnaden är osedvanligt låg (NJA 1991 s. 40).

Försäkringskassan meddelar varje år föreskrifter om vilken bostadskostnad som godtas vid beräkning av vissa bidrag. De brukar användas även vid beräkning av underhållsbidrag. De senaste föreskrifterna finns i Försäkringskassans föreskrifter (FKFS 2020:7) om genomsnittlig och högsta godtagbara bostadskostnad för år 2021. Att den underhållsskyldige tidvis har barnet boende hos sig kan beaktas vid bedömningen av vad som är skälig bostadskostnad (NJA 1987 s. 569).

Föräldrarnas överskott

Genom att från föräldrarnas nettoinkomster dra av det belopp som de enligt 7 kap. 3 § FB får förbehålla sig för levnadskostnader får man fram respektive förälders s.k. överskott. Det är dessa överskott som sedan fördelas proportionellt mellan föräldrarna enligt 7 kap. 1 § tredje stycket FB.

Beräkning av underhållsskyldigheten

I kostnaderna för barnets underhåll ska föräldrarna sinsemellan ta del var och en efter sin förmåga (7 kap. 1 § tredje stycket FB). Bestämmelsen innebär att underhållsskyldigheten fördelas mellan föräldrarna i relation till respektive förälders ekonomiska förmåga. Man uttrycker det ofta så att underhållsskyldigheten fördelas efter en kvotdelningsprincip. I förarbetena till 1979 års reform anvisas en formel för beräkning av underhållsbidrag.⁷

Barnets behov X kr/månad x Bidragsförälders överskott X kr/månad
----- = X kr i underhållsbidrag
Föräldrarnas sammanlagda överskott

Underhållsbidrag vid växelvist boende

Även vid ett växelvist boende ska båda föräldrarna ta del i barnets försörjning utifrån sin ekonomiska förmåga. Föräldrarna antas stå för de kostnader som uppstår när barnet bor hos var och en av dem. Situationen liknar delvis den då föräldrarna lever tillsammans och gemensamt ansvarar för kostnaderna för barnet. Ingen av föräldrarna är normalt skyldiga att betala underhållsbidrag för barnet till den andra föräldern vid växelvist boende. Båda föräldrarna tar i stället del i den dagliga omsorgen och fullgör alltså sin underhållsskyldighet genom att svara för de kostnader som uppkommer.⁸

⁷ Prop. 1978/79:12 s. 10

⁸ Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt. Socialstyrelsen; 2012.

Föräldrar som har växelvist boende barn kan också behöva tänka igenom hur barnets kostnader fördelas mellan dem. Om den ena föräldern har en betydligt högre inkomst än den andra är det kanske rimligt att den förstnämnda betalar mer än den andre föräldern.

Enligt HD kan en förälders underhållsskyldighet vid växelvis boende inte grundas på 7 kap. 2 § FB men 7 kap. 6 § FB kan tillämpas vid växelvist boende om en förälder försummar sin underhållsskyldighet. HD skriver: "En förälders underhållsskyldighet är, som redovisats i det föregående (p. 7), beroende av barnets behov och föräldrarnas samlade ekonomiska förmåga, och ett barn kan göra anspråk på större underhåll ju bättre föräldrarnas **ekonomiska förhållanden är**. En central princip är att barnet ska ha likartad ekonomisk standard som föräldrarna även om dessa inte lever tillsammans.

Barnet ska därför ha rätt att leva på en nivå som inte alltför mycket avviker från den standard som den bäst ekonomiskt ställde föräldern har och, vid växelvist boende, inte endast under den tid barnet bor med föräldern. Att en förälder fullgör sin underhållsskyldighet under den tiden utesluter därför inte att föräldern kan anses försumlig i den mening som avses i 7 kap. 6 § FB, om barnet under den tid det bor hos den andre inte får det underhåll från föräldern som det är berättigat till". (NJA 2013 s. 955). Det kan också vara bra att föräldrarna tänker över hur vissa ekonomiska frågor ska lösas, även om det inte handlar om underhållsbidrag. Föräldrarna kan behöva diskutera hur kostnaderna för större klädinköp, inköp av cyklar och datorer m.m. ska fördelas. Detsamma gäller exempelvis kostnader för fritidsaktiviteter och nöjen. Återigen är det barnets bästa och barnets behov som är det väsentliga när föräldrarna gör ekonomiska överenskommelser utifrån vad som är skäligt med hänsyn till föräldrarnas ekonomiska förmåga. Föräldrarna kan dessutom behöva komma överens om vad de ska göra om barnet blir sjukt eller då andra behov uppstår.

Avtal och överenskommelser

Samarbetssamtalen⁹ kan leda till att ett avtal mellan föräldrarna om vårdnad, boende och umgänge träffas. Samtalen kan också resultera i en överenskommelse mellan föräldrarna som gäller dem emellan, men som inte kan läggas till grund för verkställighet. Det finns dock inget som hindrar att föräldrarna kommer överens även om andra frågor exempelvis resekostnader. En sådan överenskommelse kan biläggas ett avtal om vårdnad, boende, umgänge. Regeringen konstaterar att det inte finns något som hindrar att detsamma görs också med en eventuell överenskommelse om frågor som gäller barnets försörjning. Det kan snarare vara en fördel att bilägga en överenskommelse avseende även dessa frågor, eftersom de hänger nära samman med frågor om vårdnad, boende och umgänge.¹⁰

Det finns inga formkrav för ett avtal om underhållsbidrag i föräldrabalken. Avtal kan således även ingås muntligt. För att ett avtal skall kunna ligga till grund för verkställighet krävs dock att avtalet är skriftligt och bevittnat av två personer (3 kap. 19 § UB).

För att undvika att föräldrarna förleds att tro att innehållet i en överenskommelse om underhållsbidrag som biläggs ett avtal om vårdnad, boende och umgänge ersätter ett verkställbart avtal om underhållsbidrag mellan föräldrarna, är det av största vikt att samtalsledaren informerar föräldrarna om att innehållet i en sådan bilaga, även om det är giltigt mellan föräldrarna, inte kan läggas till grund för verkställighet.¹¹

⁹ Se även kunskapsdokumentet om Samförståndslösningar.

¹⁰ Prop. 2012/13: 189 s. 16

¹¹ Prop. 2012/13: 189 s. 16

Att vända sig till domstol

Om föräldrarna inte kan komma överens om underhållet kan barnet via vårdnadshavaren stämma den andre föräldern. Av 7 kap. 2 § tredje stycket FB framgår att vårdnadshavaren får företräda barnet i frågor om underhållsbidrag, även om denne inte uppnått myndig ålder. Också en förmyndare får företräda barnet. Talan om underhåll till barn tas upp av tingsrätten i den ort där svaranden har sin hemvist (7 kap. 12 § FB). För att hovrätten ska pröva tingsrättens dom krävs prövningstillstånd (49 kap. 12 § RB). Barnets företrädare framställer ett bestämt yrkande om underhållsbidrag. Den andre föräldern medger eller bestrider yrkandet. Domstolen beslutar om underhållsbidrag efter vad som är skäligt utifrån barnets behov och föräldrarnas samlade ekonomiska förmåga.

Att gå vidare till domstolsprövning medför kostnader för föräldrarna. Huvudprincipen enligt 18 kap. 1 § Rättegångsbalken, RB, är att den som förlorar ett mål ska stå för den andra partens kostnader, men när det gäller mål om underhåll kan domstolen besluta att båda parterna får stå för sin egen rättegångskostnad (7 kap. 19 § FB). Finns det inte sådana skäl och har barnet i rättegången företräts av en förälder som varaktigt bor tillsammans med barnet, skall föräldern i stället för barnet åläggas att ersätta motparten dennes rättegångskostnad.

Underhållsstöd

Om föräldrarna inte kan komma överens om underhållsbidrag eller den ena föräldern inte kan eller vill betala, eller på något annat sätt inte fullgör sin underhållsskyldighet kan den förälder barnet bor hos ansöka om underhållsstöd. Frågor om underhållsstöd administreras av Försäkringskassan och regleras i 18 kapitlet i Socialförsäkringsbalken.

Vem får underhållsstöd?

Underhållsstöd kan lämnas till ett barn vars föräldrar inte bor tillsammans. Barnet måste bo varaktigt hos och vara folkbokfört hos en förälder som dessutom ska bo i landet och vara vårdnadshavare för barnet om det är under 18 år.

Om barnet fyllt 18 år kan det få förlängt underhållsstöd (18 kap. 2 och 4 §§ SFB).

Att ansöka om underhållsstöd kan bli aktuellt om den förälder som ska betala underhållsbidrag till barnet

- inte betalar något underhållsbidrag
- betalar ett belopp som är lägre än underhållsstödet
- inte betalar underhåll i rätt tid
- inte på annat sätt ser till att barnet får motsvarande underhåll.

Med vilket belopp underhållsstödet utgår framgår av 18 kap. 20 § SFB.

För år 2021 gäller att underhållsstödet till ett barn kan lämnas med högst

- 1 673 kronor i månaden till och med månaden då barnet fyller 11 år,
- 1 823 kronor i månaden från och med månaden efter den då barnet har fyllt 11 år till och med månaden då barnet fyller 15 år, och
- 2 223 kronor i månaden från och med månaden efter den då barnet har fyllt 15 år.

Finns det anledning att anta att den bidragsskyldige i rätt ordning betalar fastställt underhållsbidrag, ska detta belopp räknas av från underhållsstödet (18 kap. 22 § SFB).

Den underhållsskyldiges betalningsansvar till försäkringskassan

Den förälder som är underhållsskyldig för barnet kan bli skyldig att till Försäkringskassan betala hela eller delar av det underhållstöd som lämnas till barnet. (19 kap. 2 § SFB).

Var finns mer information om barns försörjning

Domstolen

Om föräldrar inte kan komma överens om ett underhållsbidrag kan tingsrätten avgöra frågan om och hur stort underhållsbidraget ska vara, om boendeföräldern lämnar in en stämningsansökan till domstolen. Ansökan görs i barnets namn och föräldern är ombud för barnet. Frågan om underhållsbidrag kan också väckas i samband med, eller påbörjas senare, i ett mål om skilsmässa, vårdnad, boende och umgänge. Då är det föräldern som vill att underhållsbidraget ska betalas ut som är part i målet och inte barnet. En förälder som har funderingar om att väcka talan i domstol kan rådgöra med ett juridiskt ombud innan talan väcks.

Länkar

Sveriges domstolars information om underhållsbidrag

<https://www.domstol.se/amnen/familj/foraldrar-och-barn/underhallsbidrag/>

Försäkringskassan ansvarar för frågor om och utbetalning av bland annat barnbidrag, föräldrapenning, vårdbidrag, bostadsbidrag och underhållsstöd. På Försäkringskassans webbplats finns ett verktyg för att beräkna underhållsbidragets storlek. Där finns också en mall för avtal om underhållsbidrag. Det går även att boka ett personligt webbmöte med en handläggare för att få hjälp att räkna ut underhållsbidraget.

- [Försäkringskassans information till separerade föräldrar](#)
- [Försäkringskassans mall för avtal om underhållsbidrag](#)

På **Konsumentverkets** webbplats finns information om separation, lagstiftning, ekonomiska frågor vid separation etc. Där finns också ett beräkningsinstrument, Budgetkalkylen, för att ta fram en budget.

- [Konsumentverkets kostnadsberäkningar](#)
- [Hallå Konsument – Budgetkalkylen](#)

Om föräldrar inte kan komma överens om ett underhållsbidrag kan **domstolen** avgöra frågan om och hur stort underhållsbidraget ska vara.

- [Sveriges domstolars information om underhållsbidrag](#)

Kronofogden ansvarar bland annat för frågor om utmätning, avhysning och skuldsanering. Till Kronofogden kan en vårdnadshavare vända sig för att begära verkställighet för obetalda underhållsbidrag eller kommande löpande bidrag som ännu inte förfallit till betalning.

- [Kronofogden – ansökan om verkställighet av underhållsbidrag](#)

Förslag på diskussionsfrågor?

Vilket ansvar har du som samtalsledare att hjälpa föräldrarna att diskutera underhållsbidragsfrågor?

Vilka hjälpmedel finns och hur kan du förmedla det till föräldrarna?

Hur kan du utifrån tillgängliga hjälpmedel hjälpa föräldrarna att konkret komma fram till ett lämpligt underhållsbidrag?

Hur kan man resonera när två föräldrar har ekonomiskt olika förutsättningar att bidra till barnets försörjning?

Resonera kring konsekvenserna för ett barn som ska leva på en nivå som inte alltför mycket avviker från den standard som den bäst ekonomiskt ställda föräldern har om barnet har nya syskon hos den sämst ekonomiskt ställda föräldern?

Hur hjälper ni föräldrarna att förstå innebörden av underhållsstöd?

Lästips

Agell A. *Underhåll till barn och maka*, Libris, Uppsala; 1979.

Lind G. Singer A., Teleman Ö. *Svensk familjerättspraxis*. Norstedts juridik, Stockholm; 2019.

Schiratzki J. *Rättvist underhållsbidrag till barn*, Lustus, Uppsala; 2019.

Singer A. *Barnets bästa*. Norstedts juridik, Stockholm; 2019.

Sjösten M. *Vårdnad, boende och umgänge: samt verkställigheten av sådana avgörande och överenskommelser*. Norstedts juridik, Stockholm; 2020.

Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt. Socialstyrelsen; 2012.

Referenser

Statens offentliga utredningar och propositioner

Fortsatt föräldrar - om ansvar, ekonomi och samarbete för barnets skull (SOU 2011:51)

Om underhåll till barn och frånskilda, m.m. (Prop. 1978/79:12)

Vårdnad, boende och umgänge (Prop. 1997/98:7)

Förstärkta samarbetssamtal (Prop. 2012/13:189)

Lagstiftning

Föräldrabalken, FB

Socialtjänstlagen, SoL (2001:453)

Socialförsäkringsbalken, SFB

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (HSLF-FS 2017:51)

JO utlåtanden och rättsfall

En socialnämnd får allvarlig kritik av JO för att den har fattat ett beslut om en pappas försörjningsskyldighet för sin 18-åriga dotter. Det finns ingen laglig grund för socialtjänsten att fatta sådana beslut, eftersom frågan är av civilrättslig art. JO 2014/15 s. 448

Högsta domstolen slår fast att en förälder som har betydligt högre levnadsnivå än den andra ska betala underhållsbidrag även då barnen bor växelvis hos båda föräldrarna. Barnen ska ha samma levnadsstandard som den mest välbeställda föräldern även under de veckor de inte bor hos denna.

Denna bedömning är inte beroende av att föräldern ska kunna sägas vara försumlig på ett klandervärt sätt ifall bidrag inte betalas. Högsta domstolens dom 2013-11-19, mål nr T 3506-12.

6. Resekostnader vid umgänge

Bakgrund

I vissa situationer kan det finnas en skyldighet för boendeföräldern att bidra till barnets resekostnader vid umgänget. För att det ska finnas en skyldighet ska barnet bo tillsammans med endast den ena förälder. Om barnet bor i stort sett lika mycket hos båda föräldrarna, ett så kallat växelvist boende är frågan inte aktuell.¹

Kunskapsdokumentets innehåll

Kunskapsdokumentet innehåller information om gällande regelverk samt förslag till hur beräkningar av resekostnader kan göras.

Boendeförälderns bidrag

Det primära ansvaret för resorna i samband med umgänget läggs i första hand på den förälder som inte bor tillsammans med barnet. Den förälder som barnet bor med ska dock ta del i kostnaderna efter vad som är skäligt med hänsyn till föräldrarnas ekonomiska förmåga och övriga omständigheter (6 kap. 15 b § första stycket FB). I normalfallet ska samma principer tillämpas som när underhållsbidrag till barnet bestäms enligt 7 kap. FB. En förälder som saknar förmåga att bidra till barnets resor är inte heller skyldig att göra det.²

Föreslagna beräkningsnormer

Hur resekostnader ska beräknas har inte preciserats i föräldrabalken utan detaljfrågorna har överlämnats till parterna och rättstillämpningen. Det innebär att föräldrar fritt kan komma överens om hur de vill fördela resekostnaderna.

I förarbetena till lagstiftningen förordas dock att förälderns del beräknas med en kvotdelningsmetod på samma sätt som när underhållsbidrag till barn beräknas (se kap. 7 kap 3 § FB).³ Omständigheterna i de enskilda fallen är emellertid så varierande att ett ganska stort utrymme måste lämnas åt mer skönsmässiga överväganden vid bedömningen av betalningsförmågan. Även andra omständigheter än de ekonomiska kan beaktas vid skälighetsbedömningen. Anledningen till varför barnet och den särlevande föräldern bor på olika orter bör enligt förarbetena normalt inte vägas in i bedömningen. Om en förälder flyttar långt bort utan någon godtagbar anledning kan det emellertid finnas skäl att ta

¹ Prop. 1997/98:7 s. 118

² Prop. 1997/98:7 s. 72

³ Prop. 1997/98:7 s. 71 f.

hänsyn till det vid bedömningen.⁴ Även i andra fall kan omständigheterna vara sådana att det framstår som skäligt att fördela kostnaderna på ett annat sätt än enligt huvudprincipen.

Vilka kostnader beaktas?

För att kostnaderna ska fördelas bör de vara av någon betydelse. Avståndet bör vara relativt stort; ett riktmärke kan vara att avståndet överstiger tio mil. Hänsyn måste också tas till antalet umgängesresor. Även om kostnaden för varje enskild resa är låg kan antalet resor göra att kostnaderna totalt sett blir betydande. I skälighetsbedömningen ingår också att endast nödvändiga kostnader ska beaktas, till exempel val av billigaste färd sätt med allmänna kommunikationer. Av betydelse för valet av kommunikationsmedel är också restiden och den tid som barnet har på sig att umgås med föräldern. Det finns exempelvis situationer då bil kan anses vara det bästa alternativet. Kostnader för hotellvistelse torde kunna beaktas om inga andra boendialternativ står till buds. Bestämmelsen omfattar resor både inom och utom landet.⁵

Avtal om kostnader för resor

Föräldrarna kan själva träffa avtal om fördelningen av resekostnader. Sådana avtal om resekostnader behöver inte godkännas av socialnämnden för att gälla. Nämndens godkännande medför inte heller att en sådan överenskommelse kan verkställas enligt reglerna i utsökningsbalken.⁶

Beslut från domstol

Om föräldrarna inte kan komma överens kan de vända sig till domstol för beslut. Frågan om fördelning av resekostnader prövas normalt i samband med att domstolen behandlar frågan om umgänge och omfattningen av detta. Det finns dock inget som hindrar att resekostnaderna prövas av domstol även om umgänget i övrigt inte är föremål för domstolens prövning. Detta kan bli aktuellt om föräldrarna är ense om umgängets omfattning och önskar ett domstolsavgörande endast om resekostnaderna.⁷ Domstolen har ingen skyldighet att utan yrkande från föräldrarna utreda fördelningen av resekostnader, trots att denna fråga anses utgöra en del av umgänesfrågan.⁸

⁴ Prop. 1997/98:7 s. 72 f. och 118

⁵ Prop. 1997/98:7 s. 188

⁶ Prop. 1997/98:7 s. 117

⁷ Prop. 1997/98:7 s. 74 och 119

⁸ Prop. 1997/98:7 s. 117 och 199 f

Förslag på diskussionsfrågor?

När kan det bli aktuellt att initiera frågan om resekostnader?

Vilket ansvar tar du för att se till att föräldrarna diskuterar dessa frågor?

Hur hjälper du föräldrarna att beräkna resekostnader? Vilka kriterier behöver de tänka på?

Hur kan du då bistå i den fortsatta diskussionen om den förälder barnet bor hos inte kan eller vill bidra till resekostnaderna?

Vad kan det få för konsekvenser för barnet att frågan om resekostnader inte blir löst?

Lästips

Lind G., Singer A. och Teleman Ö. *Svensk familjerättspraxis*. Norstedts juridik, Stockholm; 2019.

Singer A. *Barnets bästa*. Norstedts juridik, Stockholm; 2019.

Sjösten M. *Vårdnad, boende och umgänge: samt verkställigheten av sådana avgörande och överenskommelser*. Femte upplagan. Norstedts juridik, Stockholm; 2020.

Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt. Socialstyrelsen; 2012.

Referenser

Lagstiftning

Föräldrabalken, FB

Socialtjänstlagen, SoL (2001:453)

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (HSLF-FS 2017:51)

Statens offentliga utredningar och propositioner

Underhållsbidrag och bidragsförskott (SOU 1995:26)

Vårdnad, boende och umgänge (SOU 1995:79)

Vårdnad, boende och umgänge (prop. 1997/98:7)

JO utlåtanden och rättsfall

(RH 2000:16) Fråga om kostnadsfördelning vid s.k. umgängesresor (6 kap. 15 b § föräldrabalken). Även fråga om plats för hämtning och lämnande av barnet vid umgängestillfällena.

7. Barnets bästa och barnets rätt att komma till tals

Hur många barn berörs av samarbetssamtal

I Sverige bor 2.2 miljoner barn och 25 procent av dem bor inte med båda sina föräldrar.¹ Cirka 65 000 barn berörs varje år av föräldrarnas separation.² 22 000 barn berörs av samarbetssamtal.³

I den kartläggning om samarbetssamtal som MFoF publicerade 2016 uppgav den övervägande majoriteten av samtalsledarna, 78 procent, att det var relativt ovanligt eller att de mycket sällan eller aldrig hade kontakt med barnet inom ramen för samarbetssamtal.⁴

Kunskapsdokumentets innehåll

Kunskapsdokumentet innehåller information om det regelverk som ligger till grund för bedömningar av barnets bästa samt barnets rätt att få information och komma till tals.

Barnkonventionen är svensk lag

1990 ratificerade Sverige, som ett av de första länderna i världen, FN:s konvention om barnets rättigheter, den så kallade barnkonventionen. De flesta länder i världen har anslutit sig till konventionen.⁵ Sedan den 1 januari 2020 är barnkonventionen svensk lag.⁶ Av 1 § i lagen framgår att artiklarna 1-42 i Förenta nationernas konvention den 20 november 1989 om barnets rättigheter ska i originaltexternas lydelse gälla som svensk lag.

Texten i barnkonventionen är relativt kortfattad och säger väldigt lite om vad rättigheterna innebär rent konkret för det dagliga arbetet. Unicef har sammanställt en handbok om hur barnkonventionen ska implementeras globalt. I en handbok som riktar sig till socialsekreterare finns förslag på saker en handläggare kan behöva tänka på inför, under och efter ett samtal med barn.⁷ Utöver detta har FN:s kommitté för barnets rättigheter skrivit 24 allmänna kommentarer för att visa på hur barnkonventionen

¹ Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF/SILC) 2018

² Barn och familjestatistik 2019, SCB 2020 SCB

³ Sveriges officiella statistik. Familjerätt år 2019: Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd, Skellefteå; 2020

⁴ Samarbetssamtal. Kartläggning av föräldrars och samtalsledares erfarenheter, MFoF; 2016.

⁵ 196 länder har förbundit sig att följa barnkonventionen.

⁶ Lagen (2018:1197) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter.

⁷ Handbok för socialsekreterare – Om barnrättsperspektivet från förhandsbedömning till avslutad utredning, Unicef; 2018, sid. 54-63

ska tolkas i olika sammanhang.⁸ Barnrättskommitténs rekommendationer och allmänna kommentarer har dock inte folkrättslig status som rättskälla och är inte heller juridiskt bindande för konventionsstaterna. Barnrättskommittén övervakar också att konventionsstaterna efterlever barnkonventionen. Var femte år lämnar konventionsstaterna en rapport till kommittén. I Sverige är det regeringen som har ansvaret för rapporteringen till Barnrättskommittén. Barnombudsmannen som är en statlig myndighet sedan 1993 bevakar hur barnkonventionen efterlevs i samhället och driver på genomförandet i kommuner, landsting/regioner och myndigheter. De ska uppmärksamma brister i tillämpningen av barnkonventionen och föreslå förändringar i lagar och förordningar. Varje år lämnar Barnombudsmannen en rapport till regeringen.

På uppdrag av regeringen har *Vägledning vid tolkning och tillämpning av FN:s konvention om barnets rättigheter Ds 2019:23* tagits fram och en kartläggning för att se hur svensk lag och praxis stämmer överens med barnkonventionen, Barnkonventionsutredningen har nyligen publicerats.⁹

Innehållet i barnkonventionen

Barnkonventionen innehåller 54 artiklar, varav 41 är artiklar som slår fast vilka rättigheter varje barn i hela världen ska ha.

Definitionen ska gälla i alla samhällen, oavsett kultur, religion, etnicitet, funktionshinder eller andra särdrag. Konventionen handlar om det enskilda barnets rättigheter och understryker föräldrarnas och den utvidgade familjens roll och ansvar för barnet men ålägger samtidigt staten ansvar för att skydda barnet mot vanvård, utnyttjande och övergrepp.

Fyra av artiklarna i barnkonventionen är vägledande för hur helheten ska tolkas. Det gäller artiklarna 2, 3, 6 och 12 som kallas för de fyra grundprinciperna. Alla övriga artiklar ska läsas med grundprinciperna i åtanke.

- **Artikel 2** handlar om alla barns lika värde och rättigheter. Ingen får diskrimineras. Barnkonventionen gäller för alla barn som befinner sig i ett land som har ratificerat den.
- **Artikel 3** handlar om barnets bästa och anger att det vid alla åtgärder som rör barn i första hand ska beaktas vad som bedöms vara barnets bästa. Begreppet "barnets bästa" är konventionens grundpelare och har analyserats mer än något annat begrepp i barnkonventionen. Vad som är barnets bästa måste avgöras i varje enskilt fall och hänsyn ska då tas till barnets egen åsikt och erfarenhet.
- **Artikel 6** understryker varje barns rätt till liv, överlevnad och utveckling. Artikeln handlar inte bara om barnets fysiska hälsa utan också om den andliga, moraliska, psykiska och sociala utvecklingen.
- **Artikel 12** lyfter fram barnets rätt att bilda och uttrycka sina åsikter och få dem beaktade i alla frågor som berör honom eller henne. När åsikterna beaktas ska hänsyn tas till barnets ålder och mognad.

Konventionens grundsyn innebär att varje barn har rätt att utan diskriminering få sina rättigheter respekterade. Dessa rättigheter är principen om att barnets bästa ska beaktas i alla beslut som rör barn, rätten att få uttrycka sin åsikt och bli respekterad och alla barns rätt till liv och utveckling.

⁸ Se www.barnombudsmannen.se

⁹ Barnkonventionen och svensk rätt (SOU 2020:63)

Detta barnperspektiv ska genomsyra alla beslut som rör barn. För en samarbetssamtalsledares del torde det innebära att barnets rättigheter enligt barnkonventionen säkerställs och att samtalsledarna hjälper föräldrarna att bedöma vad som är barnets bästa med utgångspunkt från det individuella barnets behov.

Barnets bästa

Barnets bästa i barnkonventionen

Som tidigare nämnts har FN:s barnrättskommitté lyft fram artikel 3 som en av konventionens grundläggande principer. Det innebär att det vid alla åtgärder som rör barn i första hand ska beaktas vad som bedöms vara barnets bästa (tidigare översättning i främsta rummet) Det gäller oavsett om åtgärderna vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ.

Tolkningar av begreppet, barnets bästa, kan inte gå före eller åsidosätta någon av de andra enskilda rättigheterna som garanteras i konventionens övriga artiklar.

Barnets situation, behov och intressen ska alltså alltid beaktas i beslutsfattandet. I de fall man låter andra intressen väga tyngre, krävs att beslutande myndigheter kan visa att en sammanvägning har gjorts av relevanta intressen i det enskilda fallet. Barnkonventionen kräver också att beslutande myndigheter så långt det är möjligt har försäkrat sig om att barnets bästa har kommit med och redovisats i beslutsprocessen.¹⁰

Betänkandet *Barnets bästa i främsta rummet – FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige* redovisar en metod som presenterats av den brittiske familjerättsexperten John Eekelaar. Metoden innebär att det i huvudsak finns två sätt att avgöra vad som är barnets bästa:

- Objektivt perspektiv: en beslutsfattare gör bedömningar av vad som grundas på forskning och beprövad erfarenhet.
- Subjektivt perspektiv: det berörda barnet får ge uttryck för vad som är hans eller hennes bästa.

Det bästa underlaget för att avgöra vad som är barnets bästa får man, enligt metodens förespråkare, genom att kombinera dessa båda perspektiv.¹¹

Barnets bästa i föräldrabalken

Av föräldrabalken framgår att barnets bästa ska vara avgörande för alla frågor om vårdnad, boende och umgänge (6 kap. 2 a § FB). Formuleringen är något skarpare än barnkonventionens uttryck, i första hand/i främsta rummet.

När en bedömning av vad som är det bästa för barnet görs i föräldrabalken ska det fästas avseende särskilt vid risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp, att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa, och vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna (6 kap. 2 a § FB).

I bestämmelsen markeras att barnets bästa ska vara avgörande för alla frågor om vårdnad, boende och umgänge. Det innebär att det inte finns några andra intressen som kan gå före barnets bästa, till exempel rättvisa mellan föräldrarna eller en förälders behov av kontakt med barnet. Även om annan hänsyn kan finnas med i övervägandena, är det barnets bästa som slutligen ska vara bestämmande för

¹⁰ Barnets bästa i främsta rummet – FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige.

Huvudbetänkande av Barnkommittén, (SOU 1997:116) s. 127

¹¹ SOU 1997:116 s. 133-134

beslutet. Det gäller såväl för domstolens avgörande som för socialnämndens beslut att godkänna eller inte godkänna ett avtal som föräldrarna träffat om vårdnad, boende eller umgänge.¹²

Barnets bästa – Barnombudsmannen

Barnombudsmannen lyfter fram att barnets bästa är ett dynamiskt begrepp som ska utgå från varje enskilt barn. Det enskilda barnet måste göras synligt och sättas i fokus för att barnets bästa ska kunna tillvaratas. Bedömningen av vad som är barnets bästa i det enskilda fallet ska bygga på kunskap och beprövad erfarenhet i kombination med en bedömning av det enskilda barnets livssituation.

Barnombudsmannens uppfattning är att barnets bästa bara kan uppnås i en process där barnet självt ges möjlighet att ge sin syn på det beslut som ska fattas. Barnets bästa tolkas ofta på ett sätt som sätter föräldrarnas, inte barnets, intressen i främsta rummet. Det är barnets bästa som ska styra tillämpningen av föräldrabalken, inte föräldrarnas önskemål och behov, och därför är det viktigt att socialtjänstemän och domare får fortlöpande utbildning om barn och barns behov. Även de juridiska ombud som arbetar med familjerätt måste ha goda kunskaper om barns utveckling och särskilda behov, exempelvis för att kunna hjälpa föräldrar att utforma överenskommelser som är till barnets bästa.¹³

Det går inte att ge ett enkelt och entydigt svar på vad som är barnets bästa. Därför behöver utredare och beslutsfattare undersöka – eller pröva – den aktuella åtgärden och dess konsekvenser för barnet eller barnen som berörs. Barnombudsmannen har tagit fram ett nytt stödmaterial som består av både en teoretisk bakgrund och en metod eller process i sju steg för att pröva och bedöma barnets bästa. Metoden kan användas både i enskilda ärenden som rör ett barn och i mer övergripande beslut som rör en grupp barn.¹⁴

Bedömning av barnets bästa

Barnets perspektiv, barnets behov och barnets bästa är begrepp som är svåra att definiera. Begreppen är inte entydiga och innebörden av dem varierar beroende på person, situation och sammanhang. Tidsaspekten, värderingar i samhället och ny kunskap om barn är också faktorer som påverkar synen på vad som är barns bästa. Detta ger utrymme för tolkningsmöjligheter i varje enskilt beslut. Å andra sidan ger flexibiliteten större utrymme för att ta hänsyn till det enskilda barnet och barnets egen åsikt.¹⁵

En vägledning för att kunna tolka vad som är barnets bästa ges vid en sammanvägning av barnkonventionens, samhällets, forskningens, barnets, nätverkets och beslutsfattarens definition av innebörden i begreppet.¹⁶ Barnkommittén ansåg att i en bedömning av vad som är barnets bästa bör kunskap från vetenskap och beprövad erfarenhet kombineras med att barn själva kommer till tals, så att deras synpunkter kan vägas in i beslutet.¹⁷ Som underlag för en bedömning av vad som är barnets bästa behövs således både ett generellt och ett individuellt perspektiv.

¹² Regeringens proposition 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge s. 104, Regeringens proposition 2005/06:99 Nya vårdnadsregler s. 85, Se barnet – Betänkande av 2014 års vårdnadsutredning (SOU 2017:6 s. 277-282, Regeringens proposition 2020/21:150 Ett stärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister s.41

¹³ Barnets bästa – Barnombudsmannens synpunkter på frågor om vårdnad, boende och umgänge (BR 2005:06)

¹⁴ www.barnombudsmannen.se

¹⁵ Barnmisshandel – Att förebygga och åtgärda. Slutbetänkande av Kommittén mot barnmisshandel (SOU 2001:72) s. 96 f.

¹⁶ Barnmisshandel – Att förebygga och åtgärda. Slutbetänkande av Kommittén mot barnmisshandel (SOU 2001:72) s. 96 f.

¹⁷ SOU 1997:116 s. 135

Bedömning av barnets bästa i ärenden som gäller vårdnad, boende och umgänge

Det finns, som framgår ovan, en övergripande bestämmelse om att barnets bästa ska vara avgörande i alla frågor som rör vårdnad, boende och umgänge (6 kap. 2 a § första stycket FB). Det gäller såväl för domar och beslut av domstol som för beslut av socialnämnden att godkänna eller inte godkänna avtal som föräldrarna träffat.¹⁸ För att barns bästa ska kunna tas till vara, behöver varje barn göras synligt och sättas i fokus. I förarbetena konstateras att det numera råder allmän enighet om att barnets bästa ska stå i centrum vid all lagstiftning som nära berör barn.¹⁹ Principen om barnets bästa i artikel 3 i barnkonventionen ska tillämpas på alla områden. Som tidigare sagts, ska barnets bästa gå före alla andra intressen när det gäller frågor om vårdnad, boende och umgänge. Beträffande dessa frågor finns det således inte några andra intressen som kan ta över. Preciseringsen i förarbetena av barnets rättigheter kan i första hand ses som en vägledning till föräldrarna om vad som är viktigt i deras fostran av barnen, men också som en vägledning för domstolen i tvister om vårdnad, boende och umgänge. Domstolen bör välja den lösning som bäst kan antas främja att barnets rättigheter blir tillgodosedda.²⁰ När domstolen och socialnämnden bedömer vad som är bäst för barnet vad gäller vårdnad, boende och umgänge ska de fästa avseende särskilt vid risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligt förs bort eller hålls kvar eller annars far illa och barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna (6 kap. 2 a § andra stycket FB). Sådana omständigheter får aldrig glömmas bort vid bedömningen. Däremot behöver de inte nödvändigtvis betyda mer än andra viktiga förhållanden i ett enskilt fall.²¹

Vid bedömningen av om föräldrarna ska ha gemensam vårdnad eller om en av dem ska ha ensam vårdnad ska rätten fästa avseende särskilt vid föräldrarnas förmåga att sätta barnets behov främst och ta ett gemensamt ansvar i frågor som rör barnet (6 kap. 5 § FB). Barnets åsikter har också betydelse vid bedömningen av vad som är barnets bästa (6 kap. 2 b § FB).

Också den uppräknade av barnets grundläggande rättigheter, som tidigare nämnts och som görs i 6 kap. 1 § FB kan vara till hjälp vid bedömningen.²² Ett barn har enligt lagrummet rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran och ska behandlas med aktning för sin person och egenart. Kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling får inte förekomma. Förutom dessa faktorer har ett antal presumtioner utarbetats i praxis av vad som generellt har ansetts vara bra för barn. Det presumeras exempelvis att det är viktigt att ge barn kontinuitet och så långt möjligt oförändrade levnadsförhållanden. Det anses i allmänhet inte vara till barnets bästa att splittra en syskonskara, utan syskon ska ges möjlighet att växa upp tillsammans.²³

Vad som är bäst för barnet måste avgöras i varje enskilt fall utifrån en bedömning av de individuella förhållandena. Bedömningen ska bygga på kunskap och beprövad erfarenhet i kombination med att barnet självt får komma till tals.²⁴ Ett avgörande om vårdnad, boende och umgänge bygger på en prognos för framtiden. En sådan prognos ska således innefatta både en bedömning av de aktuella förhållandena samt dessutom sannolikheten för att dessa förhållanden inte kommer att förändras inom en överskådlig framtid. Prövningen av vad som är barnets bästa ska dessutom göras med utgångspunkt i omständigheterna i det enskilda fallet och utifrån just det barn som processen handlar om.²⁵ De aspekter av barnets bästa som lyfts fram i lagtexten ger inte någon heltäckande beskrivning, utan hänsyn får tas till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling. Lagen anger endast ramarna för vad som kan anses vara "det bästa", för att inte den flexibilitet som krävs vid

¹⁸ Regeringens proposition 2005/06:99 Nya vårdnadsregler s. 85

¹⁹ Regeringens proposition 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge s. 34 och 104, Regeringens proposition 2020/21:150 Ett stärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister s. 40-42

²⁰ Regeringens proposition 1981/82:168 vårdnad och umgänge m.m. s. 22

²¹ Prop. 1997/98:7 s. 105

²² Prop. 2005/06:99 s. 40, Prop. 2020/21:150 s. 129-130

²³ Dahlstrand L. (2004)

²⁴ Prop. 2005/06:99 s. 40

²⁵ Dahlstrand L. (2004), se även RH 1999:74

bedömningen av varje enskilt barns situation ska gå förlorad.²⁶ Domstolen bör, för att kunna beakta barnets bästa, i alla frågor som har betydelse för barnet vara lyhörd för vad parterna anför och vad som kan framgå av den utredning som finns tillgängligt i målet eller ärendet.²⁷

De grundläggande rättigheterna vägleder och fungerar som utgångspunkt också för socialtjänsten, till exempel i kontakten med föräldrar och barn, vid samarbetssamtal, vid godkännande av avtal och i utredningar.

Barnkonventionsutredningen om barnets bästa

Barnkonventionsutredningen lyfter i sitt betänkande fram att det finns en risk att utformningen av 6 kap. 2 a § FB, om barnets bästa vid avgöranden om vårdnad, boende och umgänge, kan ge upphov till bedömningar av ett barns bästa som inte stämmer överens med innebörden av artiklarna 3 och 9 i barnkonventionen.²⁸ I paragrafen lyfts, som tidigare nämnts, vissa omständigheter fram som särskilt ska beaktas vid bedömningen men barnkonventionsutredningen menar att det finns även andra omständigheter som kan behöva beaktas till exempel rätt till utbildning, hälsa, social trygghet och en god levnadsstandard. Barnets egna åsikter och upplevelser har också betydelse. Genom att i bestämmelsen ange att det ska fästas särskild vikt vid vissa omständigheter finns en risk att beslutsfattaren gör disproportionerlig viktning av intressena på ett sätt som inte överensstämmer med principen om barnets bästa enligt barnkonventionen. Av förarbetena framgår visserligen att även andra intressen ska vägas in i bedömningen, men också att vissa intressen ska väga tungt. Barnkonventionsutredningen anser därför att regleringen riskerar att bidra till bedömningar och avgöranden som inte stämmer överens med barnkonventionen.²⁹

Barnets rätt att komma till tals

Regelverk

I artikel 12 i Barnkonventionen står följande:

1. Konventionsstaterna ska tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.
2. För detta ändamål ska barnet särskilt beredas möjlighet att höras, antingen direkt eller genom företrädare eller ett lämpligt organ och på ett sätt som är förenligt med den nationella lagstiftningens procedurregler, i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet.³⁰

Artikel 12 innehåller två delar

- dels en allmän rätt för barn att komma till tals i alla frågor som rör dem själva,
- dels en särskild rätt att höras i alla domstolsförfaranden och administrativa förfaranden som rör dem.

Barn ska i dessa fall särskilt beredas möjlighet att bli hörda.

Svensk lagstiftning har anpassats och utvecklats för att uppfylla barnkonventionens krav.

²⁶ Prop. 1997/98 s. 104

²⁷ Prop. 2020/21:150 s. 130

²⁸ Barnkonventionen och svensk rätt (SOU 2020:63) s. 177, 254, 417, 448-462

²⁹ SOU 2020:63 s. 448-446, 462

³⁰ SOU 1997:116 s. 23 och 186 f

Lagstiftning

Att barnet har rätt att komma till tals framgår av föräldrabalken när det gäller utredningar och upplysningar som familjerätten lämnar till domstol. När det gäller utredningar och upplysningar ska utredaren höra barnet om det inte är olämpligt (6 kap. 19 och 20 §§ FB). Socialnämnden får i ett förfarande om vårdnad, boende eller umgänge enligt 6 kapitlet i föräldrabalken höra ett barn utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande (6 kap. 20 a § FB).³¹ (Se Kunskapsdokumentet om Vårdnad, boende och umgänge). Detsamma gäller när domstolen enligt 6 kap. 18 § FB uppdragit åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna samarbetsamtal i syfte att nå enighet mellan föräldrarna.

När det gäller frivilliga samarbetsamtal enligt socialtjänstlagen saknas lagstiftning men det framgår av förarbeten till föräldrabalken att när det gäller barns rätt att komma till tals är utgångspunkten att hänsyn ska tas till barnets vilja inte enbart vid domstolens bedömning utan även generellt vid socialnämndens hantering av frågor om vårdnad, boende och umgänge.³²

Allmänna råd

Av MFOFs allmänna råd innebär att samtalsledaren eller den som ska godkänna ett avtal bör, om det inte är olämpligt, ta med barnet i något skede av samtalen dels för att med utgångspunkt i barnets egna behov och rättigheter ge information och låta barnet berätta om sin situation, dels för att ge barnet möjlighet att förmedla sin inställning. Om det inte är möjligt att tala direkt med barnet, bör utredaren bilda sig en uppfattning om barnets inställning genom samtalet med föräldrarna.³³

Barnet bör få information och komma till tals

Även om någon uttrycklig lagstiftning inte finns i fråga om barnets rätt till information och att komma till tals under frivilliga samarbetsamtal mellan föräldrarna, gäller således att barnet, om det inte är olämpligt, i något skede bör komma med i samtalen. Som regel bör detta ske när föräldrarna har börjat samarbeta och kan föra konkreta diskussioner. Visserligen anses samarbetsamtalen i första hand vara ett sätt för föräldrarna att gemensamt och i samråd enas om frågor som rör vårdnad, boende och umgänge. Men samtalen handlar ändå till stor del om hur frågorna i framtiden ska ordnas för barnet.³⁴

Barnets rätt till information

En viktig aspekt på rätten att komma till tals för det enskilda barnet är möjligheten att få information i frågor som rör honom eller henne. I 11 kap. 10 § SoL finns en bestämmelse som ger barn rätt att få relevant information, till exempel om vad som pågår och planeras och som har med barnets situation att göra. Informationen bör ges så tidigt som möjligt, dels för att information kan lugna barnet i en obekant och kanske skrämmande situation, dels för att barnet ska kunna ge uttryck för sin inställning tidigt i processen.³⁵

Barnets inställning ska kunna utgöra en del av bedömningsunderlaget i ärendet eller målet. Vid samtal är det viktigt att ta reda på om barnet kunnat ta emot och förstå den information som lämnats. Informationen kan behöva ges kontinuerligt under hela tiden som ett ärende pågår. Med hänsyn till vad som är bäst för barnet får den information som lämnas anpassas till situationen, barnets ålder, mognad

³¹ Prop. 2020/21:150 s. 150-151, se även Prop. 2020/21:150 s. 44-53

³² Prop. 1997/98:7 s. 43 och Prop. 2005/06:99 s. 47

³³ Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (HSLF-FS 2017:51)

³⁴ Prop. 2005/06:99 s. 47-48

³⁵ Regeringens proposition 2006/07:129 Utveckling av den sociala barn- och ungdomsvården m.m. s. 38 och s. 112

och tidigare kunskaper.³⁶ Det kan förekomma situationer då det är lämpligt att ge ett barn information men olämpligt att efterfråga hans eller hennes inställning eller tvärtom. Bedömningen får göras från fall till fall. Man måste också visa förståelse för och respektera att ett barn inte vill yttra sig.³⁷ Barn har aldrig någon skyldighet att uttrycka sin åsikt.

Samtal under samarbetssamtal och avtal i mindre komplicerade ärenden som rör samarbetssamtal och avtal, där det inte är några djupare konflikter mellan föräldrarna, kan ibland en indirekt bild av barnet och dess situation via föräldrarnas beskrivningar vara tillräcklig.³⁸

En ny bestämmelse om barnets rätt till information och att framföra sina åsikter förs in i föräldrabalken den 1 juli 2021. Barnets rätt att få information och att komma till tals i frågor om vårdnad, boende och umgänge – rätten till delaktighet – gäller i samtliga frågor som är föremål för prövning. Det gäller alltså inte enbart själva domstolsprövningen utan genom hela förfarandet.³⁹

Av propositionen framgår att barnet ges information är en förutsättning för att barnet ska kunna ta tillvara sin rätt att komma till tals. Den information som lämnas ska vara relevant för barnet. Informationen ska inte enbart omfatta faktauppgifter, utan även t.ex. information om hur uppgifterna som barnet lämnar kommer att användas. Barnet ska få sådan information att han eller hon förstår vad prövningen av frågorna tar sikte på och vilken utgången kan bli. Informationen som lämnas ska vara tydlig. Den ska vara anpassad efter barnets ålder och mognad och lämnas i en sådan miljö att barnet kan ta till sig den. Barnets förmåga att förstå det som han eller hon ska uttrycka sin åsikt om måste bedömas i varje enskilt ärende och informationen ska anpassas utifrån det.⁴⁰ Om det pågår en process i domstol är det till exempel viktigt att barnet får information om detta och vad processen kan komma att innebära för barnet. Barnet bör även ges information om socialnämndens roll och varför ett samtal med barnet hålls. Den som har samtalat med barnet bör också informera barnet om resultatet av samtalet. Barnet behöver även få information om vad domstolen kommit fram till. För att kunna ge barnet relevant information är det viktigt att den som ska informera barnet själv har tillräckligt med information för att kunna fullgöra sin uppgift.⁴¹

Det går inte att ange någon bestämd ålder för när ett barn bör ges information och möjlighet att framföra sina åsikter. Detta får bedömas från fall till fall. Utgångspunkten måste vara att barn kan bilda åsikter, även om barnet kanske inte kan uttrycka dessa åsikter verbalt.⁴²

Barns åsikter har betydelse vid bedömningen

För att domstolar och andra myndigheter ska kunna få en uppfattning om vad som är barnets bästa är det viktigt att barnets egen uppfattning och egna önskemål kommer fram och blir beaktade. Rätten för barn att fritt uttrycka sina åsikter och bli hörda är en av barnkonventionens grundläggande principer. Genom att barnet bland annat får berätta om sin vardag, om de barn och vuxna som är viktiga för barnet, får utredaren en bild av barnets syn på tillvaron.

För att kunna avgöra vad som är barnets bästa måste det enskilda barnet som ärendet gäller sättas i centrum samt dess berättelse och inställning synliggöras. Det räcker således inte att bedöma barnets

³⁶ Prop. 2006/07:129 s. 38 och s.112

³⁷ Prop. 2006/07:129 s. 39

³⁸ HSLF-FS 2017:51

³⁹ Prop. 2020/21:150 s. 130

⁴⁰ jfr prop. 2017/18:121 s. 145

⁴¹ Prop. 2020/21:150 s. 131

⁴² Prop. 2020/21:150 s. 131

bästa utifrån forskning och beprövad erfarenhet, utan det berörda barnet måste själv få uttrycka vad som är hans eller hennes bästa.⁴³

Barnets åsikter

Barnets rätt att bli hört och bli taget på allvar är som tidigare sagts en av de fyra grundprinciperna i barnkonventionen. Inte sällan används begreppen barnets bästa och barnets vilja parallellt och utan att det ena begreppet har företräde framför det andra. Det händer också att begreppen ställs mot varandra. Båda dessa ståndpunkter är i grunden felaktiga eftersom barnets bästa är resultatet av en sammanvägning av barnets behov och uppfattning, föräldrarnas förmåga och uppfattning, faktorer i familj och miljö samt utlåtanden från sakkunniga och referenspersoner. Barnets åsikter utgör en del av beslutsunderlaget för att bedöma vad som är barnets bästa.⁴⁴

Föräldrabalken bygger på stor respekt för barnets åsikter. I det här sammanhanget för att stärka barnets ställning och rättigheter i en situation när det fattas viktiga beslut om barnets framtid. För att lagstiftningen ska fungera för barnets bästa måste frågan om barnets åsikter hanteras professionellt och varsamt. Genom att indirekt eller direkt uttala sin önskan i en separationssituation kan barnet komma att utsättas för obehag av olika slag. Genom att barnets åsikter tillmäts formell betydelse, kan barnets bli ett redskap för att föra fram föräldrarnas vilja.

Som tidigare sagts ska barnet, oavsett ålder, ges möjlighet att uttrycka sin vilja, men det är en rättighet och inte ett tvång. Barnets inställning ska klargöras utan att barnet för den skull försätts i svåra valsituationer. Uppgiften för socialtjänsten blir att skaffa sig en bild av barnet och dess behov.⁴⁵ Barnet får däremot inte pressas på synpunkter. Det som barnet uttrycker ska bedömas med sakkunskap och med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Många gånger kan uppgiften att försöka ta reda på vad barnet verkligen vill försvåras av att barnet uttrycker en uppfattning som inte svarar mot dess verkliga, kanske ambivalenta, önskan. Vad barnet gett uttryck för måste därför vägas in i den helhetsbedömning av samtliga omständigheter som ska göras.⁴⁶

Barnets ålder och mognad

Av föräldrabalken framgår att hänsyn till barnets vilja ska tas med beaktande av barnets ålder och mognad. Bedömningsgrunderna ålder och mognad är likvärdiga och ska därmed tillerkännas lika stor betydelse. Ålder är som regel oproblematisk att avgöra, men barnets mognadsgrad kan vara avsevärt svårare att bedöma.⁴⁷

Det framgår inte i svensk lagstiftning eller i barnkonventionen hur mognad ska definieras men viss vägledning finns i bland annat förarbetena till socialtjänstlagen och i Barnrättskommitténs allmänna kommentarer.

- Av socialtjänstlagen framgår att begreppet mognad handlar om förmågan att förstå och bedöma vilka konsekvenser den aktuella frågan får.
- Av Barnrättskommitténs kommentar framgår att mognad avser förmågan att förstå och bedöma konsekvenserna av en särskild fråga. Med mognad menas också barnets kapacitet att uttrycka sina åsikter om frågorna på ett rimligt och självständigt sätt.
- Mognad kan också beskrivas som i vilken grad någon har olika förmågor. Det kan exempelvis handla om att kunna hålla flera perspektiv samtidigt, kunna väga risker och möjligheter samt fördelar och nackdelar mot varandra samt tänka långsiktigt.

⁴³ Prop. 2020/21:150 s. 130-131

⁴⁴ Mattsson T. (2006)

⁴⁵ Regeringens proposition 1994/95:224 Barnets rätt att komma till tals s. 55., Prop. 2020/21:150 s. 131-132

⁴⁶ Prop. 1981/82:168 s. 66, Prop. 2020/21:150 s. 131-132

⁴⁷ Mattsson T. (2006)

Det är svårt att ställa upp några exakta bedömningskriterier för att avgöra barnets mognad. Bedömningen måste göras från fall till fall, utifrån aktuell åtgärd, hur stort ingrepp det handlar om och hur angelägen åtgärden är samt hur komplicerad frågan är att ta ställning till. Samtalsledarens förutsättningar att göra en mognadsbedömning kan variera. Ibland har en relation kunnat byggas upp till barnet. I andra fall träffar samtalsledaren bara barnet vid något enstaka tillfälle.

Det behövs generell kunskap om barns utveckling men också kunskap om och från det enskilda barnet. Ett sätt för handläggaren att bringa viss klarhet i mognadsgraden kan vara att fråga vuxna personer i barnets närhet hur de uppfattar barnets mognad, kombinerat med att handläggaren själv träffar barnet och samtalar om hans eller hennes egenskaper, intressen, identitet och relationer. På så sätt kan handläggaren på samma gång få en uppfattning om barnets koncentrationsförmåga, grad av medvetenhet, språk och sinnesstämning. Detta kan hjälpa handläggaren att bedöma barnets mognad samt hur det enskilda barnet ska ges bästa möjliga villkor för att kunna yttra sig och vara med och bestämma i frågor som rör honom eller henne. Till stöd för sin bedömning kan samtalsledaren använda *Socialstyrelsens kunskapsstöd för att bedöma barns mognad*. I kunskapsstödet finns även ett avsnitt om barn med behov av särskilt stöd samt ett avsnitt om barn med annan kulturell bakgrund.

Bedömningen av om det är lämpligt att tala med barnet i samband med föräldrarnas samarbetsamtal kan göras utifrån, förutom barnets ålder och mognad, barnets eget behov av att få information och att få berätta om sin situation och för att ge barnet möjlighet att förmedla sin inställning.

Barnkonventionsutredningen om barnets rätt att komma till tals

Barnkonventionsutredningen anser att ett barns möjlighet att framföra sina åsikter och delta i ett förfarande om vårdnad, boende och umgänge säkerställs inte till fullo av regleringen i föräldrabalken eller annan lagstiftning. Detsamma gäller vid mål om verkställighet av avgöranden i sådana mål.⁴⁸

Enligt barnkonventionen har barnet rätt att, oavsett ålder och mognad, få lägga fram sina synpunkter. Föräldrabalken säkerställer inte ett barns delaktigt i processen på detta sätt. För det första krävs det att rätten förordnar om en vårdnadsutredning, vilket bara ska göras om det behövs. För det andra finns det ett utrymme för familjerättssekreteraren att göra en lämplighetsbedömning i fråga om huruvida barnets inställning ska klarläggas eller inte. Lämplighetsbedömningen gäller alltså inte endast om det ska föras samtal med barnen, utan om barnets inställning alls ska klarläggas. För det tredje finns det i föräldrabalken inte heller någon rätt för ett barn att lämna sina åsikter eller andra upplysningar för det fall barnet inte hörs av familjerättssekreteraren. En liknande reglering och problematik gäller vid interimistiska beslut om vårdnad, boende och umgänge. Barnkonventionsutredningens bedömning är att regleringen kring ett barns möjlighet att delta i förfarandet och framföra sina synpunkter inte stämmer överens med innebörden av artikel 9 i Barnkonventionen.⁴⁹

Barnkonventionen har blivit lag – Innebär det att barnets rätt att komma till tals utökas?

Nationell lagstiftning är i hög grad anpassad till barnkonventionen. Barns rätt att bli hörd är därför i stor utsträckning reglerad i speciallagstiftning, exempelvis föräldrabalken. I vissa situationer (11 kap. 10 § tredje stycket SoL) kan socialnämnden exempelvis i utredningar som rör barns behov av skydd eller stöd (11 kap. 2 § SoL), höra barnet utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande. Detta gäller från den 1 juli 2021 även frågor som regleras i föräldrabalken dvs utredningar, upplysningar, samarbetsamtal som beslutats av domstol och avtal om vårdnad, boende och umgänge.

⁴⁸ SOU 2020:63 s. 417

⁴⁹ SOU 2020:63 s. 454-456, 462

Rätten att bli hörd enligt barnkonventionen innebär således ingen oinskränkt rätt att barnet ska höras direkt. Finns det begränsningar i nationell lagstiftning så gäller barns rätt att bli hörd med de inskränkningarna.

Förslag på diskussionsfrågor?

- Hur gör ni för att säkerställa barnets delaktighet i samarbetsamtalen?
- Hur informeras föräldrarna om barnets rätt att komma till tals och hur inhämtas deras inställning till samtal med barnet?
- Hur bedömer ni om föräldrarna är mottagliga för barnets berättelser?
- Hur bedömer ni om samtalen ska ske tillsammans med syskon eller ej?
- Vilken information lämnas till barnet i samband med samarbetsamtal?
- Vilka verktyg är lämpliga för denna kontext?
- Vad kan det finnas för möjligheter och risker med att ha samtal med barn?

Lästips

- "Alla tar ju inte ansvar" Barnkonventionen som lag under en samhällskris. Barnombudsmannen, Stockholm; 2021
- Cederborg, AC. Barnperspektiv i socialtjänstens arbete. Gleerup, Malmö; 2014.
- Eriksson, M red. *Barns röster om våld*, 2 uppl - att lyssna, tolka och förstå. Gleerup; Malmö; 2015.
- Handbok för socialsekreterare – Om barnrättsperspektivet från förhandsbedömning till avslutad utredning*, Unicef; 2018.
- Mattsson T. *Barnet och rättsprocessen*. Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi i samband med beslut om tvångsvård. Juridiska fakulteten Lund; 2002.
- Näsman, E Eriksson. M. *När barn som upplevt våld möter socialtjänsten*. Gothia, Stockholm; 2012.
- Röbäck K. *Barns röster i vårdnadstvister – om verkställighet och professionellas riskbedömningar*, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs Universitet; 2012.
- Samarbetsamtal. Kartläggning av föräldrars och samtalsledares erfarenheter*, MFoF; 2016.
- Singer A. *Barnets bästa*. Norstedts juridik, Stockholm; 2019.
- Sjösten M. *Vårdnad, boende och umgänge: samt verkställigheten av sådana avgörande och överenskommelser*. Femte upplagan. Norstedts juridik, Stockholm; 2020.
- Sundhall J. *Kan barn tala?* En genusvetenskaplig undersökning av ålder i familjerättsliga utredningstexter. Göteborgs Universitet; 2012.
- Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpningen och handläggning inom socialtjänstens familjerätt*. Socialstyrelsen; 2012.
- Övreeide, H. och Erlandsson, A. *Samtal med barn: metodiska samtal med barn i svåra livssituationer*. Studentlitteratur, Lund; 2009.

Referenser

- Dahlstrand L. *Barns deltagande i familjerättsliga processer*, Juridiska fakulteten Uppsala Universitet; 2004.
- Mattsson T. *Barnet som subjekt och aktör*. Lustus förlag, Uppsala; 2006

Statens offentliga utredningar och propositioner

- Barnets rätt 2. Om föräldraansvar m.m.* (SOU 1979:63)
- Vårdnad, boende, umgänge* (SOU 1995:79)
- Barnets bästa i främsta rummet – FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige*. Huvudbetänkande av Barnkommittén, (SOU 1997:116)
- Barnmisshandel – Att förebygga och åtgärda*. Slutbetänkande av Kommittén mot barnmisshandel (SOU 2001:72)
- Vårdnad-boende-umgänge. Barnets bästa, föräldrars ansvar. Del A och B* (SOU 2005:43)
- Se barnet* (SOU 2017:6)
- Barnkonventionen och svensk rätt* (SOU 2020:63)

Vårdnad och umgänge (Prop. 1990/91:8)

Barns rätt att komma till tals (Prop. 1994/95:224)

Ändring i socialtjänstlagen (Prop. 1996/97:124)

Vårdnad, boende och umgänge (Prop. 1997/98:7)

Ny socialtjänstlag m.m. (Prop. 2000/01:80)

Nya vårdnadsregler (Prop. 2005/06:99)

Umgängesstöd och socialtjänstens förutsättningar att tala med barn (Prop. 2009/10:192)

Förstärkta samarbetssamtal (Prop. 2012/13:189)

Ett förstärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister (Prop 2020/21:150)

Lagstiftning m.m.

Föräldrabalken, FB

Socialtjänstlagen, SoL (2001:453).

Lagen (2018:1197) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter.

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (HSLF-FS 2017:51)

9. Anknytningsteori

Kunskapsdokumentets innehåll

Kunskapsdokumentet innehåller en introduktion om anknytningsmönster, anknytningsteorin, kortare beskrivning om anknytningens utveckling under spä- och småbarnsår, från tre till tolv år och under tonåren. Kunskapsdokumentets sista avsnitt innehåller information om anknytningsbaserade interventioner.

Barns anknytning

Anknytning betyder att det finns starka känslomässiga band mellan människor som känner tillit till varandra. För ett barn är en trygg anknytning till minst en person nödvändig för att det ska bli en trygg individ med god självkänsla, och för att själv kunna utveckla kärleksfulla relationer.

Begreppet anknytning framställs ibland som mer komplicerat än det egentligen är. Anknytning är i grund och botten starka känslomässiga band mellan människor. Tillit är en grundbult i ett gott föräldraskap.¹

Vem kan knyta an?

I anknytningssammanhang spelar varken kön eller biologiskt släktskap någon roll. Vi är alla rustade för att ta emot ett litet barn. Barnet har också förmågan att knyta an till fler än en person, men inte hur många som helst. En brukar prata om att det finns ett behov av "specifik" anknytning – det utvecklas inga djupa relationer om vårdaren ständigt byts ut. Utöver föräldrar är det vanligt att det också uppstår anknytningsrelationer till syskon och far- och morföräldrar, liksom till barnflickor och förskolepedagoger. Nästan alla har förmåga till anknytning, men förmågan kan se olika ut, vara olika stark och också vara olika känslig för påfrestningar.²

Anknytningsmönster

Det har visat sig vara av vikt att skilja mellan anknytningens utveckling och anknytningens kvalitet. Det är den täta fysiska kontakten som barnet har med sin förälder som gör att det utvecklas en anknytning och detta medför att barnet utvecklar en anknytning även till en förälder som vanvårdar eller misshandlar barnet. Barn som inte utvecklar en anknytning till sin förälder har inte fått den täta fysiska kontakten. Ainsworth som var Bowlbys nära medarbetare, (red anm.) urskilde olika anknytningsmönster och kom fram till att barns anknytning kan beskrivas som antingen organiserad, det vill säga trygg, undvikande, ambivalent eller som desorganiserad.³

En del människor har lätt att leva i nära relationer, andra har det inte. Anknytningsmönster kan vara en stor del av förklaringen: Hur vi lärde oss att relatera till vår närmaste omgivning från födseln har en tendens att bli det mönster vi följer resten av livet. Om vi inte gör något för att förändra det. Vi lär oss att skapa relationer genom erfarenhet. Den eller de personer som tar hand om oss när vi föds är livsviktiga

¹ Psykologiguiden

² Ibid

³ Broberg M., Hagström B. och Broberg A. (2012)

för oss eftersom vi är helt hjälplösa utan dem. Det har en tendens att prägla vårt sätt att relatera till andra människor resten av livet. Vi utvecklar ett anknytningsmönster, ett karaktäristiskt sätt att relatera till andra människor, som kännetecknar hur vi formar relationer även i vuxen ålder. Tydligast blir detta i de relationer som är viktigast för oss. Detta anknytningsmönster utvecklas särskilt under de första två levnadsåren, men befästs eller förändras av erfarenheter under hela uppväxten. Även om detta mönster har blivit relativt beständigt i vuxen ålder är det fortfarande möjligt att förändra.

De flesta har tillägnat sig ett anknytningsmönster som tillhör en av dessa kategorier:

1. Trygg anknytning
2. Otrygg-undvikande anknytning
3. Otrygg-ambivalent anknytning

Trygg

Trygga barn litar på att föräldern (eller den som huvudsakligen tar hand om barnet) finns där och försöker hjälpa barnet i svåra eller skrämmande situationer. Som vuxna har de lätt att komma nära andra människor, men trivs också bra i eget sällskap. De har lätt att fungera i långvariga relationer.

Otrygg – undvikande

Barn med otrygg-undvikande anknytning förväntar sig att bli avvisade och bortstötta när de behöver hjälp. Därför lär de sig tidigt att inte söka närhet och stöd, utan att klara sig själva. De tänker sig fram till svar snarare än känner efter. Som vuxna är de ofta omtyckta och fungerar bra i mer ytliga relationer. I nära relationer håller de distans – de kan vara svåra att komma inpå livet, och drar sig ofta undan när de upplever krav på närhet.

Otrygg – ambivalent

Barn med otrygg-ambivalent anknytning bär med sig en erfarenhet av att ibland bli omhändertagna, ibland avvisade när de söker hjälp och tröst. Osäkerheten gör att de känner separationsångest och rädsla. De är i stor utsträckning känslotyrd. Som vuxna uppfattas de ofta som kreativa personer som har nära till sina känslor. I nära relationer skrämmer de ibland iväg människor med sin starka önskan om närhet. En del är så rädda att bli övergivna att de istället undviker nära relationer.

Otrygg – desorganiserad

Det finns också en fjärde, mer ovanlig kategori, som kallas otrygg-desorganiserad. Detta anknytningsmönster utvecklas ofta hos barn som växer upp med fysisk eller psykisk misshandel, eller har föräldrar med svåra upplevelser från sin barndom och som därför inte kan tolka sitt barns signaler på rätt sätt. De kanske bli arga eller rädda när barnet gråter, så att barnet upplever föräldern som skrämmande – ändå behöver barnet knyta an. Detta leder till särskilt svåra relationsstörningar även i vuxen ålder. Behovet av professionell hjälp för att kunna bryta detta mönster är störst i den här gruppen.⁴

Anknytningsteorin

Psykoanalytikern John Bowlby är anknytningsteorins grundare. Han fick i slutet av 1940-talet i uppdrag av Världshälsoorganisationen (WHO) att utreda vad som kunde göras för att hemlösa barn skulle få det bättre. Bowlbys rapport fick namnet Maternal care and mental health och i den framhöll han vilken betydelsefull roll som föräldrarna har för sina barns utveckling och vilka konsekvenser som kan uppstå när barn separeras tidigt från sina föräldrar.

Anknytningsteorin innefattar förälderns vilja och möjlighet att tillgodose barnets behov av tröst och trygghet, både i situationer som barnet upplever som hotande och i situationer där barnet vill utforska omvärlden. Anknytning är något som växer fram gradvis under de första åren i barnets liv. Barnets

⁴ Psykologiguiden

anknytning till sina föräldrar och eventuell annan anknytningsperson kan se olika ut beroende på hur samspelet mellan barnet och de olika anknytningspersonerna utvecklas.⁵

Bowlby framhåller att förmågan att knyta nära känslomässiga band till andra människor är något som inom anknytningsteorin ses som oerhört betydelsefullt och grundläggande för människan.⁶ Det som påverkar huruvida en anknytningsrelation utvecklas är hur ofta och regelbundet barnet träffar den vuxna samt hur ofta den vuxna haft möjlighet att trösta barnet på ett lyckosamt sätt. För att det ska utvecklas en anknytningsrelation krävs det tid, engagemang och kontinuitet.⁷ Föräldrars egen anknytning under barndomen påverkar hur deras barns anknytning till dem själva blir. Möjligheten att vara en god förebild eller en god vuxen är ett socialt arv men detta arv är inte alltid avgörande, forskning visar att den vuxnes erfarenheter kring anknytning kan förändras under senare livserfarenheter.⁸ Bowlby poängterar att forskning tyder på att moderns sätt att samspela med sitt barn i hög grad påverkas av det anknytningsmönster som modern själv haft till sina föräldrar. Det finns inte lika mycket forskning om faderns tidigare barndomserfarenheter, men den forskning som finns tyder på att detta även gäller här.

Idag anses anknytningsteorin vara en av de viktigaste psykologiska teorierna när det gäller kunskapen om hur människor balanserar närhet, beskydd och omsorg å ena sidan mot självständighet, upptäckarglädje och betoning av egen styrka och förmåga å den andra. Anknytningsteorin har varit kontroversiell, och är det i viss mån fortfarande, eftersom den har bäring på frågor som det finns starka uppfattningar om, till exempel små barn i förskolan, växelvis boende, om föräldrarnas kön har någon betydelse för hur lämpad den är att vara småbarnsförälder.

Bowlby anslöt sig begreppsmässigt till dåtidens förhärskande tradition

Anknytningsteorin sågs framförallt under 1960- och 70-talen av en del som ett uttryck för att mödrar borde stanna hemma och ta hand om sina barn i stället för att lämna dem på daghem, eller förskolor som det heter idag, och arbeta utanför hemmet. John Bowlby, som var den som formulerade anknytningsteorin, levde själv ett högst traditionellt liv när det gäller uppdelningen av sysslor i hemmet med en hemarbetande hustru som tog hand om parets fyra barn, vilket spädde på kritiken. Bowlby anslöt sig också begreppsmässigt till den då förhärskande traditionen, framförallt inom psykoanalysen, som var den tankemässiga disciplin han utbildades i och hade som utgångspunkt. Det innefattade bland annat att använda begreppet moder som beteckning för den person som hade det primära omvårdnadsansvaret för ett litet barn, oavsett om denna person var den biologiska mamman eller inte. Dagens läsare av Bowlbys texter, framförallt det han skrev fram till 1969, får lätt intrycket att allt handlar om relationen mellan barnet och dess biologiska mamma.⁹

Nuförtiden används begreppet förälder på ungefär samma sätt som Bowlby använde sig av modersbegreppet, vilket innefattar en biologisk förälder, adoptivförälder, styvförälder, bonusförälder, mor- eller farförälder eller familjehemsförälder. Det som definierar föräldraskapet är att den vuxne har eller tar ett omvårdnadsansvar för ett barn. Bowlby var också, framförallt i sina vetenskapliga texter, noga med att framhålla att barn under sina första levnadsår utvecklar flera anknytningar, i allmänhet till mamma, pappa, en eller flera mor-/farföräldrar eller andra personer som har ett omvårdnadsansvar för barnet på en regelbunden basis. Familjetyper som till exempel regnbågsfamiljer (samkönade föräldrar eller familjer med fler än två föräldrar) förekom även på Bowlbys tid med de diskuterades inte öppet.¹⁰

⁵ Broberg M., Hagström B. och Broberg A. (2012)

⁶ Bowlby J. (2010)

⁷ Broberg M., Hagström, B. och, Broberg A. (2012)

⁸ Kihlbom m.fl. (2009)

⁹ Broberg A., Risholm Mothander P. och Granqvist P. (2020)

¹⁰ Ibid

Anknytningens utveckling under spädbarns- och småbarnsår

Alla barn föds med en förmåga att knyta an, men en förutsättning för att processen ska bli möjlig är att barnet har någon att knyta an till. Två av de tre beteendesystemen som Bowlby¹¹ beskrev som särskilt relevanta för utvecklingen av anknytningen, närmande och utforskande är placerade i barnet. Det tredje beteendesystemet, omvårdnad finns i någon annan. Tillsammans formar de tre beteendesystemen ett övergripande kontrollsystem som reglerar både barnets anknytning till en omvårdnadsperson och dennas omvårdnad av barnet.¹²

Beskrivningen av barns anknytningsutveckling är inte ett så kallat ensamverk av Bowlby utan baseras till stor del på Mary Ainsworths erfarenheter och deras gemensamma diskussioner.

Anknytningsutvecklingen omfattar fyra faser, av vilka de tre första gäller utvecklingen under de första två till tre levnadsåren, medan den sista behandlar utvecklingen under förskoleåren som beskrivs kortfattat i avsnittet om Anknytning från tre till tolv år.

Fas 1. Förstadium till anknytning

Orientering och signaler som inte riktas till en specifik person (från födelsen och upp till mellan åtta och tolv veckor)

Den amerikanske spädbarnsforskaren och psykoanalytikern Daniel Stern beskriver det som att barnet har ett öppet fönster för att ta emot stimulering, en "amodal perception" som genom att den inte låser vilket sinne som berörs, underlättar för barnet att uppfatta och organisera sina intryck. Den motoriska förmågan utvecklas snabbt och efter ungefär två till tre månader kan spädbarnet bättre koordinera sin syn och sina muskler. De handlingar barnet utför är mer medvetna och målinriktade, som till exempel att sträcka sig efter ett rörligt föremål.¹³ Än så länge reagerar barnet ganska likartat på olika vuxna som uppvisar ett kompetent omvårdnadsbeteende, förutsatt att de läser av barnets signaler och tillfredsställer dess behov. Barnets upplevelser är ännu av on-off-karaktär.

Ofta förekommande föräldrahandlingar, som att ta upp och vyssja det gråtande barnet, blir emellertid välbekanta och leder därför i de flesta fall till någorlunda förutsägbara konsekvenser i barnets beteende, till exempel att det lugnar sig. Om någon annan följer föräldrarnas sätt att läsa barnets signaler kan denna i allmänhet ersätta föräldern utan att barnet blir upprört. När barnets neurofysiologiska rytm har stabiliserats, med lite längre sekvenser av vakenhet och sömn, utvecklas nya former av samspel som har stor betydelse för anknytningen. Barnet blir nu mer selektivt i sina kontakter med omvärlden.¹⁴

Fas 2. Förstadium anknytningen påbörjas

Orientering och signaler som är riktade mot en eller ett par specifika personer (från åtta till tolv veckor och upp till mellan sex och nio månader)

Övergången mellan den första och den andra fasen sker gradvis och kännetecknas av att barnet nu har vad Stern¹⁵ kallar ett "kärnsjäl". Det innebär att barnet har en egen kroppsuppfattning, någorlunda kontroll över sin motorik och en större minneskapacitet, Barnet utvecklar en tydligare förmåga till ömsesidighet och kan både initiera, upprätthålla och avsluta en samspelssekvens. Det innebär kortfattat följande:

- Barnets affektuttryck exempelvis att skrika börjar kunna ställas under viljemässig kontroll, bli mer varierade och kan uttrycka olika behov.
- Barnet kan med hjälp av förbättrad minnesförmåga koppla sina tidigare on-off-upplevelser (se fas 1) till längre sekvenser.

¹¹ Bowlby J. (1969/1982; 1988)

¹² Broberg A., Risholm Mothander P. och Granqvist P. (2020)

¹³ von Hofsten C. och Lindhagen K. (1979)

¹⁴ Broberg A., Risholm Mothander P. och Granqvist P. (2020)

¹⁵ Stern D.N. (2000)

- Antalet personer som tidigare kunnat hjälpa barnet att ex lugna barnet minskar. Barnet nöjer sig inte längre med vilken kompetent vuxen som helst.
- Barnet tar en aktiv roll som exempelvis anknytningsrelevant kontakt med sina föräldrar och andra som finns i närmiljön.

Vid fyra månaders ålder när barnet utvecklat sin förmåga att samordna syn- och handmotorik kan barnet förväntansfullt öppna munnen när det får syn på bröstet eller nappflaskan och till och med sträcka sig efter källan till behovstillfredsställelse.

Spädbarnet börjar visa att det föredrar att vara med den eller de personer som det har erfarenhet av och har lärt sig att "umgås med". Den typ av samspel som ligger till grund för utvecklingen av olika anknytningsmönster börjar nu ta form. När det selektiva samspelet så småningom etablerats och barnets motorik tillåter ett mer självständigt förflyttande övergår anknytningsrelationen till nästa fas.¹⁶

Fas 3. Anknytningshöjdpunkt

Upprätthållande av fysisk närhet till en eller ett par specifika personer (från mellan sex och nio månader till cirka tre års ålder)

När barnet kan förflytta sig på egen hand, genom att krypa och så småningom gå, kan det också själv börja reglera avståndet till förälder. Ainsworth¹⁷ observerade bland annat följande exempel på tecken avseende selektiv kontakt:

- Barnet söker närhet till den utvalda personen.
- Barnet följer efter när den utvalda personen går mot dörren för att gå ut ur rummet.
- Barnet använder den utvalda personen som en trygg bas, en utgångspunkt för sitt utforskande av världen runtomkring.
- Barnet använder den utvalda personen som en säker hamn, en tillflyktsort, när det upplever en förhöjd farosignal under sitt utforskande av världen.

Vid runt åtta till tio månaders ålder har de flesta barn utvecklat de förmågor som är nödvändiga för att en ska kunna iakttä anknytningsbeteende av detta slag. Därmed är det också möjligt att utifrån observationer av samspelet mellan barn och omvårdnadsperson bilda sig en uppfattning om huruvida anknytning utvecklats eller inte. I detta kunskapsdokument har tidigare påpekats att alla barn knyter an, men processen kan naturligtvis ta olika lång tid beroende på barnets temperament och individuella utveckling, liksom de faktiska erbjudandena av omvårdnad.

Små barns reaktioner vid längre separationer

Bowlbys intresse för anknytning fördjupades¹⁸ när han konstaterade att barn som flera gånger tidigare varit med om separationer visade starkare negativa reaktioner än barn som för första gången skiljts från sin mamma. Detta skulle tyda på att barnens tidigare erfarenheter hade betydelse för deras förmåga att handskas med den skrämmande upplevelsen. Vem som fungerade som "moderssubstitut" vid separationen var också viktigt. Om modern ersattes av någon som gavs möjlighet till, och var genuint intresserad av att stödja barnet blev reaktionerna mindre starka. Den evolutionsbiologiska utgångspunkten var given, men det var betydelsen av miljöns inflytande på barnens artbestämda beteende som främst väckte Bowlbys och hans kollegers intresse.

Deras frågeställningar var följande:

- Varför blir det lilla barnet så förtvivlat när dess primära omvårdnadsperson försvinner?
- Vilka processer leder till att reaktionerna på förlusten förändras över tid?
- Vad är det för nära relationellt band som skapas mellan barnet och dess mor?
- Hur yttrar sig det nära bandet och hur utvecklas det över tid?
- Hur ska vi förstå uttrycken och funktionen av det nära relationella bandet "när blir det fel"?¹⁹

¹⁶ Broberg A., Risholm Mothander, P. och Granqvist P. (2020)

¹⁷ Ainsworth, M. (1967)

¹⁸ Bowlby J. (1969/1982)

¹⁹ Marvin R.S., Britner, P.A. och Russel B.S. (2016)

Bowlby menade att barn som protesterar mot att skiljas från sin primära vårdare inte är bortskämda, särskilt temperamentsfulla eller allmänt "jobbiga" utan att de reagerar på en onaturlig påfrestning. Liksom andra däggdjursungar är människobarn inte biologiskt förberedda på denna typ av förändringar, men just människobarn är extra känsliga för upprepade erfarenheter av tidiga separationer. Eftersom deras barndom är så lång och de är beroende av skydd så länge.

I en separationsstudie som Bowlby gjorde under 1950-talet tillsammans med sin forskningsassistent James Robertsson visade barnen tre specifika reaktioner under tiden som separationen varade och när mamman återvände: protest, förtvivlan och losskoppling (förnekande eller att barnet inte kände igen sin mamma (red. anm.)). Studien omfattade barn under tre år som varit separerade från båda sina föräldrar under minst en vecka. Att det rörde sig om en separation av den här längden är viktigt att komma ihåg. De reaktioner som beskrevs kan alltså inte direkt jämföras med hur barn reagerar när de till exempel lämnas och hämtas på förskolan, eller när de sover borta hos mor-/farföräldrar en natt eller två. Även om barn i dessa situationer också kan protestera har separationerna oftast ett mönster av kontinuitet. De är förberedda, de är kortare och miljön är välbekant för barnet.²⁰

Flera anknytningsrelationer och anknytningshierarki

Även om Bowlby intresserade sig mest för den primära anknytningsrelationen, slog han tidigt fast att människan i alla tider levt i sociala sammanhang där föräldraskapet ingått i ett större nätverk av relationer. Detta innebär att de allra flesta barn i de allra flesta samhällen har erfarenhet av flera vårdare, och därmed också får möjlighet att utveckla fler anknytningsrelationer beroende på intensiteten och kontinuiteten i dessa relationer.²¹ Bowlby menar dock att det inte vore ändamålsenligt för barnet att sprida ut sin anknytning till alltför många personer. Risken är att intensiteten inte blir stark nog för att barnet ska känna sig säker på att det finns skydd att få från andra. Av den anledningen knyter barnet an till specifika individer och inte till grupper.²² Resonemanget stärktes av Ainsworths afrikanska observationer, som präglades av att barnen hade många sociala kontakter, men där anknytningsrelationerna ändå var specifika.²³ Barnets kvalitativa anknytningsutveckling till omvårdnadspersonen bestäms huvudsakligen av vilken typ av omvårdnad barnet får. Det avgörande är vem som uppfattar sig ha huvudansvaret för barnet och vem som mest pålitligt finns närvarande när barnet behöver få sina primära behov tillfredsställda. Föräldrarnas lyhördhet för barnets signaler och förutsägbarhet i reaktionerna på signalerna är av avgörande betydelse för om barnet ska utveckla en trygg eller otrygg anknytningsrelation till denna person. Barnet kan utveckla en trygg anknytning till den ena föräldern och en otrygg till den andra, alternativt trygg eller otrygg till båda, även om det ofta råder en sorts "familjekultur" för omvårdnad, vilket bland annat visades i en metaanalys av anknytning till mödrar respektive fäder som van IJzendoorn sammanställde.²⁴ Att barn normalt sett utvecklar flera anknytningsrelationer innebär inte att de för barnet är utbytbara eller lika viktiga.

Anknytningsrelationerna beskrivs ofta som hierarkiskt organiserade.²⁵ I toppen på hierarkin finns i allmänhet den som har varit den mest fasta punkten i spädbarnets tillvaro under det första levnadsåret, vilket ofta, men inte nödvändigtvis, är modern. I kulturer där så kallad multipel omvårdnad förekommer och barnet från spädd ålder vårdas av många personer, finns i allmänhet en tydlig skillnad mellan vilka som är anknytningspersoner och vilka som är medhjälpare. I många kulturer, i synnerhet dem som tillämpar samsovande, är nattvilan och amningen avgörande för vem som är barnets viktigaste omvårdnadsperson. När barnet slutat amma intar dock inte mamman längre den självklara översta hierarkiska positionen. I de fall flaskmatning tillämpas handlar det förstas om vem som mest frekvent tar hand om barnet när det är hungrigt, trött eller ledset, även på natten.

Det saknas forskning som belyser hur det hierarkiska mönstret ser ut om barnets föräldrar är lika delaktiga i omvårdnaden av barnet från början, eller om de tidsmässigt delar på föräldraledigheten på

²⁰ Broberg A., Risholm Mothander, P. och Granqvist P. (2020)

²¹ Bowlby, J. (1988)

²² Bowlby, J. (1969/1982)

²³ Ainsworth, M. (1967)

²⁴ van IJzendoorn M.H. (1995)

²⁵ Cassidy J. (2016)

så vis att de avlöser varandra och den ena är hemma först och den andra senare, med fullt ansvar. ²⁶

En kritisk eller känslig period för utveckling av anknytning

Om barnet inte får en längre sammanhållen period av kontinuerlig kontakt med en eller ett par vårdare under sina första levnadsår så kommer det senare i livet inte att kunna utveckla anknytningsrelationer. "Fönstret" för denna utvecklingsuppgift stängs, enligt Bowlby, vid två till tre års ålder. Om barnet däremot fått möjlighet att utveckla en anknytningsrelation under de första åren så kan det, om det förlorar sin anknytningsperson, använda den kompetens det fått till att utveckla anknytningsrelationer till andra som kan överta eller komplettera den förlorade eller otillräckliga omvårdnaden. ²⁷

Anknytning från tre till tolv år

Vid tre års ålder är barnets anknytning etablerad och intresset för egen vilja och lekar tar sig uttryck. Barnet börjar bygga upp sin självständighet. Det vill känna att det behärskar situationer som exempelvis att skiljas från föräldrarna på förskolan och att sova i sin egen säng.

I fyra- till femårsåldern utveckla barnet många förmågor, fantasin, förmågan att förstå tid, förmåga till abstrakta tankar, räkna och att kunna sortera. Barn i denna ålder utvecklar även sin fysiska styrka. De tycker om att klättra och att hoppa. ²⁸

Fas 4. Målkorrigerat partnerskap

Anknytningsutvecklingen omfattar som tidigare nämnts fyra faser, av vilka de tre första gäller utvecklingen under de första två till tre levnadsåren. Den sista behandlar utvecklingen under förskoleåren som beskrivs kortfattat i detta avsnitt.

Anknytningen förändras radikalt från två till fyra års ålder tack vare barnets språkliga, kognitiva och känslomässiga utveckling. Bowlby kallar den fjärde fas i anknytningsutvecklingen för ett målkorrigerat partnerskap med föräldern. Det Bowlby lyfte fram med begreppet målkorrigerat partnerskap, som också senare forskning bekräftat, var betydelsen av barnets förändrade kognitiva förmåga för anknytningen. Det handlar enligt Bowlby om barnets förmåga både att förstå att mamman har egna mål och intressen som skiljer sig från barnets, och att ta hänsyn till dem. Till skillnad från tvååringen som fortfarande i hög utsträckning är beroende av omvårdnadspersonens fysiska närvaro, så är för fyraåringen själva vetskapen om att föräldern finns tillgänglig när hen behövs av stor betydelse för att anknytningssystemet ska vara i vilolägen. Robert Marvin m.fl. beskrev följande fem förmågor som ingår i det målkorrigerade partnerskapet:

- förståelse för att omvårdnadspersonen har egna känslor, önsknings och behov,
- kunna skilja mellan det egna perspektivet och omvårdnadspersonens, i synnerhet när dessa är olika,
- kunna dra slutsatser, utifrån logik och tidigare erfarenheter, angående vad som styr omvårdnadspersonens planer och beteenden,
- kunna göra en rimlig skattning av hur väl det egna och omvårdnadspersonens perspektiv stämmer överens och var skillnaderna består,
- kunna påverka omvårdnadspersonens mål och beteende utifrån sin kunskap om dennas mål. ²⁹

Marvins studie av två-, tre-, fyra- och femåringar visade att de flesta barn som växt upp i vanliga uppväxtmiljöer vid fyllda fyra år hade uppnått samtliga dessa förmågor. En konsekvens av denna utveckling är att från och med omkring fyra års ålder är anknytningssystemets "mål" inte längre i första hand fysisk närhet eller fysisk kontakt utan en överenskommen plan för hur sådan närhet ska uppnås

²⁶ Broberg A., Risholm Mothander P. och Granqvist P. (2020)

²⁷ Broberg A., Risholm Mothander P. och Granqvist P. (2020)

²⁸ Bergström M. (2013)

²⁹ Marvin R.S., Britner P.A. och Russel B.S. (2016) och Marvin R.S., Greenberg M.T. och Mossler D.G. (1976)

när den behövs.³⁰

Förändringen av anknytningssystemet innebär också att barnet på allvar inser att "bandet" till föräldern utgörs av en varaktig relation, som inte är beroende av att barn och förälder befinner sig nära varandra rent fysiskt. Därmed får barnet större möjligheter än tidigare att med kraft och energi ägna sig åt andra relationer, till kamrater, pedagoger och andra vuxna. Det är dock viktigt att betona att denna förändring inte innebär vare sig att anknytning som begrepp spelat ut sin roll i barnets utveckling, eller att barnet inte längre uppskattar fysisk närhet till sina föräldrar. Med hjälp av de nya språkliga, kognitiva och känslomässiga förmågor som anknytningsutvecklingens fjärde fas bygger på, utvecklar barn också sin förmåga till mentalisering.

I åldern sju till tolv år den s.k. mellanbarndomen, fortsätter den här utvecklingen. Men anknytningen handlar nu också i ökad utsträckning om hur barnet upplever föräldrarnas psykologiska tillgänglighet som exempelvis *finns du där när jag behöver dig, förstår du hur jag känner mig och om en ökad grad av ömsesidighet*. Föräldrarna är fortfarande centrala personer till vilka barnets anknytningsbehov riktas. Barn med trygg anknytning har i mellanbarndomen internaliserat strategier för känslomässig reglering som en del av anknytningsrelationen, och de kan flexibelt använda sig av dessa strategier även utanför anknytningsrelationen. Detta gör det också möjligt för barnet att kunna tillbringa längre tid borta från föräldrarna, till exempel sova över hos kompisar eller vara hos personer som barnet känner väl några veckor under exempelvis skollov.

Anknytning i tonåren

Tonåringens uppgift är att börja söka efter personer utanför ursprungsfamiljen vilka kan fungera som stöd och trygghet i livet, men det betyder inte att de känslomässiga banden till de egna föräldrarna upphör.

Tonåringen befinner sig fortsatt i målkorrigerade partnerskap med föräldrarna. Utmaningen är att kombinera utforskandet-större självständighet och frigörelse-med att fortsatt kunna använda föräldrarna som trygg bas och säker hamn. Anknytningen är lika viktig som tidigare, men behov av tröst, trygghet och beskydd fördelas på fler personer, inte minst jämnåriga. Situationen för tonåringen är extra utmanande när det gäller anknytningssystemet eftersom de starka känslor som utvecklingen under och efter puberteten väcker aktiverar anknytningssystemet samtidigt som tonåringen arbetar på att utveckla en ny relation till omvårdnadspersonerna.

Tonåringar med trygg anknytning kan undvika att söka sig till föräldrarna, just när anknytningssystemet är aktiverat, därför att deras behov av att hävda sin autonomi tar överhanden. Den tryggt anknutna tonåringens föräldrar klarar då normalt av att visa ännu tydligare att de finns där både som en säker hamn, som det är okej att söka sig till när det stormar på havet, och en trygg bas, som det är tillåtet att lämna när stormen bedarrat. Förmågan att bibehålla en fungerande kommunikation, trots motsättningar, är det som tydligast skiljer ungdomar med trygg anknytning och deras föräldrar från andra. Båda parter är övertygade om att den andra i grund och botten vill dem väl, och denna tillit bär dem igenom tonårens utmaningar.

³⁰ Marvin R.S., Greenberg M.T. och Mossler, D.G. (1976)

Anknytningsbaserade interventioner kan få effekter på barns egen anknytningsutveckling

Internationella studier visar att interventioner inte enbart behöver rikta in sig på den tidiga barndomen. De visar att även metoder som fokuserar på anknytningen mellan äldre barn och deras föräldrar kan ha mycket goda effekter och öppna dörrar som hamnat i baklås, så att barn och föräldrars samspel förbättras. Broberg m.fl. presenterar, i boken *Anknytningsteori* andra utgåvan 2020, interventioner som bygger på att öka föräldrarnas lyhördhet och förmåga att fungera som en trygg bas och säker hamn.

Några av de beskrivna interventionsmetoderna har som främsta mål att förändra beteendet, medan andra mer syftar till att förändra de bakomliggande motiven. De beskrivna metoderna är gjorda med stöd av en australiensisk översikt av anknytningsbaserade interventionsmetoder av Mary Gregory med kollegor.³¹ Beskrivningar av anknytningsorienterade interventioner har vidare hämtats från *handbook of attachment-based interventions*.³² Stöd för beskrivningar för småbarnsfamiljer har hämtats från *handbook of infant mental health*.³³

Författarna menar att de bästa resultaten erhålls vid interventioner som riktar sig till föräldrar eller alternativa omvårdnadspersoner. Om dessa kan öka sin förståelse för hur viktiga de är för sina barns utveckling, eller åtminstone utöva sitt föräldraskap bättre i handling kommer det att få effekter på barnens egen anknytningsutveckling.³⁴

Några av de presenterade metoderna håller på att introduceras även i Sverige. Författarna har en förhoppning om att en ökad användning av de beskrivna metoderna ska generera data som gynnar tillämpningen i en svensk kontext.

³¹ Gregory M., Kannis-Dymand L. och Sharman, R. A (2019)

³² Steele H. och Steele M. (2018)

³³ Zeanah C.H. (2019)

³⁴ Broberg A., Risholm Mothander, P. och Granqvist P. (2020)

Lästips

Wennerberg Tor Vi är våra relationer. Natur och Kultur 2010.
Bergström Malin Lyhört föräldraskap. Bonnier Fakta. 2013.

Referenser

- Ainsworth M.D.S. Infancy in Uganda: Infant care and the growth of love. The Johns Hopkins University Press. Baltimore; 1967.
- Bowlby, J. Attachment and loss: vol 1. Tavistock. London: Attachment, Basic Books. New York; 1969/1982.
- Bowlby, J. A secure base: Clinical applications of attachment theory. Routledge. London: 1988. Sv. Övers. En trygg bas Natur och Kultur. Stockholm; 1994/2010.
- Bowlby, J. En trygg bas – kliniska tillämpningar av anknytningsteori. Natur & Kultur. Stockholm; 2010.
- Broberg A., Risholm Mothander P. och Granqvist P. Anknytningsteori. Andra utgåvan. Natur och Kultur. Lettland; 2020.
- Broberg M., Hagström B. och Broberg A. Anknytning i förskolan – vikten av trygghet för lek och lärande. Natur & Kultur. Stockholm; 2012.
- Cassidy J. The nature of the child's ties. I: J. Cassidy och P.R. Shaver (red.), Handbook of attachment: Theory, research and clinical implications (3 utg.). Guilford Press. New York; 2016.
- Furmark C. och Neander K. Späd och småbarnsverksamheter/team i Sverige - en kartläggning. Nationellt kompetenscentrum NKA. 2018.
- Gregory M., Kannis-Dymand L. och Sharman R. A review of attachment-based parenting interventions: Recent advances and future considerations. Australian Journal of Psychology/Early view. Doi:10.1111/ajpu.12270. 2019.
- von Hofsten C. och Lindhagen K. Observations on the development of reaching for moving objects. Journal of Experimental Child Psychology 28(1), 157-173. doi:10.1016/0022-0965(79)90109-1:1979.
- van IJzendoorn M.H. Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment: A meta-analysis on the predictive validity of the adult attachment interview. Psychological Bulletin, 17, 387-403. 1995.
- Kihlbom M., Lidholt B. och Niss G. Förskola för de allra minsta – på gott och ont. Carlssons bokförlag. Stockholm; 2009.
- Marvin R.S., Greenberg M.T. och Mossler, D.G. The early development of conceptual perspective-talking: distinguishing among multiple perspectives. Child Development, 47, 511-514. 1976.
- Marvin R.S., Britner P.A. och Russel B.S. Normative development. The ontogeny of attachment in childhood. I: Cassidy, J. och Shaver, P. (red.), Handbook of attachment: Theory, research and clinical implications (3 utg. S. 273-290). I Guilford Press. New York; 2016.
- Steele H. och Steele M. (red.) Handbook of attachment-based interventions, Guilford Press. New York; 2018.
- Stern D.N. The first relationship: Infant and mother. Harvard University Press. Cambridge, MA; 2000.
- Zeanah C.H. Handbook of infant mental health. (4 utg) Guilford Press. New York; 2019.**

8. Två olika typer om att samtala med barn

Kunskapsdokumentets innehåll

Det finns flera olika typer om att samtala med barn inom familjerätten såsom informerande, stödjande, behandlande och utredande. I detta kunskapsdokument har en sammanställning gjorts av två vanligt förekommande samtalstyper med barn inom ramen för samarbetssamtal, informerande och stödjande samtal. Utredande samtal har inte tagits med i kunskapsdokumentet eftersom det inte är relevant för samtal med barn inom ramen samarbetssamtal.

Beskrivningen om de två vanligt förekommande samtalstyperna utgår delvis från Socialstyrelsens kunskapsstöd, Att samtala med barn kunskapsstöd för socialtjänsten, hälso- och sjukvården och tandvården, Socialstyrelsen 2018. MFoFs beskrivning har omarbetats för att anpassas till att samtala med barn inom familjerättens område och i en kontext om samarbetssamtal, såväl s.k. frivilliga samarbetssamtal där kommunen är skyldig att erbjuda föräldrar hjälp med att träffa avtal om vårdnad, boende och umgänge (5 kap. 3 § första stycket 2 punkt Socialtjänstlagen, (SoL)) som s.k. remitterade från domstol (6 kap. 18 § tredje stycket Föräldrabalken (FB)).

I praktiken är det svårt att skilja informerande och stödjande samtal åt eftersom bägge aspekterna kan komma in i varandra. Ändå är det viktigt att klargöra det huvudsakliga syftet för samtalet – både för sig själv som samtalsledare och för barnet – och att utgå från det i samtalet. Om syftet ändras under tiden som samtalet pågår, är det viktigt att vara tydlig med det gentemot barnet.¹

Barns rätt att komma till tals

En viktig aspekt när det gäller barns rätt att komma till tals är möjligheten att få information om frågor som handlar om barnet. I 11 kap. 10 § SoL (2002:453), finns en bestämmelse som ger barn och ungdomar rätt att få relevant information, till exempel om vad som pågår och planeras avseende barnets situation. Informationen behöver ges till barnet så tidigt som möjligt, dels för att information kan lugna barnet i en obekant och kanske skrämmande situation, dels för att barnet ska kunna ge uttryck för sin inställning tidigt i processen.

Ytterligare en viktig aspekt avseende barns rätt att komma till tals är Barnkonventionens artikel 12.

Av artikeln framgår följande:

1. Konventionsstaterna ska tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.

2. För detta ändamål ska barnet särskilt beredas möjlighet att höras,

¹ Socialstyrelsen (2018)

antingen direkt eller genom företrädare eller ett lämpligt organ och på ett sätt som är förenligt med den nationella lagstiftningens procedurregler, i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet.²

Artikeln innehåller två delar:

- dels en allmän rätt för barn att komma till tals i alla frågor som rör dem själva,
- dels en särskild rätt att höras i alla domstolsförfaranden och administrativa förfaranden som rör dem.

Barn ska i dessa fall särskilt beredas möjlighet att bli hörda. Svensk lagstiftning har anpassats och utvecklats för att uppfylla barnkonventionens krav. För mer information om det regelverk som ligger till grund om barnets rätt att få information och komma till tals se MFoFs kunskapsdokument, Barns bästa och barns rätt att komma till tals.

Barn ska betraktas som en individ med handlingsförmåga

Svensk rätt är tydlig i sitt budskap att barn ska betraktas som subjekt med gradvis stigande möjlighet att kunna agera i samband med frågor som rör barnet personligen. Barnet ska betraktas som subjekt med fullt människovärde och med egna kunskaper och erfarenheter. Barnet ska betraktas som en individ med handlingsförmåga och med gradvis stigande rätt att få påverka sitt liv. Det här synsättet på barnet ska råda i relationer mellan barn och exempelvis socialnämnd och domstol och mellan barn och vårdnadshavare.³

Samtala med barn i samband med samarbetssamtal

När domstolen enligt 6 kap. 8 § FB uppdragit åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna samarbetssamtal i syfte att nå enighet mellan föräldrarna får socialnämnden enligt 6 kapitlet FB höra ett barn utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande (6 kap. 20 a FB). (Se MFoFs kunskapsdokument om Vårdnad, boende och umgänge och Kunskapsdokument om Barnets bästa och barnets rätt att komma till tals). När det gäller frivilliga samarbetssamtal enligt SoL saknas lagstiftning men det framgår av förarbeten till FB att när det gäller barns rätt att komma till tals är utgångspunkten att hänsyn ska tas till barnets vilja inte enbart vid domstolars bedömning utan även generellt vid socialnämndens hantering av frågor om vårdnad, boende och umgänge.⁴

Oftast behöver socialtjänstens familjerättshandläggare ha en direktkontakt med barnet för att det ska kunna komma till tals och bli synligt i de beslut som rör barnets vardag. Föräldrar som befinner sig i kris eller i svåra vuxenkonflikter är kanske alltför upptagna av sin egen situation. Förmågan att se barnets reaktioner och behov blir då begränsad. En förälder som har det svårt kan ha ett motstånd mot att ta till sig att också barnet mår dåligt. Samtalsledaren bör därför, om det inte är olämpligt, ta med barnet i något skede av samtalen dels för att med utgångspunkt i barnets egna behov

² SOU 1997:116 s. 23 och 186 f

³ Mattsson T. (2002)

⁴ Prop. 1997/98:7 s. 43 och Prop. 2005/06:99 s. 47

och rättigheter ge information och låta barnet berätta om sin situation, dels för att ge barnet möjlighet att förmedla sin inställning.⁵

Det kan vara betydelsefullt för barnets hälsa och utveckling att ge det möjlighet att samtala om sina tankar och upplevelser i samband med föräldrarnas separation. Detta är också ett sätt att tydliggöra, både för barnet självt och för föräldrarna, att barnet har rätt till respekt för sitt eget livsrum, sin vardag och sitt nätverk. Hur barnets egen vilja och uppfattning sedan ska lyftas fram i konflikter mellan föräldrarna kräver noggranna avvägningar.⁶

De barn som kontaktar Barnens rätt i samhället (BRIS) i samband med en skilsmässa och som önskar hjälp att förstå sin förändrade situation önskar oftast att få bli lyssnade på, få tydlig information och att få vara med och bestämma. Barn vill ha tillgång till båda sina föräldrar, både praktiskt och känslomässigt. Barn vill kunna prata med sina föräldrar om alla känslor och tankar som skilsmässan väcker. Men många av de barn som vänt sig till BRIS saknar föräldrarnas stöd och att be någon utanför familjen om hjälp är inte så lätt.⁷

Informerande samtal

Ett informerande samtal syftar till att barnet ska få och förstå den information som barnet kan behöva för att kunna vara delaktigt i exempelvis planeringen av framtida boende och umgänge och för att bättre kunna förstå sådant som har hänt eller kommer att hända.

Om det informerande samtalet ska genomföras med barnet självt eller tillsammans med föräldrar eller andra omsorgspersoner måste övervägas, precis som vid övriga samtal. Barn har inte sällan väldigt olika syn på hur delaktiga föräldrarna ska vara vid ett samtal med barnet inom familjerätten. Det är sällan fråga om antingen eller, utan om olika grader av delaktighet. Det är därför en fördel att börja med att fråga barnet och gärna tillsammans med föräldrarna. En fördel med att genomföra samtalet tillsammans med föräldrarna kan vara att de får höra det som barnet hör, vilket kan ge barnet en känsla av trygghet och skapa förutsättningar för fortsatta samtal dem emellan.⁸

För ett yngre barn kan det möjligen vara svårt att ta ansvaret och bestämma om föräldrars delaktighet i samtalet med barn.⁹ Barnet kan också välja ha med en stödperson som inte är en förälder. Det kan framför allt vara angeläget när samtalet ska beröra sådant som barnet känner är känsligt att prata om inför en förälder. Det är inte heller sällan att barnets behov och önskningar kommer i skymundan för föräldrarnas behov och önskningar, därför kan samtalsledaren behöva hjälpa barnet att komma till tals i förhållande till föräldern.

För mer information om att samtala med barn med barnet självt eller tillsammans med föräldrar se MFoFs kunskapsdokument och filmad föreläsning om triangulerande samtal, filmad föreläsning om Motalas modell om att samtala med barn och animerade filmer om att samtala med barn. Att barnet får information är som tidigare nämnts en grundläggande förutsättning för att barnet ska kunna bli delaktigt.¹⁰ Barnet behöver också få veta vad det ska vara delaktigt i och vad det kanske ska bilda sig en uppfattning om.¹¹

Så här beskriver organisationen Maskrosbarn några ungdomars upplevelse av att information saknas:¹² "Många ungdomar upplever att de har fått alldeles för lite information – eller ingen information alls. De vet inte varför de har blivit kallade till möten, vad en utredning egentligen innebär, vilken hjälp som är

⁵ HSLF-FS 2017:51

⁶ Vårdnad, Boende Och Umgänge (2012)

⁷ Lyssna på mig” BRIS (2013)

⁸ Øvreeide H. (2010)

⁹ Socialstyrelsen (2018)

¹⁰ Cederborg A-C (2010)

¹¹ Socialstyrelsen (2018)

¹² Ibid

möjlig att få, vad som händer med det de berättat om. De vet inte heller vilka som kommer att få veta vad barnet sagt eller vad som ska hända framöver”.¹³

En förutsättning för ett barns delaktighet i mötet och samtalet är att barnet förstår varför det har kallats till ett samtal. I vissa fall har inte föräldrarna kunnat eller velat förklara detta för barnet. Det är en rättighet för barn att få relevant information och det täcker också för barnets viktiga behov.

Relevant information är en nödvändighet för att barnet ska kunna uppleva en känsla av sammanhang och kunna förstå och hantera det som pågår och planeras. Det gör att barnet kan skapa sin egen förståelse av sin situation i stort. Med förståelsen kan stressen och rädslan inför det som väntar minska. Barnet behöver relevant information för att kunna vara delaktig på ett aktivt och meningsfullt vis. För att komma fram till vad som är relevant information för det enskilda barnet behöver samtalsledaren ha en dialog med barnet om detta. Det vill säga att ge barnet möjlighet att beskriva vad det önskar och behöver få information.¹⁴

Inledande och fortlöpande information

Information får oftast stort utrymme i inledningen av en kontakt eller ett samtal. De viktigaste exemplen på sådan inledande information beskrivs i MFoFs kunskapsdokument, Inledning av att samtala med barn. Barnet behöver emellertid även fortlöpande information, både under ett och samma samtal och under en längre tids kontakt. Samtalsledaren kan behöva upprepa sådant som beskrivits inledningsvis, och behöva ge ny information eller lämna annan information som blivit relevant.

En avgörande del av den fortlöpande informationen handlar om att beskriva vad som händer just nu och vad som planeras framöver, både på kort och på lång sikt. Barnet behöver också få veta vad som eventuellt redan har gjorts och vad det har lett fram till. Det kan till exempel handla om att berätta om hur föräldrarna resonerat om barnets boende och/eller byte av skola.¹⁵

Informationen behöver anpassas till barnet

För att barnet ska kunna ta till sig information behöver den innehållsmässigt vara anpassad till barnet – till dess ålder, mognad, förmågor och förutsättningar. Även sättet att ge information behöver anpassas till det enskilda barnet. Det är därför viktigt att ha kunskap, både om barns typiska utveckling, behov och förmågor och om det enskilda barnets mognad och förutsättningar. Utöver detta behöver samtalsledaren under samtalet vara lyhörd för barnets förutsättningar i det aktuella sammanhanget.¹⁶

Samtalsledaren behöver även vara lyhörd för hur delaktigt barnet vill vara när informationen ges. Barn kan ibland ha lättare att ta till sig information när de får vara med och bara lyssna istället för att behöva medverka i en dialog. Därför kan ett alternativ vara att rikta informationen till en medföljande förälder eller annan för barnet viktig vuxen, medan barnet lyssnar intill. En bra regel är att ändå tala till barnet, det vill säga använda samma språk, termer och bilder som samtalsledaren skulle ha om informationen gavs direkt till barnet.¹⁷

Viktigt att barnet har förstått

Det är inte tillräckligt att ge information till barnet, utan minst lika viktigt är att se till att barnet också har förstått den. Det kan vara bra att informera lite i taget och börja på en enkel och grundläggande nivå. Därefter kan en anpassa den fortsatta informationen till hur barnet reagerar och förstår samtalsledarens information. Ett barns förmåga att ta till sig information påverkas till viss del av hur tryggt barnet känner sig. Ett barn som känner oro eller rädsla kan ha svårare att ta till sig information.

¹³ Kan det vara människohandel? (2015)

¹⁴ Socialstyrelsen (2018)

¹⁵ Ibid

¹⁶ Bidö S., Mannheimer M. och Samuelberg P. (2018)

¹⁷ Ibid

Ett gott bemötande och en förtroendefull relation hjälper barnet även i en informationsgivande situation.¹⁸

För att säkerställa att barnet har förstått behöver samtalsledaren kontinuerligt under samtalet fråga om barnet har förstått eller har några frågor. Ett sätt att säkerställa att barnet har förstått informationen kan vara att med jämna mellanrum låta barnet återberätta. Det blir då ofta tydligt vad som behöver förklaras ytterligare.¹⁹

Enkelt och tydligt, muntligt och skriftligt

Informationen till barnet ska vara så enkel, tydlig och transparent som möjligt, utan att viktiga detaljer tappas bort. Ett sätt att förtydliga för barnet är att ge informationen både muntligen och skriftligen, exempelvis att i korta drag skriva ner den mest centrala informationen som barnet kan ta med sig hem och läsa vid ett senare tillfälle.

Ytterligare ett sätt att göra informationen mer tydlig och mottaglig för barnet är att visualisera den, det vill säga använda olika former av bilder och symboler.²⁰ För mer information om verktyg se MFoFs kunskapsdokument, genomförandet av samtal med barn, tekniker, metoder och förhållningssätt.

Ge utrymme för barnets reaktioner

Eftersom information kan väcka starka känslor är det viktigt att skapa utrymme för barnet att få prata om det som har förmedlats; få reagera, diskutera och ställa frågor. Det informerande och förberedande samtalet behöver föras på ett sakligt och ärligt vis, anpassat till barnets ålder och mognad.²¹

Stödjande samtal

I ett stödjande samtal får barnet möjlighet att ge uttryck för och formulera sig om sin situation, sina tankar och känslor. Det är ofta i sig stärkande och utvecklande för barnet. Inte minst brukar barnet exempelvis förstå sig själv bättre.

Skilsmässor är idag vanligt förekommande vilket kan bidra till att vuxna såväl föräldrar som andra runt barn inte ger barnet tillräckligt med uppmärksamhet och stöd över tid. Dessutom tycks den vuxna oftare än barnet uppfatta skilsmässan som nödvändig, och något som på sikt gör att livet blir bättre. Vetskapen om att skilsmässan sannolikt inte kommer att påverka barnets mående som vuxen är positiv och kan vara avlastande för både föräldrar och barn, men den kan också göra att det enskilda barnets upplevelse här och nu tas på mindre allvar och att barnet inte får det stöd det behöver.²²

Enligt barnkonventionen har alla barn samma rättigheter och barnets bästa ska alltid komma i främsta rummet. Barnet har bland annat rätt att få stöd oavsett behov. Efter en skilsmässa innebär det att barnet har rätt till stöd för att hantera sin förändrade situation och alla känslor som skilsmässan väcker.

I vissa fall är det huvudsakliga syftet med samtalet att det ska vara just stödjande, till exempel ett samtal med en kurator. I andra fall ingår stödjande delar. Det är viktigt att vara tydlig med vilket det huvudsakliga syftet med ett samtal är, samtidigt är det helt naturligt att ett samtal ibland glider mellan att vara informerande och stödjande. Ett stödjande samtal kan i vissa fall tangera behandling och terapeutiska samtal. Delen om stödjande samtal i detta kunskapsdokumentet är inte tänkt att ge stöd för behandlings- och terapeutiska samtal. Om det stödjande samtalet ska genomföras enskilt med barnet eller tillsammans med föräldrarna måste övervägas, precis som inför övriga samtal.

¹⁸ Socialstyrelsen (2018)

¹⁹ Johansson A. (2013)

²⁰ Socialstyrelsen (2018)

²¹ Ibid

²² Lyssna på mig" BRIS (2013)

Barnet får sina tankar och känslor bekräftade

Genom stödjande samtal får barnet hjälp med, utöver att förstå sig själv bättre, förståelse för det som händer omkring barnet genom att tillsammans med vuxna få sätta ord på det. Barnet har vidare ofta ett behov av att få sina upplevelser socialt giltigförklarade, alltså att det finns vuxna omkring dem som förstår och bekräftar deras upplevelser och reaktioner eller annorlunda uttryckt, upplevelserna och reaktionerna får på så vis ett tryggt socialt rum att utspela sig i.²³

Detta stöd från vuxna i samband med berättandet ökar också barnets möjlighet till egen förståelse av sin situation, sina känslor, reaktioner och beteenden. Samtalsledarens uppgift blir att stödja genom att lyssna, ta emot och bekräfta det som barnet uttrycker.²⁴

Bekräfta barnet på ett ärligt sätt

Att bekräfta barnet handlar om att lägga märke till, benämna, beskriva och lyfta fram sådant som barnet säger och gör, som det kan vara stolt över och växa av, och som det sedan finns möjlighet att tillsammans med barnet diskutera, lära av och kanske utveckla vidare. Det handlar inte enbart om att lyfta fram uppenbara styrkor och positiva sidor, utan även om att lägga märke till och benämna exempelvis barnets förmåga att uttrycka en viss tanke eller känsla, eller beskriva en särskild händelse.²⁵

Samtidigt är det viktigt att samtalsledaren är ärlig och inte krystar fram något som en inte menar. Det är också viktigt att inte övertolka vad barnet säger. Ytterligare en viktig form av bekräftelse är att genom svar och kommentarer giltigförklara och normalisera de beteenden och upplevelser som barnet berättar om. Samtalsledaren behöver bekräfta att det som barnet beskriver och har erfarenhet av är både relevant²⁶ och ibland vanligt.

En ökad känsla av sammanhang

Det går att se på det stödjande samtalet som ett sätt att stödja barnet till att stärka sin känsla av sammanhang, det vill säga känslan av begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet. För att känna det behöver barnet förstå vad som händer i och omkring det (begriplighet), förstå meningen med att bry sig om och vara delaktig i sitt eget liv (meningsfullhet) och förstå vilka resurser som det har i sig självt och som finns hos andra runt omkring (hanterbarhet). För att få denna förståelse kan barnet ofta behöva hjälp av en vuxen, i synnerhet genom stödjande samtal.²⁷

Barnet får stöd att förändra situationen

Det stödjande samtalet syftar till att stödja barnet till att positivt påverka, utveckla, förändra och förbättra sin situation. Att må bättre kort sagt. En grundläggande förutsättning för det är, återigen, att barnet får möjlighet att sätta ord på sina tankar, känslor och erfarenheter tillsammans med vuxna. Ett syfte med det stödjande samtalet kan vara att öka barnets motivation till förändring. Ett konkret tips är att invänta barnets egna förslag till förändring, som ofta är både bättre och mindre omfattande än de som man själv som professionell har tänkt sig.²⁸

²³ Socialstyrelsen (2018)

²⁴ Socialstyrelsen (2018)

²⁵ Ibid

²⁶ Ibid

²⁷ Ibid

²⁸ Ibid

Förslag på diskussionsfrågor

Hur informerar ni barn om samtal i denna kontext?

På vilket sätt stödjer ni barnen i samtalen?

Vart går gränsen för stödjande samtal och behandling?

Vilka är för- och nackdelar med att föräldrar deltar i samtal med barn?

Referenser

Statens offentliga utredningar och propositioner

Ett stärkt barnrättsperspektiv (Prop.2020/21:150)
Huvudbetänkande av Barnkommittén (SOU 1997:116)
Vårdnad, boende och umgänge (Prop. 1997/98:7)
Nya vårdnadsregler (Prop. 2005/06:99)

Litteratur

Angsell M. Grönkvist S. Lyssna på mig. Barnets upplevelse av skilsmässa och föräldrars konflikter Bris Edita Västerås; 2013.
Att samtala med barn Kunskapsstöd för socialtjänsten, hälso- och sjukvården och tandvården - Socialstyrelsen 2018.
Bidö S., Mannheimer M. och Samuelberg P. Traumatisering hos barn. En handbok. Natur & kultur. Stockholm; 2018.
Cederborg A-C. Att intervjua barn: vägledning för socialsekreterare. Stiftelsen Allmänna barnhuset Stockholm; 2010.
Johansson A. Att möta och kommunicera med barn och föräldrar. I: Fossum B. red. Kommunikation: samtal och bemötande i vården. 2 uppl. Studentlitteratur. Lund; 2013.
Kan det vara människohandel? Länsstyrelsen Stockholm. UNICEF Sverige. Stockholm; 2015.
Mattsson T. Barnet och rättsprocessen - Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi i samband med beslut om tvångsvård. Juristförlaget, Lund; 2002.
Vårdnad, Boende och Umgänge Handbok-stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt Edita, Västerås; 2012.
Øvreeide H. Samtal med barn: metodiska samtal med barn i svåra livssituationer. Studentlitteratur Lund; 2010.

10. Förberedelser inför samtal med barn

Kunskapsdokumentets innehåll

Kunskapsdokumentet innehåller information om och exempel på hur samtalsledare kan förbereda sig själv och barnet inför samtal med barn inom ramen för samarbetsamtal. När samtal ska hållas med barn är det angeläget att samtalsledaren först har haft förberedande samtal med föräldrarna.

Lagstiftning

När domstolen enligt 6 kapitlet 18 § föräldrabalken uppdragit åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna samarbetsamtal i syfte att nå enighet mellan föräldrarna får socialnämnden höra ett barn utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande (6 kap. 20 a FB).¹ (Se MFoFs kunskapsdokument om Vårdnad, boende och umgänge och Kunskapsdokument om Barnets bästa och barnets rätt att komma till tals).

När det gäller frivilliga samarbetsamtal enligt socialtjänstlagen framgår av förarbeten till föräldrabalken att när det gäller barns rätt att komma till tals är utgångspunkten att hänsyn ska tas till barnets vilja inte enbart vid domstolars bedömning utan även generellt vid socialnämndens hantering av frågor om vårdnad, boende och umgänge.²

FN:s kommitté för barnets rättigheter, Barnrättskommittén, har utarbetat allmänna kommentarer till några av artiklarna i FN:s konvention om barnets rättigheter. Enligt barnrättskommittén krävs åtgärder i fem steg för att förverkliga barnets rätt att bli hörd.³ Mer information om de fem stegen återfinns i avsnittet, Förbereda barnet före samtalet.

Samtalsledaren behöver anpassa samtalen till det enskilda barnet

För att kunna leda samarbetsamtal behöver samtalsledarna ha goda kunskaper om barn och barns behov och utveckling, samtal med barn, relationer människor emellan samt konflikthantering,⁴ för mer information om samtalsledares kompetens se MFoFs kunskapsdokument om samförstånds lösningar. Samtalsledare som avser att genomföra samtal med barn behöver anpassa sig till det enskilda barnet och till det sammanhang där samtalet ska äga rum.

¹ Prop. 2020/21:150 s. 150-151

² Prop. 1997/98:7 s. 43 och Prop. 2005/06:99 s. 47

³ Barnrättskommitténs allmänna kommentar reviderad version (2014)

⁴ SOU 1979:63 s. 97

Samtal med barn är ingen exakt vetenskap och det finns ingen enskild modell eller metod som kan användas i alla sammanhang och med alla barn. MFoFs utbildningsmaterial innehåller ytterligare ett antal kunskapsdokument om samtal med barn; inledning av samtal med barn, olika typer av att samtala med barn samt kunskapsdokument innehållande genomförandet av samtal med barn, tekniker, metoder och förhållningssätt. I utbildningsmaterialet ingår även två kunskapsdokument, triangulerande samtal samt barninkluderande samarbetsamtal som kompletteras med filmade föreläsningar och en animerad film som åskådliggör exempel på hur samtal med barn kan genomföras inom ramen för samarbetsamtal. En samtalsledare behöver således alltid göra en bedömning av vad som är relevant för det specifika barnet att samtala om och på vilket sätt samtalet bör ske.

Utgångspunkten för att samtala med barn är att ge alla barn möjlighet till delaktighet, oavsett ålder och mognad. Många av de dilemman och frågor som uppstår i samband med samtal med barn kan uppstå oavsett barnets ålder och mognad. Samtidigt är det naturligtvis skillnad på att möta ett spädbarn jämfört med en tonåring vilket kräver olika typer av förberedelser. I samtal med barn med funktionsnedsättningar kan det behövas ytterligare planering, förberedelser, kunskap och stöd i genomförandet.

Lika viktigt som att tillägna sig ny kunskap och nya erfarenheter om att samtala med barn är det att reflektera och diskutera tillsammans med kollegor. Avsikten med detta kunskapsdokument är även att skapa en god grund för att anpassa samtal med barn utifrån det specifika barnet samt inspirera till och utgöra en bas för sådana reflektioner och diskussioner.

Det är viktigt att både inbjudan till samtal och informationsmaterial är utformade på ett för barnet tillgängligt sätt. För yngre barn och barn som inte kan läsa är det bra om informationen är så bildbaserad som möjligt. Ett exempel på en barnanpassad inbjudan är att samtalsledaren med hjälp av ett kortare videosamtal presenterar sig själv. Exemplet gör det möjligt för barnet att få ett ansikte på vem det ska träffa och möjlighet för barnet att kunna ställa frågor till samtalsledaren innan mötet sker. En sådan inbjudan möjliggör också för samtalsledaren att fråga barn om de vill att mötet sker på annan plats än på kontoret.⁵ När det gäller datum och tid är det viktigt att låta barnet få styra så mycket som möjligt.

Förbereda barnet före samtalet

Som omnämnts ovan har Barnrättskommittén utarbetat allmänna kommentarer till några av artiklarna i FN:s konvention om barnets rättigheter innehållande åtgärder i fem steg. Ett av dessa steg är förberedelsen och i den ingår bland annat att informera barnet om dess rättigheter och att förklara hur, när och var samtalet kommer att äga rum och vilka som kommer att delta.⁶

Förberedelserna kan vanligtvis ske i form av information som skickas till barnet, eller som en del i en inbjudan. Informationen kan innehålla följande uppgifter och som anpassas till barnets ålder och mognad:

- Uppgift om adress med vägbeskrivning och tydliga anvisningar om hur barnet hittar rätt när barnet väl är på plats.
- En beskrivning av hur det ser ut i rummet eller ett foto av rummet där samtalen kommer att ske.
- Vem/vilka som kommer att delta i samtalen (gärna foto på den/de som barnet ska träffa).
- Kortfattad information om syftet med mötet.
- Information om barnet eller föräldrarna behöver förbereda sig på något sätt eller ta med sig något.
- Kontaktuppgifter till samtalsledaren.
- Information om att barnet kan ta med sig en viktig stödperson, utöver föräldrarna.

⁵ Erfarenheter från familjerättsverksamheter i Sverige (2021)

⁶ Barnrättskommitténs allmänna kommentar reviderad version (2014)

- Kortfattad information om vad de som arbetar på mötesplatsen gör och vad de har ansvar för.
- Barnanpassat informationsmaterial (eller länkar till sådant) som barnet och föräldrarna kan ta del av före mötet om de vill.⁷

Som tidigare nämnts är det viktigt att låta barnet få bestämma tidpunkten för mötet så långt det är möjligt utifrån att barnets inställning till att kunna delta i mötet kan påverkas av om det har behövt välja bort skolan eller andra aktiviteter. Ungdomar som har varit aktuella inom socialtjänsten framhåller vikten av att brevet adresseras till barnet och inte till föräldrarna. Om det är relevant och möjligt att göra det behöver bedömas utifrån det enskilda barnets situation. Ett alternativ kan vara att skriva barnets namn överst, och därunder föräldrarnas.

Skaffa information om barnet i förväg

En betydelsefull del av förberedelserna för samtalsledaren är att i förväg ta reda på så mycket som möjligt om barnet utifrån vad som är nödvändigt och möjligt för den specifika situationen. Det handlar om att ta reda på vem just det här barnet är och hur det kan berätta om sina erfarenheter eller ta till sig information. Samtidigt är det viktigt att vara medveten om risken för att samtalsledaren skaffar sig en förutfattad bild av barnet som inte stämmer. Barnet måste alltid ha möjlighet att få ge sin bild av hur det har det just nu, hur det har varit och hur det önskar att det blir i framtiden. Det kan vara bra att skaffa sig kunskap om barnets språkliga färdigheter, sociala mognad och typiska känslomässiga och beteendemässiga reaktioner.⁸

Viktig information om barnet inför ett samtal om samarbetssamtal kan också röra mer allmänna saker som rutiner och beteenden, fritidssysselsättningar, bästa kompisar med mera. Om barnet har en funktionsnedsättning eller andra särskilda behov behöver samtalsledaren skaffa sig kunskap om just den funktionsnedsättningen och om vilken betydelse den har för barnet. Samtalsledaren behöver också ta reda på om barnet behöver hjälpmedel och hur det vill ha det vid samtalet.

Information om barnet kan inhämtas från exempelvis barnet eller föräldrarna

Information om barnet inför ett samtal kan i vissa fall hämtas direkt från barnet eller föräldrarna. Information kan även finnas i relevanta handlingar som är knutna till barnet. I vissa fall kan andra professionella, som känner barnet, bidra med information. Om barnet har en diagnos kan det vara värdefullt att få information från en mer insatt läkare eller psykolog om vad diagnosen innebär för barnets förmåga att berätta och förstå.⁹ Även till exempel logoped, sjukgymnaster och specialpedagoger kan bidra med värdefull kunskap om hur barnet fungerar i vardagen. För information om lagar och regler avseende samtal med barn se kunskapsdokument, Barnets bästa och barnets rätt att komma till tals.

Frågor inför samtalet

Det finns också en del frågor som samtalsledaren kan behöva ställa sig själv för att vara så förberedd som möjligt inför samtalet.¹⁰

- Vad är syftet med samtalet?

Syftet med samtalet styr både upplägget och de metoder som ska användas. Är syftena flera är det viktigt att komma fram till hur det ska hanteras. Kan de olika syftena löpa parallellt under samtalet eller måste det ena syftet avlösas av ett annat? Detta kunskapsdokument är relaterat till informerande samtal och stödjande samtal inom ramen för samarbetssamtal.

- Hur påverkas samtalsledaren av samtalets tema?

⁷ Barnrättskommitténs allmänna kommentar reviderad version (2014)

⁸ Øvreeide H. (2010)

⁹ Cederborg A-C (2014)

¹⁰ FN:s kommitté för barnets rättigheter reviderad version (2014)

Det kan vara en fördel att reflektera över hur samtalsledarens egna föreställningar, upplevelser, tankar och känslor kring samtalets tema och syfte kan påverka samtalet.

Skapa en struktur för samtalet

En viktig förberedelse är också att planera en struktur för samtalet, som samtalsledaren sedan håller sig till. Det underlättar både för barnet och samtalsledaren. Om samtalet utförs i en viss ordning hjälper det barnet att berätta. Barnet kan känna sig tryggare och kan bättre förstå och hänga med i samtalet.¹¹ Samtidigt måste samtalsledaren vara beredd på att samtalet inte alltid blir som den har planerat och vara öppen för att anpassa sig efter barnets behov och önskemål. En grov indelning av samtalet kan vara i följande tre faser: Inledning, fördjupning och avslutning.

Frågor om konkreta och praktiska omständigheter

I förberedelsen ingår också att fundera kring mer konkreta och praktiska saker.

Viktiga frågor är i vilken utsträckning föräldrarna behöver vara med i samtalen, hur relationen mellan barnet och föräldrarna kan tänkas påverka samtalen och hur detta ska hanteras.

(Se MFoFs kunskapsdokument om triangulerande samtal och en modell om samtal med barn som beskriver samtal med barn med eller utan förälder/vårdnadshavare.)

Samtalsledaren behöver även bedöma barnets behov av tolk, och fundera över hur det kommer att påverka samtalet.

- Om och hur kan samtalet sammanställas eller antecknas?

Inför ett samtal behöver samtalsledaren fundera på om och hur samtalen ska antecknas, spela in eller på annat sätt sammanställa det barnet säger, för att utifrån det specifika sammanhanget skapa de bästa förutsättningarna för både samtalen och för hur barnets egna berättelser lämnas vidare till barnets föräldrar.

Oavsett hur dokumentationen görs är det viktigt att berätta för barnet hur det kommer att göras.

Samtalsledaren kan exempelvis förklara att det hjälper en att komma ihåg precis vad barnet säger och att det därför är viktigt.

Ett annat sätt är att spela in samtalet. Fördelen med det är att det i efterhand är möjligt att kontrollera vad som faktiskt sades under samtalet. Det minskar risken för att samtalsledaren noterar sin egen tolkning av vad barnet har menat, snarare än att återge vad barnet faktiskt sa. Om samtalet spelas in är det viktigt att uppfylla de krav och förutsättningar för ljudinspelningar som uppställs i författningar, exempelvis offentlighets- och sekretesslagen (2009:400), OSL, och dataskyddsförordningen (GDPR, The General Data Protection Regulation).

Ungdomar beskriver en känsla av kontrollförlust inför sådana sammanställningar eftersom de ofta inte har en aning om vad som faktiskt noteras i samtalet.¹² Som samtalsledare är det viktigt att fundera över hur sammanställningen eller anteckningarna kan göras transparent för barnet, det vill säga på vilket sätt och i vilken utsträckning barnet får ta del av den och ha synpunkter på den.

Ett sätt att göra barn delaktiga och hantera nämnda känsla av kontrollförlust kan vara att mot slutet av samtalet läsa upp det som antecknats om samtalet, eller låta barnet läsa sammanställningen i efterhand. På så sätt ges barnet också möjlighet att justera eller komplettera om det behövs. Det är också viktigt att informera barnet om hur och när innehållet i sammanställningen ska delges föräldrarna.

- Hur kan rummet och miljön anpassas?

En annan viktig fråga är hur samtalsledaren kan anpassa det rum och den miljö som har valts för samtalen. Barnrättskommittén har uttalat att barnet ska erbjudas en miljö där det kan komma till tals

¹¹ Mevil K., Lillevik O. och Edvardsen O. (2016)

¹² Maskrosbarn (2017)

och känna sig respekterat och tryggt.¹³ En lugn, barnvänlig miljö kan underlätta för barnet att berätta.¹⁴

För att skapa trygghet för barnet behöver rummet vara så lugnt och avskilt som möjligt. Samtal ska inte behöva avbrytas av telefonsignaler eller folk som kommer in i rummet eller hörs utanför. Ett barnanpassat rum bör präglas av att det även är anpassat till barnets rörelsebehov, det vill säga att det finns utrymme för barnet att resa sig och röra sig i rummet. Barnet ska också kunna välja mellan att sitta nära eller på lite avstånd från samtalsledaren. Vidare behöver samtalsledaren fundera över hur stolar och bord är placerade. Det är viktigt att inte samtalsledaren placerar sig själv mellan barnet och dörren. Vissa barn kan tycka att det är obehagligt att sitta med ryggen mot dörren. Här kan barnet ges möjlighet till delaktighet genom att samtalsledaren frågar barnet var det vill sitta eller ge barnet ett förslag som det kan ta ställning till. Rummet och miljön behöver ge en känsla av att det är anpassat för barn, att här har samtalsledare träffat barn förut och här bryr en sig om barn. För små barn kan sådana ansträngningar synas exempelvis genom att saker på väggarna hänger i ögonhöjd för barnen och inte högt ovanför.¹⁵

Som regel är det bra att ha ett bord emellan sig själv och barnet, både för att skapa ett nödvändigt avstånd och för att ha något att lägga material på. I många fall är det också bra att sitta snett emot varandra, för att barnet ska kunna välja om det vill ha ögonkontakt eller inte.¹⁶

Vissa barn har svårt att stå ut med den vuxnes forskande blick och har lättare att berätta om den vuxne sitter bredvid, så att båda ser åt samma håll.¹⁷

Det kan vara extra viktigt att inte eftersträva ögonkontakt om barnet har en neuropsykiatrisk problematik. Ögonkontakt kan upplevas som obehagligt och det kan vara svårt för barnet att samtala samtidigt som det ser någon i ögonen.¹⁸

Val av möbler kan också vara ett sätt att utjämna den maktobalans som ofta råder mellan den professionelle och barnet. Främst gäller det att se till att barnet i varje fall kommer i jämnhöjd med den vuxne.¹⁹

- Var ska mötet äga rum?

I de flesta sammanhang inom socialtjänsten finns det en plats eller ett rum som åtminstone för samtalsledaren är det mest naturliga valet för att genomföra samtal med barn. Ibland kan det finnas skäl att fråga sig om samtalet kan äga rum någon annanstans. En del barn tycker det är lättare att prata när samtalet inte sker på ett kontor. Fråga gärna barnet hur barnet vill ha det. Barnet kan också få förslag på mötesplats. Att låta barnet påverka valet av mötesplats kan vara viktigt för barnet, bland annat för att det minskar maktobalansen mellan den professionelle och barnet.²⁰ Barnet kan då välja en välbekant och trygg miljö, till exempel hemma hos sig, på ett café, på fritids eller i skolan. Samtalets syfte och sammanhang sätter ramar för vilka mötesplatser som är möjliga men det är ändå viktigt att sträva efter att låta barnet vara delaktigt i valet av mötesplats. Det är naturligtvis samtalsledarens ansvar att slutligen bedöma vilken plats som blir bäst för mötet och då också se till att sekretess kan upprätthållas.

Ett barn med erfarenhet av många kontakter med myndigheten eller verksamheten kan som omväxling behöva byta rum eller föra samtalet under en promenad.

Skolan kan å ena sidan vara en miljö som barnet känner sig trygg i och där det är enkelt att träffas. Å andra sidan kan ett samtal där med en utomstående samtalsledare väcka uppmärksamhet och leda till svårhanterliga frågor från andra barn.²¹

¹³ FN:s kommitté för barnets rättigheter reviderad version (2014)

¹⁴ Cederborg A-C (2014) och Socialstyrelsen (2018)

¹⁵ Socialstyrelsen (2018)

¹⁶ Øvreeide H. (2010)

¹⁷ Socialstyrelsen (2017)

¹⁸ Socialstyrelsen (2018)

¹⁹ Harder M. (2014)

²⁰ Maskrosbarn (2017) och Fängström K. (2017)

²¹ Cederborg A-C. (2014) och Øvreeide H. (2010)

Barnet kan också vilja ha förskolan eller skolan som en "fredad zon" som inte förknippas med svårigheter eller obehagliga samtal. Som i så många andra sammanhang gäller det att vara lyhörd och flexibel inför det enskilda barnet och den specifika situationen, och utifrån det bedöma vad som dels är bäst för barnet, dels är rimligt att genomföra.²²

Samtal via telefon, chatt eller sms

Alternativ till fysiska möten kan vara samtal via till exempel telefon, mejl, chatt eller sms. För vissa barn kan det upplevas som en lättnad att få skydda sig bakom en telefon eller en skärm, vilket kan göra det lättare att berätta. En del barn kan ha lättare att formulera sig skriftligen än muntligen.

Det är naturligtvis individuellt hur barn vill ha det, men det behöver finnas alternativ till de fysiska mötena och samtalsledaren bör försöka att anpassa dessa så gott det går till barnets behov och önskemål.²³

Telefon är för de flesta samtalsledare ett självklart alternativ till att ses ansikte mot ansikte, åtminstone för kortare samtal. Andra sätt kan vara att mötas i videosamtal eller via digital textbaserad kommunikation som mejl, chatt och sms. En del samtalsledare använder redan sådana kanaler – i synnerhet sms – för att boka, bekräfta och påminna om mötestider med barn och föräldrar. Däremot är det mindre vanligt att ha längre, samtalsliknande kontakter via dessa kanaler.²⁴

När det gäller användning av digitala verktyg behöver samtalsledaren rådgöra med ansvariga i sin verksamhet innan kommunikationen börjar på det sättet, med tanke på IT-säkerhet och sekretess.

- Hur många och hur långa samtal?

Inför ett samtal behöver samtalsledaren planera hur långt det ska vara och ha tänkt över om det kan behövas flera samtal med barnet. Längden på samtalet behöver anpassas till det specifika barnets ålder, mognad och eventuella funktionsnedsättningar. Ett alternativ är att dela upp samtalet med pauser. Äldre barn kan ofta klara längre samtal. Restiden för barnet kan också vara en viktig aspekt när samtalsledaren planerar längden på samtalet. En lång restid kan motivera ett längre samtal. Notera också att samtal med tolk kräver en längre samtalstid. Om samtalsledaren respekterar barnets behov och avslutar samtalet i tid ökar möjligheterna till fortsatt samtal en annan gång.²⁵

Det kan finnas olika skäl till att ha mer än ett samtal med ett barn. Ofta finns det behov av flera samtal. Samtalsledaren kan behöva träffa barnet flera gånger för att barnet ska kunna lita tillräckligt på den vuxne för att vilja och våga prata om det som är viktigt. Att samtala om svåra saker tar på krafterna och barnet kan fort bli trött eller tappa koncentrationen. Det kan också behövas flera samtal för att barnet ska orka berätta färdigt eller orka ta till sig nödvändig information. Om samtalet rör sådant som väcker starka känslor eller är svårt att minnas startar ofta en process som kan väcka nya minnen och associationer efter samtalet. Dessa behöver fångas upp i nya samtal. Ytterligare ett skäl till att ha flera samtal är att det kan vara bra att träffa barnet vid olika tillfällen. Dagsformen och aktuella händelser kan tillfälligt påverka hur barnet mår, tycker och tänker och även förmågan att samtala. Ännu ett skäl till att träffas flera gånger kan vara barnets rätt till relevant information. Barnet kan behöva uppdateras om vad som händer eller har hänt. Dessutom rekommenderas samtal om exempelvis vad föräldrarna enats om och uppföljande samtal för att fungera som en form av att utvärdera samtalen med barnet om hur barnet uppfattat samtalen vilket både kan vara ett sätt att visa barnet respekt men även en källa till kunskap för samtalsledaren. Utifrån barns upplevelser kan samtalsledare utveckla sina egna och verksamhetens rutiner och metoder att samtala med barn vilket torde stärka barns delaktighet.

²² Ibid

²³ Maskrosbarn (2017)

²⁴ Agenda 2030 (2018)

²⁵ Langballe Å., Schultz J-H., Mevil K. och Lillevik O. (2016)

Förslag på diskussionsfrågor

På vilket sätt förbereder ni er för att samtala med barn?

På vilket sätt låter ni barn vara delaktiga i förberedelserna exempelvis påverkan av mötestid, plats för samtal?

Diskutera för- och nackdelar med gällande vårdnadshavarens/föräldrars närvaro i samtal med barn.

Vilka är för- och nackdelarna med två samtalsledare vid samtal med barn?

Hur mäter ni att barn uppfattar att de fått förutsättningar och möjligheter att få vara delaktiga om de vill och att de upplever att de har varit fria att beskriva sina erfarenheter, upplevelser och önskemål utifrån sina förutsättningar?

Referenser

- Barnets rätt 2. Om föräldraansvar m.m. (SOU 1979:63).
- Ett stärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister (Prop. 2020/21:150).
- Nya vårdnadsregler (Prop. 2005/06:99).
- Vårdnad, boende och umgänge (Prop. 1997/98:7)
- Agenda 2030 Hämtad från: <https://www.regeringen.se/regerings-politik/globala-malen-och-agenda-2030/17-globala-mal-for-hallbar-utveckling/> 2018.
- Att samtala med barn Kunskapsstöd för socialtjänsten, hälso- och sjukvården och tandvården – Socialstyrelsen; 2018.
- Att synliggöra normer i socialtjänsten - med hbtq-perspektiv. Socialstyrelsen; 2017.
- FN:s kommitté för barnets rättigheter. Barnrättskommittén allmänna kommentar nr 12. Barnets rätt att bli hörd. Stockholm. Översättning Barnombudsmannen. Reviderad version Stockholm; 2014.
- Fängström K. "I´don´t remember anything". Optimising the choice of method when interviewing preschoolers. Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala universitet. Uppsala; 2017.
- Cederborg A-C. Att lyssna på barn och ungdomar. I: Cederborg A-C, red. Barnperspektiv i socialtjänstens arbete. Gleerup. Malmö; 2014.
- Harder M. Kommunikation med barn vid hälsobesök inom barnhälsovård. I: Söderbäck M. red. Kan det vara människohandel? Länsstyrelsen. UNICEF Sverige. Stockholm; 2015.
- Kommunikation med barn och unga i vården. Liber AB. Stockholm: 2014.
- Langballe Å. och Schultz J-H. Elever utsatt for vold og Selsuelle overgrep - samtalen som redskap for å oppdage og hjelpe. I: Mevil K., Lillevik O. och Edwardsen O, red. Vold mot barn Teoretiske, juridiske og praktiske tilnaerminger. Oslo: Gyldendal akademisk. Oslo; 2016.
- Maskrosbarn. Intervjuer med ungdomar och workshop med ungdomar och socialsekreterare; 2017.
- Prata med mig! En vägledning om att samtala med barn för dem som arbetar inom socialtjänsten. Barne og likestillingsdepartementet. Översättning Stockholms stad. Oslo; 2009.
- Utreda barn och unga: handbok för socialtjänstens arbete enligt socialtjänstlagen. Socialstyrelsen. Stockholm: 2015.
- Øvreeide H. Samtal med barn: metodiska samtal med barn i svåra livssituationer. Studentlitteratur. Lund; 2010.

11. Inledning av samtal med barn

Inledning av samtal med barn

Inledningen av ett samtal med barn handlar om att lägga en grund för tonen för samtalet. Här tydliggör samtalsledaren ramarna för samtalen och sist men inte minst etableras kontakten med barnet i denna inledande del av samtal med barnen. I vissa fall kan det krävas ett helt eller flera samtal för att ge den grundläggande informationen och etablera en förtroendefull kontakt.¹

För att få del av barnets tankar och erfarenheter genom samtal behöver samtalsledare etablera en direkt kontakt med barnet. Kvalitén i kontakten med en annan människa beror dels på hur samtalsledare agerar och dels på den andra personens erfarenheter och upplevelser. Det som skiljer barn från vuxna är att de inte i samspel med omvärlden hunnit med lika mycket som vuxna. Inte sällan talar vuxna om barn som omogna och outvecklade. En del vuxna är inte särskilt noga med de kontaktskapande åtgärderna när det gäller de dagliga mötena med barn. Vuxna möts exempelvis med barn i släptåg och samtalar med varandra över huvudet på barnen och barnen kanske förväntas titta och vänta till dess de vuxna känner sig redo för att bryta upp. Barn kan antas ha en beredskap för att detta är vad ett möte med en vuxen kan innebära, alltså en obalans i mötet. Om vuxna vill ta del av barnperspektivet är det av vikt att både bryta denna förväntan barnet har och att ha med det som en bakgrund i tolkningen av vad som sker i samspel med barnet. För att barn ska vilja och kunna förmedla sina tankar krävs att den vuxne visar uppmärksamhet. Det handlar om att vara mentalt närvarande, fokuserad på barnen och ge dem utrymme. Uppmärksamhet mot barn är ett övergripande förhållningssätt när det gäller att etablera en kontakt med barn, vilket inte alltid är en självklarhet.²

Kunskapsdokumentets innehåll

I texten som följer presenteras en generell beskrivning av vad som kan vara av vikt för en inledning av samtal med barn. Innehållet och ordningen i inledningen behöver samtalsledaren anpassa efter syfte och sammanhang.

Barnet bestämmer själv graden av delaktighet

För att barnet ska kunna vara delaktigt behöver barnet få information och ges möjlighet att framföra sina åsikter om sina rättigheter vilket framgår av 6 kapitlet 2 b § föräldrabalken. Barnet behöver också förstå syftet med delaktigheten och hur barnet kan vara delaktigt. Det behöver betonas att

¹ Socialstyrelsen (2018)

² Näsman E. och von Gerber C. (2003)

delaktigheten är frivillig, inte ett tvång och att barnet självt bestämmer hur mycket barnet vill delta. Det innebär också att det är barnets val av vad och hur mycket det vill berätta.³

När det gäller samarbetsamtal framgår av förarbeten till föräldrabalken att när det gäller barns rätt att komma till tals är utgångspunkten att hänsyn ska tas till barnets vilja inte enbart vid domstolars bedömning utan även generellt vid socialnämndens hantering av frågor om vårdnad, boende och umgänge.⁴ Detta stämmer också väl med barnkonventionens intentioner. Barnets bästa ska vara avgörande när det gäller alla frågor som berör barnet. För att kunna bedöma vad som är barnets bästa behöver barnets rätt till delaktighet tillgodoses.

Det första som sker

Det första som bör ske är att låta föräldrarna (red. anm), som barnet har förtroende för, presentera samtalsledaren, och därefter låta föräldrarna presentera barnet för samtalsledaren. Samtalsledaren bör hälsa på den vuxne på ett intresserat och godkännande sätt innan den vänder sig mer direkt till barnet. På detta sätt följer samtalsledaren relationen mellan vuxen och barn. Detta ger barnet möjlighet att se att relationen mellan samtalsledaren och föräldern är i sin ordning. Även om den vuxne exempelvis skjuter fram barnet, bör samtalsledaren låta det bara bli en kort och icke krävande kontakt med barnen innan samtalsledaren har etablerat kontakt med den vuxne.⁵

Barnet får möjlighet att bekanta sig med samtalsledaren

När barnet kommer in i rummet kan det vara bra att uppmärksamma vad det lägger märke till och dela dess intresse. Att börja med att själv ordna med lite praktiska saker inför barnet, till exempel visa var det kan hänga sina kläder, var toaletten är och var barnet kan sitta, kan bli som en lugn ingång till samtalet. Barnet har då möjlighet att iakta och bekanta sig med samtalsledaren.⁶ Det ger barnet möjlighet att lära känna samtalsledarens röst och kroppsspråk innan samtalsledaren kräver en direkt dialog.⁷

Bekräfta barnet

Om samtalsledaren är observant på förhållanden hos barnet som barnet själv tycker om bidrar det till att även barnet uppmärksammar samtalsledaren. Samtalsledaren kan exempelvis säga att den ser att barnet har en nytt eller ett snyggt klädesplagg. Om samtalsledaren därefter ger barnet möjlighet att reagera och fylla i och på så vis komma med i det tema som etableras kan dessa första små inledande dialoginslag skapa en modell för utbyte med barnet. Barnet upplever att det blir sett och känner att det deltar och får möjlighet att presentera sig på sina egna premisser.⁸

Förklara samtalets grundprinciper

Forskning har visat att om samtalsledaren i ett tidigt skede förklarar ramar och spelregler för samtalet, leder det till att barnet får lättare att komma till tals.⁹

Nedanstående grundregler är tänkta att vara ett stöd till att göra samtalssituationen tydlig för barnet och till att förklara dess rättigheter i samtalet och vad det kan förvänta sig.

Förslag på hur grundreglerna kan förklaras för barnet:

- Det finns inga rätt eller fel svar på mina frågor. Jag frågar för att jag vill veta vad du tänker, känner och tycker om det som handlar om dig när det gäller exempelvis var du ska bo och hur du vill träffa den

³ Jfr Ett stärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister prop. 2020/21:150 s. 130-132

⁴ Prop. 1997/98:7 s. 43 och Prop. 2005/06:99 s. 47

⁵ Øvreeide H. (2010)

⁶ Socialstyrelsen (2018)

⁷ Øvreeide H. (2010)

⁸ Øvreeide H. (2010)

⁹ Fängström K. (2017)

förälder du inte ska bo tillsammans med osv.

För det är ju bara du som vet det.

- Om jag säger något som du inte förstår, så säg bara: "Jag förstår inte", så försöker jag förklara lite bättre.
- Om jag frågar om något som du inte kan svara på så försök inte gissa. Säg bara: "Jag vet inte".
- Om jag frågar om något som du inte vill svara på, så behöver du inte svara. Säg bara: "Det vill jag inte svara på" eller "Det vill jag inte prata om".
- Om jag säger något som är fel, är det viktigt att du rättar mig. Då kan du säga: "Nej, det stämmer inte", och så kan du förklara för mig hur det är.¹⁰

Beskriva syftet och ramen för samtalet

Ramen för samtalet behöver klargöras tidigt. En viktig del är att berätta under hur lång tid samtalet kommer att pågå. Om det står klart att fler samtal kommer att behövas, behöver samtalsledaren berätta det för barnet.

Utöver att berätta vem samtalsledaren är och vilken roll samtalsledaren har, har barnet rätt att veta varför samtalsledaren träffar barnet. Barn träffar ofta flera olika professionella och det kan därför vara viktigt att förklara vilken roll samtalsledaren själv har i relation till övriga vuxna och vad det här samtalet har för syfte i förhållande till övriga samtal.

Om samtalet genomförs tillsammans med föräldrar och barn behöver barnet få förklarat för sig hur det kommer att gå till, till exempel att alla deltar i samtalet från början men att samtalet därefter kommer att föras enskilt med barnet, för att slutligen föras med alla tillsammans igen. Det är också viktigt att ta sig tid att prata om de förväntningar som finns på samtalet. Oftast har samtalsledaren en tydlig idé om vad samtalet eller besöket ska handla om, och det gäller att vara tydlig med det även gentemot barnet. Syftet med samtalet kan ha beskrivits redan i inbjudan, men det behöver upprepas i början av samtalet. Barnet behöver få möjlighet att reflektera kring syftet. Samtalsledaren kan få veta om barnet har behov, förväntningar eller farhågor som gör att samtalets upplägg behöver förändras.¹¹

När det är lämpligt att andra vuxna närvarar under ett samtal med barn

Enligt Øvreeide är det i många situationer lämpligt att barnets föräldrar (red. anm.), är närvarande under ett samtal med barnet. I dessa situationer bör samtalsledaren skapa en tydlig struktur för hur samtalet ska ske. Detta för att barnet ska få veta vad som förväntas av de olika vuxna under samtalet, och de vuxna får hjälp med hur de ska delta i samtalet..

Exempelvis kan samtalsledaren säga: *Jag vill gärna att din pappa är med när du och jag samtalar. Han kan också lyssna till det som jag vill säga till dig. Därefter kan vi fråga honom om det är någon han vill berätta för oss. Jag vet att han har varit med när du varit på umgänge med din mamma* (red. anm.)

Pappan får i exemplet veta att det är bra att han och barnet hör samma sak, att samtalsledaren tar ansvaret för samtalet och att pappan kan förhålla sig passiv till dess han blir inbjuden i samtalet.

Inledande småprat

Många barn och ungdomar som Socialstyrelsen har haft kontakt med har betonat hur viktigt det är att inte gå rakt på huvudtemat för samtalet, utan istället börja med lite mer lättsamt prat. Småpratet bidrar till att etablera kontakt och bygga en förtroendefull relation.¹²

Det inledande småpratet behöver vara positivt för barnet, eller åtminstone neutralt, och helst handla om något konkret och välkänt för barnet, eftersom det hjälper barnet att känna att det kan hantera situationen. Det kan handla om en fritidssysselsättning som barnet har eller att samtalsledaren ber

¹⁰ Socialstyrelsen (2018)

¹¹ Ibid

¹² Ibid

barnet berätta om vad det gjort under dagen. Den här delen av samtalet kan ses som en första enkel kartläggning av barnets vardag, som sedan kan användas för att få mer djup i samtalet.¹³

Stunden av småprat kan användas till att pröva de olika grundprinciperna. För att redan från början visa hur samtalet är tänkt att fungera kan samtalsledaren använda samma grundläggande samtalsteknik här som under resten av samtalet, exempelvis genom att i huvudsak använda öppna frågor. Mer om öppna frågor beskrivs i kunskapsdokumentet - genomförande av samtal med barn, tekniker, metoder och förhållningssätt.

För barn som är i stort behov av struktur, exempelvis barn med autism, kan småprat vara både krävande och förvirrande. Då kan det vara bättre att undvika småprat.¹⁴

Informera barnet om tystnadsplikt och sekretess

All personal inom socialtjänsten måste förhålla sig till regler om sekretess och tystnadsplikt. Dessa regler innebär en balansgång för de som möter och har samtal med barn i sitt arbete. Å ena sidan behöver den som leder samarbetssamtalen skapa en förtroendefull relation, som bland annat innebär att barnet ska känna sig tryggt med att det som barnet berättar inte förs vidare. Å andra sidan måste samtalsledaren vara tydlig med att information i vissa fall måste lämnas vidare till föräldrar eller socialtjänst. På flera håll i litteraturen, och även direkt från ungdomar, framhålls vikten av att barnet informeras om de här bestämmelserna.¹⁵ Ungdomar berättar att de känt en enorm besvikelse när personal, som de har trott har haft tystnadsplikt, ändå har berättat för föräldrarna.¹⁶

Det viktigast är att samtalsledaren inte lovar barnet sådant som man inte säkert kan hålla. I de flesta fall är det lämpligt att informera barnet om detta i inledningen av en kontakt. Har samtalsledaren inte gjort det är det viktigt att ge informationen när samtalsledaren märker att barnet är på väg att berätta om sådant som kan behövas lämnas vidare. Det handlar inte om att hindra barnet från att berätta, utan bara om att se till att barnet får information om vad som gäller. Det är inte helt lätt att förklara detta om tystnadsplikt och sekretess för ett barn. Informationen behöver vara kortfattad och samtidigt mycket tydlig. Den stora utmaningen är att berätta på ett sådant sätt att barnets förtroende för den professionelle inte äventyras. Det är därför bra att noga förbereda sig på hur detta ska förklaras för barnet.

När information måste lämnas vidare

Om barnet berättar något som behöver lämnas vidare till föräldrarna eller socialtjänsten, är det viktigt att först berätta för barnet att det kommer att ske. Samtalsledaren behöver förklara anledningen och ge barnet möjlighet att diskutera och reflektera kring det. Barnet kan ha synpunkter på *hur* informationen ska föras vidare och till vem. En annan fråga är om föräldrarna ska få informationen tillsammans med barnet eller inte. Det är viktigt att genom information och samtal motivera barnet att samtycka till att informationen lämnas vidare, och att det kan ske tillsammans med barnet. Ibland går inte detta, men det är ändå viktigt att barnet får information om hur och när föräldrarna kommer att få veta eller när en anmälan till socialtjänsten kommer att göras. Inför en anmälan till socialtjänsten är det också viktigt att barnet får relevant information om vad en anmälan innebär och om vad som kommer hända i samband med den.¹⁷

¹³ Ibid

¹⁴ Socialstyrelsen (2018)

¹⁵ Maskrosbarn. (2017) och Grufman K. och Krabbe M. (2014)

¹⁶ Maskrosbarn. (2017)

¹⁷ Socialstyrelsen (2018)

Förslag på diskussionsfrågor

Hur låter ni barnet få möjlighet att iaktta och bekanta sig med er som samtalsledare?

Hur skapar ni en tydlig struktur för hur samtalet ska ske när en förälder ska delta?

För- och nackdelar med att låta föräldrar delta i samtal med barn?

Hur informera ni barn om vad en anmälan innebär och vad som kommer att hända?

Hur mäter ni att barn känner förtroende för er som samtalsledare och att barnet på så vis känner sig trygg med att beskriva sina förväntningar och önskemål kring sin nuvarande och framtida situation?

Referenser

Att samtala med barn Kunskapsstöd för socialtjänsten, hälso- och sjukvården och tandvården – Socialstyrelsen 2018.

FN:s kommitté för barnets rättigheter. Barnrättskommittén allmänna kommentar nr 12. Barnets rätt att bli hörd. Översättning Barnombudsmannen. Reviderad version. Stockholm; 2014.

Fängström K. "I don't remember anything". Optimising the choice of method when interviewing Grufman M. Krabbe M. Kommunikation med tonåringar som söker vård. I: Söderbäck M. red.

Kommunikation med barn och unga i vården. 1 uppl. Liber AB. Stockholm; 2014.

Maskrosbarn Intervjuer med ungdomar och workshop med ungdomar och socialsekreterare 2017.

Vårdnad, Boende och Umgänge Handbok - stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt Edita. Västerås; 2012.

Näsman E. och von Gerber C. Det angår ju oss - barnperspektivet Arbetsrapport från ITUF; Linköpings Universitet 2003.

Preschoolers. Doktorsavhandling. Uppsala universitet Uppsala; 2017.

Øvreeide H. Samtal med barn: metodiska samtal med barn i svåra livssituationer. Studentlitteratur. Lund; 2010.

12. Genomförandet av samtal med barn, tekniker, metoder och förhållningssätt

Kunskapsdokumentets innehåll

Beskrivningen i detta kunskapsdokument om tekniker, metoder och förhållningssätt är generell och lämpar sig som stöd för alla typer av samtal med barn inom familjerättens område. Grunden för alla samtalstekniker och samtalsmetoder är själva lyssnandet som beskrivs längre fram i detta kunskapsdokument. Samtalsledaren behöver göra en egen bedömning av vilka tekniker eller metoder som är relevanta och hur dessa bör användas, utifrån det unika barnet, sin roll som samtalsledare och sammanhanget för samtalet. Samtalsledaren behöver vidare inhämta information om barnet och barnets eventuella behov av hjälpmedel för att samtalen ska bli så bra som möjliga. Informationen kan samtalsledaren dels hämta in från barnet självt dels från barnets föräldrar eller andra viktiga vuxna.

Barns kommunikativa förmåga

Barns utvecklingsnivå påverkar hur stora mängder information barn kan återge. Barn kan återge alltmer information desto äldre de blir.¹ Barns berättarstil utvecklas i nära samarbete med vuxna men den skapas också utifrån vuxnas förväntningar.² Barn kan förstås som kompetenta berättare från ungefär fyra års ålder även om tydligheten och fullständigheten i barns berättelser påverkas av hur deras kommunikativa förmåga utvecklats men också beroende på vilka chanser de får att berätta detaljerat.³ Yngre barn har begränsade livserfarenheter vilket gör att det är svårt för dem att referera till många livsupplevelser. Trots detta kan även yngre barn återge detaljerat vad som hänt och dra moraliska slutsatser av ageranden.⁴ Lingvistisk och kommunikativ omognad kan göra det svårt för barn att uttrycka sig sammanhängande och tydligt. Ordförrådet i yngre barns berättelser är mer begränsat och mindre beskrivande jämfört med vuxnas.⁵

¹ Goodman G.S och Reed R. (1986); Leippe m.fl. (1992)

² Fivush R. och Schukat, J.R. (1995)

³ Lamb M.E. m.fl., (1995)

⁴ Poole D.A och Lamb M.E. (1998)

⁵ Dale P.S. (1976)

Barnet ges möjlighet att beskriva

Samtalsledarens uppgift i samtal med barn handlar i huvudsak om att ge barnet möjligheter att beskriva sina erfarenheter, upplevelser, tankar, känslor och önskemål utifrån områdena vårdnad, boende och umgänge. För att barnet ska känna sig någorlunda bekväm i samtalet behöver samtalsledaren skapa en förtroendefull relation, som beskrivs i MFoFs kunskapsdokument om inledande samtal.

Ytterligare en förutsättning för att barnet ska känna sig bekväm med att beskriva sina upplevelser är att samtalsledaren behöver skapa flyt i samtalet, där samtalsledaren stödjer barnet att berätta med egna ord. Detta kan samtalsledaren göra genom att följa barnets tankar, och så lite som möjligt påverka vad barnet säger.

Det är viktigt att känna till det specifika barnets förmågor och begränsningar och förstå just det barnets förutsättningar för just detta samtal. Samtalsledaren behöver vara flexibel och öppen för att använda olika tekniker och metoder i syfte att underlätta för barnet i samtalet. Samtalsledaren behöver vara klar över vilken typ av samtal som ska genomföras, syftet med samtalet och fundera över på vilket sätt syftet påverkas av sättet att genomföra samtalet.

När det gäller barn med funktionsnedsättning, exempelvis intellektuell funktionsnedsättning (IF) eller autism behöver samtalsledare ha kännedom om barnens utmaningar och hitta strategier för att skapa bra förutsättningar för barnens delaktighet. Utmaningar kan bestå av följande:

- Svårigheter att förstå abstrakta ting.
- Svårigheter att sortera ut viktig information.
- Svårigheter att bedöma andra människor och situationer.
- Svårigheter att tolka det sociala samspelet.
- Svårigheter med förändringar.
- Känslighet för olika sinnesintryck.

För samtalsledaren innebär ovan nämnda utmaningar bland annat att tänka på hur en uttrycker sig i samtal med barn eftersom de kan tolka det som sägs alltför bokstavligt. Barn kan vidare ha svårigheter med att se andra i ögonen under ett viktigt samtal. Av den anledningen är det därför av stor vikt hur rummet möbleras. Exempelvis behöver samtalsledare tänka på att undvika placera stolar på så vis att barnet hamnar i blickfånget mitt emot samtalsledaren. Timetimer är en klocka som på ett tydligt sätt visar hur mycket tid som återstår av samtalet. Detta tidshjälpmiddel är ett viktigt hjälpmedel eftersom barn inte sällan har svårigheter med tidsuppfattningen. Inför ett samtal behöver samtalsledaren även identifiera eventuella ljud, dofter eller andra intryck som kan riskera att störa barnets koncentration under samtalen. Detta eftersom barn med funktionsnedsättning som exempelvis autism kan reagera starkt på olika sinnesintryck.⁶

Konsten att lyssna

Grunden för alla samtalstekniker och samtalsmetoder är lyssnandet. Att lyssna handlar om att vara uppmärksam, både på orden, intentionerna och bakomliggande känslor. Att lyssna handlar också om att vara lugn, invänta och följa med barnet som pratar.⁷ Det är viktigt att kunna stå ut med en viss tystnad och inte själv börja prata så snart barnet har slutat att berätta. Samtalsledaren ska inte heller

⁶ Springer L. (2005-2021)

⁷ Att lyssna på barn i familjehem (2016)

avbryta med inlägg, frågor och uppmaningar förrän barnet har talat till punkt och verkar behöva samtalsstöd.⁸

Barnet behöver tid och utrymme för att fundera och reagera. Samtalsledaren bör inte reagera alltför snabbt på barnets uttalanden, utan hela tiden följa barnets tempo. Om samtalsledaren snabbt fyller ut tystnaden förmedlar den att den egentligen inte förväntar sig någon respons från barnet.⁹ Tystnaden får samtidigt inte bli en belastning för barnet. Tystnad kan bromsa dialogen, skapa otrygghet och ge barnet en känsla av att vara tvungen att prestera.¹⁰

Förmågan att kunna lyssna är en god egenskap, att faktiskt höra vad någon säger, ta till sig det och förstå budskapet. Människor hör hela tiden, örat tar in ljud även om vi inte lägger märke till dem, men vi lyssnar inte. För att lyssna måste samtalsledaren viljemässigt fokusera på ljuden, hålla tillbaka tankar och prat och lyssna aktivt. Vår hjärna behöver tränas i att vara uppmärksam på den som pratar och det som sägs. En annan del i att lyssna är att visa den som pratar att vi faktiskt lyssnar och är intresserad av vad hen säger.¹¹

Öppna eller ledande frågor

Ofta behöver öppna och mer ledande och slutna frågor varvas. En bra utgångspunkt kan vara att börja med öppna frågor och, om det verkar svårt för barnet, gå över till mer ledande eller slutna frågor och därefter återgå till öppna frågor.¹² Det finns en allmän uppfattning om att öppna frågor generellt är bättre än slutna eller ledande frågor i samtal med barn. Öppna frågor har visat sig leda till att barn berättar mer, och leder till mindre påverkan än slutna frågor.¹³ Öppna frågor ökar barnets möjlighet att komma till tals och ge sin egen version.¹⁴

Ledande eller slutna frågor

Ledande frågor innehåller detaljer eller aspekter som barnet tidigare inte själv har nämnt. Frågorna ska besvaras med ett ja eller nej eller med alternativa färdigformulerade svar.¹⁵ Med ledande frågor finns en risk för att barnets beskrivningar inte längre är dess egna, utan blir påverkade av den vuxne.¹⁶ Ibland talar vi istället om slutna frågor, vilket syftar på frågor där svaret begränsas till ja, nej eller andra fasta alternativ. Både ledande och slutna frågor kan vara nödvändiga i vissa sammanhang.¹⁷

En form av slutna frågor är flervalfrågor eller skalfrågor som kan vara hjälpsamt för blyga eller osäkra barn genom att de då kan delta utan att behöva säga så mycket. Samtalsledaren kan till exempel beskriva två olika reaktioner på en händelse eller situation och fråga om någon av dem stämmer med barnets egen, eller om den kanske ligger någonstans däremellan.¹⁸

Yngre barn och barn med funktionsnedsättning, exempelvis IF eller autism kan i större utsträckning än äldre barn behöva stödet av mer ledande eller slutna frågor.¹⁹ För vissa barn kan det kännas tryggt att det går att svara "rätt eller fel" på en fråga.²⁰

⁸ Cederborg A.C (2000)

⁹ Øvreeide H. (2010)

¹⁰ Prata med mig! (2009)

¹¹ Förskoletidningen (2018)

¹² Cederborg A-C (2014)

¹³ Fängström K. (2017)

¹⁴ Cederborg A-C Hellner och Larsson (2009)

¹⁵ Cederborg A-C (2014)

¹⁶ Fängström K. (2017)

¹⁷ Cederborg A-C (2010)

¹⁸ Wilson J. (2001)

¹⁹ Cederborg A-C (2014)

²⁰ Trygg Lycke S., Kuehn Krylborn L. och Holm Ivarsson B. (2013)

Barn med funktionsnedsättning exempelvis IF eller autism kan känna sig mindre stressade och mindre osäkra av den här typen ledande eller slutna frågor, dvs frågor med svarsalternativ. Eftersom barn med funktionsnedsättning exempelvis IF eller autism inte sällan har begränsningar med att kunna uttrycka sig är det oftast hjälpsamt för dem att samtalsledare använder sig av kommunikativt och kognitivt hjälpmedel. Ett exempel på den här typen av hjälpmedel är att be barnet att välja en siffra mellan 1-10 eller att använda sig av skattningsskalor med ansikten som barnet bäst beskriver ett önskat läge. På så vis upplever barnet att den har knäckt den kommunikativa koden och hur den ska svara för att uppleva att den inkluderas som jämbördig part i samtalet.²¹

När samtalsledaren använder ledande eller slutna frågor är det viktigt att notera hur barnet uppfattar både situationen och den vuxnes avsikter och förväntningar. Tonfall och röstläge har betydelse för barnet. En tumregel är att ju fler ledande eller slutna frågor som ställs, desto större kompetens och desto mer reflektion krävs av samtalsledaren.²²

Viss forskning visar på mindre risker med ledande och slutna frågor än vad som allmänt antagits. Exempelvis visar forskning att ledande frågor kan ge fler svar från barnet och barnet kan ha en förmåga (red. anm.) att hantera och ifrågasätta de antaganden som ledande frågor ofta består av.²³

Öppna frågor

Öppna frågor kan vara mer som invitationer till att berätta än direkta frågor. De formuleras på ett sätt som uppmuntrar barnet att självt ge innehållsrika berättelser som samtalsledaren kan fråga vidare om.²⁴ Det är ofta bättre att ge barnet en direkt uppmaning, som till exempel: "Berätta...", "Förklara..." eller "Beskriv...", än att fråga: "Kan/vill du berätta...?".²⁵

Efter barnets berättelse kan samtalsledaren följa upp berättelsen med fortsatta invitationer som bygger på att barnet ombeds att berätta "igen" eller "mer" om ett visst ämne. När samtalsledaren ställer samma fråga vid upprepade tillfällen kan skälet för upprepningarna behöva förklaras för barnet. Detta för att barnet inte ska behöva tolka upprepningarna som att det har svarat fel eller dåligt på frågan. Exempelvis kan samtalsledare utgå ifrån sig själv och förklara för barnet att det ibland kan vara bra att höra samma sak flera gånger eller på lite olika sätt för att verkligen förstå barnets berättelse.

Barnet behöver få berätta i sin egen takt och så länge det önskar.²⁶ För att få barnet att berätta mer, eller om barnet har svårt att ge svar, kan mer specifika eller uppföljande frågor ställas.

Yngre barn och barn med funktionsnedsättning, exempelvis IF eller autism (red. anm.) kan exempelvis ha svårare för de helt öppna invitationerna.²⁷ Den främsta anledningen till att barn med funktionsnedsättningar exempelvis IF eller autism har svårigheter med öppna invitationer är att ett svar kräver en bedömning av den som ska svara, dvs. barnet. Det är generellt svårt ibland, till och med omöjligt för barn med funktionsnedsättningar som exempelvis IF eller autism att göra dessa bedömningar. Barnen kan inte alltid automatisk tänka ut eller förstå vad deras bedömning ska baseras på, därför kan de behöva mer information för att de ska kunna göra en bedömning.²⁸

Viss forskning pekar också på att öppna frågor inte generellt är tillräckligt för att stödja barn till att berätta om negativa känslomässiga erfarenheter. Barn delar sällan känslomässiga erfarenheter

²¹ Springer L. (2005-2021)

²² Gustafsson L.H. (2018)

²³ Iversen C. (2013)

²⁴ Cederborg A-C (2014)

²⁵ Doverborg-Österberg E. och Pramling I. (1985)

²⁶ Cederborg A-C (2014)

²⁷ Cederborg A-C (2014)

²⁸ Springer L. (2005-2021)

spontant enbart med stöd av helt öppna frågor.²⁹ Följdfrågor eller detaljfrågor kan inledas med ord som vem, vad, var, vilka, när och hur.³⁰

Samtalsledaren bör fundera över nödvändigheten av att använda frågor med "varför" eftersom det kan uppfattas som en anklagelse och kan göra barnet försvarsinriktat. Både de öppna invitationerna och de mer specifika följdfrågorna kan kombineras med en upprepning av vad som sagts tidigare, för att få fördjupad information om just detta. Det här är en frågeteknik som kan vara speciellt användbar för yngre barn och barn med minnesbegränsningar.³¹

En del barn kan behöva kämpa med att svara på frågor på grund av att de har särskilda svårigheter med minnet. I de fall ett barn har svårigheter med t ex arbetsminnet, kan barnet under det pågående samtalet glömma vad det var för fråga den skulle besvara eller vad de nyligen har pratat om. I dessa fall är det hjälpsamt för barnet att samtalsledaren upprepar frågan eller sammanfattar det som nyligen sagts. Barn som har svårigheter med långtidsminnet behöver däremot samtalsledarens hjälp med sammanhangsmarkeringar och att samtalsledaren fyller på frågeställningen eller det den vill att barnet berättar om med detaljer. Många av barn med funktionsnedsättningar exempelvis IF eller autism har inte sällan svårigheter med både långtids- och arbetsminnet vilket således kräver två olika förhållningssätt för samtalsledaren.³²

När samtalsledaren använder denna frågeteknik är det viktigt att använda sig av barnets egna ord. Ett annat sätt att komplettera en invitation eller fråga är att kombinera den med en allmän information om hur barn brukar berätta eller om barns rättigheter. Det kan vara ett sätt att stödja barnet att berätta om framför allt svåra erfarenheter.

Stödjande kommentarer

Stödjande kommentarer och reaktioner, som att säga hm, jaha och att nicka, är oftast bättre än nya frågor för att skapa ett flyt i barnets beskrivningar.³³ Det riskerar inte att påverka barnets beskrivningar utan behövs tvärtom för att bekräfta att en lyssnar på barnet.³⁴

Att kortfattat upprepa det som barnet nyss har sagt kan också vara ett effektivt och bekräftande sätt att behålla ett flyt i samtalet. Det är då viktigt att använda barnets egna ord så mycket som möjligt. Upprepningar ger barnet ro att bli kvar i och följa sina egna tankar, känslor och associationer utan att störas av den vuxnes inspel.³⁵ Det ger också barnet en bekräftelse på att den vuxne har lyssnat. Beskrivningar och upprepningar kan ges med ett lätt frågande eller undrande tonfall, som kan uppmuntra barnet att nyansera och utvidga det som det redan har sagt.³⁶

Gör sammanfattningar

När barnet stannar upp i en beskrivning kan det vara effektivt att kort sammanfatta vad barnet berättat istället för att be barnet berätta vidare. Barnet stannar gärna upp för att få bekräftelse på att det som det har sagt har nått fram. Efter en sådan bekräftelse fortsätter ofta barnet spontant sin berättelse.³⁷ Sammanfattningar är också ett viktigt sätt att stämma av att samtalsledare har uppfattat barnets

²⁹ Fängström K. (2017)

³⁰ Cederborg A-C (2014)

³¹ Cederborg A-C (2014)

³² Springer L. (2005-2021)

³³ Øvreeide, H. (2010).

³⁴ Cederborg, A.C. (2014)

³⁵ Prata med mig! (2009)

³⁶ Øvreeide, H. (2010)

³⁷ Ibid

berättelse rätt.³⁸ Ge därför utrymme för barnet att korrigera och precisera, till exempel genom att fråga om det som har sagts stämmer.³⁹ Sammanfattningar kan användas för att ta ett steg vidare i samtalet eller för att byta fokus. De kan också användas vid avslutningen på samtalet.⁴⁰ Gör sammanfattningarna korta annars finns en risk för att barnet slutar att lyssna.⁴¹

Reflektioner och beskrivningar istället för frågor

En typ av sammanfattningar är reflektioner som samtalsledaren delger barnet. Då handlar det inte om att använda barnets ord, utan att samtalsledaren med egna ord återspeglar det barnet har berättat. Det kan göras kontinuerligt under ett samtal.⁴² Ibland har barnet inte tillgång till ord och begrepp för att beskriva sina erfarenheter, och direkta frågor kan vara svåra att svara på. Barnet kan känna sig osäker på vad som är "rätt" svar. Då kan samtalsledaren använda försök till beskrivningar, som är anpassade till barnets utvecklingsnivå, och som barnet kan känna igen sig i. Detta är ett sätt att aktivera barnets egna associationer och kan fungera som stöd för barnet att börja berätta. Det kan ofta vara användbart i inledningen av ett samtal, och det kan vara lämpligt att övergå till mer öppna frågor när barnet börjat berätta. Barn kan uppleva det som en lättnad att slippa svara på frågor och istället få lyssna på samtalsledarens tankar och reflektioner, och nicka alternativt skaka på huvudet medan barnet samlar sina egna tankar kring ämnet. Vid reflekterande kommentarer eller beskrivningar är det ännu viktigare än vid sammanfattningar att ge barnet möjlighet att bekräfta eller korrigera det samtalsledaren säger. Inbjudan till det kan enklast göras genom att använda ett frågande tonfall. Samtalsledaren kan också direkt fråga barnet om det håller med om det som samtalsledaren just har sagt eller fråga om det stämmer. Samtidigt finns risken att sådana reflektioner och beskrivningar blir mer av påståenden och tolkningar från samtalsledarens sida, vilket kan öka risken för en negativ påverkan på barnets berättelse. Det är alltså en balansgång och samtalsledaren måste bedöma om sådana reflektioner och beskrivningar kan användas i den specifika situationen.

Användbara material, verktyg och hjälpmedel

Samtalsledare behöver förbereda sig inför samtal med barn med att ha någon form av material, verktyg eller hjälpmedel tillgängliga. Samtalsledare behöver således ta reda på om där finns svårigheter hos barnet exempelvis med uppmärksamhet eller minnet utifrån att barnet kan ha behov av strategier för att öka begripligheten av kontexten, förväntningar och överhuvudtaget för att öka förutsättningar för delaktighet i samtalen. Det finns givetvis individuella skillnader, en del barn klarar sig hjälpligt trots eventuell funktionsnedsättning, men samtalsledaren bör alltid överväga att använda sig av material, verktyg eller hjälpmedel för att sedan utvärdera utfallet. Samtalsledaren behöver vara medveten om vikten av att använda hjälpmedel som motsvarar barnets behov av stöd. Det är inte ovanligt att samtalsledare avstår att använda material/verktyg/hjälpmedel av olika skäl, exempelvis på grund av ovana eller att på grund av att samtalsledare överskattar barnets förmåga. Det är av stor vikt att samtalsledare använder sig av relevant material/verktyg/hjälpmedel eftersom det minskar stressen och fungerar avlastande för barnet i synnerhet för barn med funktionsnedsättningar exempelvis IF eller autism.⁴³

Litteraturen är delvis motsägelsefull när det gäller frågan om att använda material, verktyg eller hjälpmedel i samband med samtal med barn. Det finns såväl förespråkare för användandet som

³⁸ Golsäter M. (2014)

³⁹ Øvreeide, H. (2010)

⁴⁰ Trygg Lycke S. 2013

⁴¹ Cederborg A-C (2014)

⁴² Trygg Lycke S. (2013)

⁴³ Springer L. (2005-2021)

motståndare av att använda material, verktyg eller hjälpmedel vid samtal med barn. Om och hur samtalsledare använder sig av material, verktyg och hjälpmedel i samtalet är delvis beroende av samtalets syfte och sammanhang.

Tillgång till ritblock, blädderblock eller en whiteboardtavla för att med stödord och enkla teckningar illustrera viktiga aspekter i samtalet kan öka barnets begriplighet, trygghet och koncentration. För mer information om användning av verktyg. (se MFoFs kunskapsdokument, En modell om samtal med barn och filmad föreläsning om modellen). Ibland kan det vara bra att utgå från en barnanpassad informationsbroschyr eller en bok som beskriver det som barnet behöver få information om och förberedas inför.⁴⁴ Familjekarta och nätverkskarta är stöd som brukar användas inom socialt arbete. Det innebär att barnet ombeds göra en karta över familjen, släkten, skolkamrater, lärare och andra vuxna. Kartan kan fungera som utgångspunkt för ett samtal kring barnets liv och vardag.

Ytterligare former av material, som kan fungera som stöd för samtalen, är känslkort, figurer och dockor.⁴⁵ Fler exempel på stöd av kreativ karaktär är att låta barn rita eller måla under tiden som samtalen pågår. Samtalsledaren kan även ha några spel och leksaker tillgängliga. Musik kan också på olika sätt vara användbart, till exempel genom att låta barnet välja en favoritlåt som samtalsledaren och barnet tillsammans kan lyssna på och prata om. Material och olika hjälpmedel kan vara ett bra sätt för samtalsledaren att skapa en gemenskap med barnet. Det kan medverka till att avdramatisera situationen och inbjuda barnet till en kontakt som inte känns hotande. Barnet får något annat att fästa uppmärksamheten på, istället för att behöva se samtalsledaren ögonen.

För ungdomar kan det upplevas som ett stort ansvar att berätta fritt om sitt liv och sin situation. Ungdomar har uttryckt att det kan underlätta att få göra något konkret med händerna samtidigt som ett samtal pågår⁴⁶. Kreativ sysselsättning kan också dämpa barnets oro.⁴⁷ Särskilt yngre barn blir ofta mer intresserade av samtal som förs med hjälp av dockor, bilder och teckningar. Yngre barn har ofta också svårare att sätta ord på sina tankar och kan ha hjälp av att få måla eller använda samtalsbilder för att skapa berättelser och sammanhang, som hjälper dem att bearbeta sina egna inre processer.⁴⁸ När barnet ritar kan samtalsledaren be barnet berätta om sin teckning. Om bilder, teckningar eller figurer används som stöd för samtalet bör syftet i första hand vara att skapa kontakt och få igång ett samtal, inte att tolka barnets känslor och tankar genom symbolerna. Det material eller hjälpmedel som används behöver anpassas till barnets behov och önskemål. Det är därför viktigt att ha en dialog med barnet och berätta vilka alternativ som finns.

⁴⁴ Sandberg A. (2014)

⁴⁵ För mer information om att använda känslkort m.m. se MFoFs kunskapsdokument och kompletterande filmad föreläsning,

En modell om samtal med barn samt MFoFs animerade film om att samtala med barn.

⁴⁶ Maskrosbarn (2017)

⁴⁷ Langballe Å. och Schultz J. H. (2016)

⁴⁸ Kreicbergs U. och Hagen Budny M. (2014)

Förslag till diskussionsfrågor

Vad har ni för kunskap och erfarenhet för användande av olika hjälpmedel?

För och nackdelar med dessa?

Hur kan dessa hjälpmedel användas i samtal med barn inom ramen för samarbetsamtal?

Vilka är era behov av att använda olika hjälpmedel i denna kontext?

Referenser

- Att lyssna på barn i familjehem: en modell för nationell uppföljning av barn i familjehem. Socialstyrelsen. Stockholm; 2016.
- Cederborg A-C. Att lyssna på barn och ungdomar. I: Cederborg A-C. red. Barnperspektiv i socialtjänstens arbete. Gleerup. Malmö; 2014.
- Cederborg A-C. Barnintervjuer. Vägledning vid utredningsarbete. Liber. Falköping; 2000.
- Cederborg A-C., Hellner Gumpert C. och Larsson Abbad G. Att intervjua barn med intellektuella och neuropsykiatriska funktionshinder. Studentlitteratur. Lund; 2009.
- Cederborg A-C. Att intervjua barn: vägledning för socialsekreterare. Stiftelsen Allmänna barnhuset. Stockholm; 2010.
- Dale P.S. *Language development: Structure and function*. New York; Holt, Rinehart & Winston. 1976.
- Doverborg-Österberg E. och Pramling I. Att förstå barns tankar. Metodik för barnintervjuer. Liber. Stockholm; 1985.
- Fivush R. och Schukat J.R. Content consistency and coherence of early autobiographical recall, I M. S. Zaragoza J. R., Graham G.C., Hall R., Hirshan & Y.S. Ben-Porath (eds.), *Memory and testimony in the child witness* (Vol 1, pp. 5-23). Thousand Oaks CA; Sage 1995.
- Fängström K. "I don't remember anything". Optimising the choice of method when interviewing preschoolers. Doktorsavhandling. Uppsala universitet. Uppsala; 2017.
- Golsäter M. Skolsköterskans samtal om hälsa med barn och unga i skolan. I: Söderbäck M. red.
- Goodman G.S. och Reed R. Age differences in eyewitness testimony. *Law and Human Behavior*, 10, 317-332. 1986.
- Gustafsson L.H. personlig kommunikation. Svenska barnläkarföreningen. 2018.
- Heimer M., Näsman E. och Palme J. Rättighetsbärare eller problembärare? Barns rätt att komma till tals och socialtjänstens insatser. Stockholm; 2017.
- Iversen C. Making questions and answers work: negotiating participation in interview interaction. Acta Uppsala Universitet. Uppsala; 2013.
- Konsten att lyssna: Förskoletidningen och Praktisk pedagogik nummer 4 Gothia Kompetens AB. Stockholm; 2018.
- Kreichbergs U. och Hagen Budny M. Samtal med barn och deras familjer om döden. I: Söderbäck M. red. Kommunikation med barn och unga i vården. Liber. Stockholm; 2014.
- Lamb M.E., Sternberg K.J. & Esplin P.W. "Making children into competent Witnesses: Reactions to the amicus brief". *Psychology, Public Policy, and the Law* 1: 438-449. 1995.
- Langballe Å. och Schultz J.H. Elever utsatt för våld och Selsuelle overgrep - samtalen som redskap for å oppdage og hjelpe. I: Mevil K., Lillevik O. och Edvardsen O. red. Vold mot barn Teoretiske, juridiske og praktiske tilnaerminger. Gyldendal akademisk. Oslo; 2016.
- Leippe M., Romanczyk, A. och Manion A. Eyewitness memory for a touching experience: Accuracy differences between child and adult witnesses. *Journal of Applied Psychology*, 76, 367-379. 1992.
- Maskrosbarn. Intervjuer med ungdomar och workshop med ungdomar och socialsekreterare 2017.
- Poole D.A., Lamb M.E., Orbach Y. och Esplin, P.W. Recent research on children's testimony about experienced and witnessed events. *Developmental Review*, 24, 440-468. 2004.
- Prata med mig! En vägledning om att samtala med barn för dem som arbetar inom socialtjänsten. Oslo; Barne og likestillingsdepartementet; Översättning Stockholms stad 2009.
- Sandberg A. och Söderbäck M. Kommunikativ utveckling och miljöns betydelse. I: Söderbäck M. red.
- Trygg Lycke S., Kuehn Krylborn L. och Holm Ivarsson B. Motiverande samtal och behandling vid övervikt och fetma: vuxna, ungdomar och barn. Gothia utbildning. Stockholm; 2013.
- Wilson J. Barnets röst i utredning och behandling. Mareld. Stockholm; 2001.
- Øvreeide H. Samtal med barn: metodiska samtal med barn i svåra livssituationer. Studentlitteratur. Lund; 2010.
- Materialet baserar sig även på erfarenheter från bland annat handledningstillfällen som Lydia Springer, specialist inom klinisk psykologi med inriktning på funktionsnedsättning, har haft sedan år 2005, med yrkesverksamma som möter föräldrar med funktionsnedsättningar exempelvis IF eller autism som dessutom kan ha egna barn med funktionsnedsättningar exempelvis IF eller autism.

13. En modell om samtal med barn

Barninkluderande samarbetssamtal

Inledning

Samarbetssamtal mellan föräldrar kan genomföras med eller utan barns deltagande. I den modell som presenteras nedan inkluderas barnen. Modellen är ett resultat av en FoU-studie som genomfördes i Motala åren 2015 till 2018 och nedanstående är en sammanfattning av den studien.¹ Modellen består av: Enskilda samtal med föräldrar, gemensamt samtal med föräldrar, samtal med barn, återberättande av samtal med barn till föräldrar, gemensamt samtal med föräldrar efter återberättandet, informerande samtal med barnet och en uppföljning med föräldrar och barn.

Bakgrund

Idag är det knappast ovanligt att växa upp med separerade föräldrar. Under senare delen av 1900-talet ökade antalet skilsmässor och separationer i Sverige. Familjerättsliga enheter bildades och olika metoder att nå samförståndslösningar utanför domstolar utvecklades. I familjerättens arbete ingår bland annat att utreda och fastställa faderskap och föräldraskap, genomföra vårdnads- boende- och umgängesutredningar, medgivande- och, adoptionsutredningar och att erbjuda samarbetssamtal.

Föräldraskapet är livslångt. Barn och föräldrar har band till varandra som påverkar barnets hälsa och utveckling genom hela livet oavsett om föräldrarna lever tillsammans eller inte. Samarbetssamtal möjliggör för föräldrarna att omforma sitt föräldraskap. Det är oftast inte separationen i sig som är ogynnsam för barnet utan uppslitande konflikter mellan föräldrarna i samband med separationen. Osämja, konflikter och dålig kommunikation mellan föräldrarna är en stark riskfaktor för en ogynnsam social och känslomässig utveckling hos ett barn.² Sådana konflikter kan föräldrarna få hjälp att lösa via samarbetssamtal.

Syftet med samarbetssamtal

För att föräldrar ska kunna nå enighet i frågor som rör vårdnad, boende, umgänge och frågor som rör barnets försörjning har kommunerna fått en lagstadgad skyldighet att under sakkunnig ledning erbjuda sådana samarbetssamtal (jfr 5 kap 3 § första punkten socialtjänstlagen (2001:453), SoL). Syftet med samarbetssamtalen är att hjälpa föräldrarna att göra överenskommelser kring barnet, utifrån barnets behov och eventuella önskemål. Målet är att föräldrarna dels ska kunna enas i frågor kring barnen, dels

¹ Albinsson A, Markström K. (2018)

² Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt, Socialstyrelsen (2012)

förbättra sin förmåga att samarbeta som föräldrar.³ Även om syftet och målet med samtalen är detsamma i hela landet skiljer sig metoder och modeller åt, särskilt när det gäller om barnet får komma till tals eller inte inom ramen för samarbetsamtalen.

I föräldrabalken finns ingen uttrycklig skyldighet för samtalsledaren att göra barnet delaktigt i samarbetsamtalen. Av förarbeten till lagstiftningen och Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (HSLF-FS 2017:51) framgår dock att samtalsledaren bör, om det inte är olämpligt, ta med barnet i något skede av samtalen dels för att med utgångspunkt i barnets egna behov och rättigheter ge information och låta barnet berätta om sin situation, dels för att ge barnet möjlighet att förmedla sin inställning.

Barns delaktighet i samarbetsamtal?

Forskning från Australien

Ett longitudinellt forskningsprojekt beskrivs i "*Children Beyond Dispute. A four year follow up study of outcomes from Child Focused and Child Inclusive post-separation family dispute resolution*", där forskarna McIntosh, Long och Wells redogör för ett forskningsprogram som startade 2004. De har jämfört två grupper av separerade familjer som fått olika interventioner i sina samarbetsamtal som kallas *Mediation over parenting disputes*. Uppföljning gjordes efter fyra år.⁴

Två olika metoder – barninkluderande eller barnfokuserade samtal

Grupperna med föräldrar och barn var närapå identiska vad gäller bakgrund och konfliktnivå rörande vårdnad, boende, umgänge och ekonomi. Båda metoderna fokuserade på föräldrarnas behov av att lösa sina konflikter. Fokus i samarbetet låg på barnens utvecklingsbehov och hur föräldrarnas konflikt påverkade barnen.⁵

I den ena gruppen deltog barn aktivt genom samtal med barn inkluderade i samarbetsamtalen (barninkluderande samarbetsamtal). I den andra gruppen hade föräldrarna samarbetsamtal med fokus på barnets behov (barnfokuserade samtal) men där deltog barnen inte i samarbetsamtalen. Både de barninkluderande samarbetsamtalen och de barnfokuserade samarbetsamtalen var uppbyggda för att ge föräldrarna kunskaper och möjligheter att ta sig ur konflikten för att i stället lägga fokus på barnens behov.⁶

Barnfokuserade samarbetsamtal

I de barnfokuserade samarbetsamtalen skedde samtalen endast med föräldrarna. Samtalen hade fokus på barnet/barnen. Samtalsledarna upplyste föräldrarna om hur barn generellt kan uppleva en separation samt om barns behov och utveckling. Samtalsledarna fokuserade på barnen och påminde om hur det kan bli för barnen om föräldrarna inte närmar sig en samförståndslösning.

Barninkluderande samarbetsamtal

I de barninkluderande samarbetsamtalen deltog barnen genom samtal med barn. Det krävdes att båda föräldrarna samtyckte till att barnen deltog. Syftet var inte att utröna barnets önskan utan snarare att utforska barnets tankar i ett större och bredare perspektiv. Alltså ta reda på hur barnen levde sina liv just då samt hur umgänget och konflikten mellan föräldrarna påverkade barnen.

³ ibid

⁴ McIntosh, J.E., Long, C.M. & Wells Y.D. (2009).

⁵ ibid

⁶ ibid

Barnen träffade en specialutbildad samtalsledare som förde samtalen med fokus på barnets behov. Samtal med barn gav barnen möjlighet att få uttrycka sin upplevelse och sitt perspektiv på olika sätt, exempelvis genom teckningar. Samtalen med barnen behövde alltså inte inbegripa att barnen uttryckte en åsikt eller gjorde ett aktivt val för framtiden. Utgångspunkten i samtalen var att möta barnet där barnet var, att inte tolka det barnet sagt, att avlasta barnet ansvar och att ge föräldrarna en möjlighet att reflektera och lyssna till sitt barns behov.⁷

Resultatet av studien

Den centrala frågan var att jämföra de två olika metoderna; barninkluderande samarbetsamtal kontra barnfokuserade samarbetsamtal och undersöka hur metoderna påverkade föräldrarnas förmåga att fokusera på sina egna unika barn. I de familjer där barnet inte deltog i samarbetsamtalen upplevdes en högre nivå av konflikt än i de familjer där barnet deltagit i samarbetsamtalsserien. Vidare framkom att i familjer med hög konfliktnivå mätte de barn som hade växelvist boende sämre än de barn som bodde mest hos en förälder.⁸

Uppföljning av resultatet efter fyra år

Vid uppföljningen av studien efter fyra år identifierades stora skillnader mellan de två grupperna. I de barninkluderande samarbetsamtalen sågs detta resultat:

1. Färre rättstvister vad gäller vårdnad, boende och umgänge. Färre föräldrar som återvände till samarbetsamtal.
2. Högre andel barn hade en bättre kontakt med sin pappa och högre andel barn övernattade hos sin pappa.
3. Högre stabilitet mellan föräldrarna vad gäller omvårdnad och kontaktarrangemang.
4. Högre tillfredsställelse hos pappor och barn vad gäller arrangemangen runt boendet och umgänget.
5. Minskning av föräldrarnas bitterhet gentemot varandra.
6. Papporna får större självförtroende för sitt föräldraskap.
7. Bättre förmåga att själva lösa föräldradspyter.
8. Lägre inverkan av pappans nya partner. Fler föräldrar rapporterade att de har lärt sig saker om sina barn.
9. Barnen uppfattar färre konflikter mellan föräldrarna.
10. Barnen upplever i mindre utsträckning att de är mitt i föräldrarnas konflikt.
11. Barnen upplever en lägre stress över sina föräldrars konflikt.
12. Barnen upplever sig vara närmre sina pappor än tidigare.
13. Barnen uppvisar lägre uppförandeproblem.

Det framkom också att föräldrar i de båda grupperna inte uppvisade några skillnader i inställningen till sin före detta partner utan den stora skillnaden låg i hur föräldrarna hade hanterat konflikten samt ilskan, frustrationen och känslor runt den. Vid uppföljningen konstaterades även att de barninkluderande samtalen verkade ha gett föräldrarna en större känsla av kontroll och sammanhang i sina liv och att de fått metoder för att kunna hantera konflikter på ett annorlunda och mer konstruktivt sätt.⁹

⁷ McIntosh J.E., Long C.M. & Wells Y.D. (2009)

⁸ Ibid

⁹ McIntosh J.E., Long C.M. & Wells Y.D. (2009)

Att samtala med barn inom ramen för samarbetssamtal

Den modell för samtal med barn som presenteras nedan har sin utgångspunkt i artikel 12 i FN:s konvention om barns rättigheter (barnkonventionen).¹⁰

I början av 2000-talet fördes en diskussion i samarbetssamtalsgruppen i Motala; ska barnen vara involverade i samarbetssamtal eller ej? I Socialstyrelsens allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (SOSFS 2012:4)¹¹ samt handboken *Vårdnad, boende och umgänge* rekommenderades att ta med barnet i något skede av samtalen om det inte var

olämpligt.¹² Samarbetssamtalsgruppen ansåg att olämpligt var svårt att definiera. Det gjordes olika bedömningar beroende på vilken samtalsledare som gjorde bedömningen.

Det fanns inte några uttalade kriterier eller bedömningsmetoder att använda sig av i handboken.¹³ Svårigheten i detta ledde till slut till att gruppen år 2009 tog stöd i artikel 12 i barnkonventionen att alla barn har rätt att komma till tals i frågor som rör dem. Gruppen beslutade då om att erbjuda alla barn från fem år och uppåt samtal. Åldern fem år sattes som en teoretisk gräns baserad på barns kognitiva utvecklingskurva, alltså om barns förmåga att sätta ord på känslor, beskriva upplevelser och göra sig förstådda.

Modellen om samtal med barn möjliggör att föräldrar får lyssna på sitt barn innan de fattar beslut om barnets framtid. När föräldrarna fick lyssna på sitt barn upptäckte samtalsledarna att föräldrarna lättare kunde förstå barnets perspektiv och att detta hade en dämpande effekt på föräldrarnas konflikt. Samtalsledarna ville utvärdera metoden och detta gjordes genom en FoU-studie.¹⁴

I studien användes fyra olika datainsamlingsmetoder; standardiserade brukarenkäter, tematiserade intervjuer med föräldrar och barn, observationer av barnen under hela samtalsserien samt sekundäranalys av tidigare forskning.

Att mäta barns delaktighet

Harry Shier har tagit fram en modell för att mäta barns delaktighet *Pathways to Participation – Barns och ungas väg till delaktighet*.¹⁵ Modellen har sin utgångspunkt i artikel 12 i barnkonventionen. Av artikeln framgår att konventionsstaterna ska tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.

¹⁰ Albinsson A. Markström K. (2018)

¹¹ Numer Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (HSLF-FS 2017:51)

¹² Socialstyrelsens allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (SOSFS 2012:4), *Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt*, Socialstyrelsen (2012).

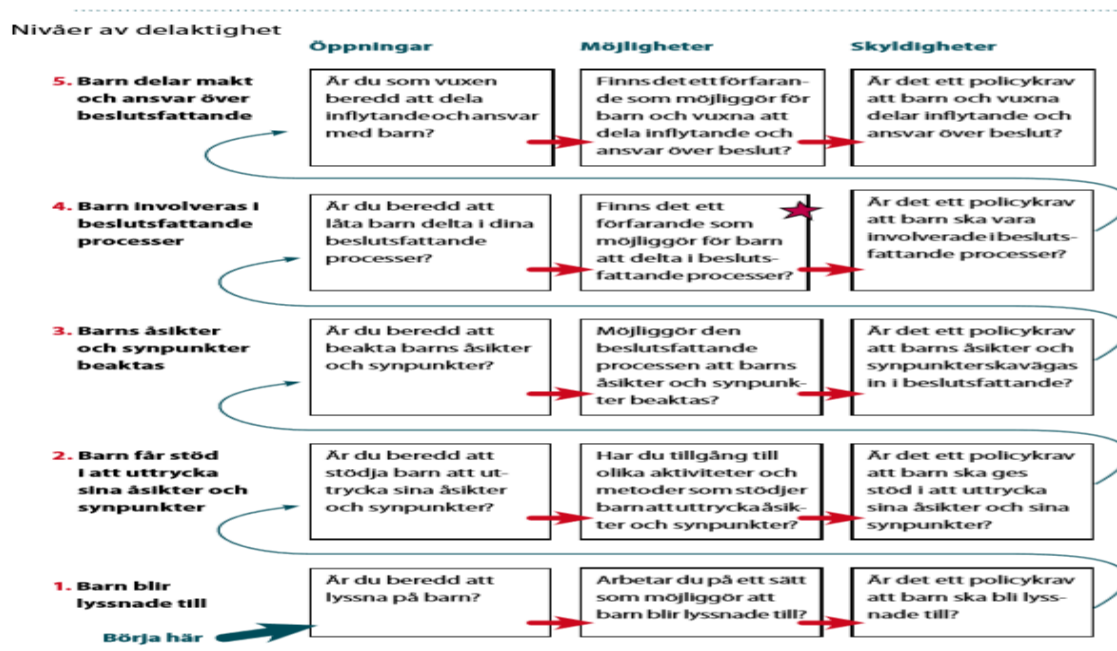
¹³ Ibid

¹⁴ Albinsson A. Markström K. (2018) C.

¹⁵ Shier H. PLAY TRAIN, Birmingham Översättning artikel: Robertson Pearce
Översättning bild 2: S. Nyborg-Warner

http://www.harryshier.net/docs/shiervagar_till_delaktighet.pdf Originalartikeln: Shier H. 2001. Pathways to Participation: Openings, Opportunities and Obligations. A New Model for Enhancing Children's Participation in Decision-making, in line with Article 12.1 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *Children & Society* Volume 15 (2001) pp. 107-117

Shier vill visa att barns delaktighet kan ske på olika nivåer. Shiers modell kan användas på arbetsplatser och i organisationer för att skapa dialog och konstruktiva samtal om barns delaktighet. Modellen kan även användas som utgångspunkt för att få fram information om hur väl artikel 12 i barnkonventionen uppfylls. Shier menar att den uppfylls när det finns ett förfarande som möjliggör för barn att delta i beslutsfattande processer (se stjärnan i modellen). Detta innebär att barnet får komma till tals i frågor som rör dem men att de inte delar ansvar vid beslutsfattandet.¹⁶

Shiers modell "Pathways to Participation – Barns och ungas väg till delaktighet"

För att kunna mäta hur barns delaktighet syns i arbetsgrupper och organisationer har Shier skapat modellen utifrån fem delaktighetsnivåer:¹⁷

1. Barn blir lyssnade till.
2. Barn får stöd för att uttrycka sina åsikter och synpunkter.
3. Barns synpunkter och åsikter beaktas.
4. Barn involveras i beslutsfattande processer.
5. Barn delar inflytande och ansvar över beslutsfattandet.

Vid varje nivå av delaktighet finns tre steg med frågor för att ta reda på vad den professionelle är beredd att göra för att barnet ska bli delaktigt, vilka möjligheter som finns att lyssna till barnet och slutligen vilka skyldigheter som finns inom organisationen att lyssna till barnet. Modellen kan fungera som verktyg för att testa den egna verksamheten – eller sig själv som yrkesperson. Hur arbetar samtalsledaren för att barnet ska bli lyssnat på? Hur gör samtalsledaren det möjligt för barnet att vara delaktigt när beslut fattas? Vilka redskap behöver samtalsledaren utveckla?

¹⁶ Ibid

¹⁷ Shier H. PLAY TRAIN, Birmingham Översättning artikel: Robertson Pearce C.

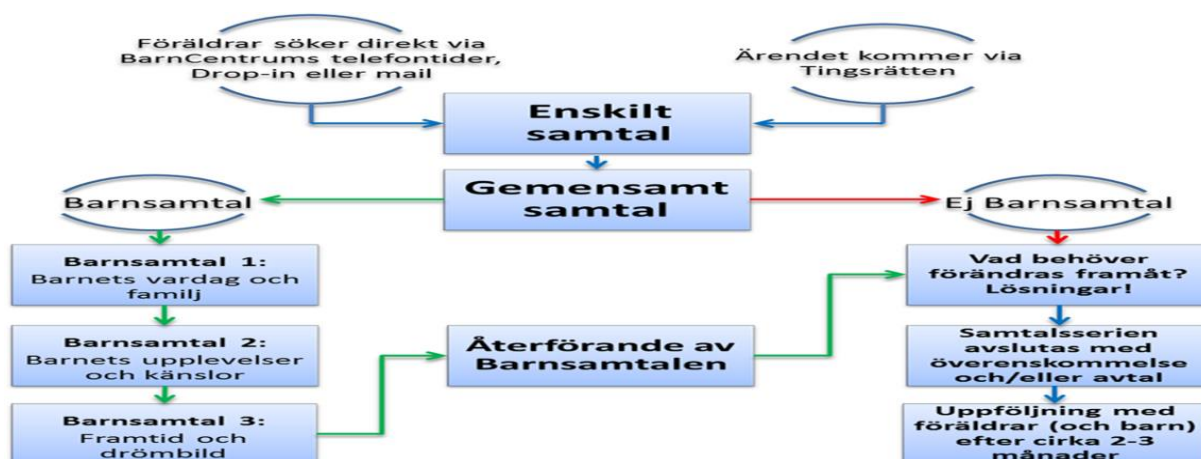
Översättning bild 2: Sverre Nyborg-Warner

http://www.harryshier.net/docs/shiervagar_till_delaktighet.pdf Originalartikeln: Shier, H. 2001. Pathways to Participation: Openings, Opportunities and Obligations. A New Model for Enhancing Children's Participation in Decision-making, in line with Article 12.1 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. Children & Society Volume 15 (2001) pp. 107-117.

FoU-studien visar att den modell om samtal med barn som presenteras här uppfyller kraven i artikel 12 i barnkonventionen om barns rätt att få uttrycka sina åsikter och få dem beaktade i förhållande till ålder och mognad.¹⁸

Samarbetssamtalsserien

För att förstå den kontext som samtal med barn sker i ges en kortfattad beskrivning även av föräldrarnas samtal. Modellen nedan visar en schematisk flödesbild över samtalsserien i sin helhet och ger en kortfattad beskrivning av denna.

Modell framtagen vid FoU-rapport¹⁹

Samtalsseriens omfattning

Vid alla samtal är det två samtalsledare som deltar. Samtalen med barn är cirka 45 minuter långa och samtalen med föräldrarna är cirka 75 minuter. Det är gynnsamt för föräldrarnas process att samtalen ligger med ett visst intervall. Varannan vecka har visat sig vara lagom lång tid mellan samtalen så att föräldrarna får tid för reflektion och eftertanke. Samtal med barn bör ligga nära varandra i tid med endast cirka två till tre dagars mellanrum. En samtalsserie sträcker sig över tre till fyra månader och innehåller ungefär tio samtal.

Samtalsserien inleds med ett enskilt samtal med var och en av föräldrarna. Samtalsledaren bedömer då om det är lämpligt att ha samarbetsamtal med föräldrarna och om några särskilda åtgärder behöver vidtas. Om samtalsledaren bedömer att samarbetsamtal kan påbörjas hålls ett gemensamt föräldrasamtal, tre samtal med barn samt ett återberättande samtal med föräldrarna. Därefter hålls föräldrasamtal vid ett till tre tillfällen i syfte att nå en överenskommelse. Slutligen träffar samtalsledarna barnet och berättar vad föräldrarna kommit överens om. Ett uppföljande samtal sker med barnet och föräldrarna efter cirka tre månader.

Förberedelser inför samtalen

Samtalsledare behöver ta sig tid att planera och förbereda sig inför samtalen. Tid behövs för att få en gynnsam struktur. För att processen ska bli så bra som möjligt bör alla besökstider planeras i förväg.

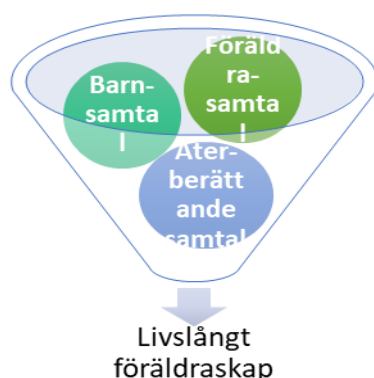
¹⁸ Albinsson A. Markström K. (2018)

¹⁹ Ibid

Efter samtalen behöver samtalsledarna tid för att reflektera och utvärdera, både hur samtalet varit och hur verktygen har fungerat för att därefter kunna planera för kommande samtal.

Livslångt föräldraskap

En av de grundläggande delarna i samtalen är att skapa tillit och förtroende mellan föräldrar, barn och samtalsledare. För att förmå föräldrar som står långt ifrån varandra att samarbeta krävs det att båda föräldrarna känner förtroende och litar på samtalsledarnas förmåga. Framförallt är det viktigt att föräldrarna tror på att samtalsledarna kan hjälpa dem att nå samförståndslösningar. Det är av stor vikt att samtalsledarna lyssnar aktivt, det vill säga ett lyssnande som bygger på ett strukturerat sätt att lyssna på andra. Det aktiva lyssnandet ska löpa som en röd tråd genom samtalen för att skapa en tillitsfull atmosfär, samtalsledaren bör vara uppmärksam på nyanser och skiftningar i samtalet.

Figuren är framtagen vid FoU-studie²⁰

Figuren är skapad för att vägleda/hjälpa/lotsa föräldrar att enas i samförståndslösningar och att öka deras tillit till varandras föräldraförmåga. Det är föräldrarna som fattar beslut och ger barnets berättelse en plats i besluten.

Samtal med föräldrar

Nedan presenteras i korthet strukturen och innehållet i föräldrarnas samtal för att förstå kontexten där samtalen med barn äger rum.

Enskilda samtal med föräldrar

Syftet med frågorna som ställs till föräldern vid det enskilda samtalet är att ta reda på om föräldrarna kan samarbeta, hur konfliktnivån ser ut samt vilken motivation som finns för att finna samförståndslösningar kring vårdnad, boende, umgänge och barnets försörjning. I modellen förs samtal alltid med stöd av en whiteboardtavla. Föräldern beskriver sin situation och samtalsledarna ritar en familjekarta på tavlan utifrån förälderns beskrivning (se bilaga 1).

I samtalet får föräldern möjlighet att beskriva sin historia. Samtalsledarna tar också reda på om det finns särskild problematik exempelvis missbruk, våld och psykisk ohälsa eller något annat som behöver beaktas inför fortsatta samtal. En del föräldrar som har svårt att uttrycka sig kan behöva extra stöd vid samtalen.

²⁰ Albinsson A. Markström K. (2018)

Samtalet underlättas av att olika verktyg används exempelvis tillitsskalan och tillitstrappan (se bilaga 2 och 3). Föräldern får med stöd av dessa verktyg hjälp att skatta vilken tillit han eller hon har till den andres föräldraskap. Verktygen kan också användas för att ta reda på vilken kompromiss vilja föräldern tror finns hos den andre föräldern. Det finns också verktyg som kan användas som stöd för att föräldern ska få hjälp att beskriva vad som, utifrån barnets perspektiv, har blivit bra och mindre bra för barnet i och med föräldrarnas separation (se bilaga 4.) Har föräldrarna barn som är fem år eller äldre lämnas kort information om hur samtalet med barn går till (se bilaga 5).

Bedömning av om gemensamma samtal ska inledas

Om båda föräldrarna är positiva till samarbetssamtal och samtalsledarna bedömt att det finns grund för att genomföra samtal påbörjas samtalsserien.

Gemensamt samtal med föräldrar

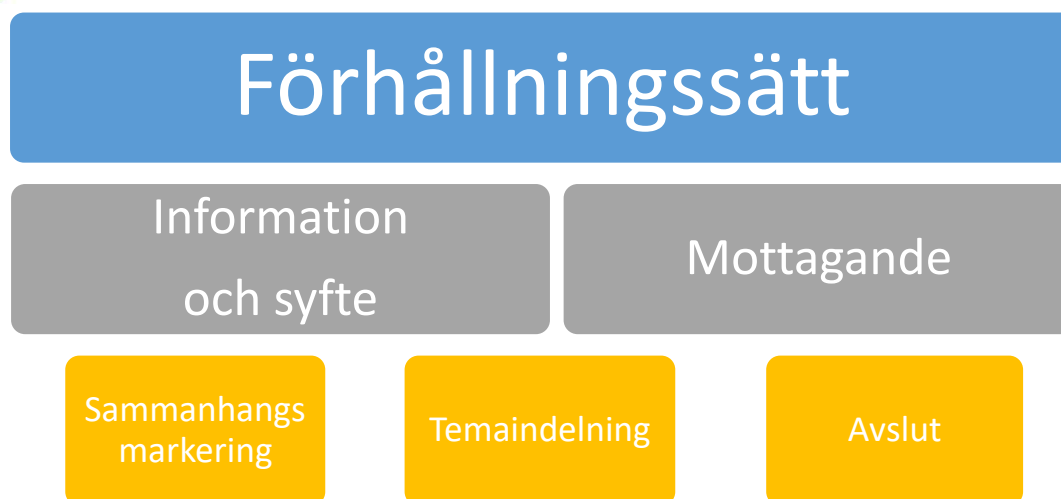
I det gemensamma samtalet ligger fokus på barnet. Fyrfältsbilden, *Barnet i Centrum*, (bilaga 6) används för att hjälpa föräldrarna att sätta fokus på barnet. De kan med stöd av bilden rama in barnets behov, nätverk, fritid och samtalsledarna får samtidigt en uppfattning om det finns samstämmighet mellan föräldrarna. Föräldrarna får turas om att beskriva barnet. Därefter tillfrågas de om de instämmer i varandras beskrivningar av dem själva. Genom att samtalsledarna fördelar ordet får föräldrarna hjälpas åt att beskriva sitt barn samtidigt som de får möjlighet att lyssna till varandras uppfattningar.

Samtalsledarna beskriver också mer detaljerat hur samtal med barn kommer att gå till och att de sker utifrån barnkonventionen. Samtalsledarna förklarar att syftet med samtalen är att barnen ska få komma till tals, bli lyssnade på och få information om vad som händer i deras liv. Avsikten med samtalen med barn är inte behandlande eller utredande utan informerande och stödjande. Föräldrarna får information om att barnens samtal kommer att dokumenteras genom att whiteboardtavlan, stenkort med mera fotograferas och att föräldrarna på det återberättande samtalet kommer att få ta del av detta. Om båda föräldrarna tackar ja till att deras barn ska få komma på samtal, startas samtalsserien med barn.

Förhållningssättet i samtalet med barn

Beskrivning av komponenter vid samtal

Den bild ni ser nedan visar de komponenter som framkom vara viktiga förutsättningar för en positiv process både för barn och föräldrar vid FoU-studien. De tre övergripande delarna är viktiga att ha med sig i alla samtal det vill säga samtalsledarnas förhållningssätt, hur barn och föräldrar tas emot samt hur information och syfte beskrivs. Alla samtalen är strukturerade med sammanhangsmarkering, temaindelning och avslut. Strukturen är densamma men det tema som berörs under samtalen är olika.

Figuren är framtagen vid FoU-studie²¹

Förhållningsätt

Samtalsledarna behöver vara nyfikna, ställa öppna frågor, lyssna och följa barnets tempo och berättelse. Barn har olika förmågor att uttrycka sig och samtalsledaren behöver därför kunna förhålla sig till dessa olikheter. I FoU-studien framkom att både barn och föräldrar känner sig nöjda med samtalen när de upplever att de blivit lyssnade på.

Det är angeläget att möta barnet där det är, att inte tolka det barnet säger och att avlasta barnet från ansvar. Iwarsson och Øvreeide lyfter fram tre centrala faktorer för att få barn att berätta:

- Att samtalsledaren ställer öppna frågor
- Att samtalsledaren följer barnets tempo
- Att samtalsledaren inte tolkar det barnet säger och uttrycker.²²

Mottagandet

Mottagandet av föräldrar och barn är starten på samtalet. Här börjar arbetet med att bygga trygghet och tillit inför kommande samtal. Alltifrån hur föräldrar och barn hälsas välkomna till ansiktsuttryck, kroppsspråk och språk har betydelse för hur trygghet kan skapas. Hur välkommandet genomförs bidrar till ett bra samtalsklimat och hur den fortsatta processen gestaltar sig.

Samtalsledarna inleder med att hälsa på föräldern först för att visa barnet att de har träffat föräldern förut. Därefter hälsar de på barnet. Barnet får på så sätt i lugn och ro bekanta sig med både samtalsledarna och lokalen. Många barn är till en början avvaktande och kikar lite på föräldern när samtalsledarna möter barnet i väntrummet.²³ Det är angeläget att skapa en god första kontakt med barnet för att barnet ska få förtroende för samtalsledarna.²⁴ Barnet får genom detta kontaktskapande sätt med föräldrarna förtroende för samtalsledarna.²⁵ I intervjuerna i studien framkom att barnen tyckte

²¹ Albinsson A. Markström K. (2018)

²² Iwarsson P. (2020), Øvreeide, H. (2009)

²³ Albinsson A. Markström K (2018)

²⁴ Øvreeide, H. (2009)

²⁵ Øvreeide H. (2009) Iwarsson P. (2020) Stiftelsen Allmänna Barnhuset. Kunskapsstöd Samverkansteam (2016)

om den miljö där samtalen ägde rum. Barnen visade en känsla av trygghet och tyckte om det barnanpassade samtalsrummet. Ett barn uttryckte följande *Det var trevligt att få komma hem till dig.*²⁶

Information och syfte

Syftet med samtalet med barn presenteras både muntligt och skriftligt för föräldrarna. Många föräldrar kan till en början känna oro inför att låta barnet prata med samtalsledarna. För att skapa trygga förutsättningar för samtalet krävs att både barn och föräldrar förstår syftet med samtalen.²⁷ Hur informationen om syftet med samtalen och innehållet i dem ges till föräldrar och barn har därför stor betydelse för om oron kan dämpas och trygghet skapas.

Det är också väsentligt att samtalsledaren försäkrar sig om att samtalsstilen och förhållningssättet avlastar barnets ansvar för föräldrarnas beslut.²⁸ I modellen ingår att samtalsledarna informerar både föräldrar och barn om vem som bär ansvaret för att fatta beslut. Informationen kan ges på olika sätt, exempelvis genom att samtalsledaren berättar, skriver, ritar eller läser. Samtalsledarna informerar bland annat barnet om barns rättigheter och att det finns en skillnad mellan barns önskan att få bestämma och att bli lyssnad på.²⁹ Det är viktigt för barn att få en förståelse för att de inte är ensamma i sin situation.

Sammanhangsmarkering

Alla samtal inleds med en sammanhangsmarkering där det tydliggörs vad samtalet ska handla om, vad som ska ske vid samtalet samt vid vilken tidpunkt samtalet kommer att avslutas. I början av mötet presenteras även syftet med samtalet. Syftet och sättet samtalet genomförs på anpassas efter det barn samtalsledarna möter. I FoU-studien framkom att barn som får sitt sammanhang förklarat för sig både visar och beskriver att det känns bra att komma på samtal. Barn behöver få information och sammanhanget förklarat för sig. Det skapar trygghet och förutsägbarhet för barnet. Informationen kan bidra till barnets bearbetning och förståelse för sin egen situation.³⁰

Temaindelning

Modellen för samtalen med barn har skapats genom en kombination av teori, praktiskt genomförande och professionell handledning. Detta har resulterat i att följande teman valts; barnets vardag, familj, känslor, upplevelser, dröm, önskebild och framtid. Dessa teman ramar in de viktigaste delarna av barnets liv. Teman för samtalen skapar trygghet samt förutsägbarhet och är hjälpsamt då samtalsledarna ska förklara för barn och föräldrar vad samtalen ska handla om.

Barnets unika berättelse behöver få plats och utrymme i samtalet. I FoU-studien framkom att samtalet och barnets berättande underlättades av att barnet kunde använda sig av olika verktyg såsom familjekarta, stenkort m.m. (se bilaga 7). Flera barn har tydligt uttryckt att de tycker om att använda stenkort samt att de får välja mellan olika verktyg för att beskriva sin vardag.

Avslutning

Avslutningen innehåller flera olika delar. Samtalsledarna sammanfattar dagens samtal och stämmer av med barnet att de förstått vad barnet har sagt. Samtalsledarna tar också reda på hur barnet upplevde samtalet. Slutligen berättar samtalsledarna för barnet vad som kommer att ske vid nästa samtalstillfälle.

²⁶ Albinsson A. Markström K. (2018)

²⁷ Ibid

²⁸ McIntosh J.E., Long C.M. & Wells Y.D. (2009), Stiftelsen Allmänna Barnhuset. Kunskapsstöd Samverkansteam (2016)

²⁹ Øvreeide H. (2009), Stiftelsen Allmänna Barnhuset. Kunskapsstöd Samverkansteam (2016) McIntosh J.E., Long C.M. & Wells Y.D. (2009)

³⁰ Øvreeide, H. (2009), Iwarsson, P. (2020), Stiftelsen Allmänna Barnhuset 2017. Kunskapsstöd Samverkansteam (2016)

Vid avslutningen av samtalet ges barnet möjlighet att ställa frågor och få möjlighet att förbereda sig inför nästa samtal. Samtalsledarna lämnar över barnet till föräldern och beskriver kort vilket tema som tagits upp i samtalet i dag. Samtalet behöver avslutas vid den tid som bestämts eller då barnet visar signaler på att det är dags.

Samtal med barn

Samtal med barn 1 – Tema barnets familj och vardag

Mottagandet

Samtalet inleds med en lära-känna-fas. Då barnet och föräldern kommer till första samtalet, bör samtalsledarna möta dem i väntrummet. Samtalsledaren hälsar på föräldern först och därefter på barnet. Genom att samtalsledarna först hälsar på föräldern, ser barnet samspelet mellan samtalsledaren och föräldern (sin anknytningsperson) vilket skapar bra förutsättningar för vidare samtal. Därefter visar samtalsledarna barnet hur lokalen ser ut. Barnet får välja fika och samtalsledarna småpratar lite. Barnet får då en möjlighet att bekanta sig med samtalsledarna och miljön innan hen lämnar föräldern i väntrummet.

Information och syfte

Samtalsledarna berättar att de möter många föräldrar som är skilda och inte är överens om barnets framtid. Samtalsledarna ger här exempel såsom att föräldrar inte är överens om hur barn ska bo, var de ska gå i skolan och träffa sina föräldrar. Informationen bidrar till barnets förståelse av att det finns många barn som har en liknande situation.

Samtalsledarna informerar också barnet om barnkonventionen och att alla barn har rätt att komma till tals och bli lyssnade på. Samtalsledarna förklarar skillnaden mellan att få bestämma och att bli lyssnad på. De berättar att det är föräldrarna som har ansvaret för att bestämma vad som är bäst för barnet. Barnet kan genom den informationen avlastas en eventuell känsla av ansvar för sina föräldrars konflikt och de beslut som behöver fattas om dem själva.

Samtalsledarna frågar barnet vad deras föräldrar har berättat om samtalet och om hen vet vad samarbetssamtal är för något. Samtalsledarna berättar att de vet lite om barnets situation utifrån det som föräldrarna beskrivit. Samtalsledarna förklarar att deras föräldrar tycker att det är viktigt att de får berätta själva om hur de har det.

Efter att barnet fått information som behövs inför samtalet får alla i rummet ta ett stenkort. Korten visar känslor och var och en väljer det kort som bäst beskriver hur det känns att komma på samtal. (se bilaga 7)

Sammanhangsmarkering

När samtalet inleds berättar samtalsledarna vad samtalet kommer att innehålla, hur det kommer att gå till och hur länge samtalet ska pågå (sammanhangsmarkering).

Tema

Vid det första samtalet är temat barnets vardag, familjekonstellation, tiden innan och vid föräldrarnas separation. Samtalsledarna gör tillsammans med barnet en familjekarta liknande föräldrarnas. Där ges barnet möjlighet att berätta om hur deras familj ser ut och vilka viktiga personer barnet har runt sig men även om det finns ett eller flera husdjur. Vissa barn vill berätta genom att använda leksaker eller dockor,

andra vill använda whiteboardtavlan, och några barn vill prata samtidigt som samtalsledarna ritar på tavlan (se bilaga 7).

Barnet får börja med att beskriva personerna i sin närhet. Frågor ställs kring föräldrarnas separation, om mamma eller pappa träffat nya partners, barnens vardag, kompisar, skola etc. Barnen får berätta hur det var när deras föräldrar skiljde sig och vad de kommer ihåg ifrån den tiden. Samtalsledarna ställer även frågor till barnet om de tycker att någonting har blivit bättre eller sämre sedan föräldrarna separerade. Barnet har ofta förklaringar till varför mamma och pappa flyttat isär. Många gånger tar barnet tillfället i akt redan vid det första samtalet att berätta om hur det har det exempelvis att barnets mamma och pappa bråkar om hur barnet ska bo.

Användandet av whiteboardtavlan underlättar ofta berättandet för barnet. Det skapar rörelse i rummet vilket underlättar för att skapa en naturlig samtalsmiljö. Ritandet på tavlan ger också en schematisk bild över det barnet berättar och beskriver om sin familj och vardag. Barnet ges utrymme att fundera, reflektera, reagera och ändra om något uppfattats fel samt använda flera sinnen för att följa med i vad som sägs och skrivs.

Samtalsledarna ska vara noggranna med att använda barnets egna ord för att senare kunna återberätta till föräldrarna. På så sätt synliggör samtalsledarna barnets berättelse. Ibland används även olika leksaker i samtalen som får vara symboler för barnens familj och nätverk.

Avslutning

I slutet av samtalet sammanfattar samtalsledarna innehållet i dagens möte och berättar vad som ska ske nästa gång. Barnet ges därmed en chans att förbereda sig inför nästa samtal vilket skapar en känsla av sammanhang och förutsägbarhet hos barnet. Samtalet avslutas genom att barnet och samtalsledarna tar varsitt stenkort och de beskriver för varandra hur det har känts att delta i mötet och att berätta om sin familj och vardag.

Därefter går barnet och samtalsledarna tillsammans ut till föräldern som sitter i väntrummet. Samtalsledarna berättar kort för föräldern om dagens tema och stämmer av inför nästa möte. Barnet överlämnas till föräldern och får återigen se att det finns ett bra förhållande mellan de vuxna personerna genom att de småpratar med varandra.

Samtal med barn 2 – Tema känslor och upplevelser

Mottagandet

Samtalsledarna börjar med att hämta barnet i väntrummet och inleder på samma sätt som vid första samtalet. Samtalsledarna talar om hur lång tid som samtalet kommer att ta och kommer överens om var föräldern väntar medan barnet är på samtal. Vanligtvis är barnet mer bekvämt vid det andra samtalet. Barnet känner igen både samtalsledarna och lokalerna.

Sammanhangsmarkering

I samtalsrummet inleder samtalsledarna med att fråga barnet vad det minns från förra mötet och om barnet tänkt på något särskilt sen sist. Därefter fortsätter samtalet med att samtalsledarna och barnet tar varsitt stenkort och berättar hur det känns att vara här idag.

Tema

Samtalsledarna presenterar temat, upplevelser och känslor, för barnet. Därefter beskriver samtalsledaren kortfattat olika känslor och situationer. Någon blir exempelvis glad när hen får en present, någon kan bli ledsen om hen blir retad och så vidare. En samtalsledare skriver olika känslord och upplevelseord som kommer upp på whiteboardtavlan och frågar barnet vilka fler känslor och

upplevelser som barnet kommer på. Glädje, ledsenhet och ilska bråk, lojalitet, rättvisa, är ord som ofta kommer upp.

Därefter ställs frågor kring de ord som är uppskrivna. Frågorna som ställs ska vara öppna och neutrala, exempelvis; *Vad tänker du på när jag säger bråk?* När barnet uttrycker en känsla, exempelvis ledsen, stannar samtalsledaren upp och ställer följdfrågor kring situationen. Vad hände, tröstade någon dig, hur blev det sen och så vidare.

Ovanför beskrivs hur frågorna runt de olika känslorna ställs. När det är barn som har svårt att hålla fokus på teoretiska frågor om känslor och upplevelser kan samtalsledarna använda boken *Skilda vägar – när föräldrarna flyttar isär*.³¹ Efter varje kapitel i boken finns det frågor som kan användas för vidare samtal med barnet (se bilaga 7). Samtalsledarna läser för barnet som genom berättelserna kan identifiera sig med familjemedlemmarna i boken. Barnet får på så sätt bekräftelse på att de inte är ensamma om sina känslor och tankar. Boken hjälper även barnet att formulera sig och hitta ord kring sin egen situation.

Under samtalet behöver samtalsledarna utforska hur barnet upplever och agerar utifrån de olika frågorna som ställs kring känslor- och upplevelseorden. Barnet behöver ges möjlighet att formulera sig på flera sätt, hitta sina egna känslor och beskriva dem. Samtalet ger möjlighet till dialog kring att det finns olika känslor och att en del känslor tydligt går att avläsa. Ett exempel på det är när någon är glad och skrattar eller när någon är ledsen och gråter men det finns också andra känslor som känns mest inuti kroppen och inte syns utanpå.

Samtalsledarna behöver uppmärksamma barnets olika uttryckssätt och signaler och följa barnets tempo. Utifrån barnet kan det ibland vara läge att byta verktyg (exempelvis leksaker) eller att följa barnet på andra sätt.

Avslutning

Samtalet avslutas på samma sätt som vid det första samtalet med att samtalsledaren sammanfattar dagens möte och berättar vad som ska ske nästa gång. Barnet och samtalsledarna tar varsitt stenkort och beskriver för varandra hur det har känts att delta i mötet och att prata om dagens tema. Därefter går barnet och samtalsledarna tillsammans ut till föräldern i väntrummet. Samtalsledarna berättar kort vilket dagens tema varit och stämmer av inför nästa möte.

Samtal med barn 3 – Tema dröm/önskebild och framtid

Mottagandet

Samtalsledarna börjar med att hämta barnet i väntrummet och inleder på samma sätt som vid tidigare samtalet.

Sammanhangsmarkering

Samtalet inleds som vid de andra samtalen med en sammanhangsmarkering, hur lång tid samtalet ska vara och att alla tar varsitt stenkort. Samtalsledarna återknyter genom en sammanfattning av tidigare samtal då barnet berättade om sin familj och vardag, känslor och upplevelser. Samtalsledarna beskriver därefter temat för det tredje samtalet som är önskebild och framtid. Under detta samtal planeras också för återberättandet till föräldrarna.

³¹ Ekbom I. (2016)

Tema

Under det här samtalet ges barnet möjligheter att uttrycka sin dröm om framtiden. Barnet kan på olika sätt berätta exempelvis genom att rita och/eller beskriv hur hen önskar att det ska bli. I vissa fall kan det vara bra att ställa frågor om hur barnet tänker kring sin egen framtid som vuxen. Exempelvis; *Vad ska du bli när du blir stor? Var ska du bo? Vad ska du jobba med? Ska du ha barn? Hur ska du vara som mamma/pappa?* Dessa frågor kan underlätta för barnet när det ska beskriva sina önskemål och drömmar. En fråga som alltid behöver ställas är *Hur skulle det se ut för dig när det är som bäst?* Det är då barnet får möjlighet att formulera sin önskebild. Vissa barn beskriver att de vill få leksaker, spel med mera. Andra barn att mamma och pappa ska flytta ihop igen eller kanske att föräldrarnas nya partner ska bo i samma hus. Andra barn kommer direkt in på hur de vill ha det i vardagen exempelvis hur de vill bo.

Även i detta samtal behöver samtalsledarna notera det barnet säger på whiteboardtavlan. Samtalsledaren ska som nämnts tidigare lägga stor vikt vid att skriva barnets egna ord på tavlan. På så sätt visas barnet respekt och barnets berättelse synliggörs. Det bidrar också till att samtalsledarna med barnets egna uttryck kan återberätta till föräldrarna vad barnet sagt.

Planering inför återberättandet

Under tredje samtalet planeras hur barnets samtal ska återberättas till föräldrarna. Samtalsledarna sammanfattar vad som sagts under de tidigare samtalen med barnet. En del barn har många egna åsikter och idéer om hur återberättandet ska gå till, andra barn överlåter beslutet till samtalsledarna. Samtalsledarna frågar också barnet om det är något speciellt som hen vill att de ska berätta för föräldrarna.

Avslutning

Avslutning sker på samma sätt som vid de tidigare samtalen det vill säga att alla tar varsitt stenkort och berättar hur det känts idag. Därefter går barn och samtalsledare gemensamt ut till föräldern. Vid återlämnandet av barnet till föräldrarna påminner samtalsledaren att det vid nästa tillfälle är dags för det återberättande samtalet. Föräldrarna får information om hur det återberättande samtalet kommer gå till och om barnet valt att vara med eller inte.

Återberättande av samtal med barn till föräldrar

Nedan presenteras genomförandet av återberättande samtal med eller utan barn. I det återberättande samtalet går samtalsledarna igenom alla delar och allt innehåll som barnet och samtalsledarna har pratat om. Samtalsledarna behöver vara väl förberedda inför återberättandet.

Återberättande tillsammans med barnet

Mottagandet

Samtalsledarna går tillsammans ut i väntrummet och hämtar barnet, föräldrarna får sitta kvar. De förbereder sedan tillsammans med barnet var alla ska sitta, vad mötet ska innehålla och vad de ska ha till fikat. Barnet får frågan om det är något mer som de vill säga till föräldrarna eller om det är något annat som barnet tänkt på. Samtalsledarna repeterar för barnet hur samtalet kommer att gå till. Därefter bjuds föräldrarna in.

Sammanhangsmarkering

Föräldrarna får slå sig ner och samtalsledarna inleder med att be dem om att *Sätta på sig sina bästa lyssnaröron och försöka att inte kommentera*. Samtalsledaren fortsätter därefter med en sammanhangsmarkering, alltså att beskriva vad som ska hända, hur det ska gå till, vilka som ska prata och vilka som ska lyssna. Stenkorten används därefter tillsammans med föräldrarna på samma sätt som vid samtalen med barn.

Tema – samtalen med barn återberättas

Samtalsledarna berättar och visar innehållet i kronologisk ordning från det första, andra och tredje samtalet med barn genom att använda barnets egna ord. Under samtalets gång stämmer samtalsledarna av med barnet. Det kan exempelvis ske genom att samtalsledarna vänder sig mot barnet och samtidigt säger: *Du har berättat att mamma är bra på att spela spel och pappa är bra på pannkakor*. Samtalsledarna fungerar som barnets språkrör. Ledarna bemöter och gör barnet delaktigt i samtalet genom att vända sig mot och ta ögonkontakt med barnet. Samtalsledarna uppmuntrar barnet att avbryta om något som sägs är fel eller om barnet tycker ledarna missar något i berättelsen.

I samtal där boken *Skilda vägar – när föräldrarna flyttar isär*³² använts läser samtalsledarna ur den för föräldrarna.

Samtalsledarna beskriver med barnets ord deras drömbild om hur det skulle vara om det vore som bäst och de fick bestämma. Det är vanligt att barn berättar att det de önskar mest är att mamma och pappa ska bo tillsammans igen och då också med sina nya respektive. Men de beskriver också att de vet att det inte kommer att bli så.

Ibland har barnet önskemål om hur det vill ha det rent praktiskt, till exempel vad barnet vill ta med sig när det ska byta boende. När barnet har önskemål om hur umgänget ska vara behöver samtalsledarna vara noga med att poängtera för föräldrarna att det är bra att barnet framfört detta. Samtalsledarna ska också förklara vikten av att föräldrarna lyssnar på sitt barn men att det är föräldrarna som i slutänden måste bestämma hur det ska bli.

Avslutning

Samtalet avslutas genom att alla tar varsitt stenkort och får beskriva hur de upplevt samtalet. Här ges föräldrarna möjlighet att bekräfta barnet. Samtalsledarnas stenkort ska bidra till att bekräfta både barns och föräldrars engagemang under samtalet. Ett exempel kan vara att samtalsledarna uttrycker till både barn och föräldrar att barnet varit modigt och bra på att uttrycka sig och att föräldrar har varit bra på att lyssna.

Återberättande utan barn

I FoU-studien framkom att det är vanligast att barnet deltar vid återberättandet. När det samtalet sker utan barnet genomförs det på samma sätt som när barnet är med. Samtalen med barnet återges med barnets egna ord, i kronologisk ordning och visas på samma sätt som då barnet deltar. Samtalsledarna råder föräldrarna att inte tolka vad barnet sagt utan se det som en ögonblicksbild av hur barnet har det just nu. Samtalsledarna ber även i detta fall föräldrarna att *Sätta på sig sina bästa lyssnaröron*. Samtalet fortsätter vanligtvis med att föräldrarna ges möjlighet att reflektera över vad deras barn sagt. Ibland når föräldrarna en överenskommelse redan då. Om så är fallet kan ett uppföljande samtal med föräldrar och barn bokas på en gång.

³² Ekbom I. (2016)

Reflektioner och erfarenheter av skillnaden med att barn är med eller inte

Det återberättande samtalet kan ske på olika sätt. Några barn vill delta i samtalet och andra barn väljer att inte vara med. Det vanligaste är dock att barnet deltar i samtalet tillsammans med föräldrarna. Det framkom vid FoU-studien flera olika skäl till varför barn väljer att delta. En del barn vill höra vad som sägs, andra barn vill se föräldrarnas reaktioner på det som barnet har ritat och berättat. Det finns också barn som ser det som ett tillfälle att träffa föräldrarna tillsammans.

Då barnet inte är med i rummet tar föräldrarna oftare upp sina reflektioner direkt runt det barnet berättat. Det är inte alltid av godo för viljan att samarbeta. Exempelvis har föräldrar ofta inte samma tempo, en del är snabba medan andra kan behöva sova på saken, någon behöver diskutera med en ny partner etc. En annan nackdel är att barn och föräldrar inte ser varandras reaktioner och inte kan kommentera eller uppmuntra varandra direkt i rummet. Detta kan skapa oro och funderingar hos barn. Både föräldrar och barn kan förlora en viss känsla av kontroll och sammanhang varför det är viktigt att alltid försöka motivera till gemensamma samtal.

I FoU-studien framkom vissa framgångsfaktorer kring det återberättande samtalet. Dessa är att barnet är med och förbereder, återberättandet sker kronologiskt, föräldrarna är tysta och lyssnar och barnets egna ord används.

Gemensamt samtal med föräldrar efter återberättandet

Efter återberättandet är det dags för föräldrarnas gemensamma samtal. Där påbörjas arbetet med föräldrarnas teman, det vill säga deras frågeställningar, som togs upp på deras enskilda samtal. Föräldrarna behöver hitta överenskommelser kring de frågor som rör deras barn. Denna process kräver oftast mer än ett samtal. De gemensamma samtalen som följer har samma struktur som övriga samtal. Den första delen är reflektioner kring barnets berättelser, och därefter föräldrarnas teman, tiden på samtalet är vanligtvis 75 minuter.

Reflektioner kring barnens berättelser

Föräldrarna ges möjlighet att få framföra sina reflektioner och funderingar kring barnets berättelse. Samtalets första del handlar om barnet och vad barnet sagt. *Hur var det att få höra det barnet berättat? Har barnet sagt något när ni kom hem?* Samtalsledarna ger båda föräldrarna utrymme att få berätta.

Tema - Föräldrarnas överenskommelse

När båda föräldrarna har framfört sina tankar och reflektioner fortsätter samtalet med det som föräldrarna behöver enas kring. Samtalsledarna har vid de enskilda samtalen fått ta del av föräldrarnas olika tankar, hur de vill ha det och vad de anser vara det bästa för sitt barn. Samtalsledarna ger föräldrarna möjlighet att bolla och reflektera kring olika förslag och hur de olika förslagen skulle bli i praktiken. Samtalsledaren kan exempelvis fråga föräldrarna, *hur blir det här för ert barn?*

När föräldrarna hamnat i låsta positioner eller i en negativ dialog kan samtalsledarna påminna föräldrarna om barnets berättelse genom att också fråga, *hur blir detta för ert barn?* På så vis för samtalsledarna tillbaka föräldrarna till att fokusera på barnet.

Det är vanligt att föräldrar använder barnets bästa som argument för sin sak. Barnets bästa är svårt att definiera men då föräldrarna gemensamt har fått lyssna till sitt barn brukar just deras barns bästa bli tydligare vilket underlättar deras förmåga till samsyn.

För att föräldrarna ska nå en samförstånds lösning som de vill prova krävs oftast två till tre samtal med samtalsledarna. Föräldrarna behöver få god tid för att fundera på olika lösningar och diskutera dessa med varandra och hur dessa kan fungera i praktiken för familjerna.

Avslutning

När föräldrarna har enats planerar de tillsammans med samtalsledarna hur deras barn ska få informationen. Samtalsledarna uppmanar föräldrarna att själva berättar för barnet vad de bestämt inför det slutliga samtalet. Därefter avslutas samtalet med en sammanfattning av dagens samtal, överenskommelse och hur planeringen framåt ser ut.

Avslutande samtal med barnet

Information

Informationen till barnet gällande föräldrarnas överenskommelse kan ske på olika sätt. Vissa föräldrar har redan berättat gemensamt medan andra berättat det var för sig. Ibland får barnet reda på överenskommelsen först när de kommer på informationssamtalet

Mottagandet

Samtalet inleds på samma sätt som tidigare samtal, med en sammanhangsmarkering och att var och en väljer ett stenkort och berättar hur det känns att vara här idag. Frågor ställs om hur barnet har haft det sedan föregående samtal och om det har några funderingar.

Tema - information

Samtalsledaren frågar om barnet vet vad föräldrarna kommit överens om. Barnet får då berätta och beskriva vad det vet. Samtalsledarna bekräftar och fortsätter med att beskriva överenskommelsen föräldrarna gjort att den ska prövas under en period.

När föräldrarna inte kommer överens behöver barnet även få information om detta. Det kan exempelvis handla om att barnet får fortsätta bo som det gör nu eller att föräldrarna behöver få hjälp av någon annan att bestämma hur det ska bli i framtiden. Det kan då ske via en domstol.

Avslutning

Samtalet avslutas med stenkort och en planering inför eventuell fortsättning och uppföljning. Barnet får information om att hen tillsammans med föräldrarna får komma tillbaka efter ett par månader för att följa upp hur överenskommelsen har fungerat.

Om barnet inte kan eller vill komma till samtalsledarna skickar de ett brev till barnet med information om vad föräldrarna bestämt.

Uppföljning med barn och föräldrar

Syftet med uppföljningssamtalet är att följa upp hur föräldrarnas samförstånds lösningar har fungerat för både barnet och föräldrarna. Det finns olika sätt att genomföra uppföljningen. I FoU-studien framkom att det är vanligast att barn och föräldrar kommer vid ett gemensamt tillfälle till familjerätten.

Samtalsledarna träffar barnet först och följer samma struktur som vid tidigare samtal. När barnet har berättat klart sammanfattas samtalet och barnet får bekräfta att samtalsledarna uppfattat barnet rätt. Samtalsledarna och barnet bjuder därefter in föräldrarna i rummet för att återge barnets upplevelse av överenskommelsen.

Beroende på föräldrarnas behov av ytterligare stöd kring överenskommelsen kan fortsatta samarbetsamtal bokas. Ibland sker mindre justeringar av överenskommelsen vid detta samtal.

Samtal med syskon

Samtal med barn när det finns fler än ett barn i en familj följs samma struktur som vid samtal med bara ett barn. Mottagandet, information och syfte, sammanhangsmarkering, teman samt förhållningsätt är detsamma. Det som skiljer dem åt är att det första samtalet sker gemensamt med alla syskon. Vid de andra två samtalen sker en del av samtalen enskilt med varje barn.

Det första samtalet om barnens familj och vardag sker alltså gemensamt med alla syskon. Syskonen får tillsammans berätta och beskriva utifrån temat familj och vardag (se samtal med barn1).

De andra samtalen startar och avslutas gemensamt. Samtalsledaren gör en sammanfattning av det tidigare samtalet och ger information om dagens tema. Därefter tar alla varsitt stenkort och beskriver för varandra hur det känns att komma hit i dag.

Varje syskon får sedan en egen samtalsstund på cirka 20-25 minuter med en av samtalsledarna. Vid den enskilda tiden får barnet beskriva och berätta utifrån det tema som gäller för dagen. Samtalsledaren och barnet sammanfattar tillsammans vad som ska berättas för de andra syskonen. Samtalsledaren tar också reda på om det är något särskilt som barnet vill ska framföras till deras föräldrar (se samtal med barn 2 och 3).

När tiden för den enskilda delen av samtalet är slut samlas alla syskon och samtalsledarna igen för att avsluta samtalet. Samtalsledarna sammanfattar kort vad de pratat om under den enskilda tiden. Här kan det vara viktigt att tänka på att bekräfta var och ens berättelse och att det är okej att tycka olika. Samtalet avslutas med att var och en drar ett stenkort.

Återberättande av delar av samtalen enskilt

Undantag från modell vid särskilda ämnen utifrån barnets berättelser

Inledningen av återberättandet genomförs enligt den struktur som tidigare har beskrivits. Båda föräldrarna är med under återberättandet och samtalen beskrivs i kronologisk ordning.

Ibland har barnet specifika åsikter som de vill få tillfälle att diskutera med en av föräldrarna. Det här är ytterst ovanligt och något som inte FoU-studien undersökte närmre. Ämnet som samtalsledarna och barnet vill berätta mer om beskrivs kort för båda och mer detaljerat med den förälder som det faktiskt berör. Exempelvis kan samtalsledarna säga följande: *Nu har ni båda fått höra vad ert barn har berättat för oss. Det finns en del saker som vi behöver prata mer om med var och en.*

Syftet med den här typen av samtal är att föräldrarnas konflikt ska lösas. Barnet kan vilja berätta om hur det är utan att behöva bli avbruten eller ta ansvar för den andre förälderns reaktioner.

Framgångsfaktorer med modellen

De flesta föräldrar och barn uttrycker att de är nöjda med modellen och innehållet i samtalen. Många föräldrar säger att samtalen inte förändrade deras inställning till den andra föräldern men att de numer

har lättare för att prata om sitt barn och för att komma överens. Flertalet barn har lämnat positiva omdömen om samtalen utifrån denna modell.³³

Tiden har visat sig vara en viktig faktor i processen och har betydelse resultatet av överenskommelsen? Då föräldrarna får komma på flera samtal under en längre tid blir oftast lösningarna mer genomtänkta och även prövade i praktiken. Föräldrar som har en stor oro inför hur exempelvis ett umgänge ska fungera behöver oftast längre tid och fler samtal för att bygg tillit. Modellen är processinriktad och bygger på att alla delarna genomförs i den ordning som beskrivs, för bästa möjliga resultat.

FOU-studien visar att fyrfältsbilden och återberättandet till föräldrarna är två viktiga framgångsfaktorer för samtalen. Dessa delar av samtalet bidrar ofta till att föräldrarna hittar en vändpunkt och därmed lättare kan lägga konflikten åt sidan.

Modellen bidrar även till att synliggöra barnets nätverk vilket ger samtalsledarna en djupare och bredare bild av familjen. Alla i familjen får komma till tals, inte bara de vuxna, vilket gör det lättare för samtalsledarna att vägleda och lotsa familjen till lösningar eftersom de nu har tillgång till allas synpunkter och önskemål.

³³ Albinsson A. Markström K. (2018)

Förslag på diskussionsfrågor

Använd Shier's modell och diskutera var er arbetsplats befinner sig på för nivå?
För – och nackdelar med olika typer av samtal med barn?
För – och nackdelar med att använda denna modell?
Är samtalsrummen barnanpassade? Hur kan de anpassas bättre till barnen?
Vilken erfarenhet har ni av att prata med barn, i vilka sammanhang? Finns några dilemman som ni behöver beakta?

Referenslista

Albinsson A. Markström K. *Barns rätt att komma till tals vid samarbetssamtal*. FoU-rapport 86:2018. FoU Centrum för vård, omsorg och socialt arbete, Linköping; 2018.

Bergström M. *Att skiljas med barn: föräldrar i två hem*. Bonnier Fakta, Litauen; 2018.

Ekbom I. *Skilda vägar. När föräldrar flyttar isär*. Konstladden Barnboks förlag, Stockholm; 2016.

Iwarsson, P. *Samtal med barn och ungdomar: erfarenheter från arbetet på BRIS*. Gothia Fortbildning AB Stockholm; 2020.

McIntosh, J.E., Long, C.M. & Wells Y.D. *Children Beyond Dispute. A four year follow up study of outcomes from Child Focused and Child Inclusive post-separation family dispute resolution* (Report to the Australian Government Attorney General's Department, Canberra). North Carlton, Victoria: Family Transitions; 2009.

Øvreeide, H. *Samtal med barn. Metodologiska samtal med barn i svåra livssituationer*. Studentlitteratur AB, Lund; 2010.

Röbäck, K. *Barns röster i vårdnadstvister – om verkställighet och professionellas riskbedömningar*. Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet, Göteborg; 2012.

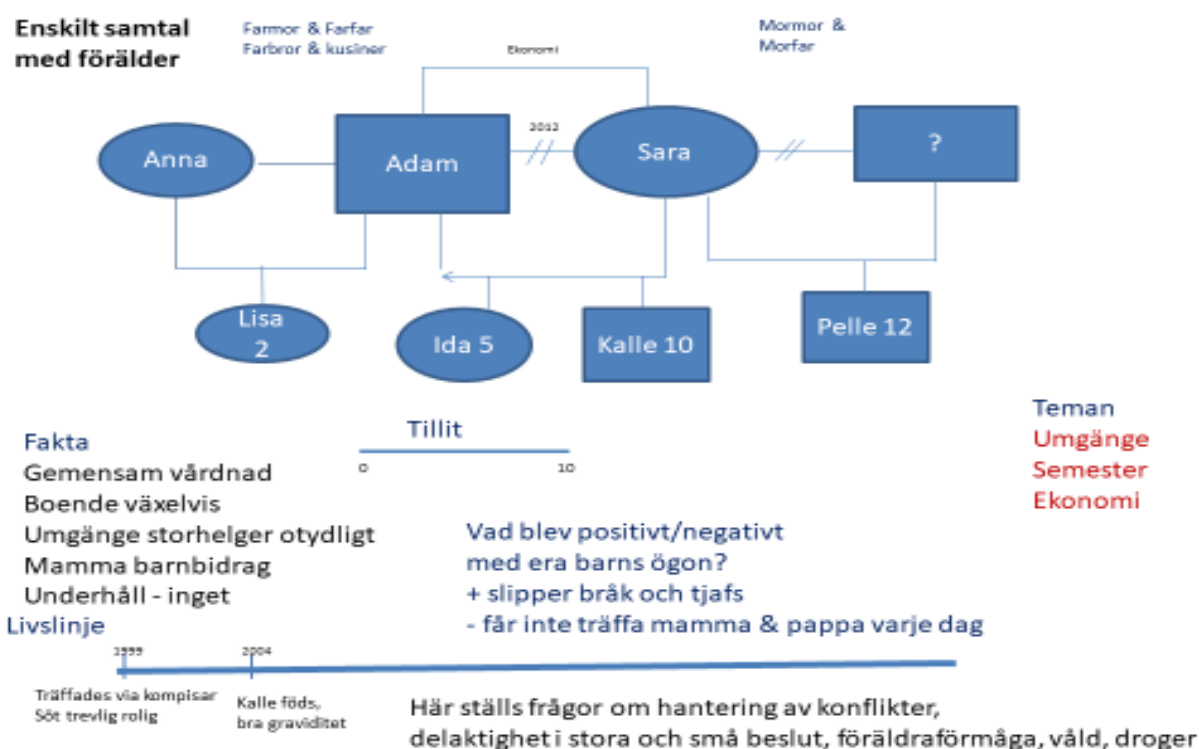
Sjösten, M. *Vårdnad, boende och umgänge*. Norstedts Juridik, Stockholm; 2020.

Harry Shier, *PLAY TRAIN*, Birmingham Översättning artikel: Christina Robertson Pearce, Översättning bild 2: Sverre Nyborg – Warner http://www.harryshier.net/docs/shier-vagar_till_delaktighet.pdf
Originalartikeln: Shier, H. *Pathways to Participation: Openings, Opportunities and Obligations. A New Model for Enhancing Children's Participation in Decision-making, in line with Article 12.1 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. Children & Society Volume 15 pp. 107-117; 2001.*
Stiftelsen Allmänna Barnhuset. *Kunskapsstöd. Samverkansteam*, Stockholm; 2016.

Verktyg vid samarbetssamtal

Bilaga 1

Familjekarta

Familjekartan ritas på en whiteboard och används vid de första enskilda besöken för föräldrarna. Den används för att ge en övergripande bild av hur familjen ser ut och hänger samman samt vilka personer som är viktiga för barnet/barnen. På whiteboarden antecknas även de delarna som samtalsledare bedömer vara värdefullt för kommande samtal.

Tillitsskalan

Bilaga 2

Tillitsskalan används för att ställa frågor kring hur föräldrarnas samarbete/tillit har sett ut över tid. Föräldrarna får utforska sin tillit till varandras föräldraförmåga. Den är även ett verktyg för att ge svar på vad den ena föräldern anser att den andra behöver göra för att tilliten skall öka. Den ger möjlighet att bedöma om det finns grund för samarbetssamtal. Om tilliten till varandras föräldraförmåga saknas är möjligheterna till samförståndslösningar svår.

Samarbetstrappan

Bilaga 3

Ett illustrerat verktyg för att kunna utröna föräldrarnas motivation och vilja att pröva överenskommelser är trappan. Var befinner sig föräldrarna i sin motivation till förändring? Trappan används även för att kunna beskriva samarbetsamtalsarenan och vad som skiljer det från tingsrätten, det vill säga *Här är det ni föräldrar som fattar besluten* med hjälp av samtalsledare.

Positivt (+)	<i>exempel:</i>	Negativt (-)
<ul style="list-style-type: none">• Gladare föräldrar.• Ett större nätverk av vuxna och barn.• Mindre bråk mellan föräldrarna.		<ul style="list-style-type: none">• Fått byta skola.• Träffar inte sina mamma och pappa samtidigt.• Fått flytta ifrån föräldrarnas gemensamma hem.

Det här verktyget används för att nyansera bilden av hur föräldrarnas separation har påverkat barnet och för att föräldrarna lättare ska kunna se situationen utifrån barnets perspektiv. Föräldrarna får frågor vad som blivit positivt respektive negativt för barnet efter föräldrarnas separation.

Samtalsledaren träffar barnet då föräldrarna går i samarbetssamtal. Barnet har rätt att komma till tals och bli lyssnat till och ska ges möjlighet att prata om det som är viktigt för hen. Innehållet i samtalen med barn bör finnas med då föräldrar funderar och bestämmer hur framtiden ska se ut för sina barn.

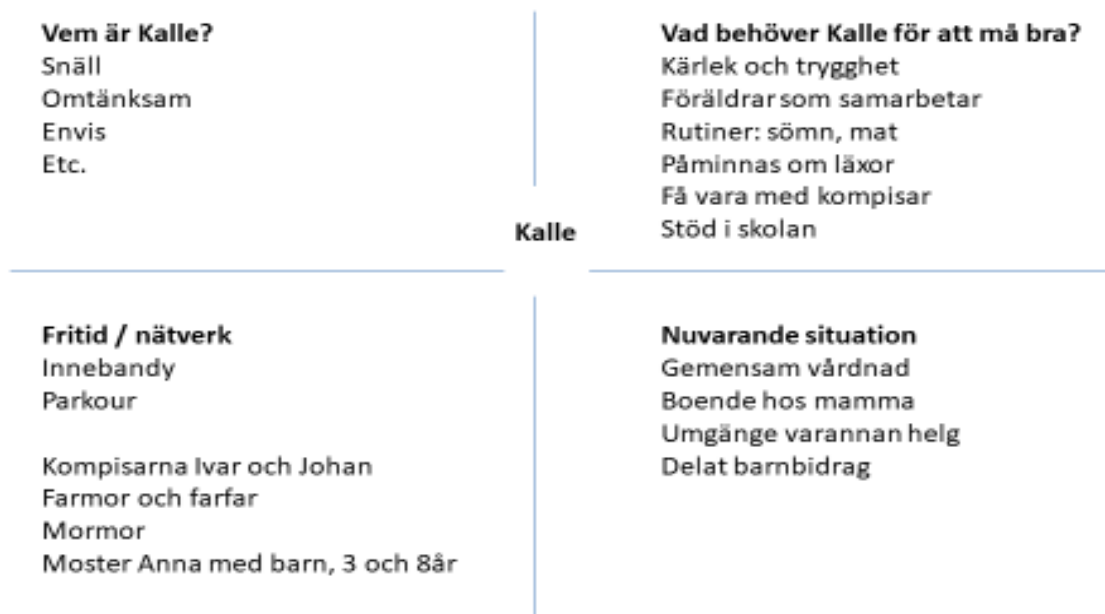
Samtalen sker vid tre tillfällen och pågår cirka 45 minuter. Efter samtalsseriens slut sker en återkoppling till föräldrarna där barnet tillfrågas om det vill vara med. Under alla tre samtalen bjuder vi barnet på något ätbart och något att dricka. Vi erbjuder även barn ett uppföljande samtal lite längre fram.

Under första samtalet presenterar samtalsledaren sig och beskriver kort hur samtalen går till.

- Tema vid första samtalet är barnets vardag och familjekonstellation, tiden innan och vid föräldrarnas separation.
- Tema vid andra samtalet är att utifrån olika känslobegrepp förstå hur barnet upplever sin vardag.
- Tema vid tredje samtalet är önskebild. Barnet får rita och berätta kring olika saker som de tycker är viktigt och om det är något de önskar förändra. Under detta samtal går samtalsledarna också igenom innehållet i de tidigare samtalen och hur samtalet med föräldrarna kan se ut. Barnen får frågan om de vill vara med.
- Återkopplande samtal. Samtalsledarna träffar föräldrarna och berättar om samtalen med barn. Om barnet vill är det med under samtalet. Därefter får föräldrarna gå hem och fundera på vad barnet har framfört och väga in det i en eventuell överenskommelse.
- Uppföljande samtal. När barnet har varit på samtal kan det vara bra om de får möjlighet att komma tillbaka och berätta hur det blivit för dem.

Fyrfältsbild - att sätta barnet i fokus

Fyrfältsbild som ritas på whiteboard till första gemensamma träffen med föräldrarna. Bilden bidrar till att hålla fokus på barnet under samtalet. Det blir en tydlig beskrivning av barnet och dess behov.

Verktyg vid samtal med barn

Bilaga 7

Vid samtal med barn används olika hjälpmedel. Några av dem presenteras nedan med en kortare förklaring. Samtalsledarna använder sig av hjälpmedlen för att möjliggöra för barn att använda flera olika sinnen vid samtalen.

Stones have feelings too:

Stenkort som visar olika känslouttryck. Används ofta i början och slutet av samtalen samt vid återberättandet till föräldrarna.

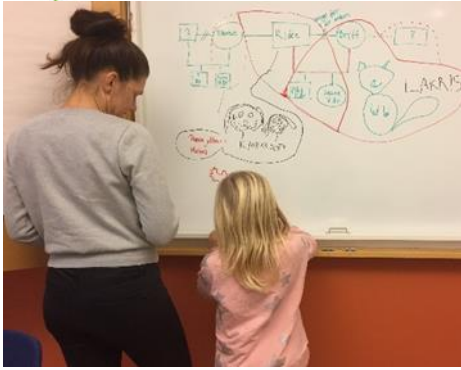
Korten är från: St Luke's innovative resources 2006. ISBN: 0957823193

Skilda vägar:

En bok om hur det är för Sally 5 år och Jonas 7 år då deras föräldrar separerar. Boken beskriver olika vardagliga situationer, tankar och känslor, som barnen kan känna igen sig i. Varje kapitel avslutas med frågor.

Författad av Inger Ekbon, Konsladden Barnboks förlag, 2016.

Whiteboard:

Används att rita och skriva på för att visa och dokumentera vad som sägs i rummet tillsammans med barnet.

Leksaksfigurer:

Figurer som bland annat använts för att beskriva familjekonstellationen och andra sammanhang som barnet vill visa eller berätta om.

Känslostentar:

Används för att beskriva och uttrycka olika känslor i barnets berättande. Korten är från: St Luke's innovative resources 2013. ISBN: 0958018847

14. Triangulerande samtal - en modell att samtala med barn och föräldrar

Kunskapsdokumentets innehåll

Kunskapsdokumentet innehåller en beskrivning av triangulerande samtal med barn inom ramen för samarbetssamtal. Inledningsvis ges en kort beskrivning av samtalets grundform och syfte kopplat till sammanhanget samarbetssamtal. Därefter finns en allmän introduktion om vad triangulerande samtal är och hur de praktiseras, det vill säga att det innehåller viktiga metodiska aspekter. Formen är framtagen av Haldor Øvreeide och Reidun Hafstad under deras långvariga arbete med att utveckla och praktisera mer relationsorienterade samtalsformer med barn.¹ Samtalsformen är inte baserad på forskning om metodens effekt. Det finns alltså inga empiriska bevis för att den är mer eller mindre effektiv än någon annan samtalsform.²

Kunskapsdokumentet bygger också på erfarenheter från Haldor Øvreeide och Eva Redemos mångåriga arbete med handledning och utbildningar av yrkesverksamma inom psykosocialt arbete. Genom analyser av deltagares videoinspelade samtal med föräldrar och barn som befunnit sig i olika svåra livssituationer har metodiken kring samtalsformen triangulerande samtal vidareutvecklats.

Till kunskapsdokumentet finns en bilaga med en vinjett som beskriver inledningen på ett fiktivt samarbetssamtal där formen är ett triangulerande samtal.

Barns delaktighet i sammanhanget samarbetssamtal

I januari 2020 blev FN:s konvention om barns rättigheter (barnkonventionen), efter att tidigare ha inkorporerats i svensk lagstiftning, en egen lag.³ Därmed har barn rätt till information, rätt att bli hörda och rätt att vara delaktiga i ärenden som rör dem.⁴ Samtidigt är det viktigt att beakta att delaktighetsperspektivet måste förenas, vägas och prövas mot omsorgsperspektivet, det vill säga barnets omsorgspersoner även fortsättningsvis behöver ha ett övergripande ansvar för barnets omsorg och behov.⁵

Det har under många år funnits en osäkerhet hos såväl föräldrar som professionella kring om, när och hur barn ska vara delaktiga vid samarbetssamtal. Det har förts fram farhågor kring att barn hamnar i lojalitetskonflikter, att barn blir indragna i vuxenkonflikter, att de får för stort ansvar, och att det dras

¹ Hafstad/Øvreeide (2013)

² Øvreeide (2021)

³ Lagen (2018:1197) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter.

⁴ Se Kunskapsdokumentet om Barnets bästa och barnets rätt att komma till tals.

⁵ Eriksson och Näsman, (2011).

igång processer som inte är till barnets bästa. Detta är olika perspektiv som påverkat osäkerheten kring hur barn bör involveras och vara delaktiga i samarbetssamtal.⁶

Intentionen att hålla barn utanför föräldrars svårigheter i samarbetet motiveras ofta som omsorg om barnen, inte så sällan med hänvisning till det gamla ordspråket, "det barn inte vet har dom inte ont av". Samtidigt visar forskning att barn behöver information om det som händer i deras liv, de behöver få tillgång till vuxnas perspektiv på situationen, de har inte alltid kognitiva förutsättningar att förstå vad som sker.⁷

Barn behöver få information om vad deras föräldrar tänker/känner och vill i samarbetet kring barnen, för att på ett tryggt sätt själva hitta fram till vad de tänker/känner och vill.

Barn som lever i relationella konflikter, befinner sig både formellt och psykologiskt i en otydlig situation, ibland med bristande omsorg men alltid med ett beroende till föräldrarna.

De känslomässiga relationella spänningar och beroendeställningen påverkar i hög grad barnets möjligheter att uttrycka en önskan som tydligt baseras sig på barnets egna behov och känslor.⁸

Genom att använda samtalsformen triangulerande samtal, där barnet och en eller båda föräldrarna deltar tillsammans beaktas såväl barnets rätt till information som barnets möjlighet att uttrycka sina tankar och känslor på ett sätt som tar hänsyn till barnets situation samtidigt som föräldrars övergripande ansvar för barnets behov tydliggörs.⁹

Triangulerande samtal

Haldor Øvreeide har beskrivit triangulerande samtal som en hybrid mellan ett individuellt samtal med barn, ett vägledande föräldrasamtal och ett systemiskt orienterat samtal.¹⁰ Samtalets grundform är att barn och föräldrar är tillsammans med en samtalsledare och samtalar om viktiga teman i barnets liv.¹¹ Tanken är att det samtalet ska möjliggöra en gemensam erfarenhet mellan barn och deras viktiga vuxna om något som det kan vara svårt att prata om, svårt att vara öppna kring.

Ett viktigt syfte är att barnet får stöd att autentiskt kunna beskriva sina upplevelser, erfarenheter och tankar kring temat, bland annat genom att samtalsledaren ger barnet dialogiskt stöd att uttrycka sig (se nedan under dialogprinciper). Föräldrar kan med sin närvaro utgöra ett stöd genom att ge barnet information som är relevant i situationen och ge barnet tillåtelse att prata öppet. Samtalsledaren kan med sin kunskap föra in viktiga perspektiv på händelser och sammanhanget, vilket kan ge stöd och bekräftelse till såväl barnet som föräldern.¹²

Ett gemensamt delande av svåra teman kan många gånger vara känsligt och utmanande, tillit och trygghet är avgörande för att barn ska kunna uttrycka sig autentiskt utan att komma i kläm i sina viktiga relationer.¹³

Ett gemensamt fokus på temat och delandet av barnets upplevelser och erfarenheter kan ge barnet medupplevelse, vilket är en förutsättning för psykisk utveckling. Samtidigt ger det föräldern möjlighet att få en mer nyanserad bild av barnet och barnets behov, det vill säga föräldern får stöd och hjälp att se barnet på ett nytt sätt, att se "det inre barnet".

Formen triangulerande samtal kan användas vid såväl utredande, informationsgivande, stödjande och bearbetande samtal. Samtalsformen är användbar så länge det inte handlar om avtäckande samtal, det vill säga samtal med syfte att bedöma barns behov av skydd, när det till exempel finns misstankar om

⁶ Redemo (1995-2021) erfarenhet från handledning med familjerättssekreterare.

⁷ Socialstyrelsen (2013), Øvreeide (2010)

⁸ Øvreeide (2010), Redemo (1995-2021) erfarenheter från handledning med familjerättssekreterare.

⁹ Øvreeide (2010)

¹⁰ Øvreeide (2010)

¹⁰ Hafstad/Øvreeide (2013)

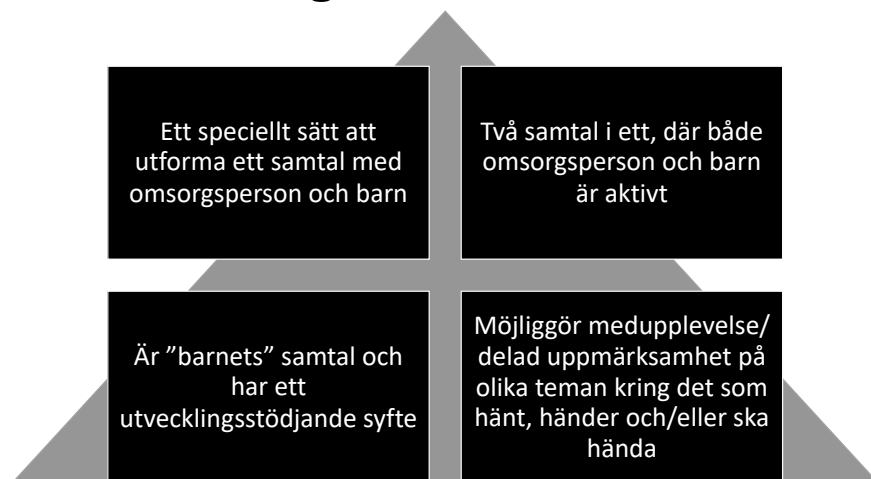
¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

¹³ Øvreeide (2010)

att barnet är utsatt för våld eller andra övergrepp från en förälder eller närstående. Då är det olämpligt att såväl föräldrar som närstående är närvarande vid samtalet med barnet.¹⁴

Triangulerande samtal

Figur framtagen av Haldor Øvreeide /Eva Redemo

Barn i kläm mellan stridande föräldrar

Ramen och metodiken i triangulerande samtal bidrar till att öka barns trygghet och har ett tydligt fokus på omhändertagande av barnet i själva samtalssituationen vilket är angeläget när barnet deltar vid samarbetssamtal.

Vårdnadskonflikter och samarbetssvårigheter mellan barnets viktiga vuxna är en typ av situation där barns möjlighet att vara öppna med sina tankar och frågor många gånger är begränsade. Deras relationella beroende till föräldrarna påverkar vad de upplever att de kan prata om, vad de upplever att de kan säga utan att riskera att bli avvisade från en eller båda föräldrarna.¹⁵

Föräldrar i vårdnadskonflikter och vid samarbetssvårigheter har ofta fullt upp med sig själva och sina egna behov och känslor, vilket påverkar deras förmåga till mentalisering,¹⁶ det vill säga till att se barnet och dess behov.

Inte så sällan tar barn ett stort ansvar för föräldrars mående, vilket kan visa sig genom att de inte tar upp teman som de upplever att föräldrar inte vill prata om och att de låter bli att ställa de frågor som de skulle behöva få de vuxnas svar på. Konsekvensen för barn blir att de hamnar i situationer med brist på information och brist på medupplevelse, de saknar ett delat engagemang kring sina erfarenheter och upplevelser med sina föräldrar. Dialogen mellan föräldrar och barn om svåra teman minskar eller upphör helt och barn blir då ensamma när det gäller att hantera och förstå situationen.¹⁷

¹⁴ Øvreeide (2010)

¹⁵ Redemo (1995-2021) erfarenheter från handledning med familjerättssekreterare.

¹⁶ Mentalisering handlar om att kunna föreställa sig att andra människor har avsikter och föreställningar, och att kunna leva sig in i och förstå en annan människas tanke och känslvärld.

¹⁷ Redemo (1995-2021) erfarenheter från handledning med familjerättssekreterare.

Omsorgstriaden

Innan syftet med att använda triangulerande samtal vid samarbetssamtal beskrivs mer specifikt förklaras nedan begreppet omsorgstriaden.¹⁸

Omsorgstriaden visar på nödvändigheten av att analysera det egna agerandet i samtal med barn och föräldrar. Valet av metoder kommer att få betydelse för i vilken utsträckning samtalsledaren bidrar till att försvaga eller förstärka föräldrars förmåga att agera utvecklingsstödande i relation till sitt barn, och i vilken utsträckning metoden bidrar till att öka eller minska föräldrarnas förmåga att placera sig i en ansvarstagande position i relation till barnet.¹⁹

Föräldrarna är barnets centrala omsorgsgivare och kvaliteten i relationen föräldrar – barn är helt avgörande för barnets utveckling. Samtidigt finns relationen i ett sammanhang, i ett nätverk av såväl privata som professionella personer, och dessa "vi-andra positioner" kommer på olika sätt påverka omsorgsrelationen. Det innebär att samtalsledaren med sitt agerande kan förstärka alternativt försvaga trygghet och tillit i relationen mellan barn och föräldrar.²⁰

När föräldrar är närvarande i samtal med barn blir det möjligt för barnet att se sin förälder som någon som kan och vill ta ansvar för barnet. Föräldern lyfts fram som en resurs i barnets liv, samtidigt som föräldern görs ansvarig och får mandat att agera som omsorgsperson. En viktig bas för barns trygghet är upplevelsen av att föräldrar eller andra omsorgspersoner har ett överordnat och informerat perspektiv på barnets situation. Barns medupplevelse med sina omsorgspersoner har en annan utvecklings-stödande kvalitet än medupplevelse med professionella.²¹

Systemteoretiskt perspektiv

Det finns många olika teorier som är användbara i det psykosociala arbetet men i det triangulerande samtalet utgör det systemteoretiska perspektivet en grundläggande bas. Det som skiljer det systemiska perspektivet från andra perspektiv och teorier är sammanhangets betydelse.²²

Barnets förståelse av världen och det som sker i deras liv skapas i ett sammanhang där barnets viktiga vuxna bidrar. Meningsskapandet har alltid en relationell prägel det vill säga tolkningen av det barn är med om skapas i barnets dialog med sina föräldrar eller andra omsorgspersoner. Dessa så kallade omsorgsrelationer präglas av såväl barns beroende till omsorgspersonen som omsorgspersonens makt och ansvar.

Professionella som möter barn i olika sammanhang ger ofta uttryck för att vilja ta del av barns opåverkade röst, samtidigt vet vi att barn är relationella varelser, som inte lever i ett vakuum. Barn har ingen opåverkad röst.

Barns relationella beroende och tillhörighet gör att barn säger/gör det dom kan göra utifrån hur de uppfattar situationen. Barn agerar strategiskt utifrån vad de tror kan ge dem mest närhet, de vill inte riskera avvísning i sina närmaste relationer, relationer som de inte kan välja eller välja bort.²³

Anpassning är en av barns viktigaste överlevnadsstrategier. Barn sågar inte av den gren de sitter på, det finns en logik i deras beteende. Det ställer oss inför etiska överväganden när vi samtalar med barn i professionella sammanhang.²⁴

¹⁸ Hafstad/Øvreeide (2013)

¹⁹ Ibid

²⁰ Ibid

²¹ Øvreeide /Redemo (1995-2021) erfarenheter från utbildningar i Samtal med barn.

²² Hårtveit/Jensen (2012)

²³ Øvreeide (2010)

²⁴ Øvreeide /Redemo (1995-2021) erfarenheter från utbildningar i Samtal med barn.

Enskilda samtal kontra triangulerande samtal

Socialtjänsten har en lång tradition av att föra så kallade enskilda samtal med barn, det vill säga samtal där barnets föräldrar inte är närvarande. Samtalet följs ofta upp med ett föräldrasamtal där samtalsledaren återger en sammanfattning av samtalet med barnet, det vill säga förmedlar innehållet av det barnet berättat. De enskilda samtalen motiveras ofta av en intention att barnet ska få komma till tals opåverkat, det vill säga utan påverkan från föräldrar eller nätverk.²⁵

Men barnets viktiga vuxna/föräldrar kommer påverka barnet oavsett om de är i rummet eller inte. Haldor Øvreeide pratar om omsorgspersoner/föräldrar som det tredje ansiktet och han pekar på det självklara faktum att de finns närvarande i barnets huvud oavsett om de deltar fysiskt eller inte. När det tredje ansiktet, det vill säga föräldern, deltar i dialogen med barnet kan samtalsledaren föra en dialog med föräldern om för barnet relevanta frågor/teman. Barnet får då den information de behöver om situationen för att kunna uttrycka sig så autentiskt som möjligt. Genom samtalsledarens frågor till föräldern kan barnet få föräldrarnas tillåtelse att uttrycka sig öppet om temat.²⁶

Vid samtal med barn i samarbetsamtal liksom vid andra samtal med barn inom socialtjänsten krävs dubbla fokus, dels fokus på samtalets syfte men också fokus på samtalets eventuella konsekvenser. Enskilda samtal riskerar att försvaga barns relation till sina viktiga vuxna, de riskerar att öka osäkerhet och otrygghet i deras viktiga omsorgsrelation, dvs relationen till föräldrarna.²⁷

Socialstyrelsen skrev tidigare i sin bok *Samtal med barn* (2005):

*"Samtalsledaren måste se till att inte genom skickligt ställda frågor få barn att säga mer än dom vill. Man får inte utforska svåra områden på ett sätt som gör att barnet efteråt kan komma att ångra vad det har berättat."*²⁸

Genom att barn och föräldrar närvarar tillsammans i samtalet ökar vi förutsättningarna för att skapa trygghet och tillit i såväl samtalet som i relationen mellan barn och föräldrar.

Skillnaden mellan ett enskilt samtal och ett triangulerande samtal är att de personer som barnet behöver få dela sina betydelsefulla känslor och tankar med finns närvarande och kan därmed bli berörda och få en känslomässig förståelse för barnet i stunden i det levda ögonblicket det vill säga under samtalet. Detta gemensamma delande, medupplevelsen ökar föräldrars förmåga att se barnet och barnets behov, och att inta en ansvarstagande position i relation till barnet. Förutom att triangulerande samtal möjliggör för föräldrar att se och uppleva barnets behov kan barnet se och uppleva föräldrars resurser och omsorg vilket bidrar till att förstärka och öka tryggheten i omsorgsrelationen. I triangulerande samtal får föräldern en möjlighet att ge relevant information och rätta till eventuella missuppfattningar och ge barnet tillåtelse och stöd att prata om det svåra temat.²⁹

Det innebär också som nämndes tidigare i texten att föräldern får del av barnets berättelse i det levda ögonblicket. De får i stunden en mer nyanserad bild av barnet och barnets behov, något som möjliggör en annan emotionell påverkan än när föräldrar får barnets röst silad och berättad av professionella.³⁰

Triangulerande samtal möjliggör:

- att barnet får bekräftelse av omsorgsperson och ett godkännande att prata om svåra saker,
- att omsorgspersonen kan ge barnet viktig information och reda ut eventuella missuppfattningar,
- att omsorgspersonen kan få en vidgad/förändrad syn på barnet och barnets behov,
- att omsorgspersonen motiveras till att inta en mer ansvarsfull position i relation till barnet,
- att barnet får medupplevelse - delad uppmärksamhet kring temat, det som hänt, händer eller ska hända

²⁵ Redemo (1990/2021) Utbildning och handledning med yrkesverksamma inom socialtjänsten.

²⁶ Øvreeide (2010)

²⁷ Redemo (1995-2021) erfarenheter från handledning med familjerättssekreterare.

²⁸ Socialstyrelsen (2004)

²⁹ Øvreeide, (2021) Samtaler med barn – et triadisk prosjekt.

³⁰ Øvreeide/Redemo (1995-2021) erfarenheter från utbildning i samtal med barn.

- att barnet får utvecklingsstöd.³¹

Viktigt att det är barnets samtal och syftet är att barnet ska få med sig något, dvs det ska ha ett utvecklingsstödande syfte.

Vad handlar triangulerade samtal om

När barn ska närvara vid samarbetsamtal kan det genomföras med båda föräldrarna närvarande samtidigt, men ibland kan det vara bättre att inleda med två samtal, det vill säga barnet deltar med en förälder i taget för att på så sätt minska barnets stress och utsatthet. Detta måste avgöras från fall till fall och beror dels på konfliktens omfattning men framförallt på föräldrars förmåga att se till barnets behov under samarbetsamtalet.

Att ha ett förberedande samtal med föräldrar inför att barnet ska delta kan många gånger öka förutsättningarna för att samtalet ska bli utvecklingsstödande för barnet. Som samtalsledare är det viktigt att föra in frågan om barnets delaktighet relativt snart i samarbetsamtalsprocessen, att inte låta det gå för många samtal innan barnet deltar.

Genom barnets delaktighet och närvaro kan det ges information om vad som hänt, händer och ska hända och samtidigt få stöd att uttrycka sig om sin situation. Genom delaktighet ökas barns, välmående och deras känsla av sammanhang (KASAM). Samtidigt får föräldern hjälp att inta en ansvarig omsorgsposition.³²

Hur ofta och hur många gånger barn ska delta i samtalen behöver vara en närvarande fråga under hela samarbetsamtalsprocessen och motiveras av barnets behov.

Det kan handla om att olika situationer där föräldrar eller samtalsledare ser behov av till exempel:

- **Förmedla information**
skapar en gemensam info/förståelse av situationen
- **Utveckla åsikter och ömsesidig förståelse**
gemensamt undersöka teman...medupplevelse

Samtalsledaren bör redan inledningsvis göra en överenskommelse med föräldrar om att ha ett triangulerande samtal i samband med avslutet, detta för att barnets rätt till information och delaktighet beaktas.³³

Förhållningssättet i triangulerande samtal beskrivs bäst som två samtal i ett, det vill säga det är två dialoger som sker parallellt, en dialog mellan samtalsledaren och en förälder och en dialog mellan samtalsledaren och barnet. Både barn och förälder är aktiva, men det betyder inte att båda pratar lika mycket. Barnet kan ibland vara helt tysta men samtidigt i hög grad delaktiga med ett aktivt lyssnande.³⁴

Det speciella med triangulerande samtal är att metoden har ett tydligt fokus på den individuella dialogen. Barn och föräldrar är både dialogpartners och observatörer till samtalsledarens individuellt organiserade dialog med den andre. Det kan uttryckas som att de indirekt blir informanter till varandra. När barn får observera en respektfull och engagerad dialog mellan samtalsledaren och en förälder kring situation och temat får det betydelse för barnets motivation och intresse. Genom föräldrars tillit till samtalsledaren kan hen skapa ett tryggare rum för barnet att uttrycka sig i. När föräldrar får observera samtalsledarens dialog med barnet kan det öka föräldrarnas förståelse för barnets behov. En central poäng i triangulerande samtal är att barnet emotionellt och behovsmässigt får beröra och påverka framförallt föräldrarna men också samtalsledaren. Det kan ge så väl motivation som precision i föräldrarnas utvecklingsstöd. Föräldrarna kan till exempel ge barnet information som det behöver, en information som oftast bara föräldrarna har och de kan rätta till eventuella missuppfattningar som de hör att barnet har. Föräldrarna blir inte bara ett vittne till dialogen mellan barn och samtalsledaren, de blir ett subjekt som måste förhålla sig till det som är relevant för deras omsorgsansvar för barnet.³⁵

³¹ Ibid.

³² Redemo (1995-2021) erfarenheter från handledning med familjerättssekreterare.

³³ Øvreeide/Redemo (1995-2021) erfarenhet från utbildning i samtal med barn.

³⁴ Øvreeide (2021)

³⁵ Ibid

Metod vid triangulerande samtal

Samtalsledaren bör inleda med föräldrarna och ge dem en dialogisk erfarenhet som möjliggör tillit och trygghet i relationen. Barnets relationella beroende gör att föräldrarnas tillit till samtalsledaren blir avgörande för att barnet ska få trygghet och frihet att prata så öppet som möjligt. Vi behöver så tidigt som möjligt bekräfta den viktiga omsorgsposition som föräldern har i relation till barnet och låta barnet "se" det.

Nedan följer några exempel på detta:

Samtalsledare: *"Jag vet att ni föräldrar har varit måna om att inte dra in Pelle i er konflikt.....berätta?"*

Samtalsledare: *"Jag vet att du som mamma är mån om att Pelle inte ska känna sig pressad att välja mellan pappa och dig.....så vad tror du mamma är viktigt att Pelle får veta nu?"*

Samtalsledare: *"Vad skulle du som mamma önska att Pelle får med sig idag, vilka frågor tror du att han behöver svar på från er föräldrar?"*

Genom att samtalsledaren redan tidigt i samtalet visa på ansvarsförhållandena, är det lättare att ha det som en ram för det fortsatta samtalet, vilket kan vara helt avgörande för barnets önskan och tillit till att våga delta i samtalet. Under hela samtalet behöver samtalsledaren försöka hålla relationen och tryggheten till föräldern så optimal som möjligt utan att ge avkall på öppenhet kring de teman som är viktiga för barnet.³⁶

När barn deltar i samarbetsamtal finns det ofta fler syften och fokus att beakta, det handlar bland annat om att ge barn information om hur föräldrarna ser på situationen, på samarbetet och på barnets behov, att ge barnet stöd att reagera på det föräldrarna förmedlar/informerar om och att ge barnet stöd att få dela sina erfarenheter och upplevelser.³⁷

Allt metodiskt arbete måste knytas till samtalets syfte och våra metoder måste tjäna detta syfte.

Nedan följer en beskrivning av viktiga metodiska aspekter:³⁸

Inled med att "intervjua" föräldrarna om vad de önskar att barnet ska få ut av samtalet, hur det tror det är för barnet att vara närvarande, vilka tankar och överväganden de har haft kring sitt samarbete, hur de har resonerat när de kommit fram till hur de vill samarbeta, vad de tror är viktigt för barnet att veta osv.³⁹

Samtalsledaren bör ställa frågor som tar fram föräldrarnas kompetens och resurser, ställer frågor som hjälper föräldern att mentalisera sitt barn, det vill säga att läsa det inte barnet. Samtalsledaren för en dialog med föräldern samtidigt som barnet är observatör till samtalet. När innehållet är relevant för barnet, det vill säga när barnet fått information och perspektiv på situationen ökas barnets motivation och intresse att dela sina erfarenheter och upplevelser.⁴⁰

Den rumsliga placeringen är inte helt oviktig och bör på olika sätt stödja samtalets metodik – dialogsekvenser med individer som har ömsesidiga band men olika roller. Det kan kännas tryggt för barnet om alla sitter runt ett bord, men se till att barnet inte sitter inklämt, och helst inte har någon direkt framför sig. Ett rektangulärt bord är ofta funktionellt då kan barnet sitta på kortsidan med samtalsledaren på ena långsidan och föräldrarna på andra långsidan. Denna placering där barnet slipper möta ett ansikte, det vill säga sitta mittemot någon, bidrar till att öka barnets frihetsgrad, barnet får en friare subjektplats och såväl samtalsledare som föräldrar kan lättare se och ta del av hur barnet reagerar och tänker när samtalsledaren är i dialog med föräldrarna.⁴¹

³⁶ Øvreeide (2021)

³⁷ Redemo(2018-2019) Utbildning Samarbetsamtal Ersta Sköndals Högskola.

³⁸ Øvreeide (2021)

³⁹ Redemo (2018-2019) Utbildning Samarbetsamtal Ersta Sköndals Högskola.

⁴⁰ Øvreeide (2021)

⁴¹ Øvreeide (2021), Øvreeide (2010)

Viktigt är också att erbjuda alla något att dricka, genom att ge barnet saft och de vuxna kaffe eller te visas dels omsorgen om föräldrar och barn men också hierarkin i samtalssituationen. Det vill säga föräldrar och barn har olika roller i samtalet vilket kan synliggöras på olika sätt bland annat genom att de erbjuds olika förtäring.

Papper och pennor kan läggas där barnet ska sitta, det ger barnet något att gripa tag i, att sysselsätta sig med, någonstans att göra av händerna. Många barn börjar ofta direkt att rita något. Pappret kan också användas av samtalsledaren och barnet tillsammans om till exempel hen vill visualisera något eller konkretisera ett tema, det ger också möjlighet till ett gemensamt fokus i dialogen.⁴²

Dessa mer praktiska aspekter i det triangulerande samtalet syftar till att ge barnet en upplevelse av omsorg och omtanke, när föräldrarna ser samtalsledarens omhändertagande av barnet kan det öka deras känsla av trygghet i situationen och bidra till att föräldrarna lättare kan slappna av.⁴³

Ytterligare aspekter som är viktigt rent metodiskt är förstås **samtalsledarens svar på barnets kommunikationsinitiativ i samtalet**. Det finns några kännetecken i samtalsledarens "beteende" som ökar barnets motivation att delta i samtalet.⁴⁴

Haldor Øvreeide har identifierat 5 grundläggande dialogprinciper som kännetecknar utvecklingsfunktionella samspel. Dessa principer ger bra hållpunkter för ett praktiskt metodiskt angreppssätt i samtalet. De ger barnet stöd under berättandet, hjälper barnet att "ta fram" tankar och känslor samtidigt som det kan ge barnet bekräftelse och erkännande.⁴⁵

Dialogprinciperna

- Följprincipen
- Relevansprincipen
- Subjektprincipen
- Rytmprincipen
- Hierarkiprincipen

Följa/intoning

Den vuxne har sin uppmärksamhet riktad mot barnet och visar sig tillgänglig för barnet. Den vuxne följer barnet, explicit och implicit, och försöker skapa sig en föreställning om var barnet har sitt fokus, och vad barnet upplever i situationen. Det kan vara något som barnet säger, visar i lek eller teckning, eller uttrycker med känslor. Detta sker som ett antagande, en hypotes, det vill säga inte som en sanning om barnet. Det ger den vuxne något att utgå ifrån när hen närmar sig barnet. Genom att följa och bekräfta barnets initiativ och fokus stärks barnets känsla av betydelse och inte så sällan ökar barnets intresse av att vilja delta i samtalet och dela sina upplevelser.

Relevans

Med utgångspunkt från intoningen av barnet, tar den vuxne initiativ och ger barnet respons som barnet kan använda i stunden, det vill säga den vuxnes initiativ och/eller svar på barnets initiativ blir relevant för barnet. Det kan handla om att barnet får emotionell bekräftelse och/eller stöd eller annan information som det kan ha nytta av, i eller utanför samtalssituationen. Samtalet behöver täcka barnets behov av den information som barnet saknar, samtalsledaren kan behöva förbereda sig genom att fundera på vilka frågor just detta barn behöver svar på, det vill säga är upptagna av.

⁴² Ibid

⁴³ Ibid

⁴⁴ Ibid

⁴⁵ Ibid

Subjektplats

Barnet ges utrymme och tid till att forma sina egna initiativ och svar genom att den vuxne respekterar barnets självorganisering. Barnet får rätt att äga sina upplevelser och får rätt att påverka samtalet, barnet är också en aktör med rätt att ta initiativ i samtalet. Barnet behöver uppleva att samtalsledaren inte tar över eller på annat sätt begränsar det som hen säger, det vill säga att barnet känner sig bekräftad i sin rätt att uttrycka sig självständigt.

Rytm/turtagning

Dialogen kännetecknas av en ömsesidig rytm, en turtagning, där bådas initiativ får plats. Det handlar om att samtalsledaren behöver anpassa sitt tempo, att inte reagera för fort på barnets uttalande utan skapa en process där det blir ett utbyte, där samtalsledarens initiativ bygger vidare på barnets uttryck så att temat/ämnet fördjupas. Samtalsledaren måste tåla både kortare och längre pauser.

För att en dialog ska uppstå måste båda parter vara orienterade mot varandra och respektera varandra som subjekt. Starten i samtalet blir extra viktig eftersom den skapar mönster för den fortsatta processen. Samtalsledaren behöver skapa en dialog som bygger på en turtagning och behöver vara extra noga med att inte leda samtalet monologiskt.

Hierarki/ansvar

Samtalsledaren tar och visar ansvar för dialogsituationens process och trygghet, det innebär att hen tar ett ledarskap med ansvar för att ge barnet förutsättningar och stöd att hantera situationen. Men också ett ansvar som går längre än här och nu situationen. Samtalsledaren behöver ha dubbla fokus, dels fokus på samtalets syfte men också på samtalets tänkbara negativa konsekvenser för barnet och för barnets relation till sina viktiga vuxna. Det handlar också om rent praktiska aspekter som att strukturera samtalet, sammanhangsmarkering, ge relevant information, styra samtalet så det blir utvecklingsstödande för barnet, och att markera och ta ansvar för att avslutet i samtalet blir bra för barnet.

Mentaliserande perspektiv

Om föräldrar ska agera utvecklingsstödande för sitt barn behöver de kunna förhålla sig till "det inre barnet", det vill säga att de kan förstå barnets grundläggande motiv, intentioner och behov. Föräldrarna behöver kunna orientera sig mot barnets kognitiva och emotionella processer.⁴⁶

Som tidigare beskrivits är föräldrar i vårdnadskonflikter ofta upptagna av sina egna känslor och tankar, och de har många gånger förlorat en del av sin mentaliserande uppmärksamhet på barnet. Därför är det viktigt att samtalsledaren har detta perspektiv i samtalet vilket innebär att samtalsledaren bekräftar och benämner tänkbara känslor, tankar och upplevelser som både barn och vuxna kan känna igen sig själva och varandra i. Föräldrar som har svårigheter att läsa sitt inre barn behöver känna att professionella kan erkänna och förstå deras position, det vill säga att föräldrar upplever att professionella kan mentalisera dem för att de ska kunna rikta sitt fokus mot och mentalisera sitt barn.⁴⁷

Inte så sällan behöver samtalsledaren hjälpa föräldern att fokusera på "det inre barnet", det innebär att hens dialog med föräldern innehåller frågor som hjälper föräldern att leva sig in i och försöka förstå barnets tankar och känslor.⁴⁸

Nedan följer några exempel på detta:

Samtalsledare "Vad tror du som pappa har varit svårast för Pelle efter skilsmässan?"

Samtalsledare "Hur tror du som pappa att Pelle har påverkats av konflikten?"

Samtalsledare "Vad tror du som pappa är viktigast för er pojke just nu"

⁴⁶ Øvreeide (2010)

⁴⁷ Øvreeide/Redemo (1995-2021) erfarenheter från utbildning i samtal med barn.

⁴⁸ Ibid.

Samtalsledare *"När Pelle nu hör att ni har enats om....vad tror du att han tänker/känner....vad tror du han blir mest glad över"*

Samtalsledaren behöver hjälpa föräldrar in i en subjektposition, det vill säga där de görs till ansvariga omsorgspersoner, samtidigt som barnet i sin lyssnande position får ta del dialogen vilket möjliggör igenkänning i föräldrarnas beskrivningar.

Fånga hela berättelsen

Haldor Øvreeide och hans kollegor har under många år arbetat med att utveckla samtalsformen triangulerande samtal och en viktig aspekt av deras drivkraft har varit deras erfarenhet att de berättelser som tycks stödja och främja barns utveckling är framförallt de som delas i en viktig relation, företrädesvis med barnets omsorgspersoner. De pekar också på att oavsett samtalsform behöver barnet stöd att fånga hela berättelsen vilket innebär att dels ge barnet stöd att skapa en överblick i situationen, få svar på frågorna som vem, vad, var, när och hur, dels hjälpa barnet få ord för den subjektiva känslan i berättelsen och få bekräftelse på sin upplevelse och till sist också hjälpa barnet att synliggöra beskrivningar som stärker barnets självkänsla och upplevelse av kompetens.⁴⁹

Avslutningsvis

Kort sammanfattning av metodiken vid samarbetsamtal⁵⁰

- Inled samtalet med föräldern.
- Ge vardera föräldern stöd att berätta om vilka tankar och överväganden de har kring sitt samarbete och sin omsorg om barnet
- Ställ frågor till vardera föräldern som kan vara angelägna för barnet, det vill säga som kan ge barnet relevant information
- Ställ mentaliserande frågor till vardera föräldern, det vill säga frågor som hjälper föräldern att läsa "det inre barnet. Det bidrar till att barnet får en upplevelse av "du förstår hur jag har det" och en känsla av bekräftelse. Barnet får del av föräldrarnas resurser och ansvar.
- Samtala med barnet kring det föräldrarna sagt. Låt föräldrarna höra vad barnet tänker och känner, få del av barnets upplevelse och inställning till det som sker och till familjens framtid, kanske har dom ett råd till föräldrarna. Ge föräldrarna utrymme att beröras känslomässigt. Använd dialogprinciperna och undvik frågor till barnet, ge hellre en beskrivning som barnet kan utgå ifrån, "reagera på". Låt föräldrarna beröras känslomässigt av barnets berättelse.
- Ge barnet bekräftelse och erkännande.
- Markera avslut och ge information om hur samtalsledare och föräldrarna ska gå vidare, och information om hur barnet ska delta fortsättningsvis.

⁴⁹ Øvreeide (2010)

⁵⁰ Redemo (2018-2019) Utbildning i Samarbetsamtal Ersta Sköndal Högskola.

Förslag till diskussionsfrågor

Vad tänker ni är viktiga förutsättningar för att genomföra triangulerande samtal vid samarbetsamtal.

Finns det tillfällen då triangulerande samtal inte är lämpligt i samband med samarbetsamtal.

Utgå ifrån avsnittet Metod vid triangulerande samtal och reflektera kring

- Egna utmaningar hos dig som samtalsledare?
- Hur kan du förbereda föräldrarna inför det triangulerande samtalet?

Diskutera och dela era tankar och erfarenheter av frågeställningarna nedan

Reflektera över meningen på sid. 2 *"Barn behöver få information om vad deras föräldrar tänker/känner och vill i samarbetet kring barnen, för att på ett tryggt sätt själva hitta fram till vad de tänker/känner och vill."*

Reflektera över meningen på sid. 5 *"Barns relationella beroende och tillhörighet gör att barn säger/gör det dom kan göra utifrån hur de uppfattar situationen. Barn agerar strategiskt utifrån vad de tror kan ge dem mest närhet, de vill inte riskera avvísning i sina närmaste relationer, relationer som de inte kan välja eller välja bort"*

Reflektera över meningen på sid. 6 *"De (föräldrarna) får i stunden en mer nyanserad bild av barnet och barnets behov, något som möjliggör en annan emotionell påverkan än när föräldrar får barnets röst "silad" och berättad av professionella"*

Reflektera över stycket på sid 8 *"När barn deltar i samarbetsamtal finns det ofta fler syften och fokus att beakta, det handlar bland annat om att ge barn information om hur föräldrarna ser på situationen, på samarbetet och på barnets behov, att ge barnet stöd att reagera på det föräldrarna förmedlar/informerar om och att ge barnet stöd att få dela sina erfarenheter och upplevelser."*

Referenslitteratur

- Eriksson M. och Näsman E. När barn som upplevt våld möter socialtjänsten: Om barns perspektiv, delaktighet och giltiggörande. Gothia. Stockholm; 2018.
- Hafstad R. och Øvreeide H., Utvecklingsstöd-föräldrafokuserat arbete med barn. Studentlitteratur AB. Lund; 2013.
- Hårtveit H. och Jensen P. Familien plus en: en resa genom familjeterapins praktik och idéer. Studentlitteratur AB. Lund; 2012.
- Øvreeide H. Samtal med barn. Studentlitteratur AB. Lund; 2010.
- Øvreeide H. (2021) Samtaler med barn – et triadisk prosjekt. Texten kommer att finnas med i antologin *Samtaler i relasjonelt arbeid* Redaktörer: Lennart Lorås och Jacob Christiansen. Antologin kommer att ges ut på Fagbokforlaget i Norge under hösten 2021.
- Samtal med barn i socialtjänsten. Socialstyrelsen; 2004.
- Att samtala med barn - Kunskapsstöd för socialtjänsten, hälso- och sjukvården och tandvården. Socialstyrelsen; 2018.
- Barn som anhöriga. Konsekvenser och behov när föräldrar har allvarliga svårigheter, eller avlider. Socialstyrelsen; 2013.

Materialet baserar sig också på erfarenheter från utbildningar i samtal med barn som Eva Redemo haft tillsammans med Harald Øvreeide under åren 1995-2021, utbildningar som Eva Redemo haft i samarbetssamtal på Ersta/Sköndal/Bräcke Högskola 2018-2019 och från handledningar som Eva Redemo haft med familjerättssekreterare under åren 1995-2021.

16. Forskning om samarbetssamtal och medling vid vårdnadstvist eller konflikt

Vad är samarbetssamtal?

Samarbetssamtal är strukturerade samtal under sakkunnig ledning med föräldrar som är oeniga om hur de ska lösa frågor kring vårdnad, boende, umgänge och barnets försörjning. Samtalen kan ske i samband med eller efter en separation men också med föräldrar som aldrig levt tillsammans. Syftet med samtalen är att samtalsledaren ska hjälpa föräldrarna att göra överenskommelser kring barnet, utifrån barnets behov och eventuella önskemål.

Föräldrar som inte kan komma överens kan själva begära att få samarbetssamtal. När föräldrar tvistar i domstol kan även rätten förordna om samarbetssamtal. Rätten kan även förordna om medling. De samarbetssamtal som ges av kommunens socialtjänst är en form av familjemedling.

Frågan om föräldrarnas möjlighet att genom kommunens samarbetssamtal få hjälp att nå enighet i frågor om vårdnad, boende och umgänge regleras i 5 kap. 3 § socialtjänstlagen, SoL och 6 kap. 18 § föräldrabalken, FB. Till stöd för arbetet med samarbetssamtal finns även Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd (HSLF-FS 2017:51). Rättens möjlighet att besluta om medling regleras i 6 kap. 18 a § FB.

Intentionen med både medling och samarbetssamtal är således att föräldrarna ska nå en överenskommelse.

Barns delaktighet i samarbetssamtal

1990 ratificerade Sverige, som ett av de första länderna i världen, FN:s konvention om barnets rättigheter, den så kallade barnkonventionen. De flesta länder i världen har anslutit sig till konventionen.¹ Sedan den 1 januari 2020 är barnkonventionen svensk lag.² Konventionens grundsyn innebär att varje barn har rätt att utan diskriminering få sina rättigheter respekterade. Dessa rättigheter är principen om att barnets bästa ska beaktas i alla beslut som rör barn, rätten för barnet att få uttrycka sin åsikt och bli respekterad och alla barns rätt till liv och utveckling.

¹ 196 länder har förbundit sig att följa barnkonventionen.

² Lagen (2018:1197) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter.

Att barnet har rätt att komma till tals och rätt att få information och uttrycka sin åsikt framgår av 6 kap. 2 a § FB när det gäller utredningar och upplysningar som familjerätten lämnar till domstol. När det gäller utredningar och upplysningar ska utredaren höra barnet om det inte är olämpligt (6 kap. 19 och 20 §§ FB). Socialnämnden får i ett förfarande om vårdnad, boende eller umgänge enligt 6 kapitlet i föräldrabalken höra ett barn utan vårdnadshavarens samtycke och utan att vårdnadshavaren är närvarande (6 kap. 20 a § FB).³ Detsamma gäller när domstolen enligt 6 kap. 18 § FB uppdragit åt socialnämnden eller något annat organ att i barnets intresse anordna samarbetsamtal i syfte att nå enighet mellan föräldrarna.

När det gäller frivilliga samarbetsamtal enligt socialtjänstlagen saknas lagstiftning men det framgår av förarbeten till föräldrabalken att när det gäller barns rätt att komma till tals är utgångspunkten att hänsyn ska tas till barnets vilja inte enbart vid domstolars bedömning utan även generellt vid socialnämndens hantering av frågor om vårdnad, boende och umgänge.⁴

Samarbetsamtal - Kartläggning av föräldrars och samtalsledares erfarenheter

På uppdrag av regeringen genomfördes en kartläggning av samtalsledares erfarenheter och upplevelser av samarbetsamtal som presenterades i en rapport 2016. Av kartläggningen framgår bland annat att barn sällan kommer till tals i samarbetsamtal.⁵

Uppdrag till SBU

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd, MFoF gav år 2020 Statens beredning för medicinsk och social utvärdering, SBU i uppdrag att ta reda på vilken sammanställd forskning som finns för samarbetsamtal och medling för föräldrar som är i konflikt med varandra i samband med vårdnadstvist eller konflikt?

Genomförandet av sökningen

SBU har gjort sökningar i databaserna Academic Search Premier (Ebsco), APA PsycInfo (Ebsco), ERIC (Ebsco), Library, Information Science & Technology Abstracts (Ebsco), MEDLINE with Full Text (Ebsco), Psychology and Behavioral Sciences Collection (Ebsco), SocINDEX with Full Text (Ebsco), Social Care Online (Social Care Institute for Excellence, SCIE). Sökningar gjordes även på Folkhelseinstituttets (Norge) och VIVE's (Danmark) hemsidor.

SBU har formulerat frågan enligt följande PICO⁶:

Population: föräldrar i samband med vårdnadstvist eller konflikt där det föreligger konflikt mellan vårdnadshavarna eller föräldrarna om barnets/barnens umgänge, boende, vårdnad och försörjning (eller ett av områdena, ej enbart försörjning)

³ Prop. 2020/21:150 s. 150-151

⁴ Prop. 1997/98:7 s. 43 och Prop. 2005/06:99 s. 47

⁵ Samarbetsamtal. Kartläggning av föräldrars och samtalsledares erfarenheter. Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd, MFoF (2016).

<https://www.mfof.se/download/18.7a15f94516e8e25421b18716/1574925630064/samarbetsamtal-kartlaggning.pdf>

⁶ PICO är en förkortning för patient/population/problem, intervention/index test, comparison/control (jämförelseintervention) och outcome (utfallsmått). För ytterligare information se [SBU:s metodbok](#)

Intervention: samarbetsamtal eller medling med syfte att minska konflikter om vårdnad/umgänge/boende.

Control: ingen insats, annan insats, väntelista

Outcome:

- ärenden till domstolen
- överenskommelser
- samarbetsförmåga (föräldrarelationen)
- konfliktnivå
- förståelse för barnet
- psykisk hälsa hos förälder inklusive stress, ångest, depression
- psykisk hälsa hos barnet/barnen inklusive stress, ångest, depression
- välbefinnande
- våldsutsatthet hos förälder
- våldsutsatthet hos barnet/barnen
- beteendeproblem hos barnet
- missbruk hos förälder
- sjukskrivning hos förälder
- fysisk hälsa hos förälder
- barnets delaktighet
- aktualisering inom socialtjänstens barnavård

För att SBU skulle inkludera en artikel i svaret krävdes att den var publicerad på engelska eller ett av de skandinaviska språken. Endast artiklar som genomgått en peer review är inkluderade.

Litteratursökningen har begränsats till artiklar publicerade från år 2000 och framåt. Svaret har begränsats till systematiska översikter från år 2012 och framåt, i och med att Socialstyrelsen publicerade sin systematiska översikt på området år 2011.⁷

Resultatet från SBUs sökning

SBU:s upplysningstjänst har i ett svar till MfF presenterat resultatet från den litteratursökning och granskning av primärstudier⁸ och systematiska översikter⁹ som gjordes med anledning av frågeställningen ovan¹⁰. Av svaret framgår att SBU inte identifierat någon systematisk översikt som är gjord efter 2012. SBU har däremot identifierat elva primärstudier som har publicerats under perioden 2011-2020 och som undersökt effekten av samarbetsamtal och medling med föräldrar i konflikt.

Eftersom upplysningstjänsten inte bedömer risken för bias i primärstudier har resultat och slutsatser inte presenterats i SBUs rapport. Den som vill läsa artiklarna finner dem i referenslistan i rapporten.

⁷ Interventioner för att förebygga och hantera föräldrars konflikter och tvister kring vårdnad, boende och umgänge. Socialstyrelsen (2011) [Interventioner för att förebygga och hantera föräldrars konflikter och tvister kring vårdnad, boende och umgänge \(socialstyrelsen.se\)](#)

⁸ Forskning som innehåller nya resultat, och inte bara är referat av redan publicerad forskning.

Originalforskning redovisas vanligen i form av artiklar, originalartiklar, i vetenskapliga tidskrifter, medan sammanfattning av existerande forskning skrivs i översiktsartiklar, ofta även kallade reviewartiklar.

⁹ Sammanställning av resultat från sådana studier som med systematiska och explicita metoder har identifierats, valts ut och bedömts kritiskt och som avser en specifikt formulerad fråga

¹⁰ [Samarbetsamtal och medling vid vårdnadstvist eller konflikt \(sbu.se\)](#)

MFoFs granskning av artiklar som inkluderar eller fokuserar barn i samarbetssamtalen

Socialnämndens ansvar att inkludera samtal med barn i sitt arbete har alltmer utökats de senaste åren. MFoF har därför valt att närmare granska de primärstudier som inkluderar eller fokuserar barn i samarbetssamtalen. Av de elva studierna som SBU identifierade var det tre som inkluderade eller fokuserade barn i samarbetssamtalen. MFoF har valt att granska två av dessa artiklar Ballard mfl (2013) och Rudd mfl (2015). SBU har bistått MFoF i granskningen av primärstudiernas risk för bias (risk för överskattning eller underskattning av resultat). Den tredje artikeln som inkluderar eller fokuserar barn i samarbetssamtalen av McIntosh (2008) har tidigare granskats av Socialstyrelsen och bedömts ha hög risk för bias.

Bedömning och slutsats

De tre studierna som inkluderade eller fokuserade samtal med barn i samarbetssamtalen bedömdes ha hög risk för bias. Studierna var inte tillräckligt bra genomförda bland annat eftersom populationerna i studierna inte är jämförbara. På grund av studiernas brister presenteras inte resultat.

Oavsett det bristande vetenskapliga underlag som finns för effekten av barns involvering i samarbetssamtal så ingår det i barnkonventionen och annan lagstiftning att inkludera barn i frågor som rör dem. MFoF anser att olika former av medlingsmetoder behöver utvärderas i en svensk kontext, exempelvis om skilda medlingsmetoder som inkluderar barn har olika effekt på barns delaktighet, välmående, grad av överenskommelser mellan föräldrar.

Referenser

Vårdnad, boende och umgänge (Prop. 1997/98:7).

Nya vårdnadsregler (Prop. 2005/06:99).

Ett förstärkt barnrättsperspektiv i vårdnadstvister (Prop 2020/21:150).

Samarbetssamtal och medling vid vårdnadsvist eller konflikt. Statens beredning för social och medicinska utvärdering, SBU. Stockholm 2021.

Socialstyrelsen. Interventioner för att förebygga och hantera föräldrars konflikter och tvister kring vårdnad, boende och umgänge. En systematisk översikt om effekter. Socialstyrelsen. Stockholm; 2011.

Samarbetssamtal. Kartläggning av föräldrars och samtalsledares erfarenheter. Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd (MFoF) Skellefteå; 2016.

Ballard RH, Holtzworth-Munroe A, Applegate AG, D'Onofrio BM, Bates JE. A randomized controlled trial of child-informed mediation. Psychol Public Policy Law. 2013;19(3):271-81.

Rudd BN, Ogle RK, Holtzworth-Munroe A, Applegate AG, D'Onofrio BM. Child-informed mediation study follow-up: Comparing the frequency of relitigation following different types of family mediation. Psychol Public Policy Law. 2015;21(4):452-7.

McIntosh JE, Wells YD, Smyth BM, Long CM. Child-focused and child-inclusive divorce mediation: comparative outcomes from a prospective study of postseparation adjustment. Fam Court Rev. 2008;46(1):105-24.

17. Konflikt och medling

Kunskapsdokumentets innehåll

Samhället hanterar konflikter på olika sätt såsom genom domstolsavgöranden skiljedomsförfaranden, medling och samarbetsamtal. I det här dokumentet kommer MFoF att övergripande beskriva konfliktteori och medling.

Konfliktteori

Det finns olika sätt att beskriva konfliktteori. Kanske kan det beskrivas som ett sätt att systematisera tankar och föreställningar om konflikter och konfliktlösning från olika vetenskaper. Kanske är det egentligen ingen teori utan ett samhällsfilosofiskt sätt att se på sociala system, enligt vilket dessa utvecklas genom motsättningar och oförenliga gruppintressen.¹ Konflikter är en företeelse i samhället som sker på flera olika arenor och nivåer. Kanske är det därför mer rimligt att tala om konfliktperspektiv snarare än konfliktteori, eftersom teorierna är hämtade från vitt skilda områden.²

Konflikt

Ordet konflikt kommer från det latinska ordet conflictus som betyder sammanstötning, att kollidera eller råka i strid med någon. Konflikt innebär således ett möte mellan sådant som inte är förenligt. Konflikten kan finnas såväl inom en människa som mellan personer, grupper, organisationer eller stater.³ Någon enhetlig definition av begreppet finns inte utan definitionen tycks mer bero på vilka vetenskapliga eller praktiska syften som finns med förklaringen av begreppet.

Konflikter är nödvändiga och oundvikliga

Konflikten kan vara konstruktiv eller destruktiv. De flesta människor reagerar negativt på ordet konflikt och tänker på att relationer förändras eller förstörs. Mer sällan hör man talas om att konflikten också är en möjlighet till exempelvis växande, utveckling och omorientering.⁴ Men konflikter är också en drivkraft. De är allmänmänskliga, nödvändiga och oundvikliga eftersom det handlar om människors förmåga att kämpa för sina intressen och behov, för rättvisa, frihet och lika värde. Konflikt uppstår när en vilja, ett behov eller en önskan möter motstånd.⁵

¹ Psykologguiden

² Lenneér - Axelson och Ingela Thylefors (2013)

³ Ekeland (2006), Nordhelle (2006), Nationalencyklopedin.

⁴ Norman och Öhman (2011)

⁵ Nordhelle (2006)

Konflikter uppstår när egna behov och intressen hotas

Det innebär att en konflikt uppkommer när olikheter mellan människor som är beroende av varandra upplevs som oförenliga och hotande i förhållande till egna behov och intressen och det därmed skapas spänningar och känslor eftersom en av parterna upplever att den andre använder makt för att påverka situationen till sin egen fördel.⁶

Hur konflikten hanteras beror på tidiga erfarenheter

Vad vi gör med varandra i konflikter, det vill säga hur vi uppför oss mot varandra och hur vi gör för att lösa en konflikt, har betydelse för vilka känslor som väcks inom oss. Några grundmönster i vårt sätt att reagera skapas tidigt i livet och upprepar sig med variationer också i vuxenlivet. En konflikt är en sådan situation där vi lätt kan dras med av intuitiva reaktionssätt och känslor.⁷

Konflikthantering

En tvist är ett symptom på en underliggande konflikt som inte har kunnat hanteras eller lösas av parterna. Det bästa är därför att förebygga tvisten eller i vart fall att se till att den inte trappas upp. Om det saknas en medvetenhet om egna partiska eller selektiva perceptioner,⁸ egna attributioner⁹ och projiceringar¹⁰ hamnar personerna lätt i ett upptrappande tillstånd där motparten istället för sakfrågan blir problemet. Upptrappningen av konflikten beskrivs av konfliktforskaren Friedrich Glasl genom nio steg i en *Konflikttrappa*. Det finns också andra sätt att beskriva processen som en trappa där konflikten för varje steg blir allt allvarigare men det är givetvis en förenkling eftersom varje konflikt har sin unika karaktär och dynamik. Beskrivningen visar ändå viktiga aspekter av hur en konflikt kan utvecklas.

Konfliktens upptrappning – de nio stegen

1. Åsikter blir ståndpunkter

Parternas åsikter blir alltmer låsta och leder ibland till sammanstötningar. De är medvetna om existerande spänningar men är övertygade om att dessa kan lösas genom samtal. Samarbetet fungerar mellan parterna och dialog är fortfarande möjlig.

2. Polarisering och debatt

Nu sker en polarisering i parternas tankar, känslor och viljor. Deras dialog övergår i diskussion och senare i debatt. Taktiken är att låtsas som om argumenteringen förs på ett rationellt sätt när parterna istället använder kvasi-rationella argument, exempelvis om orsakssamband, för att slippa ifrån sitt eget ansvar i konflikten. Parterna drar konsekvenser ur motpartens utsagor in absurdum för att göra dem tillspetsade. Argumentationen syftar till att påverka motpartens känslor och bringa denne ur balans.

3. Handling i stället för ord

⁶ Ekeland (2014)

⁷ Ekeland (2014)

⁸ Egidius (2021) Uppfattningsförmåga, varseblivning i betydelsen den process som gör att vi uppfattar oss själva, andra och vår omvärld, föremål, händelser, situationer, talade och skrivna ord och meddelanden med mera som objekt.

⁹ Egidius (2021) Tillskrivande något att vara orsak till viss händelse, förändring, handling, reaktion, upplevelse och så vidare, så att man därigenom känner att man får en förklaring.

¹⁰ Egidius (2021) En försvarsmekanism som innebär att individen tillskriver andra personer de mindre önskvärda egenskaperna hos sig själv.

Parterna förlorar tron på att samtal hjälper. De feltolkar handlingar och litar inte längre på varandra. Parternas pessimistiska förväntningar leder till ett snabbare konfliktförlopp och inlevelseförmågan går förlorad. Deras inställning är konkurrensinriktad, snarare än samarbetsinriktad och det blir lätt att hamna i ett fastlåst läge.

4. Stereotyper bildar koalitioner

Parternas konflikt handlar mer om vinst och förlust än om sakfrågor. Klichéer används angående vetande, kunnande och fackkompetens. Parterna styr in varandra i negativa roller och bekämpar dessa. De söker efter möjligheter att skada den andre parten. Det handlar mer om att maximera den andre partens obehag än att maximera sina egna fördelar. Parterna börjar söka aktivt stöd från omgivningen.

5. Tappa ansiktet

Parterna använder sig av offentliga och direkta personliga angrepp och tron på motståndarens moraliska integritet går förlorad. Ritualiserat iscensatta demaskeringsaktioner sker som får avslöjanden att verka som aha-upplevelser. I den här fasen vänder sig sympatisörerna emot parterna. Parterna blir allt mer isolerade.

6. Hotstrategier

Parterna försöker med extrema hot utöva inflytande på varandra. Deras agerande styrs alltmer av panikimpulser. Stressen ökar genom ultimatum och motultimatum och de aggressiva handlingarna ökar okontrollerat.

7. Begränsad förintelse

Parterna tenderar att se motparten som kapabel till vad som helst och attacker kommer utan förvarning. Den andre partens attacker ses som hårda och vedergällningen blir överdriven. Värden och dygder vänds till sin motsats vilket innebär att relativt små egna skador värderas som en vinst.

8. Fragmentering

Parterna vill åstadkomma varandras sammanbrott och försöker misskreditera motståndaren på alla tänkbara sätt. Målet är total förstörelse.

9. Tillsammans ner i avgrunden

Det finns inte längre någon väg tillbaka. Önskan att förinta fienden, sker till priset av självförintelse. Personen kan vara beredd att på längre sikt skada omgivningen, respektive efterkommande med den egna undergången.¹¹

Ovanstående beskriver en upptrappning av konflikten där parterna snabbt *rullar* utför konflikttrappan mot eventuell total förintelse. Parterna kan emellertid, i varje givet ögonblick, bestämma sig för att stanna på aktuellt steg och även att backa tillbaka till föregående steg. Att förbehållslöst be om ursäkt kan exempelvis vara ett första steg tillbaka mot försoning och fortsatt samlevnad. Konflikttrappan är tillämplig på varje typ av konflikt, från interpersonella konflikter till konflikter mellan länder.¹²

Konfliktens delar

Konflikten kan sägas involvera tre delar - *människa*, *problem* och *process*. Eftersom människor är inblandade har processen ett stort inslag av subjektivitet och oförutsägbarhet. Alla individer betraktar

¹¹ Jfr Norman och Öman (2011)

¹² Ibid.

tillvaron utifrån sitt eget psykologiska bagage. Vare sig parterna eller medlaren är fria från det förflutna och måste försöka undvika selektiv¹³ och partisk perception.¹⁴

Människan

Människan är en av sidorna i den triangel som en konflikt består av. Med sig bär människan hela sin historia av framgångar och tillkortakommanden. Människor har olika värdesystem och finner olika mening med sina liv. De bär också med sig sin mentala konstitution, sina känslor, möjligheter och sin personlighet. Om medlaren inte har kännedom om parternas värderingar kan det vara svårt att möta deras behov och intressen.

Det finns olika sätt att beskriva konfliktstilar. De amerikanska psykologerna Kenneth W. Thomas och Ralph H. Kilmann har gjort följande kategorisering; mildrande eller anpassande, undvikande, kompromissande, samarbetande eller problemlösande och dominerande, kämpande eller tvingande. Stilarna har identifierats utifrån omsorg om egna intressen och utifrån omsorg om andras intressen. (Se även kunskapsdokument om transformativ medling och systemisk kognitiv medling)

I en konflikt finns två saker att ta hänsyn till:

- Att nå en uppgörelse som tillfredsställer egna behov och mål
- Att bibehålla en önskvärd relation till den andra

Anknytningsmönster, mentalisering och känsloreglering påverkar konfliktlösningsförmågan

Konflikthanteringsförmågan både under barndomen och senare i livet underlättas av den inre trygghet som barnet kunnat utveckla under de första levnadsåren. En trygg anknytning banar väg för en konstruktiv konflikthantering,¹⁵ Ett tryggt barn är ofta mer kreativt och uthålligt när det gäller problemlösning. Dessa egenskaper är värdefulla för att förebygga och hantera konflikter och för att kunna föra dialoger och kunna hitta andra lösningar inom ramen för den samarbetande konfliktstilen.¹⁶ (Se kunskapsdokument om anknytningsteori).

Mentaliseringsförmågan handlar om att se sig själv utifrån och andra inifrån. Det innebär att personen har förmåga att kunna se ett samspel både ur sitt eget och ur den andres perspektiv utifrån såväl känslor, tankar och intentioner som handlingar. En individ kan mentalisera det förflutna, nuet och framtiden. Mentaliseringsförmågan utgör en grundläggande del i social kompetens och har stor betydelse för att förebygga konflikter eftersom individen bättre kan leva sig in i en annan persons situation.¹⁷

Känsloreglering handlar om förmågan att kunna identifiera sina känslor, förstå dem och kunna hantera dem och de växer fram i den dagliga relationen med de närmaste. En trygg anknytning och mentalisering påverkar barnets förmåga till känsloreglering. Barnet känner sig förstått och lär sig därmed förstå hur andra känner sig. Förmåga till känsloreglering har stor betydelse för uppbyggnaden av konflikthanteringsförmågan eftersom motsättningar väcker exempelvis stress, olust, aggression och skuld¹⁸.

¹³ Dvs. det vill säga att bara se det vi själva vill se och tolka situationer till vår egen fördel.

¹⁴ Norman och Öman (2011)

¹⁵ Bowlby (2010), Broberg mfl. (2020)

¹⁶ Broberg mfl. (2020)

¹⁷ Ryden och Wallroth (2008) och Skåderud mfl (2010) i Lennér Axelsson och Thylefors (2013)

¹⁸ Lennér Axelsson och Thylefors (2013)

De olika konfliktstilarna

Anpassande

De gemensamma intressena betonas och försöker uppfylla andras behov, medan de egna behoven sätts i bakgrunden. Stilen kan vara bra för tillfälliga lösningar.

Undvikande

Konflikten ignoreras, men försvinner inte, utan dyker regelbundet upp när parterna kommer i kontakt med varandra. Känslor och uppfattningar hålls tillbaka och individen drar sig undan.

Kompromissande

Parterna försöker finna en ömsesidigt acceptabel lösning. Båda parter måste ge upp något för att vinna något annat.

Samarbetande eller problemlösande

Parterna identifierar underliggande behov och försöker hitta lösningar som tillfredsställer dessa. Parterna har olika uppfattningar och lär av varandra. Man eftersträvar en lösning på konflikten som gagnar båda parterna.

Dominerande, kämpande eller tvingande

Man använder tvång och makt för att nå sina mål. Någon blir vinnare och någon blir förlorare.

Ur detta kan man se ett antal möjliga resultat av konflikthanteringen.

- Seger för ena parten och förlust för den andra,
- Kompromiss, en medelväg som balanserar parternas krav och önskemål mot varandra,
- Vinna-vinna-lösningar,
- Ingen överenskommelse uppnås, konflikten kvarstår.¹⁹

Om två stilar möts till exempel en *kämpande* och en *mildrande* kan utgången i förhandlingen tyckas given - den *mildrande* ger sig. Men det kan också innebära, att överenskommelsen aldrig blir genomförd eftersom den mildrande personen gjort så omfattande eftergifter, att överenskommelsen blir alltför besvärlig att genomföra. Det kan också innebära att någon överenskommelse aldrig görs. Ett exempel är när den ena parten i förhandlingen bara kräver och kräver, medan den andra parten bara noterar vad som krävs, utan att invända mot kraven. Den krävande parten, som plötsligt får nej på alla sina krav, kan få svårt att backa. Det är därför båda parter ansvar att reagera och ge tydliga signaler i förhandlingen.

Parterna i konflikten kan förstas också överge sina utgångspositioner och införa nya argument som leder till att konflikten upplöses.²⁰

Kommunikation

Aktivt lyssnande (se även kunskapsdokumenten om samtal med barn)

För att nå ett lyckat resultat och förbereda sig mentalt kan det vara viktigt att känna till parternas konfliktstilar. Det kan då vara möjligt att förhandla om processen och det kan innebära att parterna kan komma överens om att övergå från kamp till samarbete - det vill säga, man förhandlar om *processen*.²¹

¹⁹ Lenneér - Axelson och Ingela Thylefors (2013)

²⁰ Ibid.

²¹ Norman och Öman (2011), Lenneér Axelsson och Thylefors (2013)

Alla människor behöver bli sedda, hörda, bekräftade och få vara delaktiga i det som sker. Den som blir överkörd i en förhandling har troligen inte fått några av dessa behov tillgodosedda. Ett sätt att tillgodose dessa behov är att medlaren lyssnar aktivt på föräldrarna.²²

Strategin

Medlaren arbetar exempelvis med tre steg:

- Hur är det nu (problembeskrivning)?
- Hur skulle du vilja att det skulle vara (mål)?
- Hur ska det gå till (medel)?

Taktiken

Medlaren är aktiv, frågar, uppmuntrar, omformulerar och bekräftar det parterna beskriver.²³ (Se även kunskapsdokument om transformativ medling och systemisk kognitiv medling).

Känslor

Medlaren behöver vara empatisk, men ändå neutral och behöver därför redan i introduktionen betona att konfliktfyllda situationer kan uppstå och att förmågan att visa förståelse inte är detsamma som att hålla med någon i sak. Att ha ett inkännande förhållningssätt är en förutsättning i medling. Parterna behöver som tidigare nämnts bekräftas men även bekräfta varandra.²⁴

När det gäller föräldrar som separerat kan hanteringen av parternas känslor vara viktigare än den materiella frågan. Att få ge uttryck för sin sorg, ilska och oro är behov som är svåra att undertrycka. Det är bra att bekräfta dessa känslor tidigt i processen. Så länge som parterna är blockerade av negativa känslor har de svårt att bidra till processen.²⁵

När känslorna svalnat kan medlaren återföra diskussionen till processen och parterna kan börja se framåt. Medlaren har också möjlighet att se till att känslor som är mycket starka, och som skulle riskera att förstöra processen, i stället kan få ventileras i enskild sittning med medlaren. När känslorna är upprörda kan medlaren också välja att gå in och förhandla om processen det kan exempelvis ske genom att påpeka att föräldrarna varit överens om att låta en i taget tala, eller att parterna kommit överens om att tala om sig själva i *jag-form* i stället för att använda *du-budskap*. (*Du gör aldrig ...! Du gör alltid ...!*).²⁶

Om medlaren insisterar på att den inledande överenskommelsen ska hållas, kan metoden också skapa ett gott mönster för föräldrarna, som de kan använda även när de inte befinner sig i medling. Föräldrar kommer att vara bundna till varandra under ett helt liv, genom barnet, och måste hitta effektiva sätt att kommunicera.²⁷

Problemet

Det första en medlare behöver göra, är en noggrann screening av problemet för att se vilket eller vilka verktyg som passar just den konflikten. Vad är orsaken till problemet och hur har konflikten utvecklats? Medling kan vara ett verktyg men ibland kanske endast i en avgränsad del av konflikten. Definitionen av problemet har således stor betydelse eftersom den påverkar vilken metod som kommer att användas. När problemet inringats, väljs metod och beslutas vilka resurser som ska ställas till parternas förfogande. Medlaren måste alltså redan vid de inledande samtalen försöka bedöma

²² Ibid.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid.

konflikten och avgöra huruvida det är exempelvis terapi eller annan typ av hjälp eller stöd som någon eller båda parter behöver, eller om någon annan konfliktlösningsmodell är lämpligare.²⁸ Alla som arbetar med konfliktlösning lägger dock inte samma vikt vid orsaken till konflikten. Särskilt den lösningsfokuserade metoden innebär att man snarare fokuserar vid hur situationen ser ut när problemet är löst.

Olika typer av konflikter

Det kan vara hjälpsamt att dela in konflikterna i olika kategorier. Vissa tvister rör *fakta* medan andra rör *värden, behov* och *struktur*. Nordhelle delar in konflikterna i fyra grupper som kan göra det enklare att förstå vad konflikten handlar om och hur den kan hanteras.²⁹

Intressekonflikter

Intressekonflikter uppkommer oftast när det finns en begränsad mängd av något som båda parter önskar eller har behov av. Ju mer grundläggande ett behov är desto svårare är det att förhandla om. Ett intresse upplevs inte lika nödvändigt som ett behov och är därför lättare att förhandla om. Önsknings är enklast att förhandla om eftersom det är möjligt att vara utan dem.

Instrumentella konflikter

Parterna är inte eniga om vad som är viktigt att prioritera och varför. Det kan handla om vad parterna ska göra, hur det ska göras, vilka mål de har och vilka medel eller metoder som behöver användas för att nå målet. Instrumentella konflikter är ofta sammanflätade med värdekonflikter eller intressekonflikter men kan också vara rent instrumentella. Både målet för aktiviteten och de medel eller åtgärder som kommer att användas för att uppnå målet kan alltså vara källor till konflikt. De flesta av dessa konflikter löses genom förhandlingar.

Värderingskonflikter

En värde- eller värderingskonflikt beror på att parterna har olika uppfattning vad gäller människosyn, moral, ideologi eller andra liknande frågor. Det här är den svåraste konflikten att hantera, eftersom den beror på djupt rotade känslor. För att lösa den här typen av konflikt behöver parterna acceptera varandras åsikter och värderingar även om de tycker olika.

Pseudokonflikter

Den här typen av konflikter har antingen inget faktiskt innehåll eller ett falskt innehåll. Konflikten kan bygga på ett missförstånd, en fantasi, ett ogrundat rykte eller en överdrift från något håll. Båda parter tror då att konflikten gäller något som har sin grund i verkligheten och agerar utifrån detta. Om ett sådant missförstånd klaras upp i tidigt skede undviks att konflikten eskalerar.

Faktakonflikter som en del av värderings- och intressekonflikter

Ibland kan två parter var oense om den faktiska situationen. Olika bedömningar görs av vad som faktiskt hänt. Båda parter anser att det finns en objektiv verklighet, att en har rätt och den andre fel. Tiden används för att bevisa vem som har rätt. För att förhindra att konflikten förstärks behöver medlaren stoppa argumentationen genom att tala om att han eller hon har förstått att parterna har olika uppfattningar och att medlaren inte kommer att ta ställning till vem som har rätt eller fel.

Processen

Konfliktens tredje beståndsdel utöver *människa* och *problem* är *processen* (förfarandet). Tvister kan förutom genom medling lösas genom förhandling, rättegång eller skiljeförfarande. De flesta tvister

²⁸ Ibid.

²⁹ Jfr Nordhelle (2006), Ekeland (2014), Norman och Öman (2011) och Lennéer Axelsson och Thylefors (2013)

löses genom öppen kommunikation och aktivt samarbete eller genom kompromisser. Andra tvister löses ofta genom förhållning, anpassning eller undvikande. I det senare fallet finns konflikten kvar och kan störa den befintliga eller framtida relationen. Vissa tvister kan bara lösas i organiserad form och ibland med hjälp av rättssystemet. Nedan finns olika processer för konfliktens hantering, lösning eller upplösning mer detaljerat beskrivna.³⁰

Förhandling

Förhandlingsprocessen kännetecknas av att parterna själva har kontroll över tvisten, dess utgång och genomförandet av den ingångna överenskommelsen. Förhandlingen kommer att inkludera eller exkludera alla de frågor som parterna är överens om.³¹

Rättegång

Rättegång innebär att tvisten avgörs i domstol av en eller flera domare som fattar ett beslut, inte av parterna själva. Parterna avhänder sig genom rättegången kontrollen över såväl förfarandet som utgången i målet, utöver de yrkanden som dessa inledningsvis framställt samt den bevisning som de har presenterat.³²

Domstolsprocessen går normalt till så, att en av parterna skickar in en stämningsansökan till tingsrätten som delges motparten med en uppmaning att skicka in ett svaromål till rätten. Efter eventuell ytterligare skriftväxling kallas parterna till muntlig förberedelse hos rätten.³³

Vid den muntliga förberedelsen medverkar parterna och eventuellt deras ombud samt ordföranden i målet (en domare) och en protokollförare. Syftet med den muntliga förberedelsen är bland annat att reda ut målet (yrkanden, inställning, omständigheter, bevisning m. m.) så att målet kan företas till avgörande antingen vid förberedelsen eller vid särskild huvudförhandling. Vid den muntliga förberedelsen ska också klarläggas om det finns förutsättningar för förlikning (46 kap 6 § andra stycket, femte punkten rättegångsbalken).³⁴

Skiljeförfarande

Skiljeförfarande är en typ av privat rättsskipning, där parterna själva väljer de personer som ska lösa tvisten. Antalet domare varierar med den form av skiljeförfarande som används, men normalt är antalet domare en till fem. Processen är reglerad i lag om skiljeförfarande.³⁵

Medling

Medling kan i dess enklaste form sägas vara en organiserad förhandling där en eller flera medlare försöker få två eller flera parter att komma fram till en gemensam överenskommelse.³⁶

Medling

Vad är medling

Medling kan, på samma sätt som förhandling, på ett övergripande sätt, vara positionell eller intressebaserad. Medlingen kan vara distributiv eller integrativ, men också transformativ (omformande/förändrande) eller terapeutisk. (Se Kunskapsdokument om transformativ medling och systemisk kognitiv medling.) Alhadeff beskriver den verkliga fördelen med

³⁰ Norman och Öman (2011)

³¹ Ibid.

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

medling så, att den möjliggör för parterna i en konflikt att byta paradigim i sin relation, från konfrontation och konkurrerande intressen till samarbete och gemensamt sökande efter en kreativ lösning.³⁷

När det gäller positionell medling fokuseras det på parternas positioner dvs är de starka eller svaga. När det gäller intressebaserad medling fokuseras mer på parternas intressen av vad de vill ha ut av tvisten.

Medlingen kan ha en terapeutisk funktion, även om vissa utövare är av den uppfattningen att området terapi ska lämnas till yrkesmän inom det specialområdet. Det faktum att en tvist flyttas över från parterna till en tredje person - med exklusiv uppgift att hjälpa båda parter - har dock en lugnande effekt på parternas känslor. Detta kan göra det lättare att nå fram till en överenskommelse och även att få förståelse för sin egen roll i konflikten. Att bli sedd, hörd, bekräftad och få vara delaktig i det som sker, är grundläggande behov hos alla människor och har en läkande effekt på många problem. Medlingens terapeutiska effekt bör därför inte underskattas och kan ligga i vågskålen i valet mellan metoder. Medling är dock inte terapi. Målet med medling och terapi skiljer sig åt.³⁸ (Se även kunskapsdokument om transformativ medling och systemisk kognitiv medling)

Målet med medling

Till skillnad från domstolsprocessen efterforskar medlaren inte vem som har rätt och vem som har fel. Därmed inte sagt att medlaren inte söker grunder för en rättvis uppgörelse, i en jämförelse med hur lagstiftaren ser på saken till exempel när det gäller barns rättigheter. Medling har karaktären av gemensam problemlösning och bygger på frivillighet även om vissa typer av medling kan vara obligatorisk.³⁹

Medling bygger också på tanken att medverkan av en tredje part skulle ge bättre förutsättningar för en lösning av konflikten än vad parterna kan åstadkomma på egen hand. Denna person kan vara neutral och opartisk eller inte.⁴⁰

En av medlarens uppgifter är att hjälpa parterna hitta lösningar som båda parter kan leva med och som innebär att relationen kan fortsätta. När det gäller samarbetsamtal är syftet också att hjälpa föräldrar att träffa överenskommelser kring barnet utifrån barnets behov och eventuella önskemål.

Det existerar flera olika teorier om medling. (Se kunskapsdokument om transformativ medling och systemisk kognitiv medling). En vanligt förekommande fråga är huruvida dessa metoder ska användas renodlade eller om de går att kombinera med varandra. Vissa av grundarna till dessa skolor ställer sig avvisande till att deras metoder går att kombinera med andras. Andra anser att det går att kombinera dem.

När medling inte är lämpligt

Vad som däremot är klart, är att om det är uppenbart att parterna inte kan skilja på sak och person, eller inte har distanserat sig tillräckligt till sina egna känslor, kan medling vara omöjlig att genomföra.

Medlaren bör då avbryta medlingen och rekommendera parterna att återkomma när det finns bättre grund för att återuppta medlingen.⁴¹

Situationer när medling inte är lämplig kan exempelvis vara när parterna är för upprörda för att tala med varandra på ett meningsfullt sätt, om det finns skäl tro att någon använder medlingen för att öka konflikten, om en part verkar oförmögen att lyssna eller verkar för störd för att kunna förhandla fram ett fungerande avtal, problemet enligt medlaren inte går att medla om, person inte vill medverka eller om

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Norman och Öhman (2011), jfr HSLF-FS 2017:51)

exempelvis domstolen kan vara lämpligare och skillnader i styrka gör en rättvis överenskommelse osannolik.⁴² (Se även kunskapsdokument om transformativ medling och systemisk kognitiv medling).

Är någon medlingsmetod mer verksam i ärenden om vårdnad, boende och umgänge?

Statens beredning för medicinsk och social utvärdering, SBU har på uppdrag av MFoF undersökt om det finns evidens för att någon form av medling är mer verksam i ärenden som rör vårdnads, boende och umgängesproblematik än någon annan metod av medling. Det finns idag dock ingen forskning som kan visa att en metod är mer verksam än någon annan.

⁴² Beer och Stief (1997)

Förslag på diskussionsfrågor

Vilka konflikter kan bidra till utveckling och vilka gör det inte?

Vilken betydelse har anknytningsmönstret för konfliktens utveckling?

I vilka situationer fungerar inte medling?

Diskutera vilka olika medlingsformer som finns. Skiljer sig samarbetsamtal på något sätt från annan medling?

Referenslista

Ekeland T-J., *Konflikt och konfliktförståelse – för vården och den sociala sektorn*. Liber. Malmö; 2006.

Glaas, F. *Confronting Conflict*. Hawthorn Press. Wiltshire; 1999.

GLASL, F. (1982) 'The process of conflict escalation and roles of third parties,' in G. B. J. Bomers and R. B. Peterson, (eds) *Conflict management and industrial relations*, (pp. 119-140) The Hague: Kluwer Nijhoff Publishing.

GLASL, F. (1997) *Konfliktmanagement. Ein Handbuch für Führungskräfte, Beraterinnen und Berater*, 5. Auflage. Bern: Paul Haupt Verlag.

GLASL, F. (1999) *Confronting conflict. A first-aid kit for handling conflict*, Stroud: Hawthorne Press

Hareide D., *Konfliktmedling*. Studentlitteratur. Lund; 2006.

Haynes J. M., Fong, L., Fong S., *Mediation - Positive Conflict Management*. State University of New York Press. New York; 2004.

Nordhelle, Grethe, *Manipulasjon*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 2009.

Nordhelle, Grethe, *Mekling II*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 2007.

Nordhelle, Grethe, *Mekling - konfliktforståelse og konflikthåndtering*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 2006

Norman J. och Öman L., *Medling och andra former av konflikthantering*. Lustus förlag. Uppsala; 2011.

Tjersland

Vindeløv, Vibeke, *Konfliktmaegling*, Jurist- og Ökonomforbundets Forlag, Köpenhamn, 2004.

18. Separation - en kris för alla i familjen

Risken för att uppleva en separation

Ensam barn samt de barn som har minst tre syskon har större risk att uppleva en separation mellan föräldrarna än de med ett eller två hemmaboende syskon. Barnets och föräldrarnas födelseland påverkar också risken för att vara med om en separation. För barn som själva är utrikes födda eller som har föräldrar som är födda i annat land är risken större än för de med inrikes födda föräldrar. Utbildningsnivån har betydelse, ju högre utbildning föräldrarna har desto mindre risk har barnet att vara med om en separation. Även föräldrarnas ålder vid barnets födelse har betydelse. Framförallt har barn med föräldrar som var 24 år eller yngre vid barnets födelse en betydligt högre risk för att vara med om en separation jämfört med de som var äldre. Föräldrarnas sysselsättningsgrad har också betydelse. Andelen barn som upplever en separation i familjer där båda föräldrarna förvärvsarbetar är lägre än i familjer där ingen av föräldrarna är yrkesarbetande.¹

Växelvist boende

Boendesituationen för barn till särlevande föräldrar har förändrats över tid. En allt större andel av barnen bor ungefär lika mycket hos båda föräldrarna, så kallat växelvis boende, medan andelen som endast bor hos den ena föräldern har minskat.² På 1980-talet bodde cirka en procent av barnen med separerade föräldrar växelvist. Denna andel ökade till omkring fyra procent i början av 1990-talet och till 28 procent år 2006/07. Nyare statistik visar att andelen fortfarande låg på 28 procent år 2016/17.³ Enligt en del forskare har vuxna personer med föräldrar som separerat en förhöjd risk om närmare 40 procent att själva drabbas av separation.⁴ Ett stort antal vuxna och barn berörs alltså direkt av en separation och de konsekvenser som en sådan för med sig både på kort och lång sikt.

Kunskapsdokumentets innehåll

Avsikten är att dokumentet ska ge samtalsledaren kunskaper om krisens förlopp samt om de känslomässiga svårigheter en separation mellan två föräldrar kan föra med sig. Kunskapsdokumentet beskriver de konsekvenser föräldrarnas separation kan få för ett barn. Intentionen är att

¹ Olika familjer lever på olika sätt; SCB 2014b..

² Olika familjer lever på olika sätt; SCB 2014b.

³ Undersökningar av levnadsförhållanden (ULF/SILC); SCB 2019. (SCBs rapport; Olika familjer lever på olika sätt tar dock avstamp i en separat undersökning vars syfte varit att beskriva just barns boendesituation. I denna undersökning skattades andelen växelvis boende barn till 35 procent år 2012/13. En anledning till att resultaten skiljer sig åt är att undersökningarna har delvis olika design.)

⁴ Gähler, Hong och Bernhardt (2007)

samtalsledaren ska få en viss förståelse för vilka svårigheter föräldrar kan ha att nå samförståndslösningar när de befinner sig i olika faser av sorgeprocessen eller när en eller båda föräldrarna har varit med om svåra och obearbetade separationer som barn.

Separationen är en kris

Alla skilsmässor och separationer är olika men för de flesta föräldrar är separationen en känslomässig och svår process – såväl inom individerna som i relationen mellan dem.⁵ En del föräldrar som separerar har under en lång tid haft konflikter och svårigheter. Kanske har de försökt hitta lösningar på problemen utan att lyckas och kanske har de sedan tillsammans bestämt att en skilsmässa eller en separation är den bästa lösningen. I andra förhållanden kommer separationen plötsligt för en av parterna. Starka och svåra känslor kan väckas hos den part som inte är förberedd, särskilt om den andre föräldern träffat en ny partner.⁶ Förutom de känslor som aktualiseras i den aktuella situationen kan separationen väcka obearbetade känslor från tidigare händelser i livet. Dessa känslor från tidigare händelser i livet kan försvåra den nuvarande krisbearbetningen. Den förälder som haft en otrygg barndom kan få det svårare att klara av en separation än den förälder som levt i trygghet. (Se avsnitt Konsekvenser för barnet när föräldrarna är i konflikt.)

En smärtsam skilsmässa kan påverka och försvåra anpassningsförmågan till ett liv som ensamstående. Den som tagit initiativ till skilsmässan anpassar sig i allmänhet lättare än den som motsatt sig separationen.⁷

För många innebär krisen en avgörande vändpunkt i livet som medför att negativa känslor så småningom vänds till positiva. Det gäller när den egna upplevelsen av totalt känslomässigt kaos övergår i öppenhet för nya möjligheter. Enligt Amato kan skilsmässan ses som en anpassningsprocess som försvåras av olika stressorer⁸ och som underlättas av skyddsfaktorer.⁹

Har orsaken till separationen betydelse för krisens omfattning?

Det vanligaste skälet till skilsmässa är enligt vad par själva uppger *otrohet*. Andra skäl som ofta åberopas har med *äktenskapets kvalitet* att göra, exempelvis att makarna inte passar ihop, att de har vuxit ifrån varandra eller har svårt att kommunicera med varandra. En tredje grupp anger att orsaken till skilsmässan främst handlar om *partnerns brister*, såsom alkohol- och drogproblem eller om psykisk och fysisk misshandel.¹⁰

Kvinnor refererar oftare till känslomässiga och relationsrelaterade problem inklusive partnerns problembeteende medan män har en tendens att hellre se externa faktorer, som arbete, som ett skäl till separationen.¹¹ Män verkar generellt ha svårare för att formulera sina känslor. I en studie uppgav hela nio procent av männen – men ingen av kvinnorna – att de inte visste orsaken till uppbrottet.¹²

⁵ Wallerstein J. S. och Blakeslee S. (1989), Socialstyrelsen (2012)

⁶ Wallerstein J. S. och Blakeslee S. (1989)

⁷ Amato (2000), Lidgard (2010)

⁸ Stressorerna kan vara fysiska, sociala eller psykiska.

⁹ Amato (2000), Lidgard (2010)

¹⁰ Amato och Previti, (2003), Lidgard (2010)

¹¹ Kitson och Holmes, (1992), Lidgard (2010)

¹² Amato och Previti, (2003), Lidgard (2010)

Krisen kan komma senare i livet

Många föräldrar är förberedda på att separationen inledningsvis kan vara påfrestande men många blir förvånade över de kriser som kan inträffa senare i livet, exempelvis när den tidigare partnern träffar en ny partner eller när barn föds i de nya familjerna.

Krisen kan påverka samarbetsförmågan

Oavsett när krisen kommer kan den påverka förmågan att samarbeta och hitta bra lösningar för de gemensamma barnen.

Krisen kan delas in i olika faser

Separationsprocessen inleds oftast medan makarna fortfarande är gifta och slutar långt efter det att äktenskapet formellt är över.¹³ Det innebär att de första negativa effekterna av en förestående separation kan uppträda långt innan separationen är genomförd. De separerande makarna befinner sig många gånger i olika faser av krisbearbetning och stresspåslag vid uppbrottet. Den som initierar skilsmässan har, som nämnts ovan, vanligen kommit mycket längre i sin sorgprocess än den som är oförberedd på eller motsätter sig separationen. Sorgprocessen och möjligheten att sörja relationen börjar först när separationen är ett faktum.¹⁴ Det innebär att föräldrarna oftast befinner sig i olika faser i sorgprocessen vilket är viktigt att samtalsledaren har i åtanke inför kommande samarbetsamtal.

Även om forskningen har haft olika teoretisk ansats har utgångspunkten generellt varit att skilsmässor är stressframkallande förändringar i livet som vuxna och barn måste anpassa sig till. De starka och utdragna negativa känslorna i samband med en skilsmässa kan antas bero på att separationen innebär en kris. Återhämtningen efter krisen sker som en cirkulär process, där inslagen av negativa känslor återkommer under lång tid efter skilsmässan men med gradvis längre intervall.¹⁵

Generellt verkar tiden före separationen vara mer stressframkallande för kvinnor, medan tiden efter separationen är svårast för män.¹⁶ Det beror på att kvinnor är mer känsliga för relationsproblem och börjar må dåligt långt innan skilsmässan är ett faktum.¹⁷ Kvinnor tar också oftare initiativ till skilsmässan.¹⁸ För kvinnorna är separationen i dessa fall slutpunkten på en lång och psykiskt påfrestande process, medan den för männen ofta kommer som en överraskning.¹⁹

Krisens förlopp

Psykodynamisk synvinkel

Den traumatiska krisens förlopp kan delas in i fyra olika faser: chockfasen, reaktionsfasen, bearbetningsfasen och nyorienteringsfasen. Faserna är inte klart åtskilda från varandra, ibland kan någon fas saknas eller vara invävd i någon annan fas. Indelningen nedan är också förenklad men kan tjäna som modell för att orientera sig i den aktuella krisen.²⁰

Chockfasen

Chockfasen kan pågå ett kort ögonblick till några dygn. Individens håller verkligheten ifrån sig med all kraft. Det finns ännu inget sätt att ta in det som skett. På ytan kan individen te sig välordnad men under ytan är allt kaotiskt. Minnet kan påverkas och det kan vara svårt för individen att minnas vad som sagts

¹³ Wallerstein J.S. och Blakeslee S. (1989)

¹⁴ Amato (2000), Lidgard (2010)

¹⁵ Lidgard (2010) refererar till Berman (1998)

¹⁶ Bloom och Hodges (1981), Lidgard (2010)

¹⁷ Bloom och Caldwell (1981), Gähler (2006), Lidgard (2010)

¹⁸ Hetherington (2003), Lidgard (2010)

¹⁹ Wadsby och Svedin (1992), Wadsby (1993)

²⁰ Cullberg (2019)

eller vad som skett. Det finns också kriser som börjar så stegvis att ingen egentlig chockfas kan iakttas.²¹

Reaktionsfasen

Reaktionsfasen utgör tillsammans med chockfasen den akuta krisen och bör inte pågå längre tid än fyra till sex veckor. Den startar då individen börjar ta in det som skett eller kommer att ske. Det är en stor omställning för individen som behöver integrera verkligheten på ett så funktionellt sätt som möjligt. Individens försvarsmekanismer som ibland kan verka ganska primitiva mobiliseras. I den akuta fasen hjälper dessa individen att stegvis konfronteras med det som är smärtsamt men försvarsmekanismerna kan också försvåra bearbetningen av det som skett. Under den akuta krisen utgör sorgereaktionen en väsentlig del av krisen. Reaktionerna kan vara såväl fysiska som psykiska.²²

Psykiska reaktioner

Upplevelser av övergivenhet, kaos, meningslöshet och förvirring kan uppkomma och ofta upprepas varför-frågor.²³ Att separationen medför ett känslomässigt kaos, att skilda vuxna ofta får psykiska problem och kan drabbas av ilska och ångest, ensamhetskänslor och depressioner framgår även av andra studier.²⁴ Många personer intar under den här perioden en aggressiv hållning som kan vara så krävande att omgivningen tar avstånd från personen.²⁵ En orsak till långvariga psykiska problem kan vara en vägran eller en svårighet att acceptera att separationen sker.²⁶

Fysiska reaktioner

Förändringarna i samband med skilsmässan kan även ge fysiska symptom. Enligt en svensk studie som omfattade fyrahundratusen ursprungligen friska svenska kvinnor som hade varit ensamstående i minst fem år ökade mortaliteten och risken att få lungcancer samt hjärtsjukdomar efter skilsmässan.²⁷ De ökade hälsoproblemen hos både män och kvinnor har flera orsaker. De psykologiska reaktionerna i samband med skilsmässan kan sänka immunförsvaret och göra personerna mer mottagliga för både cancer och infektioner.²⁸

Bearbetningsfasen

Bearbetningsfasen pågår som påtagligast under ett halvt till cirka ett år. Längden beror på den inre och yttre betydelsen av traumat. Istället för att vara ockuperad av det som skett börjar föräldern under den här tiden återigen att vända sig mot framtiden. Individen börjar försonas med det som inträffat.²⁹

Personliga egenskaper och förutsättningar har betydelse för anpassningen till den nya situationen. Även åldern vid skilsmässan påverkar omställningen såtillvida att olika generationer och åldersgrupper har mer eller mindre gynnsamma förutsättningar att skapa sig ett nytt välfungerande liv. Om övergången till ett mer utåtvänt förhållningssätt inte sker inom rimlig tid kan individen behöva sakkunnig hjälp.³⁰ Det kan vara aktuellt med enskilda samtal eller med familjerådgivning för att bearbeta separationen. Ibland kan det vara nödvändigt att sådan bearbetning av separationen görs innan föräldern deltar i samarbetsamtal.

Nyorienteringsfasen

Nyorienteringsfasen är den sista fasen som inte har något slut. Individen lär sig leva med det som hänt och återhämtar sig fullständigt. Där finns ett ärr men det hindrar inte individen från att leva ett vanligt liv. Självkänslan har återupprättats och känslorna har bearbetats. Förutsättningen är dock att individen

²¹ Ibid.

²² Ibid.

²³ Ibid.

²⁴ Hetherington och Kelly (2002)

²⁵ Cullberg (2019)

²⁶ Sbarra och Emery (2005)

²⁷ Weitoft et al. (2002)

²⁸ Ibid.

²⁹ Cullberg (2019)

³⁰ Ibid.

har arbetat sig igenom krisen och försonats med det som skett.³¹ Forskningen visar att separationer inte enbart får negativa följder för paren utan för en del människor ger skilsmässan möjlighet till ett nytt och bättre liv³².

Anknytningsteoretiskt perspektiv

Bowlby ser sorgprocessen som en process i tre faser:

1. Försök att få tillbaka den förlorade personen.
2. Insikten att personen inte kommer tillbaka kan medföra ångest, svåra tankar och depression.
3. Återhämtning leder till hopp och tro på framtiden.

Det finns också andra sätt att dela in en kris i exempelvis Kübler-Ross-modellen säger att när en person står inför förestående död eller andra extrema situationer så kommer individen att uppleva en rad känslomässiga faser såsom förnekelse, ilska, köpslående, depression och acceptans. Många hoppar mellan de olika stegen eller befinner sig på flera nivåer samtidigt.³³ Modellen har ofta använts även för andra personliga kriser.

Efter den akuta krisen

Socialt nätverk underlättar

En rad studier visar att människor som har ett stort socialt nätverk och umgänge anpassar sig bättre efter en skilsmässa, särskilt om vännerna har en positiv attityd till skilsmässa och umgänget inkluderar skilda personer.³⁴ Denna uppgift bekräftas av en annan forskare som fann att skilda svenskar som umgås mycket med sina vänner mår bättre psykiskt. Den bästa källan till support efter en separation är dock en ny partner.³⁵

God relation till den tidigare partner underlättar

Relationen till den tidigare partnern efter separationen har betydelse för anpassningen till det nya livet. Par som kan kommunicera och samarbeta är enligt ett antal studier mer nöjda med sina liv och mår psykiskt bättre än de som har ett negativt förhållande.³⁶ För det mesta sjunker konfliktnivåerna över tid. Några år efter skilsmässan är flertalet skilda par inte längre särskilt arga på varandra, men minst hälften är fortfarande något arga.³⁷ Tjugo år senare hade hälften av föräldrarna enligt de egna barnen inga problem att samarbeta och tio procent av föräldrarna uppfattades till och med som bästa vänner.³⁸

Fortsatt konflikt försvårar

Par som är intensivt arga på varandra vid skilsmässan tenderar att fortsätta ha en hög konfliktnivå. Konflikterna gör det svårt att frigöra sig från den förra partnern.³⁹

Våld försvårar

När det gäller fysiskt våld visar studier entydigt att om det förekommit våld mot kvinnan under äktenskapet är risken relativt stor att våldet fortsätter efter separationen och kanske till och med intensifieras. För dessa kvinnor genomsyrar rädslan hela deras liv.⁴⁰

³¹ Ibid.

³² Clarke-Stewart och Brentano (2006), Lidgard (2010)

³³ Kübler-Ross (1969)

³⁴ Clarke-Stewart och Brentano (2006)

³⁵ Gähler M. (2006)

³⁶ Bursik (1991); Ehrenberg (1996), Lidgard (2010)

³⁷ Lidgard (2010) refererar till Kitson och Holmes (1992) och Masheter (1991)

³⁸ Ahrons (2007)

³⁹ Lidgard (2010) refererar till Maccoby, Depner & Mnookin (1990)

⁴⁰ Lidgard refererar till Hardesty (2002), Shalansky, Ericksen & Henderson, (1999)

Att möta människor i kris

Krisen kan påverka föräldrarnas förmåga att hitta bra lösningar för barnet. För föräldrar i kris kan den första kontakten med familjerätten vara avgörande för om de ska få förtroende för samtalsledaren. De föräldrar som kontaktar socialtjänstens familjerätt befinner sig ofta i en psykiskt påfrestande situation, där den grundläggande tryggheten i vardagen är rubbad. Kanske det är första gången som föräldrarna sätter ord på sina svårigheter och på sin situation inför en utomstående. Det kan finnas en förhoppning om snabb hjälp eller att få upprättelse och bekräftelse, en önskan om någon som ställer sig på föräldrarnas sida. Behovet av att någon lyssnar och inger hopp kan kännas akut. I en sådan situation ligger det nära till hands att en förälder kan känna sig kränkt om handläggaren inte är tillräckligt lyhörd. Den som har kontakt med föräldern behöver därför ha goda kunskaper om separationer, kriser och konflikter samt kunna bemöta föräldern med lyhördhet och respekt.⁴¹

Samtalsledarens bemötande

Medvetenhet om de svårigheter som kan finnas

Föräldrarnas kontakt med familjerätten initieras på olika sätt. Det kan vara en eller båda föräldrarna som själva tar kontakt, ett ärende som initieras av domstolen eller så har kontakten på annat sätt kommit till nämndens kännedom. Oavsett hur ärendet aktualiseras är det viktigt att samtalsledaren är medveten om den svåra situation som föräldrarna kan befinna sig i, när frågan om de gemensamma barnens framtid ska lösas. Där kan finnas både rädsla, sorg, ilska och frustration.

Informera om samarbetssamtalsledarens roll

Det sätt föräldrarna separerar på kan påverka hur åren efter separationen kommer att gestalta sig. Det är därför viktigt att föräldrarna får möjlighet att avsluta förhållandet på ett så skonsamt sätt som möjligt. Det är också viktigt att föräldrarna får möjlighet att sörja förlusten av förhållandet och de förhoppningar som kanske aldrig infriades eller blev av.⁴² Om en eller båda föräldrarna befinner sig i en alltför djup kris kan det vara svårt eller omöjligt att diskutera barnens framtid.

Samtalsledaren behöver därför informera föräldrarna om sin roll, att fokus i kontakten med familjerätten kommer att ligga på barnen och deras bästa. En del föräldrar behöver initialt annat stöd än det familjerätten kan erbjuda och det är då viktigt att samtalsledaren har kunskaper om vilka insatser som finns för dem och vem som tillhandahåller dem. Föräldrarna kan behöva antingen enskilt stöd eller gemensamt stöd för att förstå och acceptera vad som lett fram till separationen.

Utgå från föräldrarnas aktuella behov

Kontakt med samarbetssamtalsledaren uppkommer i olika skeden av föräldrarnas separationsprocess. De behöver få ett bemötande med utgångspunkt i deras aktuella behov. Föräldrar i en akut kris och föräldrar som levt med långa och utdragna konflikter har olika behov av bemötande. Andra föräldrar har kanske bara behov av konkreta svar, rådgivning eller stöd i sina reflektioner eller överenskommelser. Det gäller att bygga upp en tillitsfull relation. Vid den första telefonkontakten och i det första samtalet behöver respektive förälder få tillfälle att ge sin berättelse, uttrycka sina farhågor och önskemål samt ställa nödvändiga frågor. Samtalsledaren kan då bilda sig en uppfattning om vad just denna förälder för tillfället är bäst hjälpt av, formulera det och söka få det bekräftat eller korrigerat av föräldern. Detta behöver också upprepas flera gånger under den fortsatta kontakten, eftersom behoven och önskemålen kan ändras. Insatserna och omfattningen av dem kan behöva anpassas till den enskildas behov och till varje föräldrars förutsättningar, för bästa möjliga långsiktiga resultat för det barn det handlar om.

⁴¹ Socialstyrelsen (2012)

⁴² Wallerstein J. och Blakeslee S. (1989)

Vad innebär separationen för barnet?

Föräldrarnas relation är den första relation ett barn får erfarenhet av. När föräldrar väljer att separera kan det påverka barnet på så sätt att det riskerar att utveckla svårigheter att känna tillit till människor och det påverkar i sin tur hur barnet senare tänker om att ingå egna kärleksrelationer.⁴³ Barnet kommer att ta efter föräldrarnas beteenden vilket lägger grunden till barnets uppfattning om hur interaktionen med andra människor fungerar. Brister föräldrarnas samspel, förmåga att kommunicera och lösa konflikter kommer barnet att skapa liknande situationer i sina egna kärleksrelationer.⁴⁴

Många unga med separerade föräldrar skapar en misstro till att ingå äktenskap och de tenderar därför att gå ifrån relationer i ett tidigt skede när konflikter uppstår eftersom de inte har förmåga att lösa dem.⁴⁵ Men det finns också andra studier som pekar på att en separation inte har någon större påverkan på individer vad gäller deras kärleksrelationer när de jämfördes med individer som inte hade erfarenhet av en separation.⁴⁶

Utgör separationen en riskfaktor för barnet?

Det finns forskning som visar att en separation kan fungera som en riskfaktor för ett barn, och att de barn vars föräldrar har separerat i större utsträckning löper risk att utveckla psykologiska och sociala problem jämfört med de barn som inte har separerade föräldrar.⁴⁷ Barn med separerade föräldrar tenderar också att utveckla problem i skolan, normbrytande beteenden samt och de har svårigheter att hantera känslor.⁴⁸

I en mindre kvalitativ studie med vuxna skilsmässobarn visade sig boendet, högtider, konflikter och relationer vara det som påverkat barnen mest och som fortsatte påverka dem i vuxen ålder.⁴⁹ Den mentala hälsan, upplevda livshändelser, personliga resurser och erfarenheter undersöktes hos en grupp unga vuxna vars föräldrar skiljt sig under barndomen. Den huvudsakliga slutsatsen av studien är att erfarenheter av föräldrars skilsmässa i barndomen, för en majoritet av barnen, inte utgör en bestämmande faktor för mental eller fysisk ohälsa i ung vuxen ålder. Undantaget är en mindre grupp yngre kvinnor med sämre mental hälsa och personliga resurser än de övriga i studien.⁵⁰

Vilken betydelse har barnets ålder?

Barnets ålder är något som har visat sig påverka hur ett barn reagerar då föräldrarna gått isär. De gäller både då separationen äger rum men också senare i livet.

Ett barn i förskoleåldern är beroende av sina föräldrar för sin totala fysiska omvårdnad och det är därmed dessa barn som är mest rädda för att bli övergivna. De har svårt förstå sådant som tid, orsak och verkan.⁵¹ De kan också ha svårt att förstå vilka konsekvenser som följer med en separation, vilket kan resultera i att de upplever separationsångest då de separeras från en förälder. Det kan leda till att barnet tenderar att bli klängigt och att det får utbrott i form av ilska.⁵² Det kan i sin tur innebära att barnet får svårt att sova eller att barnet regredierar. Barnet kan också bli mer lättirriterat, ledsnare eller mer inåtvänt.⁵³

⁴³ King (2002)

⁴⁴ Wallerstein J.S. (2000)

⁴⁵ Amato (2003)

⁴⁶ Heifetz, Connolly, Pepler, & Craig (2010)

⁴⁷ Amato (2003)

⁴⁸ Amato (2010)

⁴⁹ Ruud och Talén (2016)

⁵⁰ Ängarne Lindberg (2010)

⁵¹ Wallerstein J.S. (1989)

⁵² Thompson, refererad i Dunlap, (2002)

⁵³ Wallerstein J.S. (1989)

Konsekvenserna hos de barn som är i yngre skolåldern vid en separation tar sig uttryck på andra sätt. De tenderar att känna skuld då de tror sig vara orsaken till att föräldrarna har separerat men också stor sorg över att föräldrarna har gått isär. De känner inte som de yngre barnen separationsångest utan känner sig snarare övergivna.⁵⁴ Barn i den här åldern är oerhört beroende av att föräldrarna kan ge dem stabilitet. De känner ängslan, sorg ensamhet och maktlöshet. Känslorna avspeglar sig i deras beteende. De något äldre barnen i gruppen kan visa en intensiv vrede mot föräldrarna i synnerhet mot den förälder de uppfattar är orsak till separationen. Ett barn i den här ålder kan också vara mottagligt för en förälder som vill göra barnet till bundsförvant i en strid mot den andra föräldern.⁵⁵

Även ungdomars reaktioner kan vara kraftfulla. De kan bli ängsliga och bekymrade när de ser hur sårbara föräldrarna är. Generationsklyftorna kan rubbas och en del barn tar på sig ett stort ansvar andra tillbringar mer tid utanför hemmet. Att hemmet kollapsar under uppväxtåren kan vara problematiskt eftersom tonåringar har ett stort behov av en fungerande familjestruktur som hjälper dem att sätta gränser. En del ungdomar hamnar i konflikt med föräldrarna och kan ha svårt acceptera en styvförälder.⁵⁶

Gemensamt för alla åldrar är att barnen kan få psykosomatiska symtom. Dessa uppkommer som en reaktion på ilska, sorg och en känsla av att vara oälskad av sina föräldrar vid en separation. Det kan innebära att de försöker spela ut föräldrarna mot varandra. Barnen testar gränser för att de behöver känna att de har kontroll över situationen. Barn tenderar att känna sig ansvariga och skyldiga till att separationen har ägt rum.⁵⁷

Konsekvenser för barnet när föräldrarna är i konflikt

Föräldrar som använder sina barn som ett redskap i en konflikt med varandra i syfte att vinna över barnet på sin sida, utsätter barnet för stora påfrestningar. Barn får svårt att upprätthålla goda relationer till sina föräldrar om de är fientligt inställda till varandra.⁵⁸

För att bli älskat har barnet ett starkt behov av att vara lojalt mot båda föräldrarna. Tvingas barnet ta ställning mot en förälder kan barnet uppleva starka lojalitetskonflikter. Följden kan bli att barnet förnekar en del av sig självt vilket kan påverka barnets identitet.⁵⁹

Barnets handlingar kan tolkas av föräldrarna som att barnet tar ställning för eller mot den andra föräldern. För att undvika detta kan barnet välja en "självbegränsande försiktighet", barnet tvingas att kontrollera sig genom att ständigt tänka på vad det säger eller hur det betar sig och vilka känslor och uppfattningar barnet tillåts ge uttryck för.⁶⁰

En förälder kan också välja att gå i koalition med barnet som då riskerar att bära och förmedla den ena förälderns aggressioner mot den andra, vilket kan innebära att barnets identitetsutveckling påverkas negativt. Barnet kan komma att hamna i en roll där barnet förväntas förmedla budskap mellan föräldrarna. Denna roll medför att barnet agerar på en nivå som det inte är moget för och barnet riskerar att få stå till svars för föräldrarnas negativa budskap. Budbärarrollen blir alltför ansvarskrävande för barnet när föräldrarna utnyttjar dess lojalitet.⁶¹

Föräldrar som skiljer sig utan att kunna samarbeta utsätter barnet för psykiska övergrepp. Det kan handla om att barnet pressas till att välja sida i konflikten. Genom att befinna sig i en permanent lojalitetskonflikt riskerar barnet att tvingas förneka delar av sig självt, vilket kan leda till förvirring och ångest. Barnet får inte heller stöd i att sörja den eventuellt frånvarande föräldern. Detta sammantaget

⁵⁴ Cohen 2002

⁵⁵ Wallerstein J.S. (1989)

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Cohen 2002; Thompson, refererad i Dunlap, (2002)

⁵⁸ Socialstyrelsen (2012)

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Mårtensson och Ramberg (2007), SOU 1995:79 s. 321-324.

kan komma att påverka barnets utveckling och förmåga till nära relationer.⁶² Kari Killèn anser att det finns fyra förhållanden i samband med skilsmässokriser som kan identifieras som psykiska övergrepp på barnet:

- När kronisk separationsångest och skuldkänslor läggs på barnet för att barnet ska ta ställning för den ena eller den andra föräldern.
- När ett barn medvetet eller omedvetet utnyttjas för att fylla en funktion för en förälder, exempelvis som budbärare, spion och liknande. I sådana situationer utvecklar barnet ofta beteendestörningar och psykosomatiska problem.
- När ett barn förs bort eller olagligt hålls borta från föräldrarna.
- När föräldrarna utsätter varandra för fysiska övergrepp i barnets åsyn.⁶³

När det kommer fram uppgifter som talar för att barn kan fara illa har samtalsledaren en skyldighet att informera den enhet som handlägger ärenden om barn som riskerar att fara illa, så att personalen där kan bedöma om en barnavårdsutredning enligt 11 kap. 1 § SoL ska inledas.⁶⁴

Barndomens anknytning kan ha betydelse

Trygg anknytning

När en individ ska forma relationer till andra människor kan anknytningen från barndomen ha betydelse för hur relationer utvecklas. Den trygghet som barnet kände till sina föräldrar⁶⁵ under uppväxten kan påverka senare relationer. De individer som har haft en trygg anknytning till sina föräldrar uppvisar fungerande kärleksrelationer när de blir vuxna. Denna typ av anknytning kännetecknas av att barnet är omhändertaget av föräldrarna på ett bra sätt och att de har förmåga att se till barnets olika behov.⁶⁶

Genom en trygg anknytning kan framtida problem i kärleksrelationer förebyggas samt skapa tillit och trygghet hos barnet i vuxen ålder.⁶⁷

Två andratyper av anknytningsmodeller är otrygg-undvikande och otrygg-ambivalent.⁶⁸

Otrygg-undvikande anknytning

Sett till anknytningen otrygg-undvikande påverkas deras relationer i vuxen ålder genom att de försöker undvika kärleksrelationer. När de inte får den hjälp de behöver som barn lär de sig tidigt att ta vara på sig själva och att inte vara beroende av andra. Dessa barn lär sig att inte söka stöd eller närhet hos sina vårdnadshavare vilket resulterar i att de i vuxen ålder har svårt att låta människor komma dem nära.⁶⁹

Ambivalent-otrygg anknytning

Den ambivalent-otrygga anknytningen uppstår då vårdnadshavarna pendlar i sitt omhändertagande av barnet. Det gör att barnet inte kan förlita sig på att faktiskt tas om hand vilket i sin tur skapar en osäkerhet. När dessa individer sedan ingår kärleksrelationer kan osäkerheten ta sig uttryck i separationsångest och rädsla. Det tenderar att utvecklas ett stort behov av närhet hos dessa individer vilket kan leda till att de undviker relationer då rädslan för att bli lämnad är för stark.⁷⁰

⁶² Killén (1998).

⁶³ Killén (1998).

⁶⁴ Se även Socialstyrelsens allmänna råd (SOSFS 2014:6) om handläggning av ärenden som gäller barn och unga samt Anmäla oro för barn. Stöd för anmälningsskyldiga och andra anmälare. Socialstyrelsen (2014) och Till dig som är skyldig att anmäla oro för barn. Information för dig som är anmälningsskyldig enligt 14 kap. 1 § socialtjänstlagen. Socialstyrelsen (2014).

⁶⁵ Vårdnadshavare

⁶⁶ Broberg, Granqvist, Ivarsson, och Mothander, (2020)

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid

⁶⁹ Ibid

⁷⁰ Ibid

Kontakt med familjerätten

Konflikthantering

Att inte leva tillsammans, och inte längre vara förenade i en familj, innebär att föräldrarna har mindre möjligheter än tidigare att kontrollera varandra och driva igenom egna uppfostringsidéer. Om barnuppfostran har varit en problematik i förhållandet, tänker sig föräldrarna ofta att en av vinsterna med separationen ska bli att de får bestämma själva. Att också den andra parten tänker så är inte alltid något de räknar med. För de flesta föräldrar minskar den ömsesidiga tilliten ytterligare i och med uppslitande gräl i samband med separationen.⁷¹

Skälet till att föräldrarna kommer till familjerätten kan variera. En del föräldrar vill ha hjälp med umgängets omfattning. En umgängesförälder kanske vill träffa barnen mer än det gör eller att den förälder som barnet bor tillsammans med önskar att den andra föräldern ska träffa barnen mer. En del föräldrar är oroliga för hur barnet har det hos den andra föräldern. Men alla har inte någon djupare konflikt när de kommer till familjerätten – några känner sig helt enkelt villrådiga och vill ha rådgivning och hjälp att lösa konkreta frågor kring barnen.⁷²

För andra föräldrar har tilltron till och orken att över huvud taget kommunicera med den andra föräldern nöttts bort i en ändlös rad av missförstånd, elakheter och sårad självkänsla. Det finns också en del föräldrar för vilka svåra personliga problem, missbruksproblem och allvarliga problem i den tidigare relationen, till exempel våld och allvarliga kränkningar, blir ett hinder för ett konstruktivt samarbete.⁷³

Att undvika domstolsprocess

Det råder generellt sett enighet om att rättsprocesser om vårdnad, boende och umgänge så långt möjligt bör undvikas. Frivilliga överenskommelser anses främja samarbetet kring föräldraskapet. Det perspektivet kan dock lätt förloras av föräldrar i konflikt. Föräldrarna behöver göras medvetna om att det till slut ändå är de själva som måste bestämma över sina barns tillvaro och att de själva och barnen ska leva med konsekvenserna av beslutet. En central uppgift är därför att hjälpa föräldrarna att samtala, samarbeta och hantera sina konflikter kring barnen på ett konstruktivt sätt. Det gäller att hitta rimligt goda lösningar, så att båda föräldrarna tycker att framför allt barnen, men även de själva, har vunnit på att förhandla. I bästa fall kan sättet att förhandla bli en modell för att hantera framtida problem, eftersom goda erfarenheter kan leda till att man har tilltro till att söka hjälp även vid nya svårigheter.

Ibland nödvändigt med domstolsprocess

Samtalsledaren måste dock vara uppmärksam på om konflikten och omständigheterna är sådana att det är bättre för barnet att saken prövas i domstol. Särskilt behöver det uppmärksammas om det finns tecken på att det förekommit övergrepp inom familjen, om någon av föräldrarna inte lever upp till de krav som barnet har rätt att ställa på en förälder eller om en förälder känner sig tvingad att gå med på en överenskommelse.⁷⁴

Att bedöma konfliktnivå i familjen

I mötet med föräldrar kan samtalsledaren för att underlätta förståelsen och ett adekvat bemötande av föräldrar ha nytta av teorier om olika orsaker till att vissa föräldrar hamnar i svåra konflikter i samband med separationer. Många av de familjer som socialtjänstens familjerätt möter i samband med vårdnadskonflikter är högkonfliktfamiljer som visar beteenden som gör att de har svårt att leva i harmoniska relationer och svårt att hantera separationer och övergivenhetskänslor. Både Robin

⁷¹ Hydén och Hydén (2002)

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ SOU 2005:43 Del A s. 230

Deutsch och Bill Eddy kategoriserar föräldrarnas problematik för att kunna bemöta dem utifrån deras specifika svårigheter. Robin Deutsch delar in högkonfliktföräldrarna i följande tre grupper:⁷⁵

1. Föräldrar som har svårt att skilja på sina egna och barnens behov samt att växla perspektiv. Där finns en rigiditet och känslighet för kritik. Ofta medför detta även kognitiva störningar- och/eller perceptionsstörningar vilket gör att föräldern tolkar verkligheten på ett annat sätt än de flesta människor gör.
2. Föräldrar som har svårt med separationer vilket kan bero på den egna anknytningshistorien. Förlust av gemenskap och kontroll kan hindra lösningar rörande barnen.
3. Föräldrar som har brister som medför att verkligheten tolkas i svart/ vitt vilket ger ett emotionellt påslag. Verklighetsuppfattningen blir rigid eller förenklad.

Vad handlar konflikten om?

Föräldrarnas konflikt kan beskrivas utifrån olika kategoriseringar. Aubert använder termerna värde- och intressekonflikt.⁷⁶ (Se även kunskapdokumentet om Kristeori)

Intressekonflikt

En intressekonflikt karaktäriseras av att den handlar om oförenliga krav om en knapp resurs. I de fall då en vårdnads-, boende- eller umgängeskonflikt definieras som en intressekonflikt förutsätts konflikten ha uppstått mellan två lämpliga föräldrar som har en konflikt om sitt barn. Intressekonflikter exempelvis föräldrars tid med barnet, barnets boende, föräldrarnas boende, semesterplanering, hämtning och lämning av barn, ekonomi och tillgång till information om barnet, anses ha goda förutsättningar att genom en kompromisslösning, eftersom inte någon av parterna antas vara villig att riskera att förlora.

Värdekonflikt

En värdekonflikt karaktäriseras däremot av att den rör fakta eller värderingar. Det kan handla om barnets skolgång, barnets hälsa, religiösa skillnader, kulturella skillnader, skillnader i synen på uppfostran, föräldrars missbruk eller hälsa, våld eller hot och barnets skyddsbehov. Då det föreligger en vårdnadskonflikt rör värdekonflikten exempelvis föräldrarnas lämplighet att utöva den juridiska vårdnaden om barnet eller föräldrarnas förmåga att samarbeta om barnet inom ramen för en gemensam vårdnad eller föräldrarnas lämplighet för umgänge och boende med barn.

Konflikterna är inte renodlade

De flesta konflikter är emellertid inte renodlade utan har inslag av både värde- och intressekonflikter.⁷⁷ Konflikter kring nya partners och nya familjebildningar kan exempelvis utgöras av både intresse- och värdekonflikt. En studie visar att advokater, domare och socialsekreterare, det vill säga professionella aktörer, företrädesvis definierar vårdnadskonflikter som intressekonflikter. Föräldrarna menade däremot att deras konflikter främst är att hänföra till värdekonflikter. Det föreligger således en diskrepans mellan föräldrarnas syn på konflikten och de professionella aktörernas syn på konflikten. För att lösa intresse- och värdekonflikter krävs olika tillvägagångssätt.⁷⁸ Generellt sett har vårdnadskonflikter som huvudsakligen kan karaktäriseras som intressekonflikter goda förutsättningar att lösas genom samarbetssamtal och resultera i en överenskommelse eftersom inte någon av parterna vill riskera att "förlora" bestämmanderätten över barnet eller tid med barnet. Vårdnadskonflikter som företrädesvis

⁷⁵ Robin Deutsch psykolog vid Massachusetts General Hospital och Harvard Medical School. Föreläsning i Stockholm 2009, Bill Eddy jurist och medlare samt ordförande i High Conflict Institute, USA. Föreläsning i Stockholm 2011, FSR. Familjerättssociologernas Riksförening.

⁷⁶ Avsnittet bygger på Stiftelsen Allmänna Barnhuset, Sammanställning av aktuell forskning och kunskap, Kapitel 1 Vårdnadskonflikter – Handläggningsordning, Rejmer A. (2011). Se även Aubert (1989).

⁷⁷ Aubert (1989)

⁷⁸ Reimer (2003)

kan karaktäriseras som värdekonflikter bör utredas i syfte att klargöra föräldra- och samarbetsförmågan.⁷⁹

Samtalsledaren behöver ha kompetens och få handledning

I samarbetsamtal och utredningar kan handläggaren bli utsatt för starka krafter som kan vara svåra att både upptäcka och värja sig mot. Utgångsläget är ofta att handläggaren inom familjerätten kommer in i ett laddat kraftfält, där föräldrarna medvetet eller omedvetet försöker få utredaren på sin sida. För att familjerättssekreteraren inte ska bli indragen i föräldrarnas konflikter krävs professionell kunskap om konflikthantering. Det behövs handledning för att samtalsledarna ska kunna få perspektiv på de känslor som kan väckas, kanske från egna tidigare konflikter, samt för att undvika att samtalsledarna blir ett redskap i föräldrarnas inbördes kamp. Den personal som arbetar med handläggning och uppföljning av ärenden som avser barn och unga bör få kontinuerligt stöd och kontinuerlig handledning och utbildning i syfte att upprätthålla och utveckla den kompetensnivå som krävs för att kunna utföra arbetsuppgifterna. Personalen behöver också ges möjlighet att följa kunskapsutvecklingen inom området.⁸⁰

⁷⁹ Socialstyrelsen (2012)

⁸⁰ Se Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (HSLF-FS 2017:51)

Förslag till diskussionsfrågor

Diskutera vad det innebär för en vuxen person att separera från sin partner?

Vad kan försvåra möjligheterna att diskutera barnets framtida boende och umgänge med den andre föräldern?

Diskutera vad det innebär för ett barn att föräldrarna separerar?

Hur kan du som samtalsledare stödja barnet i sina känslor samtidigt som du tar reda på vad barnet tänker om sin situation?

Vilka insatser har ni i kommunen att hänvisa barn och föräldrar till när de behöver annat stöd än vad familjerätten kan erbjuda?

Referenser

Ahrons C., Family Ties After Divorce: Long-Term Implications for Children. *Family Process* 46(1):53-65; 2007.

Amato P. R., Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, Vol 72, 650–666; 2010.

Amato P.R. och Previti D., People's reasons for divorcing: Gender, social class, the life course, and adjustment. *Journal of Family Issues*, Vol 24; 2003.

Amato P.R., The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, Vol 62, 1269-1287; 2000.

Aubert V., Continuity and development. In law and society. Norwegian university press. Oslo; 1989.

Berman A. H. Hur mår prinsessan när sagan slutar annorlunda? Psykisk hälsa efter skilsmässa hos kvinnor med barn. Psykologexamensarbete, Stockholms universitet; 1998.

Berman R. Barns röster om växelvis boende Vardagsliv, familjepraktiker och nära relationer.

Akademisk avhandling, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs Universitet. Göteborg; 2019

Bloom B. L. och Caldwell R. A. Sex differences in adjustment during the process of marital separation. *Journal of Marriage and Family*, 43, 693-701; 1981.

Bloom B. L. och Hodges W. F. The predicament of the newly separated. *Community Mental Health Journal*, 17, 277-293; 1981.

Broberg A., Granqvist P., Ivarsson T., Risholm Mothander P. Anknytningsteori.

Natur och Kultur. Stockholm; 2020.

Bursik, K. Adaptation to divorce and ego development in adult women. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60 (2) , 300-306; 1991.

Cohen J.R., Negotiation Journal On the process dispute settlement, Volume 18, Issue 2, Pages: 112-186 Harward law school; 2002.

Clarke-Stewart, A., och Brentano, C. Divorce: Causes and consequences. New Haven and London: Yale University Press; 2006.

Cullberg J., Kris och utveckling, Natur och Kultur Digital. Stockholm; 2019.

Gähler, M., To divorce is to die a bit...: A longitudinal study of marital disruption and psychological distress among Swedish women and men". *The Family Journal*, 14:4, 372-382.; 2006.

Gähler M. Hong Y. och Bernhardt E., Parental divorce and union disruption among young adults in Sweden. *Journal of Family Issues*, 30:5, 688-713.; 2009.

Hardesty, J. L. Separation assault in the context of postdivorce parenting: An integrative review of the literature. *Violence against Women*, 8, 597-625; 2002.

Heifetz, M., Connolly, J., Pepler, D., och Craig, W. Family divorce and romantic relationships in early adolescence. *Journal of Divorce och Remarriage*, 57(6), 366–378; 2010.

Hetherington E. M., Intimate pathways: Changing patterns in close personal relationships across time. *Family Relations*, 52, 318-331; 2003:

- Hetherington E. M. och Kelly J., *For better or for worse: Divorce reconsidered*. W.W. Norton & Company Inc, New York; 2002.
- Hydén M. och Hydén L-C. *Samtal om den nya familjen och det eviga föräldraskapet*. Natur och Kultur. Stockholm; 2002.
- Killén K., *Svikna barn. Om bristande omsorg och vårt ansvar för de utsatta barnen*. W& W, Stockholm; 1998.
- Kitson G. C. och Holmes W. M., *Perspectives on marriage and the family. Portrait of divorce: Adjustment to marital breakdown*. Guilford Press, New York; 1992.
- King V., *Parental divorce and interpersonal trust in adult offspring*. *Journal of Marriage and Family*. Volume 64, Issue 3, Pages 642-656; 2002.
- Kübler-Ross E., *On death and dying*. Scribner. New York; 1969.
- Lidgard A., *Skilsmässans konsekvenser – upplevelser av problem och stöd vid separation*. Stockholms universitet, Samhällsvetenskapliga fakulteten, Psykologiska institutionen. Stockholm; 2010.
- Mårtensson P. och Ramberg U., *Föräldraskap i konflikt – en studie av konfliktens följder för separerade föräldrar och deras barn*. Göteborgs universitet. Göteborg; 2007.
- Rejmer A., *Vårdnadstvister. En rättssociologisk studie av tingsrätters funktion vid handläggning av vårdnadskonflikter med utgångspunkt från barnens bästa*. Doktorsavhandling, Sociologiska institutionen Lunds universitet, Lund; 2003.
- Rejmer A. och Cederström G. *Vårdnadskonflikter – handlägningsordningen. Sammanställning av aktuell forskning och kunskap att användas i projektet. Barnets rättigheter i vårdnadstvister. Stiftelsen allmänna barnhuset*. Stockholm; 2011.
- Ringbäck Weitoft G, Haglund B. Hjern A. Rosén M., *Mortality, severe morbidity and injury among long-term lone mothers in Sweden*. *International Journal of Epidemiology*, Volume 31, Issue 3, Pages 573–580; 2002.
- Ruud J. och Talén L., *En kvalitativ studie om vuxna skilsmässobarns erfarenheter och tankar*. Umeå Universitet, Institutionen för socialt arbete. Umeå; 2016.
- Sbarra, D. A. och Emery R. E. *Coparenting conflict, nonacceptance, and depression among divorced adults: Results from a 12-year follow-up study of child custody mediation using multiple imputation*. *American Journal of Orthopsychiatry*, 75, 63–75; 2005.
- Barn, föräldrar och separationer. Utvecklingen under 2000-talet. Demografiska rapporter; SCB 2013:1. Olika familjer lever på olika sätt; SCB 2014b.
- Förändrade villkor för barn med separerade föräldrar; SCB 2015.
- Undersökningar av levnadsförhållanden (ULF/SILC); SCB 2019.
- Skilsmässor i Sverige; SCB 2019.
- Wadsby M. och Svedin C. G., *Divorce: Different experiences of men and women*. *Family Practice*, 9, 451-460; 1992.
- Wadsby M., *Children of divorce and their parents*. Linköpings universitet, Institutionen för molekylär och klinisk medicin, Barn- och ungdomspsykiatri. Linköping; 1993.
- Wallerstein J.S. och Kelly J.B. *Surviving the breakup. How children and parents cope with the divorce*. Basic Books. New York; 1980.
- Wallerstein J.S. och Blakeslee S., *Lyckligt skild? Bonnier Fakta AB*. Stockholm; 1989.
- Wallerstein J.S., Lewis J.M. och Blakeslee S., *The unexpected legacy of divorce. A 25 year landmark study*. Hyperion. New York; 2000.
- Vårdnad, boende, umgänge (SOU 1995:79)
- Vårdnad-Boende-Umgänge. *Barnets bästa, föräldrars ansvar. Del A och B (SOU 2005:43)*.
- Vårdnad, boende och umgänge. *Handbok – stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt*. Socialstyrelsen. Stockholm; 2012.
- Ängarne-Lindberg T., *Grown-up children of divorce. Experiences and Health*. Doktorsavhandling, Linköpings universitet, Avdelningen för barn- och ungdomspsykiatri, Institutionen för klinisk och experimentell medicin, Hälsovetenskapliga fakulteten. Linköping; 2010.

19. Transformativ medling

Kunskapsdokumentets innehåll

Kunskapsdokumentet innehåller i huvudsak en beskrivning av transformativ medlingsmodell. Inledningsvis ges en allmän introduktion om samarbetssamtal och medling som följs av en kortfattad beskrivning av olika medlingsmodeller och därefter följer en beskrivning av vad transformativ medling är och hur den kan praktiseras. MFoFs beskrivning av transformativ medlingsmodell kommer i huvudsak att utgå från Baruch Busch och Folger.¹

MFoF använder genomgående ordet parter vilket inkluderar samtliga de personer som kan ingå i en medlingskontext exempelvis föräldrar.

Samarbetssamtal som insats

Samarbetssamtal är en insats som kommunerna enligt lag är skyldiga att erbjuda föräldrar som är i behov av det. Kommunerna ska sörja för att föräldrar erbjuds samtal under sakkunnig ledning i syfte att nå enighet i frågor om vårdnad boende och umgänge samt frågor som rör barnets försörjning. Syftet med samarbetssamtalen är att hjälpa föräldrar att träffa överenskommelser kring barnet utifrån barnets behov och eventuella önskemål. Vidare ska samtalen underlätta samförståndslösningar i syfte att föräldrar ska kunna lösa tvisten utanför domstol. Barnet ska vara i fokus.

Jfr MFoFs kunskapsdokument om "Samförståndslösningar".

Samarbetssamtalet kan genomföras med hjälp av olika metoder, som till exempel medling. Det finns ett antal olika medlingsmodeller att tillämpa som exempelvis terapeutisk, avtalsfokuserad, systemisk kognitiv, humanistisk, narrativ och transformativ modell. Enligt MFoFs kartläggning av föräldrars och samtalsledares erfarenheter av samarbetssamtal visade den att samtalsledare i flertalet kommuner inte använder specifika modeller under samarbetssamtalen.²

Det finns ingen enhetlig metod för insatsen samarbetssamtal. Det är önskvärt att samtalen kan vara flexibla och anpassas till de specifika önskemål och svårigheter som ett enskilt föräldrapar har.

Samarbetssamtalen behöver ha en tydlig struktur och inriktas på

- hur barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna bäst tillgodoses,
- barnets behov i övrigt,
- framtiden,
- föräldrarnas samarbetsförmåga och
- att en lösning nås.³

¹ Baruch Busch R. A. och Folger J. P. (2010)

² Samarbetssamtal. Kartläggning av föräldrars och samtalsledares erfarenheter, MFoF; (2016)

³ HSLF-FS 2017:51

Medling som tvistelösning

Medling är en av våra äldsta och mest kraftfulla metod för att lösa tvister.

Medling är en förhandling där syftet är att parter som exempelvis föräldrar får hjälp av en opartisk person/medlare att lösa sin tvist. Medling är en konflikthanteringsmetod som har ett brett stöd i forskningen, se under respektive medlingsmodell.

En viktig del i medlingen är att parterna är delaktiga och att det är de som äger sin konflikt. Det är parterna som är experter på sig själva och på sin konflikt. Därför är de också de som bäst känner till vad som hänt, vad de vill och vad de behöver. De kan när som helst välja att avbryta medlingen alternativt välja vilka överenskommelser de kan tänka sig att gå med på.

Det är viktigt att parterna behåller makten över sin situation. Detta sagt mot bakgrund av att det skapar den nödvändiga tryggheten som parterna så väl behöver för att det ska vara möjligt för parterna att mötas och därmed lyckas med att skapa ett konstruktivt konfliktklimat.

Det är också viktigt att parterna möts som jämlikar för att medlingen ska vara en lämplig metod.

Om maktskillnaderna är stora mellan parterna är det nödvändigt att den starkare av dem är inställd på att även ge plats för den svagare av parterna. I de fall parterna har egna dolda agendor eller utsätts för hot eller press utifrån torde medling inte vara en lämplig strategi.

Terapeutisk medling

Vissa anser att utvecklingen av en terapeutisk medling startade i början av 1980-talet som en egen medlingsmodell. De som ägnade sig åt terapeutisk medling arbetade mycket med människors känslor och inte enbart med konflikterna dem emellan utan också med människors inre konflikter. Modellen har kritiserats för att den sammanblandade två olika yrken och uppdrag som egentligen borde vara åtskilda. Modellen fick en viss kortvarig betydelse hos ett mindre antal familjemedlare i Norden. Makarna Öberg i Sverige utvecklade, kristerapi, som blev en medlingsmodell som lämpade sig för föräldrar vid skilsmässa.⁴

Avtalsfokuserad medling

Författarna Fisher och Ury utvecklade den avtalsfokuserade medlingsmodellen som kom att bli betydelsefull för medlare. Den avtalsfokuserade medlingen kallas även för *strukturell medling* eller *sakfokuserad medling*. Syftet med modellen är att nå fram till konkreta avtal vid en konkret konflikt. Medlingen genomförs i flera faser som bör göras i en bestämd ordning.

Medlaren tar reda på vad konflikten handlar om och samlar in den information som hen behöver i den fortsatta medlingen. Medlaren arbetar med att tydliggöra parternas behov och kartlägga möjliga lösningar. Den sista fasen handlar om förhandling där medlarens ambition är att förmå parterna att nå fram till en överenskommelse. (red. anm.)

Modellen bygger på att parterna är rationella aktörer. Författarnas fyra råd är:

- Skilj mellan det personliga och det sakliga problemet.
- Fokusera på parternas intressen, inte på de positioner de intar.
- Sök fram flera lösningar som kan åstadkomma en vinna/vinna-situation för parterna.
- Kräv att objektiva kriterier används i förhandlingarna.

Denna modell har förmodligen haft störst inverkan på politisk fredsmedling och rättsmedling i Norden. Dessutom har den varit viktig för kommersiell medling i näringslivet där den kan fungera som en slags assisterad förhandling.⁵

⁴ Hareide D. (2006)

⁵ Ibid

Systemisk kognitiv medling

Denna medlingsmodell blev ett alternativ till familjemedlingen. Familjemedlingen fokuserade främst på parternas känslor och personliga utveckling. Familjemedlaren John Haynes kom att utveckla den systemiska kognitiva medlingsmodellen till en mer resultatorienterad modell än familjemedlingsmodellen. (red. anm.) Haynes hämtade sin inspiration från en grupp systemiska psykiatriker i Milano som fokuserade mer på de system som individerna var en del av än på individerna i sig. Inom systemisk kognitiv medling är målet att nå fram till en förhandlad överenskommelse. Den systemiska kognitiva medlaren är mycket aktiv och styr medlingsprocessen metodiskt genom specifika frågetekniker. (red. anm.) Det är medlaren som bestämmer vad det är som ska behandlas vilket medlaren gör genom att ställa frågor och kommentera parterna.

Medlaren undviker känslomässigt fokus och rätt i förhållande till lagen och fokuserar istället på informationen från parterna, parternas mål och strategier. Medlaren samlar in och utväxlar informationen från parterna, omdefinierar problemställningarna utifrån informationen och lämnar därefter förslag till lösningar som de involverar förhandlar om.

Medlarens sammanfattning av parternas information leder till att parterna alltmer börjar fokusera på den viktiga information de vill förmedla till medlaren. Medlaren fokuserar alltså på de användbara delarna och inte till information som medlaren bedömer eller anser är oanvändbar.

Den systemiska kognitiva medlingsmodell genomförs cykliskt och inte i fasta faser varför medlingstillfällena kan indelas i flera möten. Medlaren arbetar med skräddarsydda frågetyper och fokuserar på praktiska lösningar. Modellen har haft störst inverkan på familjemedlingen i Norden.⁶

Humanistisk medling

Professor Mark Umbreit är den mest kände förespråkaren för den humanistiska medlingsmodellen. Den humanistiska medlingsmodellen är en del av den transformativa medlingstraditionen, som beskrivs längre fram i kunskapsdokumentet. Modellen lägger stor vikt läggs vid förmöten för att underlätta en konstruktiv dialog vid medling.

Modellen bygger på en humanistisk psykologi och en tro på dialogens möjligheter. Parterna förbereds under separata möten där de får möjlighet att berätta sina historier och klarlägga sina teman och de sammanhang där dessa finns. Därefter får parterna mötas för att samtala med varandra och aktivt lyssna på varandra i syfte att få förståelse för den andres liv och situation innan de går vidare till nästa steg som handlar om att skapa en plan för framtiden. (red. anm.) Det viktigaste med modellen är att parterna ska få en förståelse för varandra. Denna dialogorienterade modell har använts vid medling i allvarliga våldsärenden och vid medling mellan grupper i etniska och religiösa konflikter.⁷

Narrativ medling

John Winslade och Gerald Monk från Nya Zeeland har utvecklat modellen från narrativ terapi. Företrädarna har använt sina insikter från psykiatri, lingvistik och de konstruktivistiska riktningarna om samhällsvetenskapen till medlingsförloppet. Modellen utgår från att det finns två berättelser, dels en negativ berättelse som handlar om konflikten dels den goda berättelsen som handlar om hur parterna egentligen vill ha det. Dessa två berättelser kan gå parallellt. Medlarens utmaning är att fokusera på den goda berättelsen.

⁶ Hareide D. (2006)

⁷ Ibid

Medlare som arbetar utifrån den narrativa modellen är - på samma sätt som medlare som förespråkar den systemisk kognitiva modellen - mycket aktiv och styr medlingsprocessen metodiskt genom specifika frågetekniker. (red. anm.) Denna medlingsmodell handlar om kommunikation, interaktion och relation på samma sätt som transformativ medling. Men det finns en skillnad i dessa modeller på så sätt att den transformativa medlingsmodellen är mindre styrande och lämnar mer ansvar till parterna själva.

Utifrån den narrativa medlingsmodellen får parterna berätta sina historier, sedan ska berättelserna dekonstrueras och konstrueras på nytt i alternativa historier. Detta är tänkt att leda till erkännande, myndiggörande, och förståelse mellan parterna som slutligen mynnar ut till ett avtal.⁸ Den narrativa modellen, betonar ofta miljön och kulturen vilket torde göra att den lämpar sig särskilt bra i skolor.

Grundtanken med transformativ medling

Företrädare för denna medlingsmodell är Baruch Bush och Folger.

Modellen är en yngre form av medling. Enligt modellen anses konflikten mellan människor som en kris i interaktion dem emellan. Grundtanken med modellen är att människor är separata individer samtidigt som de är sammankopplade med varandra. Utifrån denna grundtanke mår därför människor dåligt när de har en negativ interaktion.

Medlaren hjälper föräldrarna att vända spiralen

Vid en konflikt enligt denna modell inträffar två saker, dels blir personerna mer självupptagna och mindre mottagliga för den andra dels tappar de kraft och förmåga till förståelse för exempelvis egna behov och motpartens situation. Detta kan liknas vid en nedåtgående destruktiv spiral. Parterna behöver vända spiralen med hjälp av medlaren till en konstruktiv spiral. Uppgiften är att parterna och medlaren hjälps åt att förmå parterna att gå från självupptagenhet till mottaglighet i syfte att återigen känna närhet till den andra och att gå från svaghet till styrka.

Två viktiga begrepp

I transformativ medling finns två viktiga begrepp, empowerment som innebär att parterna behöver stärkas i sin förmåga att förstå sina egna behov och intressen. Recognition är det andra viktiga begreppet som innebär att parterna ska kunna ta till sig den andras perspektiv och ta hänsyn till detta. På så vis kan den bekräfta den andra parten vilket resulterar i att de får kontakt med sina förmågor att samarbeta runt problemlösningar.

Modellen utgår från en relationell världsbild

Den transformativa konfliktteorin menar att det viktigaste med konflikter för människor är att konflikten leder till och tvingar människor till att bete sig mot sig själv och andra på ett sätt de inte trivs med som exempelvis att demonisera den andre. Människor i konflikt förlorar exempelvis den egna känslan av mental styrka och koppling till den andra, vilket i sin tur rubbar och undergräver interaktionen mellan människor. Detta resulterar i att de hamnar i den negativa spiralen som nämndes tidigare. Denna kris - som således påverkar den mänskliga interaktionen på ett negativt sätt - är det som påverkar parter

⁸ Ibid

mest och som parter upplever som mest betydelsefullt och bekymmersamt i en konfliktsituation.

Från svaghet till styrka

Tanken med den transformativa modellen är parterna med hjälp av medlaren lyckas skapa förutsättningar för att kunna gå från svaghet till styrka och från självupptagenhet till mottaglighet. Denna process är en transformation.⁹ Genom att medlaren bekräftar parterna får parterna stöd i att bekräfta varandra och de får därmed förutsättningar att förändra den mentala svagheten till empowerment och recognition. Parterna får kraft och förmåga att delvis själva transformera interaktionen.

Parternas önska om konflikttransformation

En av den transformativa teorins grundpelare är vidare att parterna både har en önskan om och en förmåga till konflikttransformation. Medlarens uppgift är att stödja parterna i detta vilket ger ett mervärde för medlingen.¹⁰ Nyckeln till transformationen är de förändringar i recognition och empowerment som personerna själva åstadkommer. Medlarens uppgift är att steg för steg underlätta och bygga vidare på den här processen som kommer att bölja fram och tillbaka mellan styrka – svaghet och mellan självupptagenhet – mottaglighet.

Det som skiljer Baruch Bush och Folgers medlingsmodell från många andra modeller av medling är deras syn på människan och på konflikt, se tidigare beskrivning. Deras medlingsmodell är också en del av ett större förlopp där medlaren har tillit till parternas förmåga att fatta beslut om sin egen konflikt. Dessutom respekterar medlaren parternas vilja genom att inte styra vare sig innehåll eller process. Medlaren som använder sig av en transformativ modell är en person som underlättar processen för parter som befinner sig i en konflikt att hitta en väg ut ur krisen.¹¹

Förändringar vid transformativ medling

Nedanstående är exempel från en studie när en konflikt transformeras genom medling.¹²

- Deltagarnas sätt att uttrycka sig förändras från att präglas av starka känslor till att präglas av lugna känslor, från försvarsinställning till öppenhet och från att prata om eller till den andra parten till att interagera med parten.
- Deltagarna interagerar med större trygghet och kompetens allteftersom medlingen fortgår.
- Negativa och svåra interaktioner mellan deltagare leder ofta till diskussioner som är positiva och produktiva.
- Deltagarna etablerar eller återetablerar personlig kontakt med varandra.
- Under medlingen får deltagarna ny förståelse för den andra och hans eller hennes agerande.
- Under medlingen får deltagarna ny förståelse för situationen.
- Under medlingen får deltagarna ny förståelse för sig själva och sitt agerande.
- Samtal kring en specifik händelse leder ofta till att deltagarna pratar om större frågor av vikt för deras relation och arbetsplats.¹³

Medlarens proaktiva roll under samtalet

Medlare som arbetar enligt det transformativa förhållningssättet är proaktiva. Medlaren lyssnar noga efter öppningar i samtalet som kan ge möjlighet att arbeta med empowerment och

⁹ Baruch Busch R. A. och Folger J. P. (2010)

¹⁰ Baruch Busch R. A och Folger J. P. (2010)

¹¹ Ibid

¹² Amerikanska Postverkets REDRESS-program

¹³ Baruch Busch R.A. och Folger J. P. (2010)

recognition, Medlaren uppmärksammar parterna på dessa möjligheter till empowerment och recognition och bjuder in parterna och uppmuntrar hela tiden parterna att föra en konstruktiv dialog. Parterna uppmuntras vidare till att ta ställning till ny information som uppkommer under samtalen och alternativa synsätt. Medlaren hjälper också parterna att bli tydligare med vad parterna kanske behöver överlägga med sig själva. Medlaren uppmuntrar parterna att fatta egna beslut.

Medlaren gör täta avstämningar för att undersöka i vilken riktning som parterna vill röra sig härnäst. Medlaren ger noggranna sammanfattningar av vad parterna har sagt, frågar om något som den andra parten har sagt är "nytt" eller – om medlaren anar att en av parterna känner sig obekväma med hur interaktionen utvecklas – så kan medlaren fråga om den parten vill ta upp det som verkar besvära parten. Alla dessa olika beteenden eller frågor är aktiva steg som medlaren tar när den följer parterna på deras väg genom förändringar i empowerment och recognition.

Även om medlaren är tyst under vissa perioder medan parterna pratar med varandra innebär det inte att medlaren är inaktiv. Transformativa medlare känner sig bekväma med att parterna pratar med varandra under långa stunder, och dessa medlare försöker att inte vara i vägen när detta inträffar. Medan parterna pratar med varandra kontrollerar medlaren var och ens reaktioner, observerar om förändringar i empowerment och recognition håller på att ske och funderar över lämpliga och användbara sätt att sammanfatta det som parterna har diskuterat.

Transformativa medlars främsta uppgift är att hela tiden "följa" parterna och att bibehålla fokus på parternas samtal, ögonblick för ögonblick, för att kunna identifiera och uppmärksamma möjligheter till empowerment och recognition. De transformativa medlarna brukar undvika att falla tillbaka på standardfraser som "Hur känner du kring det?" Därmed inte sagt att "Hur känner du kring det?" aldrig kan vara lämplig respons på något som en av parterna just har sagt. Medlaren kan uttrycka sig så för att bjuda in till förtydliganden. Det finns tillfällen när en sådan fråga skulle kunna vara ett olämpligt, påflug och till och med styrande bemötande, i synnerhet om parterna själva inte pratar på känslonivå. Det beror således på vad parterna just har sagt och vilken möjlighet som infann sig. Medlare som arbetar enligt det transformativa förhållningssättet är skickliga på att läsa det sammanhang som växer fram, ett sammanhang som hela tiden omskapas medan parterna interagerar. Utan en sådan känslighet för var parterna befinner sig vid ett visst tillfälle kan medlaren inte understödja vart parterna vill ta vägen med sin konflikt.¹⁴

Ordning och struktur växer fram ur samtalet mellan medlaren och parterna

En medlare som arbetar enligt ett transformativt förhållningssätt påtvingar inte parterna en starkt strukturerad process. Genom att påtvinga parterna en processtruktur påverkar medlaren deras konflikt på ett ofta obemärkt vis, och en sådan påverkan är något som den transformativa medlaren arbetar för att undvika. Givetvis har den transformativa processen ordning och struktur. Det finns några ramar för hur medlarna behöver hantera sin roll i processen. Ordning och struktur är i oftast något som växer fram ur samtalet mellan medlaren och parterna. Det transformativa förhållningssättet utgår ifrån att medlaren inte behöver påtvinga parterna en struktur; parterna har – enligt medlarens synsätt – själva förmågan att strukturera och ordna sina samtal på de sätt som behövs.

Medlaren hjälper därför parterna att själva avgöra hur de vill strukturera sin interaktion genom att fokusera på empowerment och recognition under hela medlingen. Under exempelvis inledningen till ett samtal kan medlaren fråga parterna om deras mål för medlingen och inbjuder parterna på det sätt att vara med och strukturera processen. Parterna uppmuntras att diskutera om de vill ha eller om de behöver riktlinjer för samtalet och vilka de riktlinjerna i så fall skulle kunna vara. Medlaren kan exempelvis flagga upp för olika beslut angående processen för parterna, som exempelvis vilka ämnen de vill diskutera och om de vill ha hjälp att markera när de går från ett ämne till ett annat. Allteftersom

¹⁴ Baruch Busch R.A. och Folger J. P. (2010)

parterna fattar dessa beslut tar processen automatiskt form och på detta sätt har parterna bidragit till och tagit ansvar för en ordning och struktur för kommande samtal.

Där finns fallstudier som visar hur denna syn på att parterna mer eller mindre själva driver medlingsprocessen och dess struktur gör det möjligt för parterna att röra sig i en viss riktning ett tag, sedan gå tillbaka i sina gamla fotspår där de kan fundera på nytt över vart de är på väg. Parterna kan sedan röra sig framåt igen i en något annorlunda eller kanske samma riktning. Synsättet eller förhållningssättet möjliggör för parterna att gå fram till "kanten av en beslutsklippa" och sedan backa därifrån med en större klarhet angående vilka beslut de verkligen vill fatta. Denna mer cykliska syn på processen är i linje med hur produktiv konfliktinteraktion i allmänhet utvecklas och avråder från att medlaren styr och kontrollerar processen.¹⁵

Typiska interventioner för transformativ medling

Följande interventioner är typiska för transformativ medling:

- Att använda sig av återspeglings som håller sig till innehållet och den känslomässiga tonen i partens egna kommentarer.
- Att erbjuda återspeglings på ett trevande vis som inbjuder parterna att korrigera.
- Att tillåta omfattande perioder av oavbrutet prat mellan parterna – avsiktlig tystnad.
- Att följa diskussionen mellan parterna med hjälp av sammanfattningar som:
 - innefattar viktiga ämnen som har tagits upp av båda eller samtliga parter
 - fångar den känslomässiga tonen i det som har sagts
 - belyser både områden för oenighet och enighet
 - innefattar såväl det ogripbara som det gripbara.
- Att understödja konfliktprat och "ge sig in i hettan" genom att:
 - följa innehållet och den känslomässiga tonen i parternas konfliktprat.
 - snappa upp termer som parterna använder som verkar innehålla "hetta"
 - markera var meningarna går isär – inte bara var det finns enighet eller en gemensam linje
 - tillåta att flera teman utvecklas – inte bara teman som verkar gripbara eller lösbara.
- Att uppmärksamma tillfällen att fatta beslut om processen genom att:
 - inkludera tillfällen att fatta beslut om processen i sammanfattningar och återspeglings.
 - erbjuda parterna beslutstillfällen – stämna av
 - lägga fram förslag på ett trevande vis för att betona parternas möjlighet att välja själva.¹⁶

Värdet av konflikttransformation

Transformativa medlare inriktar sig på att stärka parter i att definiera problemområden och att komma fram till villkor för en överenskommelse själva. Medlaren inriktar sig vidare på att hjälpa parterna att förstå varandras perspektiv. Genom att bibehålla detta fokus hjälper transformativa medlare parterna att se och ta chansen att uppnå balans mellan ett starkt jag och band till andra. När människor kan prata igenom svåra frågor och göra tydliga val med större förståelse för dem som de är oense med lär de sig att leva i en värld där olikheter är något oundvikligt. De rör sig bortom sig själva i sina försök att förstå och få kontakt med andra samtidigt som de håller fast vid sina egna beslut och val.¹⁷

¹⁵ Ibid

¹⁶ Baruch Busch R. A. och Folger J. P. (2010)

¹⁷ Ibid

Överlappning med vissa terapeutiska processer måste uppmärksammas och accepteras

Det finns former av terapi som har som målsättning att reda ut en klients ouppklarade känslor kring sina föräldrar, sin tidiga barndom eller motstridiga känslor om en rådande situation.

I arbetet med att klara upp motstridiga känslor är många terapeuter styrande och obekymrade om att klienten ska kunna ge recognition till familjemedlemmar och andra, förutom i den utsträckning som det hjälper klienterna i deras eget känslomässiga tillstånd. Här ägnar sig terapeuten sig inte åt att understödja klientens empowerment eller recognition och målsättningen är tämligen klar.

Men å andra sidan finns det andra typer av terapi som fokuserar mer på processen som det innebär för klienten att lära sig hantera sina problem, oavsett om de härstammar från det förflutna eller från nuet, och ser detta som en stärkande process för individen. Det finns en likhet mellan målsättningen för denna typ av terapi och empowerment. Och begreppet empowerment används ibland i terapilitteraturen på ett liknande sätt. Men det finns också en väsentlig skillnad, och det är att den transformativa medlingen aldrig har som enda målsättning att understödja empowerment, utan att detta alltid är kopplat till möjliga förändringar även i recognition. När det gäller terapi är empowerment ofta ett slutmål i sig, dvs. att klienten uppnår ett tillstånd av anpassning, välbefinnande, självständighet osv. Det finns även vissa former av terapi, ofta avsedda för par eller familjemedlemmar med nära relationer till varandra, där målsättningen verkar inrymma inte bara empowerment för personerna själva, utan även recognition dem emellan. Målsättningar inom denna typ av terapi liknar målsättningen inom transformativ medling. Kopplingen mellan medling och vissa former av terapi behöver inte alltid ses som problematisk. Om målsättningarna empowerment och recognition är rimliga, och om det finns en medlingsmodell som kan inrymma dem, kan medling delvis ha samma målsättningar som vissa typer av terapi.

Medlingsområdet har haft en tendens att vara mycket noga med att bevara strikta åtskillnader mellan medling och terapi. I och med detta finns det gränser som ibland har hindrat medlingen från att uppnå sina transformativa målsättningar. Om medling ska kunna bidra till att transformera konfliktinteraktion måste dess överlappning med vissa terapeutiska processer uppmärksammas och accepteras. Jfr Busch och Folger s. 197 f.

Transformativ medling lämpar sig även om parterna aldrig mer får något med varandra att göra

På grund av den transformativa modellens betoning på förändringar i parternas konfliktinteraktion finns det antaganden om att transformativ medling bara lämpar sig i de fall där parterna har eller vill fortsätta ha en relation. Det är rimligt att ifrågasätta varför en transformation av parternas interaktion ska stå i fokus för medlarens arbete om parterna antagligen ändå inte kommer att ha någon fortsatt kontakt efter att medlingen har avslutats. Det transformativa förhållningssättet utgår ifrån att alla interaktioner mellan människor har betydelse för relationen, oavsett hur länge interaktionerna pågår.

Kvaliteten på konfliktinteraktionen som utvecklas under ett medlingssamtal har en direkt inverkan på resultatet av medlingssamtalet, även om parterna aldrig mer får något med varandra att göra. När parter får möjlighet att uppleva hur en konfliktinteraktion transformeras i en svår tvist av något slag kan de bära med sig denna upplevelse – och de insikter om konflikt som den ger – ut ur medlingsrummet och låta insikten påverka deras sätt att hantera konflikter i framtiden.¹⁸

¹⁸ Baruch Busch R. A. och Folger J. P. (2010)

Skillnader inom medlingsområdet

Det uppmärksammas alltmer att medlingsarbetet skiljer sig åt, inte bara på grund av individuella stilistiska variationer utan också på grund av olika arbetsmodeller. I ökande utsträckning håller sig nu medlare främst till en av dessa modeller. På praktisk nivå är medlingsområdet mer pluralistiskt än homogent, och detta är brett uppmärksammat. Bakom skillnaderna i medlingsmodellerna ligger dessutom skillnader i grundläggande föreställningar om människans natur, social interaktion och konfliktideologiska skillnader. Även om dessa skillnader inte alltid uppmärksammas kommer de upp till ytan alltmer. Litteraturen pekar ofta på spänningen mellan värden som självbestämmande och kommunikation å den ena sidan och värden som effektivitet och rättvisa å den andra sidan.

Det är värdefullt att förtydliga dessa skillnader, både när det gäller praktik och värderingar, i syfte att få området att röra sig framåt på ett sätt som gör att mångfald ses som en fördel snarare än som ett hinder. Förtydliganden kan dessutom leda till att vi gör mer genomtänkta val av vilket förhållningssätt till metod som vi vill ta till oss, och till större förståelse för att andra väljer andra förhållningssätt. Förtydliganden kan bygga broar istället för att bränna dem.¹⁹

Medlingsområdets olika vägar mot framtiden

För några decennier sedan stod terapiyrket inför en situation som liknar den som råder inom medlingsområdet idag. Två separata och distinkta förhållningssätt till terapi hade utvecklats: psykodynamisk samtalsterapi och systemisk terapi. De två förhållningssätten var baserade på olika grundantaganden och använde sig av olika arbetssätt. Det första förhållningssättet såg klienters problem som djupt rotade i tidigare upplevelser, och arbetet bestod av att tränga in i individens förflutna för att gräva fram, analysera och reda ut dem. Det andra såg det som att klientens problem härrörde från nuvarande systemiska mönster och strävade efter att utveckla specifika beteendemässiga strategier för att förändra dysfunktionella mönster. Eftersom grundantagandena och metoderna var så olika gick det inte att på ett sammanhängande vis kombinera de två förhållningssätten. Ändå lärde sig utövarna av dessa två distinkta förhållningssätt till terapi att leva med sina skillnader. Och skillnaderna visade sig vara stimulerande för området som helhet och till fördel för klienter som sökte olika sorters hjälp. Även medlingsområdet har nått en punkt där det innefattar utövarer som arbetar utifrån väldigt olika grundantaganden och använder väldigt olika metoder.

Detta kunskapsdokument sammanfattar förhållningssättet till transformativ medling, vilket förstås inte utesluter att andra förhållningssätt och metoder har ett värde som kan ha sina förtjänster för klienter som söker olika sorters hjälp. Utifrån mångfalden i förhållningssätt kan samtalsledare lära sig från andra yrkesområden och inse att medlingsområdet idag kan gå två olika vägar mot framtiden och ändå bibehålla sin känsla av att vara ett gemensamt projekt och i samhällets tjänst.²⁰ Både avtalsinriktad metod och transformativ metod kommer att fortsätta vara distinkta modeller framöver.²¹

¹⁹ Ibid

²⁰ Baruch Busch R. A. och Folger J. P. (2010)

²¹ Baruch Busch R. A. och Folger J. P. (2010)

Förslag på diskussionsfrågor

Vad har ni för erfarenheter av att använda er av medling inom ramen för samarbetsamtal?
Diskutera för- och nackdelar med att använda delar av transformativ medling i samarbetsamtal?
Diskutera vilka förutsättningar som krävs för att använda delar av transformativ medling i samarbetsamtal.

Referenser

Baruch Busch R. A. och Folger, J. P. Transformativ Medling, Liber, Egypten; 2010.
Hareide D. Konfliktmedling. Studentlitteratur, Lund; 2006.
Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd. Samarbetsamtal - kartläggning av föräldrars och samtalsledares erfarenheter 2016.
Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (HSLF-FS 2017:51).

20. Systemisk kognitiv medling

Kunskapsdokumentets innehåll

Kunskapsdokumentet inleds med en orientering av systemisk kognitiv medling. Därefter ges en introduktion till systemisk kognitiv medling och de principer som kännetecknar medlingsmodellen. Särskilt fokus läggs på det praktiska genomförandet, och olika interventioner såsom frågetyper.

Systemisk kognitiv medling i ett sammanhang

Medling har, liksom andra metoder för samtal, utvecklats genom åren. Facilitativ medling¹ utvecklades under 1970-talet, avtalsorienterad och systemisk kognitiv medling utvecklades båda under 1980-talet, transformativ medling och humanistisk medling under 1990-talet och den narrativa medlingen under 2000-talet. (Se även kunskapsdokumentet om transformativ medling.) Systemisk kognitiv medling kan ses som en utveckling av den faciliterande medlingen.² Nedan en schematisk bild av de olika medlingsmodellerna:

Modellens namn	Den ursprungliga modellen	Avtalsfokuserad	Systemisk kognitiv	Transformativ	Humanistisk	Narrativ
Lansering	1970-tal	1980-tal	1980-tal	1990-tal	1990-tal	2000-tal
Teori		Fisher, Ury	Haynes, Milanopsykiatriker	Bush, Folger	Umbreit	Winslade, Monk
Huvudmål, nyckelbegrepp	Avtal efter process som tar känslor på allvar	”Vinna/vinna” och enighet om plan för framtiden	Problemlösning	Myndiggörande och erkännande	Dialog, förståelse	Dekonstruktion och konstruktion av livshistoria
Tonvikt på identifiering av känslor	Ja	Nej	Nej	Ja	Ja	Ja
Tonvikt på att skapa gemensamt avtal och plan	Ja	Ja	Ja	Nej	Ja/nej	Nej/ja
Tonvikt på att förbättra relationen	Ja	Nej	Nej	Ja	Ja	Ja
Följer fasta faser	Ja	Ja	Nej	Nej	Ja	Ja
Tonvikt på facilitering	Ja	Nej	Nej/ja	Ja	Ja	Ja
Separata möten	Nej	Ja	Ja/nej	Nej	Ja	Nej

Hareide, 2006, s 303

¹ Även kallad den ursprungliga modellen, fokuserar på att underlätta parternas kommunikation.

² Boserup H. (2014)

Metodutveckling för att bättre kunna integrera de olika modellerna har skett under 2000-talet. Olika hybridformer har också växt fram. Modellerna kan ses dels som en reaktion på varandra och dels som en utveckling av tidigare modeller. De har påverkats av samtiden och de strömningar som då rådde. Systemisk kognitiv medling påverkades tydligt av de rön inom biologi och medicin som rådde under denna period.

Framväxten av systemisk kognitiv medling

Grundtankar till utvecklingen av modellen hämtades framförallt från en grupp systemiska psykiatriker i Milano. De var inspirerade av biologen och filosofen Maturanas teorier om cellers sociala system. Cellen beskrevs där vara i växelverkan med omgivningen, utan att ändra sin identitet.

För att nå förändring enligt det systemiska synsättet behöver medlingen inledas med att "öppna" parternas system för att ny insikt ska kunna skapas. Människor behöver känna att den nya insikten är kompatibel med den insikt som de redan har. Ett centralt begrepp i Milanogruppens teori och praktik är olika frågetyper, som är avsedda att skapa reflektion. Milanogruppen inspirerade även Karl Tomm och Tom Andersen, som utvecklade och beskrev den reflekterande dialogen.³

Även John Haynes tog avstamp i systemteori. Haynes var psykolog och har praktiserat, utbildat och bedrivit policyarbete inom familjemedling under flera decennier. Haynes började arbeta med familjemedling efter att ha hjälpt några vänner efter en svår skilsmässa i mitten av 1970-talet. Han använde till en början en praktisk, intuitiv medlingsstil. Med tiden strukturerade han sin modell. Den systemisk transformativa medlingen kallades före 1993 Haynesmodellen och därefter Milanomodellen. Det finns ett stort antal videor som beskriver hur medlingen går till.⁴ Dessa videor finns tillgängliga bland annat via YouTube.

Larry Fong, också psykolog, bidrog till att utveckla den systemisk kognitiva modellen bland annat med betoning på olika frågetyper. Fong har också producerat ett antal filmer där han bland annat betonar vikten av att parterna känner trygghet innan problemlösningsfasen påbörjas. Fong poängterar betydelsen av framtidsfokus och parternas beskrivning av sitt önskade läge.⁵

Den systemiska processen fick kritik för att sakna känslomässig inlevelse. Kritiken bemöttes med resonemang om att starka känslor existerar men det är genom logisk reflektion som parterna hittar en lösning. De olika frågetyperna, främst de cirkulära frågorna, anses skapa självinsikt hos parterna. Målet är att skapa klarhet hos parterna genom externaliserande och dekonstruerande frågor. Via externalisering separeras problemet från personen, och via dekonstruktion sker analys med syfte att hitta underliggande strukturer. Frågetyperna beskrivs närmare längre fram i dokumentet.

Grundtanken med systemisk kognitiv medling

Medlingen sker genom insamling av data, utveckling av hypoteser och prövande av hypoteser. Systemisk kognitiv medling anses vara en utveckling av faciliterande medling, och vara problemlösande till sin karaktär. Konflikten ses inom systemisk kognitiv medling som en kris i interaktionen.⁶

³ Tomm K. (2013)

⁴ Haynes J. (1994)

⁵ Fong L. (1993)

⁶ Norman J. och Öhman L. (2011)

Medlingsstilen bygger på systemteori där problem ses i sin helhet och samverkan mellan olika delar i systemet ses som betydelsefullt. Parternas agerande anses böttna i deras tidigare erfarenheter och deras sociala kontext. Även parternas kognitiva förmågor är centrala. Medling betraktas som en logisk process där parterna enas om vad som kan förhandlas om, och sedan genom medlingens struktur får stöd att nå målen. Tänkandet påverkar hur parterna tar emot, processar och lämnar ut information. Strukturen under medlingen hjälper parterna att fokusera på, och uppnå sina mål.

Medlingen startar med att undersöka parternas mål och strategier och övergår sedan till att lösa problem. Medlaren uppmärksammar känslor, men undviker att arbeta med dem, därför att det inte ses som fruktbart att fastna i dem. Det anses viktigt att inte blanda ihop psykoterapi och medling. Inom den systemisk kognitiva medlingen betonas att medling har ett annat upplägg samt andra verktyg och mål än psykoterapin. Terapeutiska verktyg kan ibland användas vid korta, enskilda samtal men medlingen i sig anses vara en problemlösande process åtskild från terapi.⁷

Medlingen kan förbättra relationen utan att medlaren direkt arbetar med den. Medlaren skapar en kommunikativ och strukturerad miljö med syfte att kunna finna lösningar, vilket gör det lättare för parterna att samarbeta även framöver. Genom att stärka förmågan till problemlösning förbättras relationen.

Medlarens roll

Medlaren ansvarar för processen och parterna för innehållet i medlingen. Medlingen har hög grad av struktur och medlaren är mycket aktiv. Medlaren arbetar med att förflytta parterna från det känslomässiga till det förnuftsbaseade, och från dåtid till nutid och vidare till framtid. Medlaren ses som en omriktningsspunkt, vilket innebär att kommunikationen sker till största delen via medlaren.⁸

Medlaren använder strategiska frågor för att klarlägga parternas syn på situationen och bidra till reflektion. Denna distans till egna antaganden bidrar till att skapa förändring av attityder och beteenden. Målet är att hitta en överenskommelse som tillgodoser alla inblandades behov.⁹

Parternas antas komma till medlingen med sin egen bild av konflikten. Denna bild går ofta ut på att den andre parten har brister och att konflikten löses genom att den andra ändrar sitt beteende. Medlarens roll är inte att få fram en "sann" bild genom det frekventa frågandet. De strategiska frågorna antas istället bidra till utveckling av parternas tänkande. Parterna kan lösa sin konflikt, först när de blivit eniga om vad konflikten handlar om.

Under medlingen är det centralt att medlaren visar respekt för båda parter och undviker att fastna i en parts beskrivning av problemet eller förslag till lösning. Istället ska medlingen bidra till att parterna hittar en ny, gemensam definition av problemet. Medlaren väljer vilken part som ska inleda samtalet, och vilket ämne som ska ses som det centrala. Problem som identifieras som perifera lämnas åt sidan. Medlaren bör hela tiden reflektera över sin roll och ses som en del i systemet. Även medlaren behöver ha perspektiv och distans till sitt eget agerande.¹⁰

Neutralitet

Inom systemisk kognitiv medling ses inte medlaren som objektivt neutral. Istället innebär en förståelse av neutralitet att medlaren förhåller sig reflexivt till sig själv i rollen som medlare, och ser sin egen del i systemet. Medlaren har till uppgift att ständigt reflektera över sin roll i processen och göra avvägningar mellan olika intressen. Medlarens tekniker såsom urval av frågor, fokusområden med mera anses inte kunna vara helt neutrala.

⁷ Haynes J., Haynes, G. och Fong, L. (2004)

⁸ Boserup H. (2014)

⁹ Haynes J., Haynes, G. och Fong, L. (2004)

¹⁰ Haynes J., Haynes, G. och Fong, L. (2004)

Medlaren strävar efter att stödja båda föräldrarna att tillvarata barnets intressen, utan att medlaren styr vilka dessa intressen är. Medlaren reflekterar över alla parter (inklusive sina egna) intressen. Det har till syfte att skapa ömsesidig förståelse. Medlaren reflekterar över sin roll, både före, under och efter medlingen. Medlingen planeras på ett strukturerat sätt för att åstadkomma denna dynamiska form av neutralitet.¹¹

Struktur, genomförande

Upplägget av medlingen baseras på vilken hjälp som parterna önskar och på deras förmåga till problemlösning. Medlingen genomförs i cykler, där sakfrågorna förhandlas var för sig. Varje gång ett problem som kan förhandlas inom ramen för medlingen identifieras, startar en ny cykel. Medlingen börjar med en överenskommelse om mål. Därefter bryts parternas positioner ned till områden att kommunicera och göra överenskommelser om. En gemensam idealbild skapas. Parterna skapar själva lösningar utifrån de tidigare formulerade kriterierna. Medlaren ger stöd i att komma förbi positionerna genom att undersöka vilken mening och vilka behov som ligger bakom positionen.

Medlingsprocessen som beskriven av Hans Boserup i boken *Six Ways in Seven Days – Special Part of the Mediation Process*¹²

1. Problem presenteras.
2. Medlaren samlar in information.
3. Medan insamling av information sker, stannar medlaren upp när ett problem passerar för förhandling.
4. Medlaren samlar ytterligare information för att få en gemensam kontext.
5. Val av förhandlingsområden.
6. Förhandling om det identifierade problemet sker inom kontexten parterna har kommit överens om.
7. Efter denna cykel, fortsätter medlaren med nästa problem som är lämpligt för förhandling och ny cykel upprepas.
8. Parternas förslag sammanfattas, och med denna grund, kan parterna ingå avtal.

Inom den systemisk kognitiva medlingen finns ett antal grundprinciper: som särskilt kännetecknar denna medlingsmodell:

Jämbördiga parter

Ett grundläggande förhållningssätt är ömsesidighet/jämbördighet (på engelska mutualizing), att båda parternas uppfattning av verkligheten ses som aktuell och att de har ett gemensamt intresse av att lösa konflikten. Medlaren har att noga se till att båda parter får komma till tals på ett likartat sätt under processen, och att de frågor som ställs inte ger stöd för enbart en av parternas verklighetsuppfattning. Den part som inte inleder samtalet får stöd av medlaren att inte svara direkt på den andra partens beskrivning, utan istället försöka ge sin egen bild av situationen. Det är viktigt att begränsa den inledande partens problembeskrivning. Stor del av tiden under medlingen kommer annars att handla om den inledande partens uppfattning av situationen.¹³

Normaliserande

En annan utgångspunkt är normaliserande, att parternas situation inte är ovanlig eller konstig, att problem liknande deras går att lösa. Det skapar hopp om att en framtida lösning är möjlig.

¹¹ Midgley, G. och Pinzón, L. (2013)

¹² Boserup H. (2007)

¹³ Cobb S. och Rifkin J. (1991)

Framtidsfokus

Framtidsfokus är ytterligare ett centralt fundament som riktar energi mot det som går att förändra. Det är i framtiden möjligheten till lösningar finns. Fokus ligger på att lösa problem, inte att beskriva dem i detalj. Medlingen startar med kartläggning av nuet men övergår därefter till framtiden. Parterna får stöd att i lämna tidigare misslyckade försök för att istället hitta nya framtida möjligheter. Ett undantag är om parterna har inslag av fungerande samarbete sedan tidigare. Medlaren kan fråga efter om parterna stött på liknande svårigheter tidigare, och hur de då löste dem. Denna erfarenhet kan användas som en modell för kommande problemlösning.

Omformulering av roller

Parterna får stöd av medlaren att omformulera sina roller, att lämna parförhållandet och fungera som medföräldrar. Om en part hänger kvar vid rollen som sårad eller kränkt kärlekspartner så ger medlaren istället utrymme till denne i rollen som förälder. På så sätt ökar graden av konstruktiv interaktion mellan parterna, vilket möjliggör överenskommelser.

Skapa en produktiv miljö

Öppningen av medlingen ses som särskilt viktig. Det är här medlaren sätter tonen för samtalet och kan skapa en produktiv miljö.¹⁴ Medlaren analyserar parternas förhandlingsstrategier och stödjer parterna att utveckla färdigheter som hjälper dem att nå sina mål. Beskrivningen av problemen hålls ganska kort och saklig. Parterna ombeds berätta om sina mål och förhoppningar med medlingen. Medlaren behöver säkerställa att båda parternas berättelser ges lika utrymme och uppmärksamhet.

Språk och agerande

Medlaren ringar genom olika frågetyper in de centrala frågeställningarna. Att fokusera på frågor ändrar även riktningen på tänkandet genom att en mer logisk del av hjärnan aktiveras. Medlaren hjälper parterna att lämna sina positioneringar och definitioner av problemen och uppmuntrar till gemensam problembeskrivning. Via sitt språk och agerande skapar medlaren trygghet för parterna när de ändrar inställning. Genom att agera som kommunikativ förebild lär medlaren parterna att förhandla. Fokus ligger på vad parterna önskar uppnå. Medlaren använder ofta sig själv för att ändra riktningen av energin i samtalet. "Låt se om jag förstått...? "Berätta för mig..." Medlaren omdirigerar på detta sätt anklagelser mellan parterna och använder sig själv som buffert/mellanhand.¹⁵

Summering, omformulering och sammanfattning

Medlaren arbetar med summering, omformulering och sammanfattning. *Summering* sker på ett strategiskt sätt genom att användbara delar av parternas berättelse uppmärksammas. Känslouttryck ses i allmänhet inte som användbara. Fokus ligger på fakta, parternas mål och strategier. Summeringarna är först prövande, öppna och undersökande. Allteftersom parterna hittar en gemensam problemformulering kan medlarens summeringar bli mer koncisa. Via *omformuleringar* ges parterna möjlighet att antingen utveckla eller korrigera medlarens beskrivning. Detta skapar klarhet, distans till egna tankar och utrymme för reflektion. Syftet är att nå en gemensam problemdefinition. Innan själva förhandlingen om sakfrågorna påbörjas *sammanfattas* parternas problem i en kontext. Det finns ofta vinster med att återknyta till de mål som partens inledningsvis angett.

Identifiera, prioritera och avgränsa ämnen

Under förhandlingsfasen behandlas frågorna var för sig. På så sätt byggs en helhet bestående av dellösningar upp. Förhållandet mellan de olika delarna behöver synliggöras under medlingen, så att helheten blir funktionell för parterna. Medlaren styr så att parterna inte talar om flera olika kontexter samtidigt. Medlaren hjälper parterna att identifiera, prioritera och avgränsa ämnen som ska förhandlas.

¹⁴ Haynes J., Haynes, G. och Fong, L. (2004)

¹⁵ Boserup H. (2014)

Klargörande frågor

Medlaren arbetar med olika frågetyper för att skapa klarhet hos parterna. Klarheten gäller både parternas kontext och vad de kan förhandla om. Det är centralt att medlaren lyssnar aktivt för att kunna ställa relevanta följdfrågor och få fram samstämmighet mellan det sagda och det hörda. Frågorna är avsedda att skapa reflektion- med syfte att få fatt på nya lösningar och utvidga parternas förståelse för den kontext där problemet existerar.¹⁶

Karl Tomm beskriver fyra olika frågetyper i *Systemisk intervjumetodik*¹⁷:

1. Linjära frågor – med syfte att utreda
2. Cirkulära frågor – med syfte att utforska
3. Strategiska frågor – med syfte att korrigera
4. Reflexiva frågetyper – med syfte att underlätta

Cirkulära frågor

Inom systemisk kognitiv medling fokuserar man framförallt på *cirkulära frågor* för att skapa reflektion, varför dessa beskrivs särskilt i detta dokument. De cirkulära frågetyperna utvecklades av det tidigare beskrivna Milanoteamet. Dessa frågor är avsedda att utforska situationen/ problematiken och hjälpa parterna att hitta alternativa förhållningssätt. Målet är att stödja parterna att få en bild av sin egen interaktion som i sin tur visar på mönster i deras relation och kommunikation. Med hjälp av denna bild kan sedan parterna gå mot en interaktion som stämmer bättre överens med deras mål.

De cirkulära frågetyperna beskrivs i boken *Familjeterapins grunder*¹⁸ och består av fyra olika kategorier:

1. *Triadiska frågor* har till syfte att skapa självreflexivitet och inlevelse. Ett exempel är: "Vad tror du X upplevde då du..."
2. *Skillnadsfrågor* tydliggör skillnader, likheter och kan bidra till att skapa balans. Ett exempel är: "Vilken är skillnaden mellan hur mamma och pappa..."
3. *Översättningsfrågor* visar samband mellan tanke, känsla och handling. Ett exempel är: "Hur visar X att han är ledsen?"
4. *Hypotetiska frågor* kan skapa begriplighet och sammanhang. De innehåller ofta vad, om och hur. Ett exempel är "Hur tror du att ert samarbete kommer att se ut om ett år?"

Jämförelse med transformativ medling

Inom både transformativ och systemisk kognitiv medling är "empowerment och recognition" viktiga begrepp. Vägen dit ser däremot olika ut. Inom systemisk kognitiv medling förbättras relationen främst genom att medlingen skapar en miljö för lösningar.¹⁹

Den trygga och produktiva miljön möjliggör samarbete. Det förbättrade samarbetet underlättar i sin tur parternas relation. Även om inte huvudsyftet med medlingen är att utveckla föräldrarnas relation till varandra blir det något av en välkommen bieffekt. Inom den systemiska kognitiva medlingen är skiljelinjen mellan terapi och medling tydlig.

Lite kortfattat kan sägas att i den transformativa medlingen arbetar medlaren med att utveckla förmågan till problemlösning via förbättring av relationen. I båda medlingsmodellerna uppfattas parternas relation som viktig, men modellerna förhåller sig på olika sätt till denna.

¹⁶ Ibid

¹⁷ Tomm K. (2013)

¹⁸ Lundsby M. m.fl. (2010)

¹⁹ Boserup H. (2014)

Utveckling

Sedan den systemisk kognitiva medlingen introducerades under 1980-talet har ny kunskap tillkommit och samhällsstrukturerna är förstås också förändrade. Allt detta påverkar även utvecklingen inom medling. I detta avsnitt ges några exempel på sådan kunskap som angränsar till/har relevans för den systemisk kognitiva medlingsmodellen.

Samtiden, metoder och modeller

Medlare är olika följsamma till modeller och många använder flera olika modeller beroende av konfliktens karaktär och parternas situation. Medlare tolkar och utövar modeller utifrån sin personliga bakgrund. Medlaren förändrar konfliktens dynamik genom sitt sätt att förhålla sig; genom struktur, engagemang, medkänsla, mål, färdigheter, värderingar och etik. Det saknas för närvarande forskning som styrker att en viss modell ger bättre resultat. De flesta medlare använder en primär modell som stöd för att avväga nästa steg under medlingen.²⁰

Fokusområden i samhället påverkar också medling. Strukturerade metoder för samtal med barn vid medling (exempelvis Child Inclusive Mediation) har skapats.²¹ Även stöd för screening, bedömning och bemötande då våld i nära relation har förekommit har utvecklats efter att dessa områden har belysts (exempelvis SAFer Mediation Discussion Guide)²²

Metoder för samtal och frågetyper är också ett område där utveckling skett. Gerry O'Sullivan beskriver i S Questions model tillvägagångssätt för att konstruera frågor som utmanar tänkandet, ändrar perspektiv och möjliggör samförståndslösningar. Frågorna baseras på kunskap inom psykologi och neurovetenskap och är utformade specifikt för medling.²³

Neurovetenskap

Den snabba kunskapsutvecklingen inom neurovetenskap kommer till nytta även vid systemisk kognitiv medling. Det är främst begreppet recognition (erkännande), som används inom flera medlingsmodeller, som fått en djupare innebörd. I till exempel SCARF-modellen, som introducerats av David Rock vid NeuroLeadership Institute, betonas de mänskliga behoven av trygghet, tillhörighet och rättvisa för att kunna samarbeta. De grundläggande begreppen står för: *status* - att bli sedd (ex som förälder), *förutsägbarhet* - vetskap om vad som ska hända, *autonomi* - att ha möjlighet att påverka, *samhörighet* - känsla av tillhörighet och trygghet med andra samt *rättvisa*. Genom att optimera dessa faktorer kommer, enligt denna modell, parternas samarbetskapacitet att öka.²⁴

Mentaliseringsteori

Mentalisering handlar kortfattat om att kunna se sig själv utifrån och andra inifrån. Mentaliseringsteori ger en bakgrund till ett perspektiv på det egna tänkandet som den systemisk kognitiva medlingen förespråkar, bland annat genom de cirkulära frågetyperna. Mentalisering kan fungera som verktyg för att underlätta kommunikation.²⁵

Det kognitiva perspektivet

Det kognitiva perspektivet inom familjemedling har vidareutvecklats av bland annat Bill Eddy, advokat, terapeut och familjemedlare, inom ramen för metoderna *New Ways for Families* och *New Ways for Mediation*. Dessa metoder innefattar strukturerade processer där föräldrar med hög konfliktnivå får guidning att lära sig nya färdigheter, lämna rigida positioner och börja lösa problem. Medlingen bygger

²⁰ Kressel K. (2013)

²¹ McIntosh J., Wells, Y., och Young, C. (2008)

²² Davis G., Frederick L. och Ver Steegh N. (2019)

²³ O'Sullivan G., (2018)

²⁴ Ringleb A. och Rock D. (2013)

²⁵ Bateman A. och Fognagy P. (2019)

på kunskap om hur människor i intensiva konflikter fungerar och hur den dynamiken bäst kan hanteras under medlingen för att parterna ska kunna nå överenskommelser.²⁶

²⁶ Eddy B. och Lomax M. (2021)

Förslag till diskussionsfrågor

Är det något från den systemiska kognitiva modellen som ni redan använder i samarbetsamtal?

Vilka styrkor respektive utmaningar ser ni i modellen?

På vilket sätt bidrar den tydliga strukturen under medlingen till parternas kapacitet att lösa problem?

Finns det några nackdelar med att inte uppmärksamma den känslomässiga sidan av konflikten?

Hur kan det systemiska perspektivet med fokus på social kontext bidra till att barnet synliggörs under medlingen?

I vilka situationer anser ni att det kognitiva/mentaliserande perspektivet kan komma till nytta?

Referenser

Offentligt tryck

EU-kommissionen *Den europeiska uppförandekoden för medlare*, 2004.

Litteratur

Bateman A. och Fognagy P. *Handbook of Mentalizing in Mental Health Practice*. American Psychiatric Association Publishing, Washington; 2019.

Boserup H. *Mediation- Six Ways in Seven Days: Special Part of the Mediation Process*. DJOF Publishing, Köpenhamn; 2007.

Boserup H. *Mikrostyrning i mediation*. Akademisk avhandling, Uppsala Universitet; 2014.

Eddy B. och Lomax, M. *Mediation High Conflict Disputes; High Conflict People in Legal Disputes*. HCI Press, Scottsdale; 2021.

Hareide D. *Konfliktmeding*. Studentlitteratur, Lund; 2006.

Haynes J., Haynes G. och Fong L. *Mediation – positive Conflict Management*. State University of New York Press, 2004.

Haynes J. *The fundamentals of Family Mediation*. State University of New York Press, 1994.

Larsson L. *Medling med Nonviolent Communication*. Friare Liv, Svensbyn; 2018.

Lundsbye M. m. fl. *Familjeterapins grunder*. Natur och Kultur, Stockholm; 2010.

Norman J. och Öhman L. *Medling och andra former av konflikthantering*. Justus förlag, Uppsala; 2011.

O'Sullivan G. *The mediator's toolkit. Formulating and asking questions for successful outcomes*. New Society Publishers, Gabriola Island; 2018.

Ringleb A. och Rock D. *Handbook of NeuroLeadership*. Createspace Independent Publishing Platform, Scotts Valley; 2013.

Tomm K. *Systemisk Intervjumetodik. En utveckling av det terapeutiska samtalet*. Studentlitteratur AB, Lund; 2013.

Tidskrifter

Cobb, Sara och Janet Rifkin, *Practice and Paradox: Deconstructing Neutrality in Mediation* (Law & Social Inquiry, 16 (1), 1991).

Davis, G., Frederick, L, Ver Steegh, N. *Intimate Partner Violence and Mediation*, (American Bar Association Magazine spring 2019).

Fong, Larry. S. *New paradigms in mediation. Thinking about thinking*. (Mediation Quarterly 10(2), 1993) 209-212.

Kressel, Kenneth. *How do mediators decide what to do? Implicit schemas of practice and mediator decisionmaking* (Ohio State Journal on Dispute Resolution 28 (3) 2013).

McIntosh, Jenny, E., Wells, Y.D. och Young, C.M *Child-focused and child-inclusive Family Law dispute resolution. One year findings from a prospective study of outcomes*. (Journal of Family studies, 12 (1), 2008) 8-25.

Midgley, Gerald och Pinzón, Luis, A. *Systemic Mediation: Moral reasoning and Boundaries of Concern*, (Systems Research and Behavioral Science 30(5), 2013) 607-632.

Information till föräldrar

Vad är samarbetsamtal?

I samband med en separation kan det vara svårt för föräldrar att samarbeta och besluta i viktiga frågor som rör barnet. Samarbetsamtal är en möjlighet för föräldrar att få stöd i att komma överens om barnets vårdnad, boende, umgänge och försörjning.

Syftet med samtalen, som hålls av sakkunniga och erfarna samtalsledare, är att stödja föräldrar i att hitta hållbara lösningar som har sin utgångspunkt i barnets behov och barnets bästa. Vid samtalen träffas föräldrarna tillsammans med en eller två samtalsledare som försöker hjälpa föräldrarna fram till en överenskommelse som är bra för barnet och som kan fungera för föräldrarna.

Vem kan begära samarbetsamtal?

Föräldrar kan själva kontakta familjerätten om de önskar samarbetsamtal. Samtalen är frivilliga och kostnadsfria. Vid en tvist i domstol kan tingsrätten ge i uppdrag åt socialnämnden att anordna samarbetsamtal för att nå enighet mellan föräldrarna. Även dessa samtal är kostnadsfria.

Barns behov

Barns identitet påverkas av möjligheten att fortfarande få känna tillhörighet till sina föräldrar och att få lov att uttrycka detta. När föräldrar, medvetet eller omedvetet, skapar en negativ bild av den andra föräldern påverkas barnets självbild starkt. Det bästa för barnet är om föräldrarna kommunicerar om hur de kan skapa trygghet, struktur och stabilitet i sina barns liv.

Samtal med barnet

Samtalet med barnet pågår upp till 45 minuter beroende på barnets ålder och mognad. Under samtalen med barnet talar vi om familjen och vardagen, känslor och upplevelser samt önskingar för framtiden. Tillsammans med barnet bestämmer vi hur samtalen ska återföras till föräldrarna. Många barn väljer att vara med vid återförandet av samtalen till föräldrarna. Samtal med barnet sker om inte föräldrar och samtalsledare finner det olämpligt.

Förberedelse

Det kan ta tid att utveckla ett förhållningssätt/samarbete som ger hållbara lösningar och som fungerar över tid. Samarbetsamtal fokuserar på föräldraskapet och hur man efter en separation visar respekt för varandras föräldraskap och har en dialog och kommunikation som gynnar barnets utveckling. Föräldrar behöver skilja ut sitt föräldraskap från sin parrelation. Föräldraskapet ska utvecklas och parrelationen ska avvecklas och avslutas.

Samtalen inleds med att vi träffar föräldrarna var och en för sig. Syftet är att ta reda på hur ni ser på er och barnets situation samt ta reda på om det finns problem som gör att det inte är lämpligt med samtal eller att de behöver bedrivas under särskilda former.

Räkna med 1-1,5 timme vid varje samtalstillfälle. Antalet samtal varierar men vanligtvis brukar samtalsserierna omfatta tre till fem tillfällen.

Fundera gärna över

- Vad vill jag förändra i vårt föräldraskap?
- Vad kan jag bidra med för att det ska bli bättre för barnet?
- Vilken är den bästa lösningen utifrån barnets behov?

Om föräldrarna enas kan samarbetsamtalen avslutas med att föräldrarna gör en muntlig överenskommelse eller skriver ett juridiskt bindande avtal. Ett avtal om vårdnad, boende och umgänge som har godkänts av socialnämnden, har samma verkan som en dom.

Uppföljning

Syftet med uppföljningssamtalet är att följa upp hur föräldrarnas överenskommelse fungerar för både barnet och föräldrarna. Om det finns behov av ytterligare stöd kring överenskommelsen kan fortsatta samarbetsamtal planeras.

21. Introduktion till rollspel

Möjligheten att träna olika moment

Kunskapsdokumentet innehåller förslag på innehåll i de rollspel du som samtalsledare behöver göra inom ramen för samarbetsamtalsutbildningen. Du ges här möjlighet att träna ett antal olika moment som kan bli aktuella i en samtalsserie med föräldrar som har eller ska separera och behöver hjälp att enas i frågor som rör vårdnad, boende, umgänge och barnets försörjning.

De förslag till rollspel som Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd, MFoF lämnar nedan kommer inte att närmare beröra samtalsledarens samtal med barnet. Information om samtal med barn hittar du i Modul 2.

Syftet

Syftet med rollspelen är att du med hjälp av diskussioner¹ och reflektioner² tillsammans med kollegor ska få insikt i och medvetandegöras om de arbetsätt och de metoder du själv använder men också att du ska få möjlighet att reflektera över vad som är framgångsrikt i genomförandet av samarbetsamtalen. På så sätt utvecklar du din förmåga att leda samarbetsamtal och kan bidra till att föräldrar kan hitta gemensamma lösningar som har sin utgångspunkt i barnets behov och som kan fungera väl för både barnet och föräldrarna.

Samtalsledare använder flera olika metoder för samtal

Samtalsledare använder vanligtvis flera olika metoder för samtal inom ramen för samarbetsamtal. Samtalsledare anpassar ofta metoden utifrån det föräldrapar de träffar det vill säga med utgångspunkt i de konfliktstilar och konflikttyper hen ställs inför men också utifrån samtalsledarens personlighet. De samarbetsamtal som ges av kommunens socialtjänst är en form av familjemedling. Eftersom det finns många olika sätt att bedriva samarbetsamtal och den forskning som finns inte pekar på att någon metod är bättre än någon annan kommer detta kunskapsdokument inte att beskriva på vilket sätt rollspelen om samarbetsamtal ska genomföras.³ Det finns inte heller någon evidens för att någon medlingsmetod ger bättre resultat än någon annan.⁴ Skillnaden mellan transformativ och systemisk

¹ Diskussion innebär att du tillsammans med kollegor diskuterar hur du kan genomföra rollspelet.

² Reflektera innebär att du funderar över hur du förhåller dig eller känner inför olika situationer och att dina kollegor delar med sig av sina synpunkter på dina reflektioner.

³ Statens beredning för medicinsk och social utvärdering, SBU, [Samarbetsamtal och medling vid vårdnadstvist eller konflikt \(sbu.se\)](https://www.sbu.se/publicerat/Samarbetsamtal_och_medling_vid_vardnadstvist_eller_konflikt) 2021-06-21

⁴ Ibid.

kognitiv medling och samarbetssamtal är att utgången i medlingen⁵ oftast är okänd medan utgången i samarbetssamtal är reglerad i lagstiftning och innebär att föräldrarna ska nå en överenskommelse som är till barnets bästa.

Rollspelen består av fem sessioner

MFoFs introduktion till rollspel består av fem sessioner som kortfattat beskriver hur innehållet i varje samtal utifrån samtalsledarens roll kan formuleras.

För en del föräldrar är det första gången de besöker socialtjänsten och familjerätten och också den första gången de samtalar med någon om sin situation. Det kan vara en svår och känslig situation och det kan därför behövas flera tillfällen för att genom enskilda samtal ta reda på om det har förekommit våld eller andra övergrepp, hot, missbruk, psykisk ohälsa eller andra problem i familjen. Om så är fallet, bör samtalsledaren noga överväga om det är lämpligt att påbörja samarbetssamtal⁶ och hur de i så fall kan genomföras eller om föräldrarna bör hänvisas till domstol.

Längden på de olika sessionerna kan variera. Det kan ändå vara lämpligt att avsätta gott om tid för varje session när samtalsledaren träffar föräldrarna gemensamt. Tänk också på, att om tolk behöver medverka under samtalen, krävs extra tid.

Rollspelen kan givetvis göras kortare än en session med föräldrarna, eftersom det kanske bättre överensstämmer med vad du som samtalsledare behöver öva på.

Genomförandet av rollspelen

Förbered dig inför rollspelet genom att läsa igenom kunskapsdokumenten om transformativ, systemisk kognitiv medling, konfliktteori och medling. Dessa kunskapsdokument kan tjäna som ett visst stöd inför rollspelen. Som samtalsledare i rollspel avgör du själv vilken metod eller modell du vill använda utifrån den roll föräldrarna har under rollspelet.

Som samtalsledare genomför du rollspel utifrån innehållet i sessionerna 1-5. Börja med en gemensam diskussion om innehållet i själva samtalet med föräldrarna samt bestäm hur de som ska agera föräldrar ska förhålla sig gentemot varandra och samtalsledaren.

Förslag på diskussionspunkter innan rollspelen påbörjas

Diskutera hur tiden bör disponeras för att hinna med innehållet i sessionerna.

Diskutera för- och nackdelar med att vara en eller två samtalsledare vid varje session.

Diskutera vilken skillnad du tror att föräldrarna kan uppleva när samtalsledarna har olika kön.

Diskutera vad det innebär att ha tolk med i samtalet.

Diskutera hur du tror att föräldrarna skulle ha uppfattat genomförandet. Vad var bra och vad var mindre bra?

Diskutera hur du som samtalsledare kan veta i vilket skede samtalet ska begränsas (beskyllningar, non-verbal kommunikation, osakligt sätt att tala, försynta gliringar, synnerligen starka känslouttryck, påståenden om den andra, aggressivitet)

Diskutera hur du som samtalsledare kan påverkas av en känsloupplevelse.

Diskutera hur du som samtalsledare kan aktivera en tillbakadragen förälder.

Diskutera hur du som samtalsledare kan ta fram/lyfta fram sådant som är känsligt.

Diskutera hur du som samtalsledare kan hjälpa föräldrarna att undvika samtal som bygger på beskyllningar och försvar.

⁵ Detta är inte att förväxla med 6 kap. 18 a § FB då rätten uppdrar åt en medlare att få föräldrar att nå en samförståndslösning som är förenlig med barnets bästa.

⁶ Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge, HSLF-FS 2017:51.

Diskutera hur du som samtalsledare ska förhålla dig till de krav och färdiga lösningsalternativ som föräldrarna många gånger tar med sig till medlingen.

Diskutera hur du som samtalsledare kan hantera att ena föräldern önskar att den andra ska bestraffas för något den tidigare gjort.

Diskutera hur du som samtalsledare kan använda olika frågor och frågetekniker.

Rollspelen session 1-5

1. Enskilda samtal

Du informerar föräldrarna muntligen om hur samarbetsamtalen går till och överlämnar skriftlig information om föräldrarna inte redan fått det skickat till sig. Därefter undersöker du vad föräldern utifrån barnets behov önskar få hjälp med. Du genomför en kartläggning om eventuella risker. Därefter bedömer du lämpligheten med gemensamma eller enskilda samarbetsamtal alternativt samtal i annan form.

Förslag på diskussionsfrågor

Diskutera för- och nackdelar med att barnet är med under probleminventeringen och kartläggningen.

Reflektera över hur det känns att ta upp alla dessa frågor med föräldern.

Reflektera över hur du bemöter en förälder i en utsatt situation.

Diskutera och bedöm, utifrån kartläggningen, lämpligheten av att samarbetsamtal genomförs.

Diskutera i vilken form samarbetsamtalen kan ske i de fall de finns en risk.

Diskutera över hur samtalen har genomförts. Vad var bra och vad var mindre bra?

2. Föräldrarnas beskrivning av barnet.

Tillsammans med föräldrarna gör du en gemensam probleminventering utifrån ett barnperspektiv.

Tillsammans med föräldrarna kommer du också överens om vilka problem som är möjliga att lösa inom ramen för samarbetsamtal och vilka av dessa problem ni ska börja med.

Som samtalsledare behöver du hjälpa föräldrarna att behålla barnperspektivet och fokusera på barnets behov. Det kan annars vara lätt för föräldrarna att fastna i sina egna behov och att de upprepar sådant som inte fungerade under samlevnadstiden. Att samtala om barnets behov är något helt annat än att låta föräldrar diskutera sina respektive krav på varandra. Probleminventering utifrån ett barnperspektiv innebär att det inte är föräldrarnas problem sinsemellan som ska lyftas fram utan de problem som de har som föräldrar.

Förslag på diskussionsfrågor

Diskutera på vilket sätt du låter föräldrarna beskriva barnet? Använder du något specifikt material?

Diskutera över hur du gör om en förälder inte vill att du talar med barnet?

Reflektera över hur du hjälper föräldrarna att komma till tals i ungefär samma omfattning?

Reflektera över hur du gör för att komma fram till de gemensamma problemen som ska diskuteras?

Diskutera hur samtalen har genomförts. Vad var bra och mindre bra?

Reflektera över hur du känner dig efter samtalen jämfört med innan.

3. Återberättande av det enskilda samtalet med barnet.

länk animerad film om återberättande samtal

https://youtu.be/_IGksdmvdXg

Tillsammans med barnet har du kommit överens om vad som ska förmedlas till föräldrarna och om barnet vill delta i samtalen. Du gör tillsammans med föräldrarna och barnet en gemensam återkoppling av samtalen med barnet utifrån den överenskommelse som du och barnet gjort om vad som ska tas

upp. Som samtalsledare återger du samtalen med barnets egna ord. Du fungerar här som barnets språkrör och bemöter och gör barnet delaktigt i samtalet genom att vända dig till barnet. Som samtalsledare uppmuntrar du barnet att avbryta om något som sägs är fel eller om barnet tycker samtalsledarna missar något i berättelsen. Du råder föräldrarna att inte tolka vad barnet sagt utan att försöka se det som en ögonblicksbild av hur barnet har det just nu.

Förslag på diskussionsfrågor

Diskutera vad det innebär att barnet deltar eller inte deltar i återkopplingen.

Diskutera om något specifikt material ska användas under samtalet med föräldrarna.

Reflektera över på vilket sätt du beskriver samtalet med barnet för föräldrarna.

Diskutera hur aktiva föräldrarna ska få vara under återkopplingen exempelvis om de ska avvakta med sina frågor.

Reflektera över hur du gör med en förälder som kommenterar och inte accepterar barnets åsikter?

Reflektera över hur samtalet har genomförts. Vad var bra och vad var mindre bra?

Reflektera över hur du känner dig efter samtalet jämfört med innan.

4. Föräldrarnas reflektion från återkopplingen från samtalet med barnet

Länk animerad film om avslutande samtal

<https://youtu.be/wcdZpHBn3Us>

Efter återberättandet erbjuder du gemensamma samtal för reflektion. Nu påbörjas dessutom arbetet med föräldrarnas tidigare probleminventering, det vill säga deras frågeställningar som togs upp på deras enskilda samtal. Föräldrarna behöver din hjälp att hitta överenskommelser kring de frågor som rör barnet. Även denna session kräver oftast mer än ett samtal. Den första delen av samtalet ska ägnas åt reflektioner kring barnets berättelser, och därefter påbörjas samtal om det föräldrarna vill komma överens om.

Att hjälpa föräldrarna att komma överens. Muntlig överenskommelse sammanfattas alternativt upprättas juridiskt bindande avtal.

Detta avsnitt behöver sannolikt mer än en session.

Reflektioner kring barnens berättelser

Föräldrarna ges möjlighet att få framföra sina reflektioner och funderingar kring barnets berättelse.

Samtalets första del handlar om barnet och vad barnet sagt. *Hur var det att få höra det barnet berättat?*

Har barnet sagt något när ni kom hem? Båda föräldrarna ges utrymme att få berätta.

Reflektera över hur du låter föräldrarna få lika mycket utrymme för reflektion.

Reflektera över hur du gör för att få föräldrarna att nå en gemensam överenskommelse.

Reflektera över hur du som samtalsledare bidrar till att föräldrarna gör en muntlig överenskommelse eller upprättar ett skriftligt avtal.

Reflektera över vad det var som var framgångsrikt och som gjorde att föräldrarna kom fram till en överenskommelse.

*Reflektera över varför ingen överenskommelse uppnåddes.
Diskutera hur samtalet har genomförts. Vad var bra och vad var mindre bra?
Diskutera hur lång tid som behöver passera innan en uppföljning görs av en muntlig överenskommelse.
Diskutera även lämplig uppföljningstid när det gäller ett juridiskt bindande avtalet.*

5. Uppföljning efter några månader. Barnet deltar

Länk animerad film om uppföljning

https://youtu.be/w_z6cq1C3ek

Här ska du som samtalsledare följa upp hur föräldrarnas överenskommelse fungerat både för barnet och för föräldrarna.

Som samtalsledare träffar du barnet först. När barnet har berättat klart, sammanfattar du samtalet, och barnet får bekräfta att du har uppfattat barnet rätt. Du och barnet bjuder därefter in föräldrarna till samtal för att återge barnets upplevelse av överenskommelsen.

*Diskutera om tiden mellan överenskommelsen och uppföljningen var lagom.
Reflektera över överenskommelser som inte varit framgångsrika.
Diskutera vad som varit framgångsrikt och fungerat i föräldrarnas överenskommelse/avtal.
Diskutera hur samtalet har genomförts. Vad var bra och mindre bra?*

22. Bedömning av samarbetssamtalens lämplighet

Hur är kartläggningen framtagen?

Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds, MFoFs kartläggning och bedömning av risk är framtagen med stöd av referensgruppens¹ erfarenheter och rutiner. MFoF har även tagit del av Socialstyrelsens manualer för FREDA för socialtjänstens arbete mot våld i nära relationer, AUDIT för socialtjänstens arbete mot alkohol och DUDIT för socialtjänstens arbete mot droger.

Kartläggningen används i samband med de första enskilda samtalen med föräldrarna.

Syfte

Syftet med kartläggningen är att ge samtalsledare stöd i att ta reda på om det finns risker runt den aktuella familjen och bedöma om det är lämpligt att genomföra gemensamma samarbetssamtal alternativt enskilda samtal samt om samtalen kan genomföras i annan form.

Frågorna behöver anpassas till aktuella riskområden

Frågorna om risker nedan behöver anpassas till den eller de risker som är aktuella för det specifika föräldrparet och barnet. I den här kartläggningen omnämns huvudsakligen frågor om hot eller våld i nära relationer. Andra risker som kan vara aktuella att undersöka är exempelvis risken för missbruk, kriminalitet, psykisk ohälsa, hedersrelaterat våld och förtryck och andra problem i familjen. Frågorna är omfattande och kan upplevas påfrestande varför en förälder kan behöva erbjudas flera samtalstillfällen.

¹ Inom ramen för framtagandet av utbildningsmaterialet om samarbetssamtal deltog tre referensgrupper, chefer, samtalsledare och yrkesverksamma inom familjerättens verksamhet som tidigare deltagit i utbildning om samarbetssamtal. Några av dessa deltagare har delat med sig av sina erfarenheter kring bedömning av risk i samband med samarbetssamtal.

Misstanke om att ett barn far illa

Samtalsledaren har ett ansvar för att bedöma när barnets situation är sådan att det kan vara aktuellt att informera ansvarig enhet inom nämnden om att den kan behöva göras en utredning enligt 11 kap. 1 och 2 §§ socialtjänstlagen (2001:459), SoL. En samtalsledare är också skyldig att genast anmäla till en annan nämnd om samtalsledaren i sin verksamhet får kännedom om eller misstänker att ett barn far illa (14 kap. 1 § SoL).

Om föräldrar behöver stöd

Om det framkommer att föräldrarna behöver hjälp eller stöd hänvisas de till den verksamhet som tillhandahåller denna insats.

Hur ska kartläggningen och bedömningen användas?

Kartläggningen och bedömningen används vid det inledande samtalet för samarbetsamtal. De inledande samtalen sker med vardera föräldern enskilt. Därefter görs en riskbedömning av om samtal ska ske och om de ska ske gemensamt eller enskilt.

Den samtalsledare som intervjuar behöver ha kunskap om våld i nära relationer, våldsutövande inom ramen för en hederskontext, alkohol- och drogproblematik, psykisk ohälsa m.m.² Den som använder manualerna för FREDA³, AUDIT⁴ och DUDIT⁵ behöver vara bekant med dessa.

² Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöds allmänna råd om socialnämndens ansvar för vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge; HSLF-FS 2017:51 och 4 kap. Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om våld i nära relationer SOSFS 2014:4.

³ [Manual för FREDA \(socialstyrelsen.se\)](https://www.socialstyrelsen.se/manual-for-freda)

⁴ [AUDIT \(Alcohol Use Disorders Identification Test\) - Socialstyrelsen](https://www.socialstyrelsen.se/audit)

⁵ [DUDIT \(Drug Use Disorders Identification Test\) - Socialstyrelsen](https://www.socialstyrelsen.se/dudit)

Inledande frågor

Vi kommer att ställa några inledande frågor om vad du som förälder vill ha hjälp med, hur samlevnadstiden varit, hur den har påverkat barnet och dig samt hur situationen ser ut idag för barnet och för dig som förälder. Det inledande samtalet görs enskilt med var och en av er. Det görs för att ni båda ska få samma möjlighet och utrymme för att berätta om er situation.

1. Berätta varför du är här och på vilket sätt vi kan hjälpa dig?
2. Berätta om er relation. Hur länge har ni levt tillsammans? När separerade ni? Vem tog initiativet till separationen? Vad var skälet till separationen? Accepterar ni båda separationen?
3. Förbered föräldern på att du nu kommer att ställa frågor om våld, våldsutövande inom ramen för en hederskontext, missbruk, kriminalitet och psykisk ohälsa m.m.
4. Hur upplever du din och din medförälders fysiska och psykiska hälsa?
5. Hur uppfattar du din och din medförälders barnets/barnens fysiska och psykiska hälsa?
6. Hur ser dina egna och din medförälders alkohol/drogvanor ut? Skattning kan ske med hjälp av AUDIT och DUDIT.
7. Har du/medföräldern varit inblandad i någon form av kriminalitet och/eller blivit dömd för något brott någon gång?
8. Har du/medföräldern utsatt någon för någon form av våld? Skattning kan ske med FREDA.
9. Det är vanligt att alla föräldrar är oense ibland. Vad händer när du och din medförälder har olika åsikter?.
10. Hur har ert värsta bråk (fysiskt eller psykiskt) sett ut? Hur har den värsta situationen sett ut när det gäller egen eller medförälders psykiska hälsa, missbruk, kriminalitet etc.?
11. Vad skulle din medförälder säga om den händelsen?
12. Hur blev det för barnet/barnen när ni grälade eller bråkade?
13. Har barnet varit utsatt för våld eller sett eller hört när någon av er föräldrar utsatt medföräldern för våld, hot, annan fara eller obehag?
14. Hur har ni löst frågor om vårdnad, boende och umgänge för barnet/barnen? Vad har varit bra och vad har varit mindre bra för er som föräldrar? För- och nackdelar för barnet?
15. Vad tycker barnet/barnen om era lösningar?
16. Hur ser din och din medförälders ekonomi ut? Har du eller din medföräldern skulder, hur stora och varför (exempelvis spelskulder)?
17. Hur fattar ni idag gemensamma beslut om barnen?
18. Hur mår du just nu?

Säkerhetsfrågor

19. Finns det kontaktförbud? Har det respekterats?
20. Hur orolig är du för att samtala i samma rum som din medförälder? Vad är du orolig för?
21. Finns det en risk för att du går med på överenskommelser mot din vilja? På vilket sätt?
22. Är enskilda samtal möjliga för att du ska känna dig trygg?
23. Finns det några alternativa samtalsformer för att du ska känna dig trygg, exempelvis skyttelmedling?
24. Är det ett tryggt och säkert alternativ för dig att komma och gå före eller efter medföräldern? På vilket sätt?
25. Känner du dig trygg om du har med dig en stödperson som väntar i väntrummet?
26. Är det något annat du vill framföra som har med säkerheten att göra?

Bedömning av risk och genomförande av samtal

Efter kartläggningen bedömer samtalsledaren om det finns en risk för att genomföra gemensamma samtal. Om det finns en risk behöver samtalsledaren bedöma om det finns särskilda lösningar för att samtalen ändå ska kunna genomföras.

Bedömningen görs genom att sammanställa risk och skyddsfaktorer utifrån denna kartläggning. Om det är lämpligt med samarbetsamtal behöver samtalsledaren ta ställning till i vilken form de fortsatta samtalen kan genomföras. Om samtal är olämpligt informeras föräldrarna endast om att samarbetsamtal ej kan erbjudas. Om samtalsledaren bedömer att fortsatta samtal kan ske gemensamt eller enskilt informeras föräldrarna om hur och när de fortsatta samtalen kommer att ske.